

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№ 2(57) 2018

**ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ им. М. АУЭЗОВА**

20-летию

**ФАКУЛЬТЕТА ЮРИСПРУДЕНЦИИ
И МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№2/3 (57) 2018

ЗАҢТАНУ

Бас редактор – Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор – Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель Казахстана», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief – Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2018

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы сот төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мемлекеттік заң кеңесшісі (Ташкент)
Байделдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., с.ғ.д., профессор
Букалорова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., -а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ф., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., - т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., з.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰОУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі
Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ҚР Жазушылар Одағының төрағасы, ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Азғыбаев А.Н., з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. - ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжигітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., з.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рустемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., з.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Think, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, государственный советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Асангазы О., общественный деятель
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., д.п.н., профессор
Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф. (Москва)
Гашиев З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., - д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., Председатель Союза Писателей Казахстана, поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н., д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бектұрғанов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. - д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Масаки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Қурманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсьинов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нхи Think, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh. K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Asangazy O., public figure
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Burhanov K.N., Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., - Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Mukhamediuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Chairman of the Writers' Union, Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiyev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor
Sydykova. L.Ch., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Agibaev A.N., Dr. of Law, professor
Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. - Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliyev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ:	проф. Матвеева А.А..	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бішкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А..	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев: проф.	Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz e-mail: nauka-zan@mail.ru

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Е.О. +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07

Хан Виталий Вячеславович

кандидат юридических наук, ректор Академии экономики и права им. У.А. Джолдасбекова
khanvitaliy@gmail.com

Шалкарова (Ким) Ирина Александровна

кандидат юридических наук, начальник Учебно-методического центра Алматинской академии
Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Макана Есбулатова
kim.ira@rambler.ru

СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПОЛНОМОЧИЙ СЛЕДСТВЕННОГО СУДЬИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА

Быть добрым совсем нетрудно: трудно быть справедливым.
В. Гюго

***Түйін.** Мақалада тергеу судияларының практикалық маңызы бар өкілеттілік классификациялы мәселелері қарастырылған. Қазақстанның қылмыстық процесінде тергеу судияларының өкілеттілік мәні, оның тұжырымдамалық мақсаты көрсетілген.*

***Резюме.** В статье рассмотрены вопросы классификации полномочий следственного судьи, что имеет немаловажное практическое значение. Показана сущность полномочий следственного судьи в уголовном процессе Казахстана, его концептуальное предназначение.*

***Summary.** The article deals with the classification of the powers of the investigative judge, which is of no small practical importance. The essence of the powers of the investigative judge in the criminal process of Kazakhstan, its conceptual purpose is shown.*

Отличительной чертой нового УПК РК 2014 года, является имплементация институтов англосаксонской системы права в национальный уголовный процесс (сделка о признании вины, сделка о сотрудничестве, следственный судья и т.д.).

При этом существенным шагом в обеспечении конституционных прав и свобод человека и гражданина представляется внедрение в национальное уголовное судопроизводство института следственного судьи.

Правовая природа данного института позволяет не только улучшить эффективность обеспечения защиты прав и свобод человека от произвола органов прокуратуры, но и создать условия для практической реализации принципа независимости судей.

Следственный судья, по своей природе, не является аналогом института судебного следователя, в традициях континентального права.

Поэтому сложно согласиться с мнением, критикой и предложениями отдельных авторов, путающих эти два самостоятельных института уголовно-процессуального права [1].

Институт следственного судьи воспринимается в английском духе «хранителей мира» [2] и направлен на реализацию юрисдикционных функций, связанных с оперативным судебным контролем за применением мер процессуального принуждения к участникам процесса в ходе досудебного расследования.

Подобное проникновение англосаксонских начал в континентальную систему права имело место практически в каждой европейской стране [3].

Однако, наряду с этим, следует признать, что национальный институт следственного судьи не лишен по своему содержанию признаков континентального судебного следователя.

Основная причина такого положения таится в особой идеологии главных авторов УПК РК 2014 года, результатом развития которой стала попытка перевоплощения следственного судьи из «защитника человека», в «служу прокурора».

Однако, своевременная политика главы государства Н.А. Назарбаева, отраженная в плане нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ [4], и, реализованная в Законах Республики Казахстан:

- «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования системы отправления правосудия» от 31 октября 2015 года № 378-V ЗРК [5],

- «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности» от 21 декабря 2017 года № 118-VI ЗРК [6], -

- позволила восстановить конституционные полномочия следственного судьи, первоначально не нашедших своей регламентации в УПК РК 2014 года.

Дальнейшим усилением конституционного назначения судебной власти и институционального укрепления следственных судей стал Указ Президента РК от 10 января 2018 года № 620 «Об образовании специализированных следственных судов Республики Казахстан и некоторых кадровых вопросах судов Республики Казахстан» [7].

В целом, именно полномочия следственного судьи определяют его концептуальное предназначение.

Так, следственным судьей является судья суда первой инстанции, к полномочиям которого относится осуществление судебного контроля за соблюдением прав, свобод и законных интересов лиц в уголовном судопроизводстве (ч. 3 ст. 54 УПК РК).

В то же время, анализ содержания статьи 55 новой редакции УПК РК, позволяет классифицировать полномочия следственного судьи на четыре самостоятельные группы.

Первая группа полномочий направлена на обеспечение Конституционных прав и свобод человека и гражданина.

В данную группу входят полномочия следственного судьи, направленные на обеспечение конституционных гарантий права на личную свободу, неприкосновенность личности, жилища, собственности, частной жизни, личной и семейной тайны, права на труд и свободу передвижения.

Практически девять лет казахстанская юридическая общественность добивалась надлежащей реализации задач, поставленных Главой государства, по передаче санкции на арест в исключительную компетенцию суда, против которой выступали органы прокуратуры.

После нами было потрачено еще около семи лет на создание надлежащего организационного (институционального) механизма по обеспечению конституционных прав и свобод человека и гражданина. Результатом такого труда и стало введение института следственного судьи.

Таким образом, в первую группу входит рассмотрение следственным судьей вопросов:

- санкционирования содержания под стражей;
- санкционирования домашнего ареста;
- санкционирования временного отстранения от должности;
- санкционирования запрета на приближение;
- санкционирования экстрадиционного ареста;
- продления сроков содержания под стражей, домашнего ареста, экстрадиционного ареста;
- санкционирования наложения ареста на имущество;
- принудительного помещения, не содержащегося под стражей лица в медицинскую организацию для производства судебно-психиатрической и (или) судебно-медицинской экспертизы;
- при установлении факта психического заболевания о переводе лица, в отношении которого ранее применено содержание под стражей, в специальную медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь, приспособленную для содержания больных в условиях строгой изоляции;
- санкционирования осмотра;
- санкционирования обыска;
- санкционирования выемки;
- санкционирования личного обыска;
- санкционирования принудительного освидетельствования;
- санкционирования принудительного получения образцов;
- санкционирования проведения негласных следственных действий, продления сроков проведения негласных следственных действий.

Вторую группу определяют полномочия, обеспечивающие надлежащую реализацию функции уголовного преследования.

Уголовно-процессуальный закон категорически запрещает следственному судье давать указания о направлении расследования и проведении следственных действий, совершать действия и принимать решения вместо лиц, осуществляющих досудебное производство, и надзирающего прокурора.

Тем не менее, анализ содержания полномочий, входящих в рассматриваемую группу, позволяет утверждать о фактическом решении следственным судьей вопросов, относящихся к реализации функции уголовного преследования и управлению досудебным расследованием.

Например, в обязанность следственного судьи входит *поручение надзирающему прокурору осуществить немедленную проверку* фактов, заявленных подозреваемым, о применении к нему пыток и других незаконных действий или наличии на нем следов применения насилия (ч. 5 ст. 56 УПК РК).

Выявление следственным судьей подобных фактов само по себе свидетельствует о ненадлежащем исполнении прокурором своих обязанностей. Следственный судья в такой ситуации представляется своеобразным «страховым полисом» органов прокуратуры.

На следственного судью также возлагается *депонирование показаний* потерпевшего и свидетеля в ходе досудебного производства.

Депонирование показаний допускается по ходатайству прокурора, подозреваемого или его адвоката, участвующего в деле в качестве защитника, в тех случаях, когда имеются основания полагать, что более поздний допрос невозможен в силу объективных причин (постоянное проживание за пределами РК, выезд за границу, тяжелое состояние здоровья, применение мер безопасности), а также в целях исключения последующих допросов несовершеннолетних свидетелей и потерпевших для исключения психотравмирующего воздействия.

Фактическая реализация депонирования показаний возможна теми субъектами судопроизводства, в руках которых находится ведение процесса. В ходе досудебного расследования такими субъектами являются прокурор и лицо, осуществляющее досудебное расследование.

Возможность депонирования показаний свидетелей по ходатайству подозреваемого или его адвоката носит формальный характер.

Для практического обеспечения депонирования показаний свидетелей, дающих оправдывающие показания или показания, позволяющие смягчить ответственность подозреваемого, последний сам должен проводить расследование, что представляется невозможным.

На следственного судью также возлагается разрешение вопросов:

- эксгумации трупа;
- объявления международного розыска подозреваемого, обвиняемого;
- о реализации вещественных доказательств, подвергающихся быстрой порче или длительное хранение которых до разрешения уголовного дела по существу требует значительных материальных затрат.

Кроме того, следственный судья:

- налагает денежное взыскание на лиц, не выполняющих или выполняющих ненадлежаще процессуальные обязанности в досудебном производстве, за исключением адвокатов и прокуроров;
- рассматривает вопрос о взыскании процессуальных издержек по уголовному делу по представлению прокурора.

Следует также отметить, что в первоначальной редакции статьи 145 УПК РК 2014 года, залог применялся не только по постановлению суда, следственного судьи, но и с санкции прокурора.

Фактически применение залога использовалось в качестве альтернативной меры пресечения в тех случаях, когда следственный судья не желал удовлетворять необоснованные амбиции прокурора, выраженные в ходатайстве о применении к подозреваемому, обвиняемому меры пресечения в виде содержания под стражей.

В случае отказа прокурору в применении меры пресечения содержания под стражей, следственный судья сразу же должен рассмотреть требования прокурора о применении меры пресечения в виде домашнего ареста, а в случаях отказа и в этом – залога.

Третья группа состоит из полномочий, обеспечивающих реализацию принципов всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела и осуществления судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон.

Уголовно-процессуальный закон создает условия для реализации адвокатом своих полномочий в ходе уголовного судопроизводства.

Конечно, эти условия не позволяют полноценно реализовать принципы всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела и осуществления судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон, но надо признать, что эта проблема связана непосредственно с пассивностью самой адвокатуры.

Наряду с этим, ряд таких условий также носит формальный характер.

Например, следственный судья, по мотивированному ходатайству адвоката, участвующего в качестве защитника, рассматривает вопрос о назначении экспертизы, если органом уголовного преследования в удовлетворении такого ходатайства было необоснованно отказано, либо по нему не принято решение в течение трех суток.

Как правило, экспертные задачи классифицируются на две группы: идентификационные и диагностические. Для решения экспертных задач идентификационной группы адвокату потребуются образцы.

Получение и хранение образцов возлагается на лицо, осуществляющее досудебное расследование. Подобный фактор позволяет манипулировать результатом экспертного исследования, особенно если орган уголовного преследования отказывает в удовлетворении ходатайства о проведении повторной или дополнительной экспертизы.

Данную группу также составляют такие полномочия следственного судьи, как:

- рассмотрение жалобы на действия (бездействие) и решения дознавателя, органа дознания, следователя и прокурора (в закрытом заседании);

- рассмотрение вопроса об истребовании и приобщении к уголовному делу любых сведений, документов, предметов, имеющих значение для уголовного дела, за исключением сведений, составляющих государственные секреты, в случаях отказа в исполнении запроса либо неприятия решения по нему в течение трех суток (по мотивированному ходатайству адвоката, участвующего в качестве защитника);

- рассмотрение вопроса о принудительном приводе в орган, ведущий уголовный процесс, ранее опрошенного адвокатом свидетеля, обеспечение явки которого для дачи показаний затруднительно (по ходатайству адвоката, участвующего в качестве защитника).

К четвертой группе уголовно-процессуальный закон относит иные полномочия следственного судьи.

Примером иных полномочий следственного судьи может служить установление фактов незаконного ограничения или иных нарушений прав и свобод человека, охраняемых законом интересов организаций.

В такой ситуации следственный судья выносит частное постановление для решения вопроса об ответственности лиц, допустивших нарушения закона (ч. 6 ст. 56 УПК РК).

В общем порядке следственный судья **реализует свои полномочия** единолично и без проведения судебного заседания. Следственный судья также вправе постановить о проведении судебного заседания с участием соответствующих лиц и прокурора в тех случаях, когда требуется исследовать обстоятельства, имеющие значение для принятия законного и обоснованного решения.

Проведение судебного заседания обязательно при решении вопросов:

- санкционирования содержания под стражей;
- санкционирования домашнего ареста;
- санкционирования экстрадиционного ареста;
- продления сроков содержания под стражей, домашнего ареста, экстрадиционного ареста;
- о реализации вещественных доказательств, подвергающихся быстрой порче или длительное хранение которых до разрешения уголовного дела по существу требует значительных материальных затрат;
- депонирования в ходе досудебного производства показаний потерпевшего и свидетеля.

Ранее, проведение судебного заседания было также обязательными по вопросам применения залога; санкционирования наложения ареста на имущество; по рассмотрению жалобы на действия (бездействие) и решения дознавателя, органа дознания, следователя и прокурора (в закрытом заседании); об истребовании и приобщении к уголовному делу любых сведений, документов, предметов, имеющих значение для уголовного дела, за исключением сведений, составляющих государственные секреты, в случаях отказа в исполнении запроса либо неприятия решения по нему в течение трех суток (по мотивированному ходатайству адвоката).

В случае, когда проведение судебного заседания обязательно, о времени и месте судебного заседания заблаговременно извещается сторона защиты и прокурор.

По распоряжению следственного судьи судебное заседание может быть проведено в режиме видеосвязи. В ходе судебного заседания ведется протокол.

При реализации своих полномочий следственный судья вправе:

- 1) требовать от органа, осуществляющего досудебное производство, дополнительной информации по рассматриваемому вопросу;

2) знакомиться со всеми материалами соответствующего досудебного производства и исследовать их;

3) вызывать участников процесса в судебное заседание и получать от них необходимую информацию по уголовному делу.

Следственный судья не вправе предрешать вопросы, которые могут быть предметом судебного рассмотрения при разрешении дела по существу, а также совершать действия и принимать решения вместо суда, рассматривающего дело по существу.

Таким образом, на сегодняшний день, создание института следственного судьи в казахстанском уголовном процессе вызывает немалый, в том числе и общественный интерес. Бесспорно, что вопросы, отнесенные к компетенции следственного судьи достаточно сложны и многогранны, что определяет необходимость проработки вопросов научного обеспечения их деятельности, выделяя в числе приоритетных направлений - повышение уровня профессиональной подготовки с разработкой практикоориентированных образовательных программ на основе профессиональных стандартов с учетом действующих квалификационных компетенций [8].

Резюмируя сказанное, можно сформулировать следующие выводы.

1. Полномочия следственного судьи являются неотъемлемым атрибутом его концептуального предназначения.

2. Англосаксонский институт следственного судьи воспринят национальным уголовным процессом с учетом континентальных традиций и особенностей авторства редакции УПК РК 2014 года.

Данная тенденция переоплотила следственного судью из «защитника человека» в «служу прокурора».

3. Полномочия следственного судьи состоят из четырех самостоятельных групп:

- обеспечение конституционных прав и свобод человека и гражданина;

- обеспечение надлежащей реализации функции уголовного преследования;

- обеспечение реализации принципов всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела и осуществления судопроизводства на основе состязательности и равноправия сторон;

- иных полномочий следственного судьи.

4. На сегодняшний день необходимо обновление содержания профессиональной подготовки, переподготовки и повышения квалификации, равно как и критериев, которым должен соответствовать судья.

Список использованных источников:

1 Сулейменова Г.Ж. Правовой статус санкционирующего судьи [Электронный ресурс]: URL: <http://www.zakon.kz/203417-pravovojj-status-sankcionirujushhego.html>; Сулейменова Г.Ж. Заключение научно-правовой экспертизы Концепции Уголовно-процессуального кодекса РК [Электронный ресурс]: URL: <http://www.zakon.kz/4520192-zakljuchenie-nauchno-pravovojj.html>

2 Хан В.В. Англо-американская типология уголовного досудебного производства: эволюция и современные тенденции развития: Монография. – Алматы: TST Company, 2011. – С. 28-30.

3 Ковтун Н.Н., Бухранова Т.С. Институт судебного следователя и специализированного следственного судьи в контексте опыта стран континентальной системы права //Российский следователь. – №17. – 2001. – С. 32-36.

4 План нации – 100 шагов по реализации пяти институциональных реформ – [Электронный ресурс]: URL: <http://www.adilet.gov.kz/ru/taxonomy/term/3030>

5 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования системы отправления правосудия» от 31 октября 2015 года № 378-V ЗПК – [Электронный ресурс]: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000378#57>

6 Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам модернизации процессуальных основ правоохранительной деятельности» от 21 декабря 2017 года № 118-VI ЗПК – [Электронный ресурс]: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000118#z50>

7 Указ Президента РК от 10 января 2018 года № 620 «Об образовании специализированных следственных судов Республики Казахстан и некоторых кадровых вопросах судов Республики Казахстан» – [Электронный ресурс]: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000620>

8 Шалкарова (Ким) И.А. Совершенствование криминалистического обеспечения деятельности органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений (тактико-психологические аспекты): Монография. - Алматы: Алматинская академия МВД Республики Казахстан, 2017. - 160 с.

Кондратьев И.В.

Проректор Центрально-Казахстанской академии по научной работе и инновациям
канд. юрид. наук, доцент

Минжанова А.Б.

ст. преподаватель кафедры уголовного права и процесса
Центрально-Казахстанской академии, caterinka_2002@mail.ru

ПРОБАЦИЯ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ КАК ФОРМА СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА

***Резюме.** В статье рассматриваются вопросы probation как системы видов деятельности и индивидуально определяемых мер контрольного и социально-правового характера, направленных на коррекцию поведения лиц, категории которых определены законом, для предупреждения совершения ими уголовных правонарушений, а также принципы и формы взаимодействия служб probation с участковыми инспекторами полиции.*

***Ключевые слова:** служба probation, уголовно-исполнительное законодательство, взаимодействие, принципы probation, уголовно-исполнительная политика Республики Казахстан.*

***Summary.** The article examines probation issues as a system of types of activities and individually defined control and socio-legal measures aimed at correcting the behavior of persons whose categories are determined by law to prevent the commission of criminal offenses, as well as the principles and forms of interaction between probation services and local police inspectors .*

***Key words:** probation service, penal enforcement legislation, interaction, principles of probation, criminal-executive policy of the Republic of Kazakhstan.*

***Түйін.** Мақалада заңмен белгіленген тұлғалардың қылмыстық құқық бұзушылық жасамау үшін алдын алу үшін олардың тәртібін түзетуге бағытталған, әрекеттердің түрлерінің жүйесі ретінде және жеке басқа анықталатын бақылаулық және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы шаралар ретінде probationның сұрақтары сонымен қатар probation қызметтерінің учаскелік полиция инспекторларымен қарым қатынасының қағидалары мен нысандары қарастырылады.*

***Кілт сөздер:** probation қызметі, қылмыстық-атқарушылық заңнама, өзара әреке ету, probation қағидалары, Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқарушылық саясаты.*

Закон РК «О probation», принятый 30 декабря 2016 года, положил начало формированию кардинально новой в структуре уголовно-исполнительной системы государственной деятельности по регулированию общественных отношений в сфере организации и функционирования probation. Закон устанавливает понятие, цель, задачи, принципы, виды и формы осуществления probation, а также правовой статус лиц, в отношении которых применяется probation, и субъектов, ее осуществляющих.

Отметим, что в понятие probation входит система видов деятельности и индивидуально определяемых мер контрольного и социально-правового характера, направленных на коррекцию поведения лиц, категории которых определены законом, для предупреждения совершения ими уголовных правонарушений. Probationная деятельность является подсистемой социального института, что определяет ее направленность и место в структуре уголовно-исполнительной системы [1]. При этом направленность определяется через отношение между социальными ценностями, нормами общества и задачами отрасли права, а место в системе социальных институтов — через функции государства [2].

В связи с этим, probationные формы отношений характеризуют, во-первых, социально-правовые основы; во-вторых, виды (обвинение, защита, разрешение дела) и формы (расследование уголовного правонарушения, проводимое следственными органами и прокуратурой, и разбирательство и разрешение дела, проводимое судом) уголовно-процессуальной деятельности (часть объекта познания науки уголовного процесса).

Структура probation состоит из следующих элементов: субъект, средства, действия (процесса) — отношений и результата. В содержание процессуальной стороны входит: наличие специального органа; своеобразие целей, определяемых общими условиями уголовно-исполнительной системы; объем полномочий; объем и содержание прав и обязанностей участников; юридические факты и условия, детерминирующие возникновение отношений; особая процессуальная форма и режим.

Приоритетные задачи службы probation уголовно-исполнительной системы в Республике Казахстан — оказание социально-правовой помощи осужденным, состоящим на учете службы

пробации, проведение профилактических бесед с подучетными лицами в зависимости от их склонностей к совершению повторных правонарушений, взаимодействие службы пробации с участковыми инспекторами полиции, а также с государственными органами по оказанию осужденным без изоляции от общества социально-правовой помощи, совместная работа службы пробации с местными исполнительными и правоохранительными органами и государственными и общественными организациями. Наиболее правильное конструирование основ взаимодействия служб пробации и органов внутренних дел, их последующее закрепление в законодательстве позволит в надлежащей мере обеспечить их эффективность и тем самым реализовать функции контроля за осужденными.

Немаловажным в данном вопросе является общее количество всех зарегистрированных преступлений, а также работа местной полицейской службы по стабилизации обстановки и принятию профилактических мер.

Законодательство Республики Казахстан и, в частности, нормы уголовного права наряду с лишением свободы предусматривают альтернативные виды наказания, не связанные с лишением свободы — исправительные работы; привлечение к общественным работам; ограничение свободы; лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью.

Однако возникают проблемы и затруднения в исполнении наказаний без изоляции от общества в отношении условно осужденных; беременных женщин и женщин, имеющих малолетних детей, мужчин, в одиночку воспитывающих малолетних детей, которым отбывание наказания отсрочено.

Осуществление исполнительных и распорядительных функций по обеспечению исполнения уголовных наказаний без изоляции от общества, оказание содействия осужденным, находящимся на его учете, в получении социально-правовой помощи, разъяснение их прав и обязанностей — ключевые задачи службы пробации. Так, лица, состоящие на учете службы пробации, имеют право на: обращение, получение сведений на родном или другом языке, которым они владеют, о своих правах и обязанностях, примененном судом наказании, порядке и условиях исполнения иных мер уголовно-правового воздействия, их изменениях, а также порядке представления предложений, заявлений и жалоб; обжалование действий или бездействия субъектов, осуществляющих пробацию, в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан; участие в мероприятиях по ресоциализации, социальной адаптации и реабилитации в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан.

В обязанности лиц, состоящих на учете службы пробации, входят следующие: исполнять возложенные законом и судом обязанности; соблюдать порядок и условия отбывания наказания и иных мер уголовно-правового воздействия; выполнять законные требования субъектов, осуществляющих пробацию; представлять достоверные сведения субъектам, осуществляющим пробацию.

В этой связи во исполнение Плана мероприятий по реализации Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации в Республике Казахстан на 2017-2019 годы, с целью стимулирования поведения к исправлению актуальным становится открытие служб пробации в территориальных подразделениях полиции [3]. Не остаются без внимания и вопросы реабилитации несовершеннолетних [4], попавших в орбиту уголовного правосудия [5]. Как указывает Олейник В.И., «приемлемая модель деятельности пробации несовершеннолетних — это информирование, психологическая и юридическая консультации, помощь в решении социально-экономических аспектов (профессиональное обучение, жилье, документирование, работа, развитие социальных навыков)» [6].

Необходимо не забывать и о принципах, на которых основывается деятельность службы пробации. К ним относятся: 1) соблюдение прав, свобод и законных интересов человека и гражданина; 2) законность; 3) гуманизм; 4) гласность, за исключением сведений, составляющих государственные секреты и иную охраняемую законом тайну; 5) дифференцированный и индивидуальный подход при определении объема социально-правовой помощи и осуществлении пробационного контроля в отношении лиц, состоящих на учете службы пробации; 6) стимулирование правопослушного и активного общественно полезного поведения лиц, состоящих на учете службы пробации; 7) взаимодействие субъектов, осуществляющих пробацию.

Отсюда важное практическое значение имеет уяснение того, на каких исходных положениях должно строиться такое взаимодействие субъектов, осуществляющих пробацию.

Строгое разграничение компетенции участников взаимодействия, оказывающих социальную, бытовую, медицинскую и иную помощь гражданам после освобождения из мест лишения свободы

и в период нахождения на учете службы пробации. Данный принцип следует рассматривать в качестве отправных, руководящих идей, т. е. в качестве одного из принципов взаимодействия.

Принцип своевременности организации взаимодействия. Он вытекает из требования закона Республики Казахстан «О пробации» от 30 декабря 2016 года № 38-VI ЗРК и направлен на ресоциализацию, социальную адаптацию и реабилитацию лиц, в отношении которых применяется пробация.

Запоздалая организация взаимодействия влечет за собой отрицательные последствия, которые, как правило, проявляются в том, что не удается провести комплекс мероприятий по осуществлению контроля за исполнением лицами, состоящими на учете, обязанностей, возложенных на них законом и судом.

Принцип согласованности и динамичности планирования взаимодействия. Взаимодействие должно строиться на плановой основе. Приняв решение об установлении взаимодействия, его участники разрабатывают скоординированную между собой методику индивидуальной программы [7] ресоциализации граждан, содержащихся в учреждениях УИС на всех стадиях пробации (досудебная, приговорная, пенитенциарная, постпенитенциарная) для оказания социально-правовой помощи.

Индивидуальная программа, направленная на решение общих и частных задач, должна производиться по взаимному согласию с введомственными должностными лицами, ее утвердившими. В то же время индивидуальная программа оказания социально-правовой помощи рассматривается как совокупность мероприятий субъектов, осуществляющих пробацию, по оказанию социально-правовой помощи лицу, состоящему на учете службы пробации, выработанных на основе комплексного изучения его личности [8] и конкретной жизненной ситуации.

Принцип относительной независимости участников взаимодействия, разграничения их компетенции и подчинения их только закону. Субъектами, осуществляющими пробацию, являются государственные органы, действующие в пределах своей компетенции, в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан о пробации, а также граждане, общественные объединения и иные юридические лица, которые не подчинены друг другу и действуют в пределах своей компетенции. Однако процессуальное положение таково, что они не являются абсолютно независимыми. Поручения и указания, данные сотрудникам в соответствии с законом, обязательны для них, и вопреки им действовать они не могут.

Принцип индивидуализации процессуальных, организационных и тактических форм взаимодействия. Процессуальные, организационные и тактические формы взаимодействия должны избираться каждый раз строго индивидуально. В основу методики разработки индивидуальной программы может быть положен метод проведения психосоциального тестирования личности подозреваемого, обвиняемого на стадии досудебной пробации; комплекс мер по профилактике, выявлению, изучению, устранению причин и условий, способствующих совершению правонарушений со стороны лиц, находящихся под пробационным контролем; пробационный контроль в отношении несовершеннолетних.

Принцип персональной ответственности участников взаимодействия. Каждый участник взаимодействия несет личную ответственность за качество, законность и своевременность исполнения (производства) каждого порученного ему действия, организационного мероприятия, проявляя при этом добросовестность, творческий подход и инициативу.

Принцип подбора участников взаимодействия с учетом их психологической и языковой совместимости. При определении круга участников взаимодействия должны учитываться категории лиц, в отношении которых применяется пробация.

Принцип комплексного использования участниками взаимодействия имеющихся в их распоряжении сил и средств. Участники взаимодействия должны знать возможности каждой из взаимодействующих сторон, ибо только в этом случае они смогут в комплексе использовать имеющиеся в их распоряжении силы и средства.

Рассмотренные выше принципы взаимодействия положительно сказываются на его эффективности лишь при соблюдении каждого из них и в совокупности с другими. Игнорирование хотя бы одного из них может отрицательно сказаться на итогах взаимодействия, привести к ошибкам, нарушениям закона, прав и свобод граждан.

Таким образом, практика деятельности служб пробации показывает, что указанные меры в значительной степени способствуют оптимизации деятельности органа уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы, осуществляющего исполнительные и распорядительные функции по обеспечению исполнения уголовных наказаний без изоляции от общества, а также организации и

функционированию пробации. Кроме того, это поднимет уровень доверия осужденных, создаст условия для качественного изменения подхода к службе пробации; будет стимулировать создание эффективного механизма взаимодействия служб пробации и органов внутренних дел; обеспечит открытость принятия решений и высокую степень их общественной поддержки; улучшит качество принимаемых правовых документов, регулирующих отношения в сфере пробационного контроля.

Список использованных источников:

1. Гета М.Р. Пробация и ее перспективы в уголовном праве Республики Казахстан: Дис. ... канд. юрид. наук. — Усть-Каменогорск, 2000.
2. Шнарбаев Б.К., Мизанбаев А.Е. Пробация в Казахстане: исполнение наказания и осуществление пробационного контроля (теоретические и практические аспекты). — Костанай, 2016.
3. В целях стимулирования поведения к исправлению и развития намерений к законопослушной жизни при поддержке акимата г. Караганды ОО «Мир Добра» открыто три кабинета пробации в участковых пунктах полиции городов Караганды // Отчет о работе за 2017г. начальника местной полицейской службы УВД г. Караганды полковника полиции Оразбаева А.А.
4. Так, например, по состоянию на 1 января 2018 года на учетах ювенальной полиции состоит 192 подростка и 247 неблагополучных семей // Отчет о работе за 2017г. начальника Местной полицейской службы УВД г. Караганды полковника полиции Оразбаева А.А.
5. Указ президента Республики Казахстан «Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017 – 2019 годы» от 8 декабря 2016 года № 387 // [Электронный ресурс] www.online.kz
6. Олейник В.И. Суть пробации — в контроле // Исполнение наказаний. — 2017. — №8. — С. 37.
7. В МВД разработаны методические рекомендации по организации работы пенитенциарной пробации, в которых отражены поэтапные действия государственных органов по вопросам оказания адресной социально-правовой помощи лицам, освобождаемым из мест лишения свободы, посредством разработки индивидуальных программ оказания социально-правовой помощи. Всего по итогам 6 месяцев 2017 года разработано более 1,8 тыс. таких программ // Бисенкулов Б. Социальная реабилитация граждан — возможность найти достойное место в обществе // Исполнение наказаний. — 2017. — № 8. — С.9.
8. Для этой цели планируется внедрить в деятельность службы пробации современные методы изучения личности, в том числе предупреждение рисков — чувствительность на основе оценки рисков и возможностей реабилитации процесса ресоциализации // План мероприятий по реализации Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017 – 2019 годы // [Электронный ресурс] www.online.kz

Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович

кандидат юридических наук, доцент Костанайский филиал Челябинского государственного университета, заместитель директора по науке, член Экспертного совета Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан

ПРЕСТУПНОСТЬ, СВЯЗАННАЯ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ: ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ

Резюме: в статье анализируется онтология преступности, связанной с торговлей людьми через призму рассмотрения причин, факторов и сопутствующих условий. Первоначально обращает внимание, что на глобальном уровне все еще нет общепринятого подхода к вопросам о генетических истоках и таинстве происхождения совокупности именуемой преступностью. В этой связи, автор полагает обоснованным вести речь о диалектической взаимосвязи общего и частного, то есть выраженной в наборе родовых и специфических детерминантов анализируемого явления. В статье проведен обзор мнений отечественных и зарубежных специалистов и выведены схожие и отличительные моменты в их подходах и трактовках. Автором сделан вывод о доминировании в причинно-факторном комплексе – глобализации преступности, а также экономического фактора.

Ключевые слова: преступность, связанная с торговлей людьми, причины, факторы, условия.

Түйін: мақалада адам саудасымен байланысты қылмыстылықтың онтологиясы, оның себептері, факторлары және ілесіне жағдайларын қарастыру арқылы талданады. Аталған қылмыстылықтың генетикалық тұтамыры мен шығу құпиясы туралы мәселелерінің жаһандық деңгейдегі ортақ көзқарасының жоқтығына бастапқы назар аударылады. Осыған байланысты, автордың пайымдауына, диалектикалық өзара байланысты жалпы және жеке, яғни талданатын құбылыстардағы негізгі және ерекше детерминанттардың айқын жиынтығы туралы сөз қозғалғаны негізді деп санайды. Мақалада отандық және шетелдік мамандардың пікірлеріне шолу жасалып, олардың тәсілдері және түсіндірмелерінің ұқсастығы мен ерекшеліктеріне көз жеткізеді. Автормен қылмыстың жаһандануы – себеп-факторлық кеішеннің, және сондай-ақ экономикалық фактордың үстемділігі туралы тұжырым жасалды.

Түйін сөздер: адам саудасымен байланысты қылмыс, себептер, факторлар, шарттар.

Summary: article analyses anthology of crime connected with trafficking in persons through prism of consideration of reasons, factors and relevant conditions. Initially draws attention to the fact that at the global level there is still no generally accepted approach to questions about the genetic origins and sacrament of the origin of the totality of known crime. In this connection, the author believes that it is reasonable to talk about the dialectical relationship between the general and the particular, that is, the generic and specific determinants of the phenomenon being expressed in a set. The article reviews the opinions of domestic and foreign specialists and displays similar and distinctive points in their approaches and interpretations. The author concluded that dominance in the reason-factor complex - the globalization of crime, as well as the economic factor.

Key words: crime connected with trafficking in persons, reasons, factors, conditions.

Одни ученые осторожно относятся к самому термину «причина преступности», заменяя ее понятием «факторы». Другие идут дальше чем просто введение его в лексический оборот. Поскольку преступность это совокупность криминальных актов, то Кудрявцев В.Н. пишет: «...среди причин индивидуального противоправного поведения необходимо выделить только такие, которые имеют общее значение для всей совокупности, являются характерными для всей статистической совокупности»[1,с.85].

В одной из своих публикаций Поздняков В.М. выделяет ключевые моменты онтологии преступности в постсоветской России, всплеск которой произошел: «из-за навязывания идеологии самообогащения как главного символа социальных достижений человека и одновременно из-за бесконтрольной пропаганды неумеренного потребления со стороны СМИ. При этом во многих слоях российского общества сложилось толерантное отношение к атрибутам криминальной субкультуры, так как противозаконное поведение можно рассматривать не как социальную аномалию, а лишь как естественную фрустрационную реакцию людей на сужение каналов мобильности в повышении своего социального и экономического статуса»[2,с.26].

На аналогичных позициях стоит отечественный ученый Алауханов Е.О., который пишет: «На переходном этапе реформирования общественных и экономических отношений криминогенно деформированная психология общества и общностей выражается более всего в корысти, агрессии, безответственности и пренебрежении уголовно-правовыми запретами»[3,с. 69]. Далее он фокусирует внимание на том, что на корысть приходится на 70% всей совокупности причин, лишь затем называются правовой нигилизм, безработица, расслоение в обществе. Из этого перечня рефреном выступает мотив, который в современных реалиях развития общества потребления приобретает свои особенные черты. Эстонский криминолог А. Лепс, опираясь на классический труд

Карла Маркса «Капитал», подчеркивает, что именно «прибавочная стоимость, как отрицательное единство, как сила, является условием преступности, как совокупности преступлений»[4,с.59]. Ильин В. представляет новую реальность – частнокапиталистическая эксплуатация в обществе потребления[5,с.17]. В обществе потребления важным отправным моментом является бездуховность, низкий уровень правовой культуры общества и его индивидов.

Отечественный криминолог Джекебаев У.С. подчеркивает важность «выяснения объективного и субъективного в преступности, а для этого в свою очередь, необходимо знать влияние социально-экономических, идеологических, духовных, общественных отношений на преступность»[6,с.25].

В коллективной монографии Академии правоохранительных органов Генеральной прокуратуры РК отмечается, что «основными факторами, напрямую влияющими на состояние преступности, выступают: уровень развития экономики, занятость населения, его образованность, степень коррумпированности и профессионализма государственных органов, особенно правоохранительных структур, наличие (отсутствие) гражданского или военного конфликта на территории страны»[7,с.37]. Это мы можем взять за основу.

Следует также учитывать возрастающую роль глобализации всех сфер жизнедеятельности, в том числе ее огромное влияние на преступность.

Криминолог Клейменов М.П. в своем учебнике отдельно (особо) выделяя глобальные факторы преступности, отмечает следующее: «Видная роль в реализации криминальных глобальных проектов принадлежит транснациональным преступным организациям, которые осуществляют свою деятельность по различным направлениям: торговля оружием, наркобизнес, криминальное перемещение людей, торговлю людьми и человеческими органами, легализация преступных доходов, кражи транспортных средств, хищения антиквариата, контрабанда, международная коррупция и др.»[8,с.87].

В одной из своих знаменитых работ Лунеев В.В.: называет 9 факторов процесса глобализации, ее последствия и реакцию общества. Мы лишь становимся на некоторых из них. Неолиберальная глобализация (глобализация сверху), неолиберальная экономика (абсолютизация рынка), международное разделение труда, массовое общество потребления, массовая культура, упрощающая и принижающая духовные ценности, разрушающая мораль»[9,с.37-41]. В этой связи, падение нравственного уровня развития общества приводит к тому, как образно и точно описал Магомедов В.С., что «воспитанной в условиях культа секса и насилия, подмены истинных ценностей на фальшивые, личности не надо насиловать свою нравственность для того, чтобы попытаться заработать там тем, чем здесь занимаешься бесплатно или задешево»[10,с.248].

Не утратили своей актуальности следующие слова Темербекова А.А.: «в ряду негативных следствий глобализации как проявленного канала трансформационных изменений, несомненно, следует выделить комплекс противоречий, связанный с возможностью реактивного отторжения его действия в социальной системе, в том числе путем усиления отклоняющегося (девиантного) и прямо преступного индивидуального, группового и массового поведения»[11,с.246].

Христенко В.Е. с позиции психологической науки первый план выдвигает экономический фактор возникновения преступности в сфере секс эксплуатации и торговли людьми»[12,с.181].

На экономический фактор указывают многие специалисты, в том числе и отечественные.

Емко, но точно в суть попало следующее высказывание Шестакова Д.А.: «Торговля людьми» детерминирована экономическим соотношением спроса и предложения»[13,с.69]. Каймулдина А., обусловленность развития работоторговли в республике в первую очередь связывает «причинами социального и экономического характера»[14,с.59-60]. Правда автор не раскрывает их, ограничивается лишь тезисным обозначением.

Торбин Ю.Г., Тищенко В.Н., не стали ограничиваться лишь озвучиванием фактором, но и дали определенную детализацию. Они указывают, что «торговля людьми тесно связана, как правило, с неблагополучной экономической ситуацией, в первую очередь с безработицей», а также, что «среди личностных факторов, оказывающих влияние на распространение данного вида преступлений, следует назвать семейное неблагополучие, проявляющееся в безнадзорности, утрате связей с семьей и родителями, моральной и материальной поддержки со стороны родных и близких»[15,с.9].

Эти же аспекты в совокупности с другими указывает Сыдыкова С.: «В качестве причин, способствующих развитию этого криминального бизнеса, можно обозначить следующие: низкий уровень жизни значительной части населения; безработица, особенно среди женщин; снижение социальных гарантий, защищенности, морально-нравственного уровня развития общества»[16,с.30]. В части акцента на безработицу «особенно среди женщин», уместным будет

процитировать Смирнову О.В., которая в частности пишет: «Гендерная дискриминация является одной из решающих причин актуальности работорговли как глобальной проблемы» [17].

Как внутренняя, так и в особенности внешняя торговля людьми – это результат активного миграционного процесса. Поэтому актуальны следующие мнения. Мусабеков А.О. отмечает: «Несовершенство миграционного законодательства, экономическая нестабильность отдельных регионов, слабая идеологическая работа и неэффективная профилактика преступлений стимулируют торговлю людьми, использование рабского труда, а также дают толчок к совершению связанных с ними преступлений» [18,с.96]. Соглашаясь в целом с таким мнением, все же следует заметить с точки зрения официального понятийного аппарата некорректное использование словосочетания «использование рабского труда», поскольку, подчеркнем, что нет такой уголовно-правовой нормы. Однако автор прав, обращая внимание на несовершенство миграционного законодательства, выделяя тем самым по сути два фактора: правовой и миграционные процессы.

Этот аспект выделяют многие специалисты. Так, Никитенко И.В. пишет: «Очевидно, что новый взгляд на проблемы противодействия торговле людьми и рабству нуждается в переосмыслении не только основных детерминант этих явлений, но и их взаимообусловленности, корреляции с различными общественными процессами, среди которых особенно выделяется постоянно возрастающая миграционная активность населения»[19,с.29].

Сочетание экономического и миграционного фактора отдельным исследователям дает основание создать новую комбинацию «мигрантозависимая экономика». По экспертному заявлению Рязанцева С.В.: «распространение коррупции и создание «мигрантозависимой экономики» на основе эксплуатации дешевого и бесправного труда иностранных рабочих стимулировало ввоз жертв торговли людьми из сопредельных стран, прежде всего – из Центральной Азии»[20,с.12]. В этой связи, весьма интересны и продуктивны наработки в области географии преступности. Здесь, пожалуй, следует отметить ряд публикаций Матвиенко А.В, в которых автор делает упор на разработку «социально-экономических индикаторов, посредством которых было возможно проведение региональной диагностики уязвимости населения перед трудовой эксплуатацией и торговлей людьми»[21,с.1070].

Третья промышленная революция дала человечеству мощный импульс в плане развития информационного постиндустриального (постклассического) общества. Поэтому права Халиуллина Л.Г. в том, что «следует учитывать также косвенные риски информатизации, выражающиеся в стимуляции миграции, под воздействием широко распространяемой в сети Интернет и другими средствами телекоммуникации информации об образе благополучной жизни в отдельно взятых странах. Изложенное способствует миграции в развитые страны лиц, которые проживают в сравнительной бедности и, следовательно, могут стать жертвами торговли людьми»[22,с.243]. Этот фактор, отмечается и рядом других специалистов. Халиуллина Л.Г. к тому же указывает на еще один фактор, который не является самым упоминаемым в специальной литературе – наркотизм. Она пишет следующее: «полагаем, что в системе детерминант торговли людьми следует рассматривать и само немедицинское потребление наркотических средств»[23,с.108]. В другой работе отмечается, что к жертвам торговли людьми «зачастую принуждаются к употреблению наркотических средств и психотропных веществ»[24,с.8]. Думается, это фактор небезосновательно реже других называется исследователями, потому что он реже остальных факторов имеет место быть.

Рогова И.Г. отмечает: «масштабы и характеристики латентной части рассматриваемой преступности зависят от комплекса факторов, среди которых следует выделить следующие:

- увеличение числа желающих выехать. Росту миграции неизбежно способствует увеличение населения Земли;
- быстрое зарождение региональных рынков, ранее труднодоступных для торговцев вследствие жестких правил выезда и жесткого пограничного контроля;
- глобализация мировой экономики, когда капитал свободно и во все больших объемах поступает на всемирный рынок;
- революционное развитие в последние годы средств различных технологий и коммуникации;
- зарегистрированный рост организованной преступности и ее дальнейшая глобализация через транснациональные синдикаты;
- торговля людьми, осуществляемая преступными группировками, часто пользуется поддержкой коррумпированных чиновников и маскируется под деятельность различных международных агентств по трудоустройству, посреднических организаций и брачных контор»[25,с.43-44].

Зейналов М.М., Гаммаев В.М.: выделяют «следующие группы факторов [26,с.128-132], влияющих на рост числа преступлений, выражающихся в торговле людьми.

Экономические факторы

1. Глобализация экономики.
2. Различия в экономическом развитии государств.
3. Высокий уровень безработицы и угрожающий разрыв между богатыми и бедными в государствах-экспортерах «живого товара».

Экономические факторы непосредственно не порождают преступность, а действуя в совокупности с другими причинами, существенно видоизменяют ее.

Политические факторы

По свидетельствам полицейских ООН, миротворцев и представителей гуманитарных организаций, прозрачность границ, наличие международного военного контингента и отсутствие налаженной работы правоохранительных органов создают на территории страны идеальные условия для развития торговли людьми.

Административно-организационные факторы

1. Миграция рабочей силы
2. Слабый контроль за деятельностью организаций, под вывеской которых могут скрываться вербовщики-торговцы людьми
3. Отсутствие профилактического информирования населения о проблеме торговли людьми

Правовые факторы

1. Высокий уровень коррупции в органах государственной власти
2. Высокая степень латентности и низкий уровень раскрытия преступлений.
3. Недостатки в работе правоохранительных органов и в законодательстве в сфере борьбы с торговлей людьми
4. Недостаточное развитие международного сотрудничества

Морально-этические факторы

1. Проституция и иные формы проявления секс-индустрии
2. Девальвация морально-этических ценностей и нравственных норм в семье и в обществе.

Дзялошинский И.М., Тюрюканова Е.В. «Анализируя причины торговли людьми, необходимо рассматривать следующие процессы:

-распространение бедности, ограниченность доступа к эффективной занятости, образованию и другим ресурсам

-большие разрывы в уровне развития между странами и регионами

-слабость правовых механизмов, пробелы миграционного, трудового и иного законодательства, спрос на дешевый неформальный труд со стороны теневой экономики, слабость государственного управления и контрольных механизмов, коррупция, низкое доверие к власти

-неблагополучие и насилие в семье, гендерное неравенство, рост социального сиротства, безнадзорности, алкоголизма

-низкое правосознание населения, слабость гражданского общества и общая толерантность общества к эксплуатации и нарушению прав человека

-ксенофобия и антимигрантские настроения приводя к распространению двойных стандартов[27,с.16].

В своей кандидатской диссертации Алжанкулова С.А. называет следующие причины распространения торговли людьми: процесс глобализации, миграция, тяжелое социально-экономическое положение и политическое положение поставляющих стран, теневая экономика, коррупция, активность преступных организаций, развитие секс-индустрии и рост спроса на услуги сексуального характера, социокультурные особенности[28,с.50-64]. Следует оговориться, что автор перечисляет общепланетарный, а не узконациональный каталог причин. Хотя с учетом темы диссертационного исследования все же следовало бы и отдельный акцент сделать на казахстанских реалиях. В части социокультурных особенностей хотелось бы привести ряд тенденциозных, некорректных и неэтичных выражений в СМИ (это еще если сказать деликатно). Координатор Костанайского филиала «Казахстанская ассоциация по половому и репродуктивному здоровью» Косюк А. в своем интервью допустил ряд таких «ляпов»: «торговля людьми у нас укреплена, помимо всего прочего, национальной самоидентичностью. У казахов раньше существовали бай, чернь. И в сознании людей, к сожалению, это до сих пор не изжито» и другой фрагмент: «В Костанайе мы в основном сталкиваемся с местной торговлей людьми, но чаще всего это межнациональная проблема»[29,с.16]. Такие высказывания опытного правозащитника и психолога, не первый год получаемого международные гранты МОМ являются не корректными (не уважительными).

Группа карагандинских исследователей озвучивает следующие экономические факторы: углубление неравенства, высокий уровень безработицы, стремительная инфляция, всеобщая бедность, нестабильный политический климат, отсутствие государственного контроля, неадекватная правовая база, глобализация мировой экономики, открытие границ[30,с.10].

Сотрудники правоохранительных органов, в частности, Айсина А. считает, что торговле способствуют: открытость границ Республики Казахстан, усиление миграционных потоков как между государствами, так и внутри Казахстана, благополучное положение в экономике и относительно высокие заработки, глобализация транснациональной организованной преступности, расширение ее возможностей в организации устойчивых каналов поставки «живого товара», которая рассматривает нашу страну не только как поставщика, но и как покупателя, а также как транзитный коридор[31,с.52].

Комиссией по правам человека при Президенте РК отмечается, что в отношении торговли людьми распространяются такие универсальные причины как бедность, экономическое и социальное неравенство, коррупция, политическая нестабильность, несоблюдение прав человека, желание потенциальных жертв мигрировать в поисках работы[32,с.12]. По поводу значительного фактора – повышенного спроса на трудовые ресурсы и сексуальные услуги в свете аспекта недобросовестного заимствования отдельными работниками ВУЗов, мы отмечали выше.

Таким образом, в отношении преступлений, связанных с торговлей людьми имеет место широкий спектр причин и факторов. Причем самым главным из них, на наш взгляд, выступает глобализация, а также экономический фактор, вокруг которого выстраиваются все остальные.

Список литературы

1. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений. М.: Издательство «Наука»,1976.
2. Поздняков В.М. Уголовно-правовая теория криминализации и востребованность психологии при разработке уголовной и уголовно-исполнительной политики и модернизации законодательства//Прикладная юридическая психология- 2011-№3.
3. Алауханов Е.О. Криминология: Учебник – СПб.: Издательство «Юридический центр-Пресс»,2013.
4. Андо Лепс. Современная диалектическая криминология. Монография. Таллинн: Евроакадемия,2016.
5. Девиантность в обществе потребления: коллективная монография/Под ред. Я.И. Гилинского и Т.В. Шипуновой. СПб.: Издательский дом «Алеф-Пресс»,2012.
6. Джекебаев У.С. О социально-психологических аспектах преступного поведения (на материалах криминологического изучения хищений социалистического имущества).Отв. ред. Каиржанов Е.И.-Алма-Ата: Издательство «Наука» Казахской ССР,1971.
7. Прогнозирование развития криминальной ситуации в Республике Казахстан: Монография/Коллектив авторов – Астана: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,2017.
8. Клейменов М.П. Криминология: учебник.-М.: Норма,2008.
9. Лунеев В.В. Эпоха глобализации и преступность.- М.: Норма,2007.
10. Магомедов В.С. Человек как объект купли-продажи на рынке//Проблемы борьбы с транснациональной организованной преступностью. Мат-лы международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию КазНУ им. Аль-Фараби. Отв.ред. Джансараева Р.Е., Баймурзин Г.И. Алматы: Қазақ университеті,2009.
11. Темербеков А.А. Теоретические проблемы борьбы с преступностью в Республике Казахстан. Дисс...д.ю.н. Алматы: Казахский национальный университет им. Аль-Фараби,2005.
12. Христенко В.Е. Психология поведения жертвы. – Ростов н/Д: «Феникс»,2004.
13. Шестаков Д.А. Суждения о преступности и вокруг нее – СПб.: Издательство «Юридический центр»,2015.
14. Каймулдина А. Противодействие торговле людьми в XXI веке//Закон и время-2009-№5.
15. Торбин Ю.Г., Тищенко В.Н. Криминологические и правовые проблемы противодействия торговле людьми в Российской Федерации//Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации.-2008-№2-С.20.; Торговля людьми в Российской Федерации: квалификация, предупреждение, расследование: учеб.-практ. пособие – М.: Юристъ, 2007.
16. Сыдыкова С. Некоторые вопросы, связанные с торговлей людьми//Фемида.2012-№8.
17. Смирнова О.В. Торговля людьми в гендерной проблематике СМИ//Медиаскоп: электронный научный журнал.-2012-Выпуск №3//<http://mediascope7.mediascope.ru/?q=node/1130>
18. Мусабеков А.О. Связь торговли людьми и незаконной миграции//Вестник КазНУ. Серия Юридическая.-2012-№2.
19. Никитенко И.В. Миграционная безопасность в контексте противодействия торговле людьми и рабству: криминологический аспект//Российский следователь-2010-№2.

20. Рязанцев С. Россия в глобальной торговле людьми. Трудовая эксплуатация в «мигрантозависимой экономике»//Международные процессы.-2015-Том 13-№1.
21. Матвиенко А.В. Региональная диагностика уязвимости населения перед трудовой эксплуатацией и торговлей людьми в современном мире//Вестник ТГУ.Т.18.Вып.3-2013.
22. Халиуллина Л.Г. Торговля людьми в пространстве сети Интернет//Юридическая наука и практика. Альманах научных трудов Самарского юридического института ФСИН России. Гл.ред. Р.А Ромашов. Самара,2014.-2014.
23. Халиуллина Л.Г. Криминологический анализ некоторых аспектов взаимосвязи торговли людьми и наркотизма//Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право».-2013-№2.
24. Торговля людьми и легализация преступных доходов. Вопросы противодействия: научно-практич. пособие/Под ред. О.П.Левченко – М.: ЮНИТИ-ДАНА,2009.
25. Рogaва И.Г. Криминологическая характеристика торговли людьми//Российский следователь-2014-№5.
26. Зейналов М.М., Гаммаев В.М. Факторы, детерминирующие торговлю людьми//Современное право.- 2011-№8.
27. Дзялошинский И.М., Тюрюканова Е.В. Торговля людьми: СМИ как ресурс общественного противодействия современному рабству. М.: ЗАО «Сити Пресс Сервис»,2008.
28. Алжанкулова С.А. Правовые проблемы участия Республики Казахстан в межгосударственном сотрудничестве в борьбе с торговлей людьми. Дисс...к.ю.н. Алматы: Университет имени Д.А.Кунаева,2010.
29. Сергазинова А. Как предотвратить торговлю людьми//Наши Костанай-2017-29 июня.
30. Промежуточный отчет о научно-исследовательской работе «Пресечение и расследование незаконного предпринимательства в сфере торговли людьми». Руководитель темы к.ю.н., доцент Балгимбеков Д.У. Караганды: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,2015.
31. Айсина А. Вопросы противодействия торговле людьми//Закон и время.-2011-№08.
32. Специальный доклад «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан». Под общей редакцией Куаныша Султанова, Тастемира Абишева. Астана: Комиссия по правам человека при Президенте РК,2015.

Мейірбекова Г.Б.

Абай атындағы ҚазҰПУ, Мемлекеттік және Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

Жарболова А.Ж.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Заң факультеті, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, e-mail: Aygerim.Zharbolova@kaznu.kz

БАЛА ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін. Мақаланың мақсаты - бала құқығын қорғаудың әлеуметтік-педагогикалық негіздерін және олардың орындалуын қамтамасыз етуді құқықтық реттейтін заңнамалардың өзекті мәселелерін зерттей отырып, олардың орындалуын басшылыққа алу, қадағалау бойынша алдын-алу шараларын анықтау. Бала құқығын қорғаудан туындайтын құқықтық қатынас бұл теориялық қана емес, сондай-ақ тәжірибелік те маңызға ие. Бұл өз кезегінде бала құқығын қорғаудың әлеуметтік-педагогикалық негіздерін дұрыс түсінуге, заңнамалық тұрғыда дұрыс құқықтық реттеуге алып келеді.

Қазіргі заман талабындағы бала құқығын қорғау қатынастарының түрлерінің, міндеттерінің сан алуандығына қарай қазіргі заң бойынша оның орындалуын қамтамасыз етуге жалпы түсінік беру, бала құқығын қорғауды реттейтін заңнамаларды жетілдіруді зерттеу болып табылады.

Түйінді сөздер: отбасы қатынастары, ата-ана, бала құқығы, ата-ана құқығын шектеу, ата-аналық құқықтан айыру.

Резюме. Цель статьи - изучать актуальные вопросы основы социально-педагогических защиты прав ребенка и правовой обеспечение исполнения законодательства, руководствоваться их выполнении, под руководством осуществления превентивных мер. Правовые отношения, возникающие в связи с защитой прав детей является не только теоретической, а также имеет практическое значение. Это, в свою очередь, приводит к правильному пониманию основ социально-педагогической защиты прав детей, к законодательному правильному правового регулирования. Дать общее понятие обеспечение его выполнение по сегодняшнему закону от зависимости разнообразие задач, и типы отношений защитой прав ребенка в современном мире, исследовать совершенствование законодательства, регулирующих защиты прав ребенка.

Ключевые слова: семейное отношение, родители, права ребенка, ограничение родительских прав, лишение родительских прав.

Summary. The aim of the research- the basis of social and pedagogical protection of the rights of the child and ensuring their implementation by studying the legal norms governing legal issues, guided by their implementation, under the guidance of the implementation of preventive measures. Legal relations arising in connection with the protection of children's rights is not only theoretical, but also practical. This, in turn, correct understanding of bases of social and pedagogical protection of the rights of children, brings to legislative correct legal regulation. To give the general concept, the requirement of the modern world types of the relations protection of the rights of the child, and depending on various tasks, according to the current legislation to provide her implementation. Researches on improvement of the legislation regulating protection of the rights of the child.

Key words: family attitude, parents, rights of the child, restriction of parental rights, deprivation of parental rights.

Әлемде 1979 жылы Халықаралық балалар жылын өткізу кезінде „Балалар құқығы туралы халықаралық Конвенцияны” дайындау жөнінде топ құрылды. 1989 жылы 20 қарашада Конвенция БҰҰ-да бірауыздан қабылданды. Конвенция әлем балаларының құқығын қорғау туралы және оларға тәрбие беру жөніндегі көптеген баптан тұратын маңызды құжат.

1995 жылы ҚР-ның Президенті Н.Ә.Назарбаев әлемнің 156-шы елі болып „Бала құқығы туралы Конвенцияға” қол қойды. Бұл оқиға жыл сайын 20 қарашада Республика балаларының өз құқықтарын қорғау мерекесі болып аталып өтуде.

Отбасы қатынастарын құқықтық реттеу саласындағы мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың негізгі бағыты: отбасы, аналық, әкелік пен бала құқығын қорғау мәселелерін қамтитын нормативтік құқықтық актілер кешенін дайындау мен қабылдаумен байланысты және оның бастапқы негізі ел президентінің Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан-2050: барлық қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсарту, өсіп-өркендеу және қауіпсіздігі» болды. Бұл жолдауда Нұрсұлтан Назарбаев басты мақсаттар мен жүзеге асыру стратегиясының бірі Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі және әл-ауқаты деп таныды [1].

Бұл жағдайда отбасының басты рөл ойнайтынын атап өткен жөн. Тіпті Карл Маркстың өзі туындысында отбасы қоғамның «табиғи базисі» болып табылады деп жазған [2, 226 б.]. Сондықтан отбасы мен оның мүшелерін, әсіресе толық емес отбасылардағы балаларды алсақ, жан-жақты қорғау қажет. Бұл мәселе бойынша Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өз Жолдауында былай дейді: «Біз жергілікті деңгейде де отбасы, әйелді жүктілік кезінде және балаларды тәрбиелеуді қолдаудың жаңа деңгейлерін табуымыз керек» [3].

Неке және отбасы институтын нығайту және жалғыз басты аналар мәселесін шешуді дұрыстап талқылау қажет. Егер біз жоғары деңгейдегі адамгершілік құндылыққа толы қоғам болғымыз келсе, онда жұбайлардың бір-бірі алдында және ең бастысы балалары алдында жауапкершілігін күшейтуіміз керек. Ата-аналар балаларына, есейген балалар қартайған ата-аналарына қамқорлық көрсетсе, әйел отбасы мен қоғамда беделге ие болса, біз өз елімізге көңіліміз толады. Бұл қағидалар Қазақстан халқына барлық уақытта тән болатын және оларды жандандыру қажет. Қоғам отбасы туралы заңда көрсетілуі тиіс дұрыс шешімдерді айтуы керек» [4].

Жалпылық мағынада отбасы шағын әлем, ал әлем үлкен бір жанұя. Адамзаттың жер беті серуеніндегі ең еркін жері жанұясы. Түрліше көзқарастар болғанына қарамай, адамзат бастауынан бері отбасын қасиетті деп қарап, осы тәртіппен өмір сүруге күш салған.

Жанұяны құрудағы мақсат, сезімдік және жыныстық қажетті қамдау, көбею және балаларды өсіру үшін қажетті әлеуметтік-мәдени ортаны жарату. Сол ортадағы "ата-аналардың құқықтары мен міндеттері" деген ұғым ата-аналық қатынастардың субъектілері ретінде ата-аналарға тиісті мүліктік және мүліктік емес құқықтар мен міндеттердің біртұтас құрамын бекітеді. Бұл құқықтар мен міндеттердің көпшілігі ата-аналар мен балаларды байланыстырады. Бұндай байланыс екі жақты анықтамаға ие. Құқықтық қатынас бала мен және оның ата-анасының әрқайсысымен жеке-жеке туады. Ата-аналардың құқықтары мен баланың құқықтары барлық кезде бірін-бірі толықтырып отырмайды. Балалардың құқығы ұғымы ата-анасының құқығына қарағанда ауқымы өте кең. Отбасы заңы бойынша баланың құқықтарының бір бөлігі, яғни есіміне құқығы, ат алуға, әкесінің атын және тегін алуға құқығы, баланың өз пікірін білдіру құқығы оның абсолютті құқығы болып танылады. Осы құқықты алып жүруші балаларға осы құқық негізінде тек қана ата-аналары ғана емес балалардың мәселелерін шешумен айналысатын жоғарғы тұрған органдар және оның лауазымды адамдары да қарсы тұра алмайды.

Ал балаларды қорғау құқығына келер болсақ, ол ата-аналар жағынан өз құқықтарын басым қолдану үшін асыра пайдалануы мүмкін. Балалардың басқа құқықтары салыстырмалы мінездемеге ие болғандықтан, олар ата-аналық құқықтық қатынас шеңберінде әрекет етеді. Мысалы: бұл тәрбиелеу құқығы, ата-аналарынан өздерін қамтамасыз ету үшін алатын қаражатқа құқығы.

Ата-аналардың құқықтары мен міндеттері өзіндік ерекшеліктерге ие. Ресейдің атақты отбасын зерттеген ғалымы В.А. Рясенцев, ата-аналардың құқықтарының арнаулы белгілерін былай бөледі.

Біріншіден: ол тез арада орындалатын мағынаға ие, өйткені ата-аналар балаларына тек кәмелетке толғанға дейін құқықтар мен міндеттерге ие. Кәмелетке толғаннан кейін, кей жағдайда одан ертерек, яғни ол эмансипация бойынша некеге отырса, толық әрекет қабілеттілікке ие болады. Осы кезде ата-аналық құқықтар мен міндеттер тоқтатылады. Егер бала кәмелетке толғанмен әрекетке қабілетсіз болса онда оның ата-аналары қорғаншы және қамқоршы ретінде қатысады. Бірақ бұл олардың ата-аналық құқықтарының ары қарай жалақының көрсетпейді.

Екіншіден, бұл құқықтық қатынаста ата-аналар мен балалардың мүддесі бір болады [5, 32 с.].

Балалар заңның, мемлекеттің қорғауында болады.

Ата-аналардың құқықтары мен міндеттері олардың мүдделерімен сәйкес келуі керек. Осы қағидаттың негізінде, халықаралық отбасылық заңдары да, ішкі отбасылық заңдары да әрекет етеді.

Сонда да ата-аналардың мүдделері де заң қорғауын қажет етеді. Олар балаларының кез келген мүддесін қорғау жолында барлық уақытта өз мүдделерін құрбан ете алмайды. өйткені бұл бала тәрбиелеу ісі бойынша ата-аналарға әділ болмайды. Яғни өзінің дегені болған бала болашақта эгоист болып шықпасына кім кепіл бере алады. Сондықтан біздің еліміздегі заңдардың даму тәжірибесі көрсетіп отырғандай ол ешқашан жақсылыққа әкеп соқтырмайды.

Ондағы ата-аналық құқықтар балалардың мүддесіне қарсы жүзеге аспауы керек және балалардың мүдделерін қамтамасыз ету ата-аналардың жұмысы болу керек, сондай-ақ егер бала мен ата-ананың мүддесі мүлдем бір-біріне қайшы боп, компромисс туса онда бәрібір баланың мүддесі қорғалады деген. Сонда да бір-бір жақты сыңаржақ пікір болуы мүмкін. өйткені ата-ана ешқашан баласына жамандық ойламайды. Тәрбие мәселесі ретінде ата-ана көзқарасы да есепке алынуы керек.

Ата-аналық қатынастардың ерекшеліктері онда құқықтың бастауы жанға жақын адамдардың арасында туатын қатынас болуында. Яғни бір жағында ата-анасы екінші жағында баласы. Бұл ішкі

терең байланысты көрсетеді. Яғни бір-біріне байланысқан ажырамас негізден тұрады. Көріп отырғанымыздай бұл қатынас мемлекеттің қатысуын не оның араласуын қаламайды. Яғни қажет етпейді.

Көрсетілген құқықтың ішкі мазмұны, көріп отырғанымыздай құқықты реттеуге жаман, нашар жағынан әсер етеді, бұл құқық тек олардың жүзеге асу шекарасын белгілеп береді.

Ата-аналық құқықты жүзеге асыру кезінде ата-аналар балаларының психикалық-физикалық және адамгершілік дамуына нұқсан келтірмеуі керек. Заң ата-аналарға балаларын қалай тәрбиелеу керек екенін үйретпейді. Бірақ ол біріншіден: жалпы формада өздерінің құқықтарын асыра пайдалануға рұқсат етпей, тыйым салады, екіншіден: оны болдырмауды қамтамасыз етеді. Бірінші белгі ата-аналық құқықтық қатынастардың жеке құқықтық анықтамасына ие, ал екіншісі сөзсіз жария-құқықтық элементтің қолданылмауын көрсетеді, яғни кәмелетке толмаған жасөспірімдердің мүддесін қорғау элементінің жоқтығы көрініп тұр[6, 57 б].

Балалар өздерінің жастарына байланысты өздерінің құқықтарын өздері қорғауға шамалары жетпейді. Бұл ата-аналарымен қатынаста да байқалады. Мысалы: өзіміз күнделікті көріп жүргеніміздей ойынға сұрану, өздерінің қалаған істерімен айналысу, мектепте секцияларға қатысуға көйбең-көп ата-аналар келісімін бермей, былайша айтқанда өз балаларының құқықтарын шектейді. Сондықтан олардың бұдан да жоғары құқықтары бұзылып, ата-аналар жағынан шектеу қойылып жатса іске баланың мүддесін қозғап, қорғаншы, қамқоршы органдар өз бастамасымен кірісе алады. Онда оларды балалардың жеке құқықтарынан бұрын жария, құқықтары бұзылғанда, яғни демалу сияқты құқығы ата-аналық қатынастарға араласуға тура келеді.

Ата-аналық құқықтарының енді бір арнаулы белгісі олардың ата-аналардың міндеттерімен бір уақытта бірдей пайда болуында, тағы да оның жеке құқықтары емес жария құқықтарына байланысты. Бұл құқықтардың жүзеге аспауы, міндеттердің жүзеге аспауы екенін көрсетеді де санкция жаза қолданылады.

Барлық ата-аналық міндеттердің ішінде мәжбүрлеп орындалатын міндет, балаларды асырау, міндеті. өйткені баланың әрбір жеке құқығын ата-ана орындамаса оларға мәжбүрлеу шарасы қолданылмайды, ал асырау мәселесі жүзеге аспаса, ата-ананы ата-аналық құқықтан айыру шарасын қолдануға дейін барады. Заң бойынша бұл құқықтан айыру ата-аналар жағына сақтықпен жасалады. өйткені осы жерде де екі орын ауыстыру бойынша әрекет ету керек. өйткені отбасы құқығын реттеу мәселесі мен нақты өмірдегі қатынасты алып қарау арқылы іс шешілуі керек.

Ата-аналық құқықтан бас тартуға болмайтын екі сәт бар, неке екі жағдай бар. Бірінші: ата-аналар өз еріктерімен баламен құқықтық байланыстырып тұрған биологиялық қатынастан бас тарта алмайды. Мысалы, өзі босанып отырған ана "мынау менің балам емес, бас тартам" деп айта алмайды. Сондай-ақ әкелікті тану арқылы мойындалған әкелік қатынастарда да әкесі баласынан бас тартып, міндет атқарудан бас тарта алмайды, егер олай болса, жауапкершілікке тартылады. Яғни биологиялық туыстық қатынас, құқықтық қатынастың негізі. Екіншіден ата-аналық құқықтан бас тарту мораль нормаларына қайшы келеді. Біріншісі де екіншісі де дұрыс деп есептеледі.

Енді ата-аналардың бастамасымен ата-аналық құқықтан айыруға болмайтын жағдайлардың құқықтық салдарын қарастырып көрейік. Ата-аналар өз құқықтарыме бас тарта алмайды, құқықты жүзеге асыру тағы олардың міндеті болып саналады. Ал оларды орындамаса "ата-аналық құқықтан айыруға дейін" санкция жаза қолданылады. Сонда қарап отырсақ, ата-аналар жай құқықтарынан бас тартып, балаларын қамқоршы, қорғаншы органдарға өз еркімен берудің орнына "ұяты жоқ" ата-аналар сондай құқықтық қорытынды алу үшін өздерін құқықтарын жүзеге асыруды тоқтатып қояды. бұл балаларға ауыр әсер еткенімен қоймай, өзінің құқықтық конструкциясы даулы болып келеді [7, 57 с].

Екінші ата-аналық құқықтың белгісі – құқықтар мен міндеттер екі ата-анаға бірдей тиісті. Неке және отбасы заңы бойынша ата-аналар өздерінің кәмелетке толмаған балаларының алдында тең құқықтармен тең міндеттерге ие болады.

Бұл құқықтардың көлемі бала заңы некеден туылды ма жоқ әлде әкелік өз еркімен танылды ма не сот тәртібімен анықталды ма, оған қарамай бәріне тең. Ата-аналық құқықтардың теңдігі Қазақстанда революциялардан кейінгі отбасы заңдарымен реттеліп қалыпқа келді. Бұл бір жағынан прогрессивті тенденцияға жауап береді, өйткені барлық елде ата-аналар мен балалардың арасындағы байланыс қандай формада болса да барлығының құқықтары тең болып, бірдей міндеттер атқарады. Мысалы, өгей әке, өгей шеше, өгей бала арасындағы байланыс, заң бойынша туған балаларынан кем құқыққа ие емес, асырап алынғандар мен асырап алушыларда солай. Былай келу "Балалар құқығын қорғау" конвенциясында айтылған. Онда қатысушы мемлекеттердің ата-аналардың екеуі де бірдей бала жөнінде құқықтарға ие болып міндеттер атқаруын көздеген. Екінші

жағынан көптеген елдерде әкелерге, яғни оның ішінде сот тәртібімен танылған әкелікке онша көп міндеттер артпай анық тиісті міндеттер ғана артып қояды. Бұл жағдайда әкелікті мәжбүрлеп танылған әкелердің көп құқықтары мен міндеттерін анасы көтереді. Бұл жағдайда ондай әкеден тек материалдық жағынан қамтамасыз ету міндетін талап етеді.

Ата-аналар немесе олардың бірі бала тәрбиелеу жөніндегі өз міндеттерін жалтаратын болса, баланы перзентханадан не өзге де балаларды тәрбиелеу, емдеу немесе басқа мекемелерден алудан дәлелді себептерсіз бас тартса, өздерінің ата-ана құқықтарын пайдаланып қиянат жасаса балаларға қатыгездік көрсетсе, сондай-ақ ата-ана заңда белгіленген тәртіппен маскүнемдікпен, нашақорлықпен және уытқұмарлықпен ауырады деп танылған болса, онда ата-ана құқығынан айырылуы мүмкін.

Қазақ жанұясы ұйымшылдық органы сияқты бұл ұйымшылдық саяси, мінездемелік, заттық және діни бола отырып рухани жақтан, экономикалық жақтан, әлеуметтік ұйымшылдықты сақтау дәстүрлі мәдениетті қорғау, білім алу, үйретуге негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан-2050 даму Стратегиясының Қазақстан Республикасы Президентінің 28 қаңтар 2012 ж.

2. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения, т.1, с.226.

3. Нұрсұлтан Назарбаев: «Қазақстан-2030: барлық қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсарту, өсіп-өркендеу және қауіпсіздігі». Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы.

4. «Қазақстан даму Стратегиясының жүзеге асырылуының шаралары» туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 28 қаңтар 1998 ж. №3834 Жарлығы.

5. Советское семейное право // под ред. В.А. Рясенцева. – М. 1982.

6. Нурекешов Т.К. Смагулова А.Б. Қазақстан Республикасында алименттік міндеттемелердің құқықтық реттелуі. Монография-2016, Семей-96 б

7. Белякова А.М., Рясенцев В.А., Яковлев В.Ф. Советское семейное право. М.: Юрид. лит., 2002.

Мухамадиева Г.Ж.

ҚР ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі
gmuhamadieva@mail.ru тел. 87016220925

Балгожина М.Е.

ҚР ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының доценті, философия докторы (Phd), полиция подполковнигі,
maigul.balgozhina@mail.ru

ҚЫЛМЫСТАР РЕЦИДИВИ КЕЗІНДЕ ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУҒА БАЙЛАНЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР

***Түйін.** Бұл мақалада қылмыстар рецидиві кезінде жаза тағайындауға байланысты кейбір мәселелер қарастырылған.*

Авторлардың пікірі бойынша қылмыстар рецидиві кезінде жаза тағайындауды реттеуге арналған қылмыстық заңнама нормасында еліміздің ізгілендірілуге бағытталған құқықтық саясаты толық көрініс таппаған.

***Кілтті сөздер:** қылмыстар рецидиві, жаза тағайындау, қылмыстық заңнаманы ізгілендіру.*

***Резюме.** В данной статье рассматриваются некоторые вопросы назначения наказания при рецидиве преступлений.*

По мнению авторов, норма уголовного законодательства регулирующая назначение наказания при рецидиве преступлений недостаточно точно отражает гуманизацию уголовной политики страны.

***Ключевые слова:** рецидив преступлений, назначение наказания, гуманизация уголовного законодательства.*

***Summary.** In this article is considered some questions of appointment of punishment at relapse of crimes.*

According to the authors, the norm of the criminal law governing the appointment of punishment at relapse of crimes not accurately reflect the humanization of criminal policy of the country.

***Key words:** recidivism, sentencing, humanization of criminal legislation.*

Қылмыстар рецидиві – қоғам үшін қауіптілігі жоғары қылмыс көптігінің бір нысаны. Бұрынғы жасаған қылмыстары үшін жойылмаған сотталғандығы бар адамның қайталап қылмыс жасауы қылмыстық жаза мақсаттарының тиісті дәрежеде жүзеге асырылмауы және «қоғамның белгілі бір секторының экономикалық және әлеуметтік жағдайы нашарлығының көрсеткіші» [1, с.169] болып табылады.

Заң шығарушының рецидив туралы түсінік беретін құқықтық нормаға өміршең деп баға беріп, Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық кодексінде қалдыруы – бұл мәселе өзектілігінің жоғалмай, керсінше жыл сайын өсіп, жаңа ғылыми жұмыстар мен егжей-тегжейлі зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді [2, с.23].

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстар рецидиві ұғымына қатысты түрлі пікірлер бар. Бір авторлар қылмыстар рецидиві дегеніміз қасақана жасалған қылмысы үшін сотталғандығы бар тұлғаның қайтадан қасақана қылмыс жасауы десе [3, с.86], екіншісі кінә нысанына, өз әрекеті салдарына, соттылығының алынғандығына, жойылғандығына, сонымен қатар рақымшылық немесе кешірім жасалғандығына қарамастан адамның кез-келген қайталама қылмыс жасауын [2, с.236] айтады.

Жалпы алғанда, қылмыстар рецидиві – барлық қылмыстардың құрамдас бөлігі бола отырып, оның мәні мен заңдылықтарын ашып, қылмыстар рецидивін шоғырландырушы элемент болып табылады. Қылмыстар рецидиві спецификалық әлеуметтік құбылыс ретінде шешуші дәрежеде қылмысты, оның келбетін (философиясын, мәдениеті мен салтын және т.б.) белгілейді [3, с.36]. Қандай жағдайда болмасын «Адамның бірнеше рет қылмыс жасауы оны жасаушы адамның да, жасаған қылмысының да қоғам үшін қауіптілік деңгейінің жоғарылығын көрсетеді» [4, с.58].

Қылмыстар рецидиві ұғымының құқықтық белгілері бірінші кезекте қылмыстық заңнамада ашылатындықтан, қылмыстар рецидиві ең алдымен қылмыстық-құқықтық түсінік болып табылады [5, б. 17].

Біз қолданыстағы қылмыстық кодекстің (қазақша нұсқасында) 14-бабында қылмыстар рецидивінің орысша нұсқада көрсетілгендегідей емес, қылмыстардың қайталануы деп аударылуына қатысты

пікірімізді айтып өткен болатынбыз [6, б. 60]. Сондықтан біз мақаламызда сол пікірімізді негізге ала отырып, қылмыстардың қайталануы деген тіркестің орнына қылмыстар рецидиві деген тіркесті қолдануды жөн деп санайтынымызды алдын ала ескерткіміз келеді.

2014 жылғы 3 шілдеде қол қойылып, 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық кодексі көптеген жаңалықтар алып келгені баршамамызға аян.

2015 жылдан бастап қолданысқа енгізілген қылмыстар рецидивінің қылмыстық – құқықтық құрылымы бір қатар өзгерістерге ұшыраған: ең алдымен, қылмыстар рецидивінің сандық – сапалық параметрлерінің едәуір тарылғандығын байқаймыз. Яғни, қылмыстар рецидивін құраушы әрекеттер санаты ауыр және аса ауыр қылмыстармен ғана шектелген. Екіншіден, ауыр және аса ауыр қылмыстардың қоғамдық қауіптілік дәрежелерінің жоғарылығын есепке алар болсақ, сандық көрсеткіш те айтарлықтай қысқартылған. Қазіргі қолданыстағы заңнамаға сәйкес қылмыстар рецидиві қылмыстық жазаның тек бір түрі – бас бостандығынан айыру фактісіне ғана негізделеді. Сонымен қатар, заң шығарушы қазір рецидив пен қауіпті рецидив үшін жаза шектерін белгілемеген. Заң шығарушының бұл ойы жалпы қылмыстық заңнаманы ізгілендіруге бағытталып, оның ішінде жаза мерзімі мен «түрме халқы» санын азайтуға деген талпынысын көрсетеді.

Дегенмен, заң шығарушының қылмыстық заңнаманы ізгілендіру саясатын жүзеге асыруға негізделген мақсаты әлі де болса жүйелілік пен бірізділікті қажет ететіндей. Ойымызды негіздеу үшін қылмыстар рецидиві кезінде жаза тағайындау мәселесін реттеуге бағытталған қылмыстық кодекстің 59-бабын қарастыруға болады. Бұрынғы қолданыста болған редакциясымен салыстырғанда қазіргі қолданыстағы норма (59-бап) мазмұны айтарлықтай қысқартылған. Осы жерде тоқтала кететін бір жәйт, біздер отандық заң шығарушының Қазақстан Республикасының 1997 жылғы қабылданған қылмыстық кодексінен адамның сотталғандық фактісін саралаушы белгі ретінде қарастыруын алып тастауды орынды деп есептейміз. Адамның алдыңғы жасаған қылмысы үшін сотталғандық фактісі бар кезде оның қылмыстық құқық бұзушылықты қайталап жасауы «жаңа» қылмысының қоғамдық қауіптілік дәрежесіне ешқандай әсер етпей, көбіне қылмыстық құқық бұзушылықты қайталап жасаушы адамның жеке басының деструктивті қасиеттерін көрсетеді деп ойлаймыз. Алайда, 2014 жылғы Қазақстан Республикасы ҚК-нің 59-бабында «Қылмыстардың қайталануы немесе қылмыстардың қауіпті қайталануы жағдайында жаза тағайындау кезінде бұрын жасалған қылмыстардың саны, сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі, оның алдындағы жазаның түзету ықпалының жеткіліксіздігіне себеп болған мән-жайлар, сондай-ақ жаңадан жасалған қылмыстардың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі ескеріледі» [7], – деп көрсетілген. Сөйтіп, іс жүзінде қылмыстық заңнамада рецидив қылмыстылықты құраушы қылмыстардың қоғамдық қауіптілік дәрежесін көпденгейлі (бірнеше рет) есепке алу жүзеге асырылуда:

1. Қылмыстар рецидивін тану кезінде сотталғандығы сақталған адамның бірінші жасаған қылмысының қоғамдық қауіптілік дәрежесі соттың оған тиісті қылмысы үшін жаза тағайындау кезінде осыған дейін анықталған.

2. Алдында жасалған және сол үшін алынбаған немесе жойылмаған сотталғандығы бар қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесі қайтадан жасалған қылмысының қоғамдық қауіптілік дәрежесімен жиынтықта рецидив түрін белгілеуде қайта есепке алынады (Қазақстан Республикасы ҚК-нің 14-бабының 1-ші және 2-бөліктері);

3. Қазақстан Республикасы ҚК-нің 59-бабы қайтадан бұрынғы жасалған қылмыстардың саны мен сипатын және қоғамдық қауіптілік дәрежесін есепке алу қажеттілігін аңғартады. Біз заңнамалық ережелердің дәйексіздігі мен репрессивті артықшылығын айтушы зерттеушілер пікірін қолдай отырып, Қазақстан Республикасы ҚК 59-бабының редакциясынан бұрынғы жасалған қылмыстардың қоғамдық қауіптілік дәрежелерін есепке алуды алып тастау қажет деген тұжырым жасаймыз.

Қолданыстағы қылмыстық заңнама нормаларына сәйкес қылмыстар рецидиві жағдайында жаза тағайындау мәселесін қарастыра отырып, төмендегідей бірқатар арнайы жағдайларды есепке алған дұрыс:

Біріншіден, қылмыстар рецидиві қайталап жасалған аяқталмаған қылмысты да білдіруі (қылмыс жасауға дайындалу немесе қылмысқа оқталу) мүмкін. Мұндай жағдайда жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы ҚК 59-бабының ережелерімен қатар қылмыс жасауға дайындалғаны үшін жаза мерзімі немесе көлемі жартысынан артық болмауы керек, ал қылмысқа оқталғаны үшін – Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің тиісті бабында (56-баптың 2, 3-бөліктері) аяқталған қылмыс үшін көзделген жазаның анағұрлым қатаң түрінің ең жоғары мерзімінің немесе мөлшерінің төрттен үшінен асыруға болмайтындығы көрсетілген.

Екіншіден, егер үкімдер жиынтығы рецидив нысанымен сәйкес келетін болса, соңғы үкім бойынша жаза Қазақстан Республикасы ҚК 59-бабының және жазаның ең жоғарғы мерзімдері туралы 60-баптың

2 және 3-бөліктерінің нормаларын ескере отырып тағайындалуы қажет. Егер үкім шығарылған соң ол заңды күшіне енбей жатып, адам жаңадан қасақана қылмыс жасаған болса, екінші қылмысы үшін сотталу кезінде қылмыстар рецидиві жоқ деп танылып, үкімдер жиынтығы бойынша жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы ҚК-нің 59-бабының ережелері қолданылмайды.

Үшіншіден, қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстар рецидиві біріктірілген жағдайда басында сот тарапынан әр қылмыстық құқық бұзушылық үшін, оның ішінде рецидив туралы ережені есепке ала отырып (Қазақстан Республикасы ҚК-нің 59-бабы) бөлек жаза тағайындалып, сонан кейін барып Қазақстан Республикасы ҚК-нің 58-бабының ережелері негізінде жиынтық бойынша түпкілікті жаза айқындалады. Бұл жерде адамның қайталап қылмыс жасауына байланысты қылмыстар рецидиві белгіленетін жағдаймен қатар оның басқа да қылмыстық құқық бұзушылықтар (сот тарапынан бас бостандығынан айырудан басқа жаза түрі тағайындалатын қылмыстық теріс қылықтар, онша ауыр емес, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыстар) жасауы жайлы айтылуда.

Төртіншіден, қылмыстар рецидиві үшін жаза тағайындау кезінде белгілі бір қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазадан гөрі неғұрлым жеңіл жаза тағайындау туралы Қазақстан Республикасы ҚК-нің 55-бабының ережелерін қолдану мүмкіндігін қарастыру қажет. 1997 жылы қабылданған Қазақстан Республикасы ҚК-нің 59-бабы редакциясында осы Кодекстің 55-бабында көзделген ерекше мән-жайлар болған кезде қылмыстың қайталануы кезінде жаза осы баптың екінші бөлігінде (1997 жылы қабылданған Қазақстан Республикасы ҚК 59-бабының 2-бөлігінде рецидивтің әр түрі үшін ҚК-нің Ерекше бөлігінің тиісті баптарының санкцияларының ең жоғары көлемінен туындайтын ең төменгі мерзімдер көрсетілетін) көзделген ережелерді ескермей тағайындау туралы арнайы нұсқау болатын. Ал қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасы ҚК-нің 59-бабының редакциясында рецидив кезінде мерзімді санау тәртібіне сілтеменің болмауы қылмыстық-құқықтық норманың ізгілендірілгендігін көрсетеді. Дегенмен, ерекше мән-жайларды есепке алу мәселесінің қолданыстағы қылмыстық заңнамаға енгізілмеуіне негіз жоқ. Осыған сәйкес, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 59-бабында мазмұндалатын мән-жайлар тізімін Қазақстан Республикасы ҚК-нің 55-бабында қарастырылған ерекше мән-жайларға сілтеме жасай отырып толықтыру қажет деп пайымдаймыз.

Сондай-ақ, заң шығарушының рецидив қылмыс жағдайында жазалаудың ең төменгі мөлшерін белгілемеуі (1997 жылғы Қазақстан Республикасы ҚК 59-бабының 2-бөлігі сияқты) Қазақстан Республикасы ҚК 14-бабының 4-бөлігіне түзету енгізуді қажет етеді деп санаймыз. Бұл норма былайша мазмұндалған: «Қылмыстардың қайталануы және қылмыстардың қауіпті қайталануы осы Кодексте көзделген негіздер мен шектерде неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғады». Бұл ережедегі неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғады деген тіркес Қазақстан Республикасы ҚК 54-бабы 1-бөлігінің 1-тармағына сәйкес келеді, ал қылмыстар рецидиві жағдайында жаза тағайындау шектеріне келер болсақ, қолданыстағы заңнамада олар белгіленбеген. Сондықтан Қазақстан Республикасы ҚК 14-бабы 4-бөлігінің редакциясы өзгертіліп, төмендегідей мазмұндалуы керек деген пікірдеміз: «Қылмыстардың қайталануы және қылмыстардың қауіпті қайталануы осы Кодекс ережелеріне сәйкес неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғады».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

Дюсенбаева А.К. Множественность преступлений в уголовном законодательстве Республики Казахстан: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2011. – 265 с.

Нақыпов Б. Теоретические проблемы предупреждения рецидивной преступности в Республике Казахстан: дис. ...док. юрид. наук. – Алматы, 2009. – 268 с.

Многokратный рецидив преступлений: монография / под ред. Ю.М. Антоняна. – Рязань, 2009. – 247 с.

Иванов В.Д. Уголовное право. Общая часть. – Ростов н/Д., 2002. – 58 с.

Балгожина М.Е. Рецидив қылмыстылық ұғымы мен оның құрылымы // Заманауи әлемдегі ғылым мен білім: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары.- Қарағанды: РББ «Болашақ-Баспа», 2015. 1 том. –Б.17-22.

Балгожина М.Е. Қазақстан Республикасында рецидив қылмыстылықты ескертудің концептуалдық негіздері: философия докторы (Phd) алу үшін жазған дисс. – Қарағанды, 2017. – 152 с.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. – Алматы: Норма-К, 2016. – 240 б.

Ахметов А.С.

доктор Ph.D, ассоциированный профессор (доцент)
профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Павлодарского государственного педагогического университета, e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Жамулдинов В.Н.

к.ю.н., доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Павлодарского государственного педагогического университета, e-mail: vicniczham@mail.ru

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА КОРРУПЦИИ

***Резюме.** Статья посвящена исследованию природы и сущности коррупции как негативного социального явления. В статье рассмотрены основные характерные черты коррупции, выявлены ее причины. Особое внимание автором уделяется анализу существующих научных подходов ученых в области изучения особенностей феномена коррупции. Научная работа написана на основе научных исследований отечественных и зарубежных авторов по вопросам изучения коррупции. В конце статьи автор приводит меры по профилактике коррупции, а также разрабатывает рекомендации, направленные на повышение эффективности противодействия коррупционным явлениям.*

***Ключевые слова:** коррупция, право, государство, общество, система, юрист, социальная сфера, антикоррупционная политика, образование, гражданское общество.*

***Summary.** The article investigates the nature and scope of corruption as a negative social phenomenon. The article describes the main features of corruption, its causes identified. Particular attention is paid to the analysis of existing scientific approaches of scientists in studying the characteristics of the phenomenon of corruption. Scientific work is based on the research of domestic and foreign authors on the study of corruption. At the end of the article the author presents measures to prevent corruption and to develop recommendations to improve the effectiveness of countering corruption phenomena.*

***Keywords:** corruption, law, state, society, system, lawyer, social, anti-corruption policy, education, and civil society.*

Как известно, Республика Казахстан поступательно идёт по пути становления правового государства, государства свободных и равноправных граждан. К основным достижениям проведённых реформ относятся: переход к трёхуровневой системы правосудия, обеспечения независимости порядка отбора и назначения судьи, принятие нового этического кодекса судей, полная автоматизация судебного делопроизводства, распределение судебных дел, а так же непрерывное аудио- и видео запись всех судебных процессов.

Построение правового государства напрямую зависит от уровня проводимых реформ в социально-экономической и политической сферах. Основанием или «фундаментом» этих реформ выступает правовая политика, направленная на построение гражданского общества и демократического государства. Для этого необходимо проводить огромную работу в области совершенствования законодательства, повышение уровня правовой культуры населения, искоренения правового нигилизма, а также борьбы с таким негативным социальным явлением как коррупция. Этому социальному явлению и посвящена данная статья.

Коррупция, к сожалению, поразила все слои общества и практически все сферы деятельности и стала системной проблемой. Прогрессируя в общественно значимых областях (образование, медицина, органы государственной власти, жилищно-коммунальное хозяйство и др.), коррупция нарушает, а нередко лишает гражданина его провозглашенных конституционных прав, что представляет особую опасность, создавая невыносимые условия для жизни [1, с. 246].

Коррупция оказывает разлагающее влияние на все сферы жизни общества: социальную сферу, экономику, политику. Особую опасность представляет сращивание государственных чиновников-коррупционеров с преступными сообществами, а также проникновение криминальных элементов во властные структуры, включая силовые ведомства при поддержке коррупционеров-чиновников [2, с.9].

По мнению Карпачёва Д. М. «...особая опасность коррупции в системе государственной власти проявляется в экономической сфере государства, где последствия от ее воздействия носят многоаспектный характер, крайне негативно сказываются на жизни всего общества, ставят под угрозу безопасность государства и целостность всей страны» [3, с. 279].

Коррупция по своей природе является социальным явлением и представляет собой криминализацию определенных отношений, которые складываются между представителями

государственной власти (в лице должностных лиц) и отдельными индивидами по вопросам корыстного использования служебного положения с целью личной выгоды. При этом, безусловно, наносится колоссальный ущерб третьей стороне - обществу и государству в целом. Мотивами такого поведения могут выступать различные причины: стремление улучшить личное материальное благополучие, ускорение сроков предоставления государственных услуг в личных целях, низкий уровень правовой культуры, правовой нигилизм. Процветание коррупции, как правило, является источником социальной напряженности и влияет на уровень политической стабильности в государстве. Отсутствие уверенности граждан в завтрашнем дне закладывает основу для развития коррупционных проявлений. Все это вкуче негативно влияет на международный имидж государства, формирует его отрицательную инвестиционную привлекательность. Для решения проблем, связанных с коррупционными проявлениями необходимо проводить научные исследования по заданному направлению и внедрять результаты научной работы при разработке нормативно-правовых актов (концепций, программ).

Нас сегодняшний день, существует множество различных научных подходов к содержанию феномена коррупции. Остановимся на некоторых из них.

По мнению, Воловича В. Н. «...коррупция - это незаконное обогащение физических лиц как экономических субъектов на основе использования ими должностного, экономического или социального статуса» [4, с. 44].

Другой исследователь, Даукаев И. М. считает, что «...коррупция - это поведение людей, решающих государственные и частные задачи, которые нарушают свой долг, чтобы получить неоправданные выгоды какого-либо рода» [5, с. 87].

Например, казахстанский ученый Турецкий Н. Н., считает, что коррупция как социальное явление продолжает существовать на современном этапе развития человечества, эволюционно приспособившись к развитию общества, и для эффективного противодействия этому злу необходима консолидация общества и институтов государственной власти во всех странах мира с новыми научными изысканиями и разработками [6, с. 101].

По нашему мнению, коррупция - это антиправовое поведение индивида, отрицающее существующие нормы права и правила поведения в обществе, основанное на сформированном коррупционном правовом сознании личности. Коррупционное правосознание формируется вследствие низкого уровня жизни населения, т.е. оно отражает уровень экономического развития страны, успешности проведения правовых реформ. Кроме того, низовая коррупция обуславливается слабым уровнем эффективности качества работы государственного аппарата. Невысокая заработная плата государственных служащих порождает стремление должностных лиц обогатиться за счет служебного положения. Однако, причинами коррупции может выступать не только низкая заработная плата государственных служащих, но и сама возможность получать дополнительный доход, используя служебное положение.

Стоит отметить, что коррупция в большинстве стран носит системный характер и охватывает различные сферы жизни общества, поэтому борьба с этим явлением должна основываться на проведении комплекса реформ во всех областях деятельности государства. Эти реформы, должны «очистить» все уровни государственной власти и тогда будет эффект. В целях качественного проведения работы по борьбе с коррупцией, необходимо адекватное законодательство, которое полностью будет соответствовать реалиям времени. Здесь положительным моментом было бы изучение зарубежного опыта в области противодействия коррупции, например, рассмотреть антикоррупционную политику, проводимую в Сингапуре, Дании, Нидерландах, Финляндии, Швеции, Канаде, т.е. странах с низким уровнем коррупции.

Борьба с коррупцией является важнейшей функцией государственной политики, поэтому возникает необходимость выработки мероприятий по профилактике коррупционного поведения, к ним можно отнести:

- 1) модернизация системы квалификационных требований к гражданам, которые претендуют на замещение государственных должностей (принцип меритократии);
- 2) совершенствование антикоррупционного законодательства;
- 3) развитие института общественного контроля;
- 4) формирование в обществе идей крайней нетерпимости к коррупционному поведению;
- 5) работа в области правового просвещения населения.

По мнению, Шпалтакова В. П. можно выделить три основные группы причин коррупции: общесоциальные (авторитаризм, бюрократизм, патернализм, приоритет корпоративных интересов в деятельности носителей публичной власти); организационные (действие вертикали власти,

построенной на иерархических принципах, бюрократическая регламентация, слабая конкуренция, недостатки в законодательстве, безнаказанность коррупционеров); экономические (избыточное вмешательство государства в экономику, сохранение и поддержка монополизма, бюрократическое подавление конкуренции) [7, с. 83].

Для полного изучения природы коррупции необходимо уделить внимание выделению ее основных характерных черт и базовых принципов, раскрывающих ее содержание.

Например, Поплавский М. А. выделяет следующие характерные черты коррупции как явления:

1) тайна принятия решений, секретность исполнения решений; 2) осознанное действие в угоду личным интересам; 3) обоснование своих действий путем применения административных либо юридических норм для сокрытия своих незаконных действий; 4) присутствие определенных обязательств между чиновником и лицом, «заказавшим» то или иное решение, или лицом, которое по долгу службы может повлиять на чиновника, принимающего такое решение; 5) выполнение двойственных государственных и частных функций [8, с. 45].

Интересна позиция Крайнова В.И., который считает, что противодействие коррупции основывается на следующих базовых принципах: 1) признание, обеспечение и защита основных прав и свобод человека и гражданина; 2) признание коррупции одной из системных угроз безопасности государства; 3) публичность и открытость деятельности государственных органов и органов местного самоуправления; 4) неотвратимость ответственности за совершение коррупционных правонарушений; 5) комплексное использование политических, организационных, информационно-пропагандистских, социально-экономических, правовых, специальных и иных мер; 6) приоритетное применение мер по предупреждению коррупции; 7) сотрудничество государства с институтами гражданского общества, международными организациями и физическими лицами [9, с. 42].

Мы предлагаем следующие меры по борьбе с коррупцией в рамках государственной антикоррупционной политики:

- 1) организация системы борьбы с коррупцией на всех уровнях государственной власти;
- 2) ограничение условий работы некоторых государственных органов, которые благоприятствуют коррупции;
- 3) совершенствование системы оказания государственных услуг (например, принцип «одного окна»);
- 4) общественный контроль и влияние на вероятные мотивы коррупционного поведения индивида;
- 5) создание атмосферы «общественного порицания» коррупционных проявлений.

Международный опыт свидетельствует, что одними полицейскими карательными мерами коррупцию не победить. Необходимо сотрудничество власти и институтов гражданского общества, создание атмосферы общественного неприятия коррупции во всех ее проявлениях, поднятие социального и материального статуса государственных служащих, жесткий кадровый отбор, регулярные аттестации и т.д. [10, с. 223].

Искоренение коррупции может быть возможным только при совместной работе, как государства, общества так и различных институтов гражданского общества, в конечном счете, каждого гражданина, который должен нести ответственность за собственные поступки и принимать участие в антикоррупционной политике государства. Кандидат юридических наук, Алик Шпекбаев, в своей статье «Современная модель государства, свободного от коррупции: инициативы и достижения Казахстана» в частности сказал, что «решительность и бескомпромиссность и формирование общества, свободного от коррупции, диктуется политической волей».

Например, свидетельством эффективности проводимых реформ служат результаты международных рейтинговых агентств. Так, согласно Глобальному индексу конкурентоспособности по индикатору «Судебная независимость» Казахстан улучшил свою позицию, переместившись со 111-го на 79-е место (Рост составил 32 позиции). В рейтинге Всемирного банка Doing Business 2018 по индикатору «Обеспечение исполнения контрактов» Судебная система Казахстана за 3 года продвинулась на 29 позиций - с 35-го на 6-е место из 190 стран мира. Также реформы коснулись правоохранительной системы.

Отметим что, в пенитенциарной системе также прослеживаются позитивные изменения - сегодня акцент смещён на probation и ресоциализацию. В результате доля приговоров, не связанных с лишением свободы, составила 73% (22627). Сокращается количество исправительных учреждений. И как следствие, это в совокупности позволило сократить тюремное население в 3 раза. Если к

примеру, в 1996 году мы занимали 3-е место по уровню тюремного населения в мире (96 тыс. заключённых), то по итогам 2017-го года уже на 70-м (35 тыс. заключённых).

Также следует отметить, что институт материального стимулирования заработал в полную силу. По подтвердившимся сообщениям только за 9 месяцев 2017 года поощрено 187 лиц на сумму свыше 26 млн. тенге, что в 27 раз превышает показатель 2015 года. Тем не менее, государство не намеренно ослаблять институты уголовного преследования за коррупционные преступления.

Сегодня в Казахстане перед законом все равны, неприкасаемых нет. Чиновники, уличённые в коррупции, невзирая на занимаемые должности и ранги, несут ответственность по всей строгости закона. По официальным данным, за совершение коррупционных преступлений с 2001 года осуждено 10 тыс. человек (10931). Среди них 2 Премьер-министра, 9 министров и председателей агентств, 15 акимов областей и городов, 8 руководителей национальных компаний и отдельно отметим: 8 представителей генералитета силового блока, что не может нас не настораживать!

Кстати,» эффективность принимаемых Казахстаном мер по противодействию коррупции получила положительную оценку среди международных авторитетных экспертов Школы государственной политики Ли Куан Ю». [11]

Большое значение в искоренении коррупции играет юридическое образование. Именно на стадии обучения студентов, школьников важно формировать антикоррупционное правосознание, основанное на воспитании высокого уровня правовой культуры и правовой грамотности. Особенно это касается вузов юридического профиля, т.к. профессиональная деятельность выпускников таких вузов направлена именно на защиту прав и свобод граждан, обеспечение правовой политики государства.

Таким образом, можно сделать вывод, что коррупция все же имеет место в нашем обществе и надо с ней бороться общими усилиями. Мы предлагаем следующие меры (механизмы) для эффективного противодействия коррупции:

- 1) организация целостной государственной антикоррупционной политики;
- 2) совместная работа правоохранительных органов с институтами гражданского общества;
- 3) формирование в обществе отрицательного отношения к коррупции во всех ее проявлениях;
- 4) разработка системы антикоррупционных стандартов (предупреждение коррупции);
- 5) развитие принципа транспарентности деятельности государственных органов (обеспечение доступа граждан к информации о деятельности органов государственных власти в соответствии с законодательством);
- 6) привлечение средств массовой информации и обеспечение их независимости;
- 7) повышение уровня правовой культуры населения;
- 8) искоренение правового нигилизма (посредством правового воспитания);
- 9) развитие правосознания граждан, повышение их активности в проведении правовых реформ.

Литература:

1. Сазин С.Т. О проблемах соблюдения конституционных прав и свобод человека и гражданина при выявлении, раскрытии и расследовании преступлений коррупционной направленности // Вестник Воронежского университета. Серия: Право. 2015. № 3. С. 246 - 252.
2. Лобзов К.М., Смирнова Ю. М. Коррупция как угроза национальным интересам // Вестник Поволжского института управления. 2016. № 1 (52). С. 9 - 14.
3. Карпачёв Д.М. О соотношении коррупции и государственного управления: административно-правовой аспект // Вестник Воронежского университета. Серия: Право. 2011. № 2. С. 279 - 287.
4. Волович В.Н. Социально-экономическая природа коррупции // Проблемы современной экономики. 2016. № 1 (57). С. 44 - 47.
5. Даукаев И. М. Современные представления о сущности коррупции // Евразийская адвокатура. 2013. № 2 (3). С. 87 - 89.
6. Турецкий Н.Н. Антикоррупционная политика Казахстана на современном этапе // Актуальные проблемы экономики и права. 2012. № 4 (24). С. 100 - 103.
7. Шпалтаков В.П. Коррупция в России: исторические корни и причины разрастания в постсоветское время // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2016. № 3. С. 83 - 92.
8. Поплавский М.А. Коррупция как социальное явление // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Социология. Политология. 2016. Т. 16, Вып. 1. С. 45 - 47.
9. Крайнов В.И. Роль образования в реализации национального плана борьбы с коррупцией в России на 2016-2017 годы // Ценности и смыслы. 2016. № 4 (44). С. 42 - 50.
10. Сапарбеков Ж.С. Проблемы борьбы с коррупционными преступлениями в Республике Казахстан // Наука и современность. 2012. № 19-2. С. 222 - 228.
11. Шпекбаев А.Ж. Современная модель государства, свободного от коррупции: инициативы и достижения Казахстана. // Казахстанская правда, №229. Вторник, 28 ноября 2017 года. С. 5

Бейсов Ербол Жаксыбекович
к.ю.н., и.о. ассоциированный профессор (доцент)
кафедры уголовно-правовых дисциплин, м.ю.н., beisov_erbol@mail.ru

Ашимова Динара Ибрагимовна
старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин, м.ю.н.,
Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова,
Юридический факультет, г. Талдыкорган, dinastie_galiktdk@mail.ru

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОГНЕСТРЕЛЬНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ

Түйін. Мақалада сот қылмыстық істер және сот талқылауынды қарау кезінде фактілік мәні мен негіздерін орнықтыру мақсатында қарулар мен қару жарақтарды қолдану мен олардың іздерін зерттеуде баллистикалық сараптаманы жүргізу мәселесі қарастырылған.

Кілт сөздер: атыс қарудан зақым, атыс снаряды, рикошет.

Резюме. В статье рассматриваются процессы баллистической экспертизы проводимой для исследования огнестрельного оружия, боеприпасов к нему и следов их применения, с целью установления фактических данных, имеющих значение для расследования уголовного дела и судебного разбирательства.

Ключевые слова: огнестрельное повреждение, огнестрельный снаряд, рикошет.

Summary. In article processes of ballistic examination carried out for research of firearms, ammunition to it and traces of their application, for the purpose of establishment of the actual data important for investigation of criminal case and judicial proceedings are considered.

Keywords: fire damage, firearm projectile, ricochet.

Судебно-медицинское изучение повреждений, причиненных в результате применения огнестрельного оружия, ведется на протяжении более чем трех столетий. Наиболее фундаментальные исследования в данной области были проведены после окончания Великой отечественной войны. Основная направленность этих исследований сводилась к выявлению признаков, позволяющих объективно дифференцировать входные и выходные огнестрельные раны, устанавливая направление раневого канала, дистанцию выстрела, определять вид огнестрельного снаряда и образец использованного оружия. За последние десятилетия судебно-медицинская наука и практика сделали значительный шаг вперед в изучении огнестрельных повреждений. Установлены закономерности образования и отложения на поверхностях окружающей обстановки продуктов взаимодействия пули с частями тела человека [1], проведен сравнительный анализ повреждений при различных видах террористических актов и разработан способ решения вопроса об обстоятельствах причинения огнестрельных повреждений, изучены судебно-медицинские характеристики повреждений, возникающих в результате применения оружия специального назначения, разработана методика диагностического исследования огнестрельных повреждений, причиненных выстрелами из нарезного оружия. При исследовании огнестрельных повреждений, причиненных выстрелами через преграду, выявлена зависимость площади отложения металлов выстрела от предпреградного и запреградного расстояний, предложены оригинальные способы установления в огнестрельной ране материала поражаемой преграды. Вместе с тем, во многих разделах судебно-медицинской экспертизы остаются нерешенные задачи. На протяжении всего времени изучения огнестрельной травмы вопросу образования повреждений при рикошете огнестрельного снаряда уделялось крайне мало внимания [2].

Рикошетирование огнестрельного снаряда может происходить от различных по характеру преград. При рикошете соотношение угла встречи и отражения пули может быть различным: угол встречи может быть больше, меньше или равным углу отражения. Это соотношение зависит от формы пули, ее прочности, способности к деформации, скорости, величины угла встречи с преградой, прочности материала преграды и др. Различные сочетания указанных факторов могут приводить к приобретению пульей «кувыркательного» характера движения и, как следствие, образованию разрывов краев в области входного отверстия, начальных отделов раневого канала, обширных повреждений костей. При образовании повреждений в результате рикошета огнестрельного снаряда может наблюдаться его деформация и фрагментация, частичное рикошетирование дополнительных факторов выстрела, однако закономерности образования данных процессов и влияние их на характер повреждений изучены недостаточно [3].

Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» разрешает применение огнестрельного оружия сотрудником органов внутренних дел для задержания лиц,

совершивших особо тяжкие преступления (убийство, террористический акт и др.). Статья 59 Законом Республики Казахстан «О правоохранительной службе» применение огнестрельного оружия в данных случаях не признает преступлением и относит их к обстоятельствам, исключающим преступность деяния. В некоторых ситуациях, при отсутствии оснований для применения огнестрельного оружия на поражение (например, совершено преступление, не представляющее большой общественной опасности - кража в незначительном размере и др.), оружие может быть использовано как средство психологического воздействия на правонарушителя без использования его поражающих свойств, для чего сотрудник органов внутренних дел может произвести предупредительный выстрел в воздух. В данном случае сотрудник органов внутренних дел не преследует цели физического поражения преследуемого, однако вред его жизни и здоровью может наступить вследствие рикошета огнестрельного снаряда от какого-либо предмета окружающей обстановки (здание, сооружение, транспортное средство и др.) и правовая оценка содеянного будет зависеть от субъективного восприятия сотрудником органов внутренних дел окружающей обстановки. Нет оснований свидетельствовать о прямом умысле на причинение вреда, т.к. сотрудник органов внутренних дел исключал подобную возможность, производя выстрел в воздух, а не на поражение преследуемого. В развитии причинно-следственной связи, в данном случае, вмешался рикошет огнестрельного снаряда, что не предвиделось самим сотрудником. И именно обнаружение признаков рикошета в огнестрельном повреждении позволяет вести речь о неосторожном преступлении и отграничить его от умышленного, что существенно повлияет на правовые последствия для сотрудника органов внутренних дел.

Несмотря на то, что развитие судебно-медицинской науки и практики достигло значительных высот, к настоящему времени отсутствуют четкие дифференциально-диагностические морфологические признаки повреждений в результате рикошета огнестрельного снаряда, что не позволяет с полной уверенностью утверждать о наличии рикошета в каждом конкретном случае, а также устанавливать угол и дистанцию выстрела, и тем более - природу преграды, от которой произведен рикошет. Таким образом, весомым подтверждением актуальности изучаемой темы являются отсутствие научно-обоснованных дифференциально-диагностических критериев повреждений в результате рикошета огнестрельного снаряда и кардинальные различия в правовой оценке действий стрелявшего при установлении признаков рикошета, в отличие от ситуации, в которой таковых признаков не обнаружено. Все вышеизложенное, несомненно, говорит в пользу необходимости проведения исследований по установлению судебно-медицинских диагностических признаков пулевых огнестрельных повреждений, образовавшихся в результате рикошета; определении угла, дистанции выстрела при рикошете.

Результаты и обсуждение Изучение повреждений, возникающих в результате рикошета огнестрельного снаряда, требует экспериментального характера работы. На протяжении всего периода изучения огнестрельных повреждений в экспериментальных условиях традиционно использовался следующий принцип: оружие, из которого производится выстрел, фиксируется в специальных тисках, а на пулеулавливатель крепится объект (тканевая мишень, одежда и др.), повреждения которого, в дальнейшем, и подвергается изучению [4].

Для создания условий рикошета в экспериментальных условиях фиксатора огнестрельного оружия и пулеулавливателя недостаточно: необходимо каким-то образом расположить и прочно фиксировать преграду, от которой предполагается рикошет, на определенной дистанции от дульного среза ствола оружия, и под определенным углом; в то же время, указанные параметры расположения преграды, как и сама преграда должны быть легко изменяемы в соответствии с задачами, стоящими перед исследователем. При изучении литературы выявлен лишь один способ экспериментального изучения повреждений, возникающих в результате рикошета огнестрельного снаряда: Л.М. Бедрин с этой целью производил выстрелы по поверхности массивных камней, имеющих гладкую поверхность, от которых и происходил рикошет огнестрельного снаряда. Подобным способом не представляется возможным изучить повреждения, возникающие в результате рикошета огнестрельного снаряда от других, менее массивных объектов (стекло, кафельная плитка и т.п.). Принимая во внимание вышеизложенное, для дальнейшего изучения огнестрельных повреждений, образовавшихся в результате рикошета, очевидным является необходимость разработки и создания установки для моделирования рикошета огнестрельного снаряда в экспериментальных условиях, с помощью которой возможно осуществление прочной фиксации различного рода как объемных преград (кирпич, железобетонный блок и т.п.), так и преград малой толщины (кафельная плитка, стекло и т.п.) на необходимом расстоянии от дульного среза ствола оружия до преграды (предпреградное расстояние) и от преграды до поражаемого

объекта (запреградное расстояние), а также под определенным углом к дульному срезу ствола оружия [5]. Для расположения установки на необходимых исследователю расстояниях она должна обладать определенной степенью мобильности. Использование подобной установки позволит моделировать образование рикошета огнестрельного снаряда в экспериментальных условиях в зависимости от поставленных целей и задач, предоставит исследователю возможность прочной фиксации на необходимых предпреградном и запреградном расстояниях, под определенным углом к дульному срезу ствола оружия различного рода объектов, используемых в качестве преград, а также позволит заменять преграды по ходу проведения лабораторного эксперимента.

Таким образом, принципиальные различия в правовой оценке действий стрелявшего при установлении признаков рикошета, в совокупности с отсутствием четких дифференциально-диагностических критериев огнестрельных повреждений, образовавшихся в результате рикошета огнестрельного снаряда подтверждают актуальность проведения исследований по данной тематике. Получение достоверных, научно обоснованных данных по изучению огнестрельных «рикошет-повреждений» на современном этапе развития судебно-медицинской науки и практики может быть достигнуто в ходе экспериментальных исследований, для проведения которых необходимы разработка и создание установки для моделирования рикошета огнестрельного снаряда в экспериментальных условиях. Подобная установка должна позволить исследователю, в соответствии с поставленными перед ним задачами, осуществлять размещение и прочную фиксацию различного рода преград на необходимых предпреградном и запреградном расстояниях, а также под определенным углом к дульному срезу ствола оружия, давая возможность изменения условий эксперимента по ходу его проведения.

Список используемых литератур

1. Инструкция по производству судебных экспертиз и специализированных исследований в Центре судебной экспертизы МЮ Республики Казахстан. Алматы. 2002. 372с.

2. Погребной, А. А. Пособие криминалиста. Установление обстоятельств происшествия по следам рикошета на преградах и пулях: учеб. пособие для вузов. М., «Приор-издат», 2004. 112 с.

3. Попов, В. Л., Шигеев, В. Б., Кузнецов, Л. Е. Судебно-медицинская баллистика. СПб.: «Гиппократ», 2002. 656 с.

4. Тюрин, М. В., Шигеев, В. Б., Попов, В. Л., Панов, В. П. Принципы проведения баллистических экспериментов с использованием био и небю имитаторов // Актуальные вопросы СМ и экспертной практики. Новосибирск, 2002. В.7. С. 125-127.

5. Бедрин, Л. М. Об особенностях повреждений при обычных и некоторых своеобразных поражениях пуль винтовки: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. мед. наук / Л. М. Бедрин; науч. рук. Л. М. Эйдлин; Воронежский государственный медицинский институт. Кафедра судебной медицины. Воронеж, 1951. 21 с.

Бурибаев Еремек Абильтаевич

з.ғ.д., профессор

Хамзина Лейла Амангельдиновна

з.ғ.к., доцент

Кошпенбетов Бахыткали Мухтарович

з.ғ.к., доцент

Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, kbakhytkali@mail.ru

ЭЫДҰ МҮШЕ-ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҮЙЕСІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

***Резюме:** Основная идея исследования заключается в обосновании законодательных предложений, рекомендаций по внедрению в Казахстане стандартов систем социальной защиты государств-членов ОЭСР.*

В результате исследования сформулированы выводы, направленные на совершенствование норм действующего законодательства и правоприменительной практики, на модернизацию мер по проведению социальной политики в контексте процесса поступательного становления Казахстана как социального государства.

***Summary.** The underlying research concept is to substantiate legislative proposals, recommendations to adopt standards of social protection systems in the OECD member countries in Kazakhstan. The study draws conclusions on the improvement of the current legislation and law enforcement practice, updating measures for the implementation of social policy in the context of the promotion of Kazakhstan's process to the formation of a social state.*

The main objective of this research is to draft recommendations and proposals focused on further development of social sphere legal frameworks in Kazakhstan as a perspective direction of the legal science and as an essential mechanism to implement a number of constitutional human and civil rights. The objective of this research is limited to four main trends of the research, specifically to analyze social protection systems in the OECD countries in cases of the following social risks: disablement, poverty, retirement age as well as guaranteeing social security of a family and a child.

***Түйін:** Зерттеудің негізгі идеясы Қазақстанда ЭЫДҰ-на мүше-елдердің әлеуметтік қорғау жүйесі стандарттарын Қазақстанда енгізу жөніндегі ұыныстарды заң жүзінде негіздеу.*

Зерттеу нәтижесі бойынша Қазақстанды әлеуметтік мемлекет ретінде қолданыстағы заңнама нормаларын жетілдіру, құқық қолдану тәжірибесінде және әлеуметтік саясатты онтайлы модернизациялау жөніндегі ұсыныстар жасалынды

***Кіріспе.** Зерттеу тақырыбы Қазақстанда жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясат жөніндегі жалпымемлекеттік мәселелерді шешумен байланысты. Бүгінгі күні біздің елде әлеуметтік қорғау институтына ерекше көңіл бөлінуде, мемлекеттік органдар тарапынан әлеуметтік қорғау деңгейін көтеру мақсатында жоспарлы жұмыс жүргізіледі.*

2011 жылдан бастап ҚР Үкіметі тарапынан Қазақстанның ЭЫДҰ-ға кіру жөніндегі жұмыстар жүргізілуде. Бұл ұйымға мүшелік мемлекеттік басқарудың алдыңғы қатарлы тәжірибесіне және алдыңғы қатарлы стандарттарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Қазақстанның ЭЫДҰ-на қосылуы ұлттық заңнамаларды ұйымның стандарттарына сәйкестендіруді қамтиды.

2050 жылы дамыған мемлекеттер - ЭЫДҰ тобына кіруді жариялай отырып, Қазақстан Үкіметі мемлекеттік басқару, қоршаған ортаны қорғау, фискалды саясат, білім беру мен денсаулық қорғау салаларын қайта құру және модернизациялау жөнінде әрекет жасауға міндетті. Жетілдіруді және реформалауды қажет ететін басты мәселелердің ішінен адам құқығын қамтамасыз ету және әлеуметтік қорғау мәселесі бірінші орын алады. Бұл мәселер бірімен бірі тығыз байланысты әмбебап сала – мемлекеттік басқаруды құрайды.

Жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясатқа сәйкес Қазақстанда ЭЫДҰ-ның стандарттарын басқару саласына енгізу жөніндегі реформа қажеттілік, соның ішінде халықты әлеуметтік қорғау саласында. Осыған байланысты ЭЫДҰ-ға мүше елдердің әлеуметтік қамтамасыз ету институтына зерделеу жүргізіледі. Алдағы әлеуметтік реформаларды лайықты ғылыми қамтамасыз ету, нақты зерттеудің басым мақсаты болып табылады.

Нақты мақаланың идеясы мамандармен, соның ішінде тең авторлардың зерттеу тобымен, бұрын фрагмент ретінде қарастырылып, жеке әмбебап сараланатын жеке пән ретінде құқықтық

ғылымында қарастырылған емес. Ғылымда ЭЫДҰ-ның кейбір елдерінде әлеуметтік қорғауды құқықтық қамтамасыз ету ретіндегі зерттеу нәтижесі ретінде ғана белгілі.

Қазақстанның зерттеушілерінің жұмыстарында қазіргідей зерттеу ретінде қойылып отырған мәселелер осыған дейін құқықтық бағыттағы ғылыми зерттеу пәні болған емес. Ұлттық ғылымда ЭЫДҰ-ға мүше елдердің әлеуметтік қорғау институтының мәселелеріне көңіл бөлінбейді. Нақты зерттеу жүргізілгенге дейін Қазақстандағы ғылыми көздерде ЭЫДҰ-ға мүше елдердің әлеуметтік қорғау саласын сараптауға арналған азғана монографияның немесе оқу құралының бөлігі, кішігірім мақала түрінде кездесетін. Бірақ жарық көрген мақалалар ЭЫДҰ-ға мүше елдердің әлеуметтік жүйесіне тән ерекшелігін, заңдылықтарын және даму бағытын ашуға бағытталған біркелкі мақсат қоймайды. ЭЫДҰ мемлекеттерінің ұлттық әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесін құқықтық қамтамасыз ету мәселесіне әмбебап ғылыми-теориялық зерттеудің пәні ретінде тіпті қарастырылмаған. Мұндай зерттеу ең алғаш осы мақалада мақсат етіп қойылып отыр.

Тәсілдері

Зерттеу тәсілінің негізін диалектикалық, логикалық-құқықтық, әлеуметтік-құқықтық, жүйелі-құрылымдылық тәсілдер құрайды. Жұмыста арнайы құқықтық тәсілдер – салыстырмалы-құқықтық және тарихи-құқықтық тәсілдерге ерекше көңіл бөлінеді.

ЭЫДҰ мемлекеттерінде әлеуметтік қорғау институтының құқықтық реттеу мәселелерін талқылауға салғанда жүйелік тәсіл қолданылды, өйткені институт құқықтық реттеудің салааралық (конституциялық, әкімшілік, салықтық, азаматтық, әлеуметтік, әлеуметтік қамтамасыз ету, еңбек құқығы нормаларымен) сипатына ие.

Жан жақтылық қағидасының негізінде, жұмыста ЭЫДҰ мемлекеттерінде қазіргі жағдайда қалыптасқан адам және азаматтың әлеуметтік құқықтарының экономикалық, құқықтық реттеу аспектілері ескерілді. Бұл тәсілді пайдалану әлеуметтік қамсыздандыру саласында зерттеудің теориялық негізін толықтырумен қатар, әс жүзінде тәжірибелік мәселелерді де шешеді. Салыстырмалы-құқық тәсілін пайдалану арқылы шет ел құқықтарында және қазақстандық заңнамаларда бекіту және әлеуметтік қорғау институтының ұйымдастыруды және жүзеге асыруды құқықтық реттеуде құқық пайдаланудың оңтайлы моделін әздестіруді мақсат етеді.

Зерттеу объектісін құқықтық реттеу мәселесін талдау ішкі ұлттық институттардың қалыптасу және жұмыс жасау мәселелері жүйесімен байланысты талданды. Адамның әлеуметтік құқық құқықтық қамтамасыз етуде сондай әдістемелік тәсілді қажет етеді, оны жүзеге асыруда осы саладағы қабылданатын актілердің барлығы шет елдерде қалыптасатын заңнамаларға сәйкестігі туралы шет ел тәжірибесіне сай құқықтық сараптамадан өткізу, әлеуметтік заңнамалардың автономды дербес емес, Қазақстан Республикасында мемлекеттің стратегиялық даму құжаттарында ЭЫДҰ елдері қатарына кіру жөніндегі заңнамаларына сәйкес жүзеге асуын қамтамасыз етеді. Бұл бағыттағы зерттеу, құқықтық шығармашылық процесін жетілдіреді, Қазақстанның әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптасуына оң әсерін тигізеді.

Нәтижелері

Зерттеудің ғылыми жаңалығы, ғылыми ізденістің тақырыбын анықтау, қойылған мақсатқа жетудің стратегиялық бағытын анықтау, ғылыми талдаудың салааралық тәсілін пайдалану, сонымен қатар теориялық және тәжірибелік қорытындыларды негіздеу болып табылады. Нақты мақала Қазақстанның заң ғылымында әлеуметтік көмек пен қорғаудың ЭЫДҰ мемлекеттері моделінің құқықтық негізінің мәні мен мағынасына арналған алғашқы жұмыс болып табылады, онда төмендегілер ұсынылады:

- ЭЫДҰ елдерінде әлеуметтік қамсыздандыру институтының жұмысының теориялық және тәжірибелік аспектілеріне талдау жасау;
- ЭЫДҰ елдерінде әлеуметтік көмекті құқықтық реттеу мөлшерін жүйелеу;
- ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесі қорытындысы негізінде Қазақстан Республикасында әлеуметтік қорғау жүйесін құқықтық қамтамасыз ету сапасын жетілдірудің тәсілдері мен мүмкіндіктерін негіздеу, сонымен қатар ұсынылып отырған шаралардың нәтижелерін болжау.

Жұмыстың ұлттық көлемдегі маңызы, онда Қазақстан Республикасында әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін құқықтық реттеу мәселесі бойынша ЭЫДҰ-на мүше мемлекеттердің осы сала бойынша тәжірибесі негізінде әмбебап жан жақты зерттеудің негізі қаланады.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстанда адамның әлеуметтік құқықтығын құқықтық реттеу деңгейінің ЭЫДҰ мемлекеттерінің алдыңғы қатарлы стандарттары мен ұсыныстары деңгейіне дейін көтеруге бағытталған іске асырылатын шаралар жөнінде қорытындылар мен нақты ұсыныстар жасалды.

Зерттеудің басты нәтижесі ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттерінің әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы стандарттарды Қазақстанда нормативтік құқықтық акт жобасы нысанында жүзеге асу,

ЭЫДҰ мемлекеттерінің алдыңғы қатарлы стандарттары негізінде Қазақстанның әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы заңнамаларының сапасын көтеруге бағытталған нақты ұсыныстар жасалынды.

Нәтижелер:

1. ЭЫДҰ-на мүше мемлекеттердің әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін құқықтық реттеу тәсілдері зерттеліп, талданды. Зерттеудің негізгі бағыты мен мақсаты бойынша алынған нәтижелер жүйелендірілді;

2. ЭЫДҰ елдерінің арнайы әлеуметтік заңнамаларына реттеудің ғылыми талдаудың төрт бағыты бойынша зерттеу жасалды: мүгедектік, кедейшілік, сонымен қатар жанұя мен баланың әлеуметтік қорғалуы;

3. зерттеу мәселелеріне байланысты тақырыптық материалдар жинақталды, соның ішінде ЭЫДҰ-ның арнайы органдарына шолу, әлеуметтік қамтамасыз ету қатынастарын құқықтық реттеудің кейбір аспектілерінің кемшіліктері анықталды;

4. қолданыстағы қазақстандық заңнамаларға өзгерістер енгізу туралы кешенді ұсыныстар құрылды: атап айтқанда, әлеуметтік қамтамасыз ету, ҚР Еңбек кодексіне;

5. ЭЫДҰ-ның стандарттарын Қазақстанның заңнамаларына енгізу мәселелері туралы нормативтік құқықтық акт жобасы оған туынды актілерімен (түсіндірме жазбасымен, концепциясымен) қоса әзірленді;

6. Қазақстан Республикасының жағдайын ескере отырып әлеуметтік қамтамасыз етудің ЭЫДҰ мемлекеттерінде жалпы мойындалған деңгейіне сәйкес негізделген, әлеуметтік қамтамасыз етудің ұлттық стандарттарын енгізу туралы ұсыныстар дайындалды;

7. жалпы конституциялық әлеуметтік кепілдіктерді күшейту туралы ұсыныс жасалында, нақты айтатын болсақ, жанұя мен баланы әлеуметтік қорғауға байланысты, мүгедектік, кедейшілік, зейнеткер жасына жету жағдайларына байланысты.

Пікірталас.

Заң ғылымында әлеуметтік қамтамасыз ету институты қызметінің басты мақсатының негізі адамдардың әл-ауқатын көтеру, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық, адамның әлеуметтік және еңбек құқықтарының кепілдіктеріне қарамастан, бұл институтарды құқықтық реттеуді жеткілікті дәрежеде зерттеу қолдау таппай отыр. Қазақстан Республикасында әлеуметтік қорғау жүйесі алдыңғы қатарлы шет ел тәжірибесін ескере отырып жеке зерттеу объектісі ретінде қаралған емес.

Ғылыми талдаудағы басты идея Қазақстанда зерделенген құқықтық бағытындағы дара әмбебап ғылыми зерттеу деп қарауға болады. ЭЫДҰ-ның жұмыс органдары экология, әлеуметтік және экономика жөніндегі зерттеулердің нәтижелерін және жиналған статистикалық мәліметтердің нәтижелерін дайындап тарқатады, сонымен қатар болашақта ұйымның барлық мүшелерімен келісілетін конвенция басшылық ететін қағидалар мен идеяларды жаңғыртып отырады. Сонымен қатар, мұндай талдаулар бұл ұйымға қосылуға ниеттенген мемлекеттер үшін құрылатын ұсыныс деп қарауға болмайды. Тек Қазақстан Республикасының ұлттық жағдайлары ескеріп жасалынған әмбебап талдау, ЭЫДҰ стандарттарын ескере отырып әлеуметтік қамсыздандыру саласын реформалауға бағытталған зерттеу алғаш осы жұмыс барысында жүзеге асты.

Дегенмен, бүгінгі мемлекеттің, қоғамның жүргізілетін әлеуметтік реформалардың сапасын көтеру талабы, шынайы ғылыми қор, шет елдердің тәжірибелерін жоғары сапалы зерттеулерге дайындықты талап етеді, ал ол Қазақстанның ЭЫДҰ елдерінің стандарттарына сай, әлеуметтік мемлекет ретінде қалыптасуына бағытталған, заңнамаларды одан әрі жетілдіру процесінің, экономикалық және әлеуметтік шаралардың алғышарты болып табылады.

Зерттеу жұмысы барысы төмендегідей қисынды тізбектеледі:

1. ЭЫДҰ мемлекеттерінің әрқайсында әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін құқықтық реттеудің параметрлері мен деңгейіне, ерекшеліктеріне жеке дара талдау жасалды;

2. ЭЫДҰ мемлекеттерінің әрқайсында әлеуметтік қорғауды реттейтін құқықтық актілер жүйесіне мониторинг жүргізу;

3. құқық қолдану тәжірибесінің нәтижесі талданып, ЭЫДҰ елдерінде әртүрлі әлеуметтік қамсыздандыруды ұсыну жөніндегі қоғамдық қатынастарды жүзеге асыру барысындағы келеңсіздіктер анықталды;

4. Қазақстанда әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің болашағы мен дамуы, қажеттіліктері анықталды;

5. Қазақстанда ЭЫДҰ мемлекеттерінің әлеуметтік қорғау стандарттарын көшіру мүмкіндіктерін анықтау мақсатында Қазақстан Республикасының ішкі заңнамаларына зерттеу жүргізілді;

6. ЭЫДҰ-на мүше мемлекеттерінің әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қамтамасыз ету институтын ұйымдастыру стандарттарын Қазақстанда пайдалану мүмкіндіктері жөнінде қорытындылар мен ұсыныстар әзірленіп рәсімделді;

7. Жанұя және балаға қатысты әлеуметтік саясатты жетілдіруде ғылыми негізделген ұсыныстар қалыптастыру мақсатында алдыңғы сатыда жасалынған зерттеудің нәтижелеріне талдау жасалынып қорытындыланды.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінің әсері ғылым мен тәжірибенің дамуында кешенді сипатқа иеленген. Бір жағынан, әрине зерттеу нәтижесі әлеуметтік құқық пен кепілді құқықтық реттеудің маңызды бағыты ретінде, одан әрі жетілдірудің мазмұны мен болашақ дамуын жалпы теориялық негіздейді. Әлеуметтік құқықты, әлеуметтік қорғауды жүзеге асырудың кепілін одан әрі жетілдірудің теориялық және тәжірибелік мәселелерін талдау, фундаментелды кешенді ғылыми зерттеудің бағыты болып табылады: құқықтанудың, халықаралық құқықтың, экономиканың, политологияның, социологияның.

Екінші жағынан, жұмыстың нәтижесі әлеуметтік қорғау саласында мемлекеттік басқару параметрлерін жүйелеуге мүмкіндік береді, қарастырып отырған қоғамдық қатынас саласында мемлекеттік басқарудың дейгейлерінің өзара байланысы жүйесінің сапасын көтеру жөнінде ұсыныс жасау;

Үшінші жағынан, ЭЫДҰ елдерінің әлеуметтік қорғау жөніндегі негізгі стандарттарын жан жақты жүйелеу құқықтың, әлеуметтік кепілді құқықтық қамтамасыз ету сапасын жетілдіру мүмкіндіктері мен тәсілдерін негіздеуге мүмкіндік береді, сонымен қатар ұсынылған шаралардың әлеуметтік нәтижелерін жобалауға болады;

ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттерінің әлеуметтік қорғау институты саласындағы стандарттарды Қазақстанның әлеуметтік заңнамаларының сапасын көтеруге бағытталған нақты ұсыныстар жасалынды.

Зерттеу заң тәжірибесінде қолдануға болатын және қолданылатын ережелерді жинақтайды. Жұмыс мазмұнындағы ережелер, құқық ғылымдарының салаларын оқытуда пайдалануға болады, алынған қорытындылар оқулықтар дайындауда және оқу-әдістемелік құралдар дайындауда пайдалануға болады.

Жүргізілген ғылыми зерттеуден күтілетін ғылыми және әлеуметтік-экономикалық нәтиже әлеуметтік қорғаудың, қамтамасыз етудің ұлттық стандарттарын құру және енгізу туралы заңнама нысанында ұсыныс жасау; ЭЫДҰ мемлекеттерінде жүзеге асатын әлеуметтік модельдерді ескере отырып бүгінгі күнгі әлеуметтік қорғауды құқықтық реттеу деңгейін көтеру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Khamzin, A.Sh., Khamzina, Zh.A., Buribayev, Y.A. (2015). Decent Work Programme of Kazakhstan: Social and Labor Rights Protection from an Institutional Aspect of International Law. Journal of East Asia and International Law, 8(2), 539-548.*

2. *Buribayev, Y.A., Khamzina, Zh.A. Application of International Rules Ensuring Social Rights of Families and Children in Kazakhstan. Journal Of Advanced Research In Law And Economics, 8(1), 153-163. doi:10.14505/jarle.v8.1(23).17*

3. *Абдулкеримов К.К. Формирование и реализация государственной социальной политики в условиях современной России // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 6. Сайт: www.science-education.ru/106-7481*

4. *Апостолова Т. М. Социальная политика и правовой механизм ее реализации: учебное пособие / Т. М. Апостолова, Н. Р. Косевич; под общ. ред. Н. Р. Косевич. – М.: ВЛАДОС, 2008. – 478 с.*

5. *Хамзин А.Ш., Хамзина Ж.А. Проблемы деятельности государства по обеспечению социальных прав человека в Казахстане: конституционно-правовое исследование. Монография. – Астана, 2009. – 352 с.*

Даубасова С.Ш.

ст. преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, e-mail: daubassova@mail.ru

Турашбекова Д.А.

к.ю.н., ст. преподаватель кафедры юриспруденции Факультет «Бизнес и право»
Университет «Алматы», e-mail: dari_03@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Резюме. В статье рассматриваются вопросы введения в криминалистическую науку криминалистической классификации преступлений для формирования эффективных специальных методик расследования экологических преступлений. При этом, авторы показывают свое исследование различных видов классификации экологических преступлений, правонарушений: трехзвенная, экологические преступления с конкретизированным и не конкретизированным предметом преступления, в зависимости от объекта природы (земельные, водные, лесные, горные). Проанализировав различные точки зрения, авторы показывают свое мнение и резюмирует тот факт, что в основании для классификации экологических правонарушений прежде всего должно быть положено содержательная сущность основных элементов криминалистической характеристики.

Ключевые слова: Экологические преступления, расследование, классификация, экологические правонарушения, учет, незаконное обращение, объекты природной среды.

Түйін. Мақалада экологиялық қылмыстарды арнайы тергеудің тиімді нысандарын ескере отырып криминалистика ғылымында қылмыстырды топтастырудың мәселелері қарастырылған. Авторлар экологиялық қылмыстар, құқықбұзушылыққа қатысты өзіндік зерттеулерді үш кезеңде қылмыстардың нақтылы және нақтылы емес пәнін табиғат объектісіне (жер, су, орман, тау) байланысты ұсынған. Әр түрлі зерттеулер өткізу арқылы автор өзінің көз қарасын экологиялық құқық бұзушылықтарды топтастырудың негізін криминалистикалық сипаттама негізгі элемент мәнін қамтитын ережелері болуы тиіс.

Түйін сөздер: Экологиялық қылмыстыр, тергеу, топтастыру, экологиялық құқықбұзушылық, есеп, заңсыз айналым, табиғи ортаның объектілірі.

Summary. The article deals with the introduction of forensic science forensic classification of crimes for the development of effective methods of investigation of special environmental crimes. Thus, the author shows his study of different types of classification of ecological crimes, offenses: three-tier, environmental crimes to specify and did not specify the subject of the offense, depending on the nature of the object (land, water, forest, mountain). After analyzing different points of view, the author shows his opinion and concludes that in the base for classification of environmental offenses in the first place shall be the substantive nature of the main elements of criminological characteristics.

Keywords. Environmental crimes, residuaries, classification, environmental offenses, accounting, unlawful use, the objects of the natural environment.

В криминалистической науке дискуссия относительно классификации преступлений касается по большей части проблемы соотношения уголовно-правовой и криминалистической классификации. Сущность этой проблемы, по мнению некоторых криминалистов, заключается в том, что в уголовно-правовых нормах хоть и отображены существенные для классификации признаки и свойства преступления, однако каждая из них, будучи сложным явлением, значительно шире их уголовно-правовой сущности. Оптимальная классификация преступлений предусматривает правильное решение вопроса об основаниях классификации.

На необходимость построения криминалистической классификации преступлений для формирования более эффективных специальных методик расследования экологических преступлений, обращают внимание многие известные ученые-криминалисты, в частности В.А.Образцов, В.Г. Танасевич, М.П. Яблоков Р.С. Белкин, О.М. Васильев, И.Ф. Герасимов, Е.Г.Джакишев, Б.М.Нургалиев, О.Н. Колесниченко, А.А.Исаев, и другие.

До сих пор в науке еще доминирует положение о том, что отдельные методики должны быть разработаны на уголовно-правовой базе, то есть в основу должна быть положена классификация по видам преступлений (видовые методики). Менее распространенной является так называемая родовая классификация, на базе которой разрабатываются методики расследования преступлений, объединенных одной главой УК РК. В то же время, распределение преступлений по отдельным главам УК РК, соответствующим видам и разновидностям, главным образом, служат потребностям материального права.

В научной литературе приведены различные классификации. Например, все закрепленные в УК РК экологические преступления ученые подразделяют на общие и специальные составы [1, 98 с.].

К группе преступлений общего характера ученые относят преступления, предусмотренные диспозициями. Экологическими преступлениями специального характера считают деяния, предусмотренные в диспозициях остальных статей Особенной части УК РК.

Экологические преступления предлагается дифференцировать в виде трехзвенной классификации:

- 1) преступные нарушения экологически значимой деятельности;
- 2) преступления, посягающие на отдельные элементы окружающей среды;
- 3) преступления, посягающие на объекты флоры и фауны [3, 4 с. 13-15].

Кроме того, помочь в уяснении характера общественной опасности рассматриваемых деяний, отграничении иных (неэкологических) преступлений от указанного вида преступлений, отграничении экологических преступлений между собой внутри системы может и нижеследующая классификация, предлагаемая З.А. Умербаевой [4, с. 10].

По ее мнению, экологические преступления можно подразделить на следующие группы:

Экологические преступления с не конкретизированным предметом преступления: нарушение экологических требований к хозяйственной и иной деятельности; нарушение экологических требований при производстве и использовании экологически потенциально опасных химических, радиоактивных и биологических веществ; нарушение правил безопасности при обращении с микробиологическими или другими биологическими агентами или токсинами; непринятие мер по ликвидации последствий экологического загрязнения.

Экологические преступления с конкретизированным предметом преступления. В зависимости от особенностей предмета подразделяются на экологические преступления, связанные с посягательством на:

- 1) охрану вод: загрязнение, засорение и истощение вод; загрязнение морской среды;
- 2) охрану атмосферы: загрязнение атмосферы
- 3) охрану земли и недр: порча земли; нарушение правил охраны и использования недр;
- 4) охрану флоры и фауны: нарушение ветеринарных правил и правил, установленных для борьбы с болезнями и вредителями растений; незаконная добыча рыбных ресурсов, других водных животных и растений; незаконная охота; нарушение правил охраны животного мира; незаконное обращение с редкими и находящимися под угрозой исчезновения видами животных и растений; незаконная порубка деревьев и кустарников; уничтожение или повреждение лесов;
- 5) охрану особо охраняемых природных территорий и природных объектов: нарушение режима особо охраняемых природных территорий.

Д.Л. Байдельдиновым выделены экологические правонарушения в зависимости от объекта природы: 1 - на земельные, 2 - водные, 3 - лесные, 4 - горные правонарушения, 5 - правонарушения по охране и использованию животного мира (фаунистические), 6 - воздухе охранные правонарушения [5, с. 15].

Профессор В.В. Петров подразделяет экологические правонарушения на три группы:

- а) нарушающие право собственности, владения, пользования природными ресурсами;
- б) противоречащие экологическим требованиям охраны природной среды;
- в) препятствующие хозяйственной эксплуатации природных ресурсов (уничтожение межевых знаков, повреждение гидротехнических сооружений и т.д.) [6, с. 277].

В учебнике «Экологическое право Республики Казахстан» Д.Л. Байдельдинов, С.Д. Бекишева указывают, что приводимая В.В. Петровым классификация экологических правонарушений является спорной, свое мнение они обосновывают следующими основаниями: Во-первых, правонарушения, нарушающие право собственности на природные ресурсы, могут быть не связаны с причинением экологического вреда. Во-вторых, препятствование хозяйственной эксплуатации природных ресурсов тоже вряд ли назовешь экологическим правонарушением ввиду отсутствия экологического вреда [7, с.17]. Тем самым, вполне закономерно и обоснованно подчеркивается обязательный признак экологического правонарушения - наличие либо угроза причинения экологического вреда.

Наряду с этим, выдвигаются различные классификации экологических правонарушений на виды в зависимости от подходов в разграничении. Так, в своей монографии «Экологическое право» Н.В. Кузнецовой приведена широкая классификация экологических правонарушений по следующим критериям:

- по видам природных ресурсов и объектам природной среды, которым причиняется ущерб, выделяются земельные, лесные, водные правонарушения, нарушения законодательства о недрах, о животном мире, атмосферном воздухе и т. п.;

- по характеру причиненного вреда - загрязнение окружающей природной среды и отдельных природных объектов (лесов, вод, недр, земель и др.); порча, повреждение, уничтожение природных объектов (порча земель, уничтожение животных, занесенных в Красную книгу, повреждение лесов

сточными водами, химическими веществами, промышленными и коммунально-бытовыми отходами и др.); истощение природных ресурсов (истощение поверхностных и подземных вод, выборочная обработка богатых участков месторождений полезных ископаемых, приводящая к их необоснованным потерям и др.); нерациональное использование природных ресурсов (например, бесхозяйственное использование воды, нерациональное использование сельскохозяйственных земель и др.).

- по характеру применяемых санкций, то есть в зависимости от вида наступающей ответственности, - уголовные, административные, гражданско-правовые, дисциплинарные и иные правонарушения. По степени общественной опасности - экологические преступления, уголовные проступки и экологические проступки (административные, гражданские, дисциплинарные правонарушения) [8, с.58.].

Так, признавая важное значение уголовно-правовых положений для криминалистики, Н.П. Яблоков указывает на недостаточность уголовно-правовой характеристики для формирования научно обоснованных специальных методик расследования, которые бы отвечали существующим потребностям следственной практики, поскольку уголовно-правовые признаки в большинстве случаев не в состоянии учесть все особенности преступных деяний, имеющих значение для их раскрытия и расследования [2, с. 156.].

При расследовании экологических преступлений следует учитывать, насколько они разнообразны, специфичны. Экологические преступления, как виновные противоправные деяния, нарушающие природоохранительное законодательство и причиняющее вред окружающей среде и здоровью человека ее загрязнением, порчей, уничтожением, повреждением, нерациональным использованием природных ресурсов, разрушением естественных экологических систем отличаются от иных деяний исключительно сложными предметами преступного посягательства. С точки зрения естественных наук (химии, биологии) составляющие экологические системы Земного шара - это миллионы видов, подвидов органического и неорганического разнообразия. Учет компонентов природной среды - окружающая среда, природный объект, естественная экологическая система, природный ландшафт, природный комплекс, природно-антропогенный объект и т.д. требует комплексного исследования криминалистически значимой информации, необходимой для раскрытия и расследования экологических преступлений, и нужны конкретизированные по содержанию специальные познания для собирания и исследования доказательственной информации. Например, при массовой гибели рыбы установление причины ее гибели требуются познания в области ихтиологии и водной среды их обитания; массовая гибель птиц - в области орнитологии и среды их обитания атмосферы, водной среды; падеж скотины - установление причины требует специальные знания в области ветеринарии, зоотехники, а также окружающая среда и т.д. Совершенно иной подход при таких экологических правонарушениях, как захламление и загрязнение земель или несоблюдение экологических требований при складировании, сжигании, переработки, захоронении промышленных, бытовых или радиоактивных отходов. Кардинально отличается расследование экологических правонарушений при незаконной охоте, рыбалке и иных деяний, направленных против конкретных представителей фауны и флоры.

Изложенное свидетельствует о необходимости с криминалистической точки зрения классификации этих правонарушений и в дальнейшем на основе проведенной классификации провести разработку частных методик.

В зависимости от целей правоприменителя могут быть избраны самые различные основания классификации, соответственно, и количество классификаций не может быть ограничено. В рамках проводимого исследования для нас больший интерес представляет система экологических преступлений, в отношении которых требуются в разрабатываемых рекомендациях по раскрытию, расследованию единые тактико-методологические основы, т.е. опираясь на имеющиеся в уголовном праве классификации, дифференцировать их уже по криминалистически важным признакам.

Изучая классификацию экологических правонарушений, автор поддерживает мнение ряда ученых, проводящих данную классификацию по следующим критериям: а) по субъекту - на совершаемые должностными лицами, гражданами, юридическими лицами; б) по субъективной стороне - на совершенные виновно, т.е. умышленно и по неосторожности, без вины; в) по источнику права, содержащему правило поведения и санкцию за его нарушение - на предусмотренные только экологическим законодательством, только иным (например, уголовным) законом, тем и другим; г) по принадлежности субъекта, уполномоченного на реализацию мер

юридической ответственности, - на наказуемые судебными и административными органами (должностными лицами) и международными судебными и административными органами.

Используемая литература:

1. Жевлаков Э.Н. Экологические преступления и экологическая преступность. М., 1996. С. 27.
2. Бринчук М.М. Экологическое право. М., 1998. С. 488.
3. Столяров В.Б. Уголовно-правовой анализ экологических преступлений // Экологическое право. 2001, № 1.е. 12.
4. Умирбаева З.А. Уголовно-правовые проблемы борьбы с экологическими преступлениями Кыргызско-Российский Славянский университет Кыргызская государственная юридическая академия при Правительстве Кыргызской Республики Бишкек 2012 г
5. Байдельдинов Д.Л. Юридическая ответственность за экологические правонарушения: Учебно-методическое пособие. - Алматы: Казахский Государственный Национальный университет им. Аль-Фараби, 1993. - 66 с.
6. Петров В.В. Экологическое право России. - М.: Бек, 1995. - С. 271.
7. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. - Алматы: Издательский центр ОФППИ Интерлигал, 2004. - С. 175-176
8. Кузнецова Н.В. Экологическое право. - М.: Юриспруденция, 2000.

Даубасова С.Ш.

ст. преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби, E-mail: daubassova2017@gmail.com

Шералиева Ж.И.

ст. преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики
факультета юриспруденции и международных отношений ЮКГУ им.М Ауезова г.Шымкент
E-mail: sheralieva_zhanar@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА

Резюме. В статье сформулированы тактические рекомендации по проведению допроса. Каждый совет криминалистов апробирован следственной практикой и авторы раскрыли вкратце содержание каждого. Показания допрашиваемого строятся на восприятии информации и в статье показаны каковы его психофизиологические основы. Как важен психологический контакт, постановка правильных вопросов, критический анализ показания и другие советы, по мнению авторов представлены в статье.

Ключевые слова: Криминалистическая рекомендация, психологический контакт, допрос, доказывание, тактика, тактические приемы, восприятие, запоминание, воспроизведение.

Түйін. Мақалада жауап алуды өткізудің тәртібіне қатысты тактикалық ұсыныстардың нысаны қарастырылған. Авторлар әрбір криминалистер кеңесі өз тергеу тәжірибесінде қолданғандығы туралы қысқаша мазмұндарына тоқталған. Жауап алушының көрсетпелерінің негізінде ақпарды қабылдаудағы психофизиологиялық негіздері және көрсетпелердің сындық талдаулары қарастырылған. Жауап алу барысында сұрақтарды дұрыс қою арқылы мәліметтерді жинауда психофизиологиялық байланысты орнату өте маңызды іс шаралардың бірі болып табылатындығы туралы авторлардың пікірлері мақалада қарастырылды.

Түйін сөздер: Криминалистикалық ұсыныстар, психологиялық қарым-қатынас, жауап алу, дәлелдеу тактика, тактикалық шаралар, қабылдау, есте сақтау, еске түсіру.

Summary. In article tactical recommendations about carrying out interrogation are formulated. Each council of criminalists is approved by investigative practice and authors opened in brief the maintenance of everyone. The indication interrogated are under construction on perception of information and are shown what its psychophysiological bases in article. As psychological contact, statement of the correct questions, the critical analysis of the indication and other councils is important, according to authors are presented in article.

Keywords. Forensic recommendation, psychological contact, interrogation, proving, tactics, tactical techniques, perception, memorization, reproduction.

Допрос, по мнению многих практических работников, относится к числу самых сложных средств доказывания и очень важно при проведении допроса учитывать те научные положения тактики допроса, тактических приемов, которые выработаны многолетней практикой следственных органов и обобщены в научных трудах ученых криминалистов [1. 25 с.]. Но наш взгляд, следует обратить внимание и на рекомендации, которые, к сожалению, незаслуженно игнорируются. Учет этих рекомендаций при подготовке и проведении допроса будет способствовать его эффективности и результативности. К криминалистическим рекомендациям следует относить: к каждому допросу должен быть индивидуальный подход и стремление к налаживанию с допрашиваемым психологического контакта; при допросах обязательно следует учитывать психофизиологические факторы; стремиться создавать максимальные условия для свободного рассказа; должна быть постановка тактически правильно сформулированных вопросов; при составлении протокола стремиться к полноте и объективности фиксации показаний; в оценке каждого допроса должен присутствовать критический анализ показаний и оценка в совокупности с другими материалами дела.

Каждый допрос требует от следователя индивидуального подхода. Допрашиваемые различаются не только по процессуальному статусу, но и по возрасту, интеллекту, по своим психическим свойствам, темпераменту и т.д. Пренебрежение индивидуальными качествами людей (свидетеля, потерпевшего, подозреваемого и т.д.) может привести к негативным последствиям, когда даже добросовестный порядочный свидетель не даст в полном объеме ту информацию, которой располагает. Одной из составляющих понятия «индивидуальный подход» является психологический контакт. Это – универсальный прием в тактике следственных действий, представляющий собой профессиональную коммуникацию с обратной связью. Криминалисты рассматривает психологический контакт как систему общения, основанного на доверии: информационный процесс, при котором люди могут и желают воспринимать информацию, исходящую друг от друга. Психологический контакт представляет собой динамический, находящийся в развитии процесс, участники которого, обмениваются информацией и

постоянно корректируют свое поведение в соответствии с ситуациями допроса. Этот процесс сопровождает все процедуру допроса и поэтому его нельзя считать стадией допроса. В то же время контактные отношения не возникают из уступок следователя. Напротив, при формировании контакта идет борьба за психологическую инициативу во взаимодействии. Поэтому формирование психологического контакта содержит элементы психологической борьбы, которая является одной из сторон индивидуально-психологического подхода, предполагающего гуманность, чуткость и корректность в отношениях с подсудимыми. Следователь, по существу, участвует в той борьбе, что происходит во внутреннем мире человека [2. 47 с.].

Предпосылкой формирования психологического контакта с допрашиваемым, оптимизации форм общения являются профессионально важные качества следователя: *интеллектуальные качества*. К ним относятся дискурсивное и интуитивное мышление. Дискурсивное мышление работает в четко ограниченной области, когда известно, что именно требуется доказать. Дискурсивное мышление сопровождается словесными формулировками. Интуитивное мышление – обязательный элемент следственного творчества, это кульминация творческого процесса, своеобразный гребень волны, где полно и целостно, симультанно представлена как ретроспектива, так и перспектива поиска, это элемент интеллекта [3. 61 с.].

основные характерологические качества - это настойчивость, самостоятельность, терпение, самообладание, принципиальность, последовательность, целеустремленность, решительность, оперативность, инициативность, мужество.

психофизиологические качества - основными из них являются: уравновешенность, способность к сосредоточению, психическая выносливость, значительный объем внимания, переключаемость, быстрая ориентировка в новых условиях, «помехоустойчивость» (способность работать при наличии посторонних раздражителей).

Деятельность следователя при формировании психологического контакта в рамках допроса подчинена ряду целей. Главной целью психологического контакта является получение правдивой и полной информации об обстоятельствах расследуемого преступления, а также перенос контактных отношений на смежные следственные действия, например, на проверку показаний на месте происшествия, следственный эксперимент, очную ставку и опознание, в которых принимает участие лицо, находящееся в состоянии психологического контакта со следователем. Таким образом, психологический контакт – это продукт творческой деятельности следователя, возникающий как результат применения системы научно обоснованных методов. Формирование психологического контакта подразумевает индивидуальный подход.

Допрос, как и все остальные следственные действия, по технологии проведения состоять должен из трех этапов – подготовительного, рабочего, заключительного. Каждый из этих этапов, конечно, следует планировать.

Рекомендация о необходимости учета психофизиологических факторов исходит из процесса формирования показаний. Процесс формирования показаний складывается из:

- 1) получения и накопления информации;
- 2) ее запечатления и сохранения;
- 3) воспроизведения и передачи информации лицу, производящему допрос;
- 4) приема, переработки и процессуального закрепления информации допрашиваемым;
- 5) повторного свидетельствования [4. 38 с.].

Этот процесс от восприятия до передачи информации всегда носит психологический характер. На всем его протяжении на психику человека влияют многочисленные объективные и субъективные факторы, действия которых, в конечном счете, так или иначе, отражаются на полноте и достоверности показаний.

Психологический процесс формирования показаний начинается с отправного чувственного этапа – получения извне и накопления информации, без которого невозможно в дальнейшем как запоминание допрашиваемым определенных событий и фактов, так и передача этих сведений на допросе следователю. Разнообразную информацию об окружающем его мире и о состоянии его организма человек получает лишь посредством ощущений через соответствующие органы чувств, - прежде всего – зрения и слуха. Следующей ступенью познания является восприятие – отражение в сознании человека предметов или явлений при их непосредственном воздействии на органы чувств, в ходе которого происходит упорядочение и объединение отдельных ощущений в целостные образы вещей и событий. Восприятие самым тесным образом связано с мышлением, с пониманием сущности воспринимаемого предмета или явления

В качестве субъективных факторов выступают: когда у человека есть патология в органах чувств, т.е. он слепой, глухой, близорукий, дальнорезкий, дальтоник, глуховат и т.п.; когда человек имеет определенную профессию, опыт, знания, влияющие на полноту восприятия информации его органами чувств; когда человек находится в эмоциональном, психическом состоянии (сильное возбуждение, страх,

утомление), произвольность или непроизвольность внимания, отсутствие или наличие интереса к наблюдаемому и т. п.

Действия всех этих факторов, специально изучаемых наукой судебная психология, должно быть хорошо известно следователю. Он также должен знать основанные на данных судебной психологии тактические приемы, позволяющие ослабить вредное влияние этих факторов на полноту и объективность показаний, оживить память о воспринятом, упорядочить воспроизведение хранящейся в памяти допрашиваемого информации.

К объективным факторам относятся временные, пространственные. При этом объективными факторами, препятствующими восприятию расследуемого события или его элементов, являются неблагоприятные погодные условия, отдаленность наблюдателя от места события, кратковременность этого события или наблюдения, освещенности, дневное или вечернее или ночное время, освещенное ярко или плохо в движении или покоя и т. п. [5. 29 с.].

Все перечисленные факторы следователь обязательно должен учитывать для исключения возможных искажений при получении показаний.

Запечатление и сохранение полученной при восприятии информации является необходимым условием формирования показаний. Решающая роль принадлежит памяти, способности человека запечатлеть и удержать воспринятый материал. Воспринятый образ удерживается в памяти человека – таково свойство его мозга. Но степень запоминания разная. Зависит от объема восприятия, направленности внимания, интереса человека к этому объекту. Говоря про преступление – из всех субъектов – наилучшее запоминание может быть у преступника, менее всего – у свидетеля. Если свидетель дает подробные, обстоятельные показания, следователь обязательно должен выяснить, чем это обусловлено. Может быть профессиональное запоминание, например, когда водитель-свидетель подробно описывает автомобиль, на котором прибыли преступники, – или свидетель-портная подробно описывает одежду преступника – во всех этих случаях это закономерно.

На восприятие и запоминание влияет эмоциональное состояние. Поэтому вполне объяснимо, когда потерпевший после нападения не может дать показаний. Но возможна психофизиологическая реакция, называемая реминисценцией, когда проходит испуг, сглаживаются эмоции и возвращается память. Тогда потерпевший может всё вспомнить.

В зависимости от предмета запечатления память подразделяется на слуховую, зрительную (образную), моторную (двигательную), словесно-логическую, эмоциональную. Как и восприятие, запоминание событий может быть непроизвольным и произвольным. Запоминание (равно как и воспроизведение), в котором отсутствует специальная цель что-то запомнить, называется в психологии непроизвольным; в тех случаях, когда ставится цель на запоминание, принято говорить о произвольном характере запечатления

На процессы памяти, особенно при непроизвольном запоминании, существенно влияют переживания человека, обусловленные событием преступления. Психологами установлено, что события, глубоко волнующие чувства допрашиваемого, заставляют его неоднократно мысленно возвращаться к событию преступления и тем самым способствуют закреплению в памяти материала предстоящего допроса.

Существенное влияние на воспроизведение обстоятельств наблюдаемого события оказывает время, когда через определенный промежуток, происходит забывание деталей ситуации. Считается, что чем длительнее временной промежуток между датами события преступления и свидетельствования, тем интенсивнее процесс забывания. Однако интенсивность забывания в значительной степени зависит от ряда условий, в частности от установки допрашиваемого, его интересов, характера запоминаемого материала и т. д.

Интенсивность утраты информации под воздействием времени носит избирательный характер. Она зависит также от возраста допрашиваемого, особенностей его памяти, уровня развития, профессии, интересов и целого ряда других обстоятельств. Более прочно запечатлеваются в памяти те события и обстоятельства, механизм которых понятен допрашиваемому. Воспроизведение и передача информации на допросе: даче показаний на допросе всегда предшествует воспоминание обстоятельств, связанных с событием преступления и послуживших основанием к вызову на допрос.

Иногда воспоминания о событии преступления возникают на более ранней стадии, в процессе запечатления и сохранения информации. Допрашиваемый мысленно возвращается к обстоятельствам преступления, восстанавливает их в своей памяти, нередко беседует о случившемся с окружающими. Воспроизведение является своего рода повторением воспринятого, что способствует прочности запоминания и сохранения информации о преступлении в памяти допрашиваемого. Рекомендация создание условий для свободного рассказа приобрела процессуальную форму. Применяется при первичном допросе и, в основном, на первоначальном этапе расследования, хотя не исключается иная ситуация. Стадия «свободный рассказ» имеет значение не только информационное, но и преследует цели тактического характера. Дает возможность следователю в условиях дефицита времени на первоначальном этапе изучить личность допрашиваемого, наблюдая за ним в ходе его свободного

рассказа, сформировавшееся представление о личностных особенностях допрашиваемого необходимо для определения тактики ведения допроса на последующей стадии вопросно-ответной формы. Анализ литературы свидетельствует, что особое внимание заслуживает та часть допроса, которая следует за свободным рассказом – «Стадия вопросов». Формулировка вопросов имеет огромное значение. Вопросы должны быть ясные, конкретные. Наводящие вопросы нельзя задавать. Задаваемые вопросы могут быть основные, дополнительные, уточняющие, детализирующие, напоминающие, избочивающие, контрольные. Какие из этих вопросов следователь задает – зависит от ситуации. Вопросы должны побуждать к ответу и должны быть такие, чтобы их них допрашиваемый не мог извлечь информацию, а должен копаться в своей памяти. Следование основным правилам задаваемых вопросов, способствует не только получению правдивых показаний, уличению во лжи, но также «оживлению» забытых деталей происшедшего события. Основные вопросы следователь ставит перед свободной стадией допроса, происходит при первичном допросе, после выяснения анкетных данных, разъяснения прав и обязанностей допрашиваемому, например, «что Вы можете сказать ?» Дополняющие — это вопросы, задаваемые с целью восполнить полученные показания, ликвидировать имеющиеся в них пробелы. Уточняющие вопросы также могут быть заданы с целью детализировать показания, но чаще — для конкретизации полученных сведений. Напоминающие вопросы преследуют цель оживить память допрашиваемого, вызвать в ней те или иные ассоциации. Напоминающих вопросов обычно задается несколько, чтобы способствовать процессу последовательного припоминания. Контрольные вопросы задаются с целью проверить полученные показания или получить данные для такой проверки. Вопросы должны быть четкими, конкретными, понятными и относиться к предмету допроса. Важна их логическая последовательность и обоснованность.

Таким образом, основная особенность, характеризующая допрос как источник получения новой информации по делу заключается в том, что следователь при допросе сталкивается с обилием разрозненной информации. Его задача — систематизировать эту информацию, найти ее ключевые, системообразующие элементы выдвинуть систему вопросов, восстанавливающих "каркас" расследуемого события, по части события восстановить событие в целом, дать отдельным фрагментам события адекватную интерпретацию. Полнота и объективность фиксации имеет немаловажное значение. Не всегда в ходе допроса следователь может понять, что сказано допрашиваемым, каково значение предоставляемой допрашиваемым информации. Если обеспечена была полнота и объективность фиксации показаний, он (следователь) имеет возможность позже все проанализировать, дать оценку полученных показаний в качестве доказательств. В затруднительных ситуациях для обеспечения полноты фиксации вместе со следователем на допросе может присутствовать помощник-стажер, оперативник, второй следователь СОГ, которые помогут составить протокол допроса. Критический анализ показаний допрашиваемого независимо от их процессуального статуса – одно из требований оценочной деятельности. Не должно быть предубеждений, что только свидетель дает правдивые показания, а подозреваемый лжет, возможны ситуации, когда свидетель дает недостоверную информацию из-за добросовестного заблуждения или намеренно, подозреваемый раскаивается и его показания правдивые и т.д. Необходимость анализа получаемой информации, ее сопоставления с другими материалами дела – такая мыслительная деятельность следователя в ходе допроса поможет не только определиться в тактике ведения, но и избежать ошибок, необходимости проведения дополнительного или повторного допроса, утвердиться в правильном направлении расследования.

Используемая литература:

1. Бахин В.П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С *Допрос на предварительном следствии.* - Алматы,, 2004.
2. Васильев А.Н., Корнеева Л.Н. *Тактика допроса при расследовании преступлений.* – М.: Юридическая литература, 2009.
3. Доспулов Г.Г. *Допрос. Тактические основы следственных действий.* Вып. 2 - Алма-Ата, 1977.
4. Доспулов Г.Г. *Психология допроса в уголовном процессе.* - Алматы, 1996.
5. Усманов У.А. *Тактика допроса.* - М., 2001.

Жакупова Г.А.

мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі, E-mail: Gulima888888@mail.ru,

Тинистановна С.С.

мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты
І.Жансүгіров атындағы ЖМУ, Талдықорған қ. E-mail.ru: Tin_019@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайы, құқықтары мен міндеттері, саяси және әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің құқықтық мәртебесі, мемлекеттік қызметте болуына байланысты шектеулері қарастырылған.

Негізгі сөздер: мемлекеттік қызметші, саяси қызметші, әкімшілік қызметші, мәртебе.

Резюме. В данной научной статье рассматривается правовое положение государственных служащих, права и обязанности, правовой статус политических и административных государственных служащих, ограничения связанные с нахождением на государственной службе.

Ключевые слова: государственный служащий, политический служащий, административный служащий, статус.

Summary. This article deals with the legal status of civil servants, rights and duties, the legal status of political and administrative civil servants, and restrictions related to being in the public service.

Keywords: civil servant, political employee, administrative employee, status

Мемлекеттік қызметші – мемлекеттік органда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттерден не Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қаражатынан ақы төленетін мемлекеттік лауазымды атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы.

Мемлекеттік қызметшінің мәртебесі Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген, мемлекеттік қызметте болуына байланысты шектеулері бар Қазақстан Республикасының азаматы ретінде мемлекеттік қызметшінің жалпы құқықтарын, бостандықтары мен міндеттерін, сондай-ақ мемлекеттік қызмет ерекшеліктеріне негізделген құқықтарын, міндеттері мен жауаптылығын қамтиды.

Мемлекеттік қызметкерлер екі түрге бөлінеді: саяси және әкімшілік қызметкерлер. Саяси-мемлекеттік қызметкер — тағайындалуы (сайлануы), қызметтен босатылуы және қызметінің айқындалуы-саяси сипаты бар және саяси мақсаттар мен міндеттерді іске асыруға жауапты мемлекеттік қызметкер. Мысалы, премьер-министр, министрлер, агенттіктердің төрағалары, әкімдер. Әкімшілік-мемлекеттік қызметкер — мемлекеттік саяси қызметкерлер қатарына кірмейтін, мемлекеттік органда тұрақты кәсіби негізде қызметтік өкілеттігін жүзеге асыратын мемлекеттік қызметкер. Мысалы, сот орындаушысы, сот мәжілісінің хатшысы, аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі және басқалары. Мемлекеттік қызмет мынадай қағидаттарға негізделеді:

Қазақстан Республикасының азаматтары мемлекеттік қызметші мәртебесіне Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет саласындағы заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік лауазымға тағайындалған немесе сайланған кезден бастап ие болады және мемлекеттік қызметті тоқтатқан кезден бастап одан айрылады [1].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңының 9-бабына сәйкес мемлекеттік қызметшінің:

1) Қазақстан Республикасының азаматтарына Қазақстан Республикасының Конституциясында және заңдарында кепілдік берілетін құқықтар мен бостандықтарды пайдалануға;

2) өзіне мәлім болған сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың анық жағдайлары туралы өзі жұмыс істейтін мемлекеттік орган басшылығының және (немесе) құқық қорғау органдарының назарына жеткізген жағдайда Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес құқықтық және өзге де қорғалуға;

3) еңбегінің қорғалуына, денсаулығының сақталуына, қауіпсіз және тиімді жұмыс істеу үшін қажетті еңбек жағдайларына;

4) әлеуметтік және құқықтық қорғалуға;

- 5) өзінің лауазымдық өкілеттіктері шегінде мәселелерді қарауға және олар бойынша шешімдер қабылдауға қатысуға, тиісті органдар мен лауазымды адамдардың оларды орындауын талап етуге;
  - 6) лауазымдық өкілеттіктерін атқару үшін ұйымдарға белгіленген тәртіппен баруға;
  - 7) басшыдан мемлекеттік қызметші атқарып отырған мемлекеттік лауазымға сәйкес міндеттерді және лауазымдық өкілеттіктер көлемін дәл айқындап беруді талап етуге;
  - 8) жеке басының қадір-қасиетінің құрметтелуіне, басшылар, өзге де лауазымды адамдар және азаматтар тарапынан өзіне әділ және құрметпен қарым-қатынас жасалуына;
  - 9) өзі атқаратын мемлекеттік лауазымға, жұмыс сапасына, тәжірибесіне және осы Заңда белгіленген өзге де негіздерге қарай ынталандырылуына және еңбекақы төленуіне;
  - 10) тиісті бюджет қаражаты және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қаражаты есебінен даярлануға, қайта даярлануға және біліктілігін арттыруға;
  - 11) мемлекеттік орган оны Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламалары бойынша мемлекеттік тапсырыс шеңберінде оқуға немесе тағылымдамадан өтуге жіберген жағдайларда, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген өзге де жағдайларда жұмыс орнының (мемлекеттік лауазымының) сақталуына;
  - 12) өзінің мемлекеттік қызмет өткеруіне қатысты материалдармен кедергісіз танысуға, қажет болған жағдайларда жеке түсініктемелер беруге;
  - 13) біліктілігі, құзыреттері, қабілеті, сіңірген еңбегі және өзінің лауазымдық міндеттерін адал орындауы ескеріле отырып, мемлекеттік қызмет бабында ілгерілетілуге;
  - 14) мемлекеттік қызметшінің пікірінше негізсіз айып тағылған жағдайда қызметтік тергеп-тексеруді талап етуге;
  - 15) сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық үшін не мемлекеттік қызметке кір келтіретін тәртіптік теріс қылық үшін оның жауаптылығын қарау жағдайларын қоспағанда, мемлекеттік қызметтен өз қалауы бойынша шығарылуға;
  - 16) зейнетақымен және әлеуметтік қамсыздандырылуға;
  - 17) лауазымдық өкілеттіктерін атқару үшін қажетті ақпарат пен материалдарды белгіленген тәртіппен алуға;
  - 18) жоғары тұрған мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға мемлекеттік қызметті жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізуге құқығы бар.
- Мемлекеттік қызметшілердің құқықтарымен бірге міндеттері бар. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңының 10-бабына сәйкес мемлекеттік қызметшілер:
- 1) Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңнамасын сақтауға;
  - 2) Қазақстан Республикасының Президенті бекіткен тәртіппен мемлекеттік қызметшінің антын қабылдауға;
  - 3) азаматтар мен заңды тұлғалар құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз етуге, олардың өтініштерін Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен және мерзімдерде қарауға және олар бойынша қажетті шаралар қабылдауға;
  - 4) функцияларын өздерінің лауазымдық өкілеттіктеріне сәйкес жүзеге асыруға;
  - 5) лауазымдық өкілеттіктерін жүзеге асыру кезінде саяси партиялардың, қоғамдық және діни бірлестіктердің қызметінен бейтарап және тәуелсіз болуға;
  - 6) қызметтік тәртіпті сақтауға;
  - 7) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген шектеулерді сақтауға;
  - 8) қызметтік әдепті сақтауға;
  - 9) басшылардың бұйрықтары мен өкімдері, жоғары тұрған органдар мен лауазымды адамдардың шешімдері мен нұсқаулары олардың лауазымдық өкілеттіктері шегінде шығарылған болса, оларды орындауға;
  - 10) мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияны сақтауға, оның ішінде мемлекеттік қызметті тоқтатқаннан кейін заңмен белгіленген уақыт ішінде сақтауға, ол жөнінде қолхат беруге;
  - 11) лауазымдық өкілеттіктерін атқару кезінде алатын, азаматтардың жеке өмірін, ар-намысы мен қадір-қасиетін қозғайтын мәліметтерді жария етпеуге және Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, олардан мұндай ақпарат беруді талап етпеуге;
  - 12) мемлекеттік меншіктің сақталуын қамтамасыз етуге, өзіне сеніп тапсырылған мемлекеттік меншікті қызметтік мақсаттарда ғана пайдалануға;

13) өздеріне мәлім болған сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жағдайлары туралы өздері жұмыс істейтін мемлекеттік орган басшылығының және (немесе) құқық қорғау органдарының назарына дереу жеткізуге;

14) лауазымдық міндеттерін тиімді атқару үшін өзінің кәсіби деңгейі мен біліктілігін арттыруға;

15) өздерін жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламалары бойынша мемлекеттік тапсырыс шеңберінде оқуға жіберген мемлекеттік органда тікелей оқу аяқталғаннан кейін, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігімен келісу бойынша айқындаған тәртіппен және мерзімдерде мемлекеттік қызметте жұмыспен өтеуге міндетті. Осы міндеттемені орындамау мемлекеттік қызметшінің мемлекетке өзін оқытуға бөлінген бюджет қаражатын және оқумен байланысты шығындарды орындалмаған міндеттемелерге пропорционалды өтеуіне әкеп соғады;

16) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік органның ақпараттық ресурстарымен жұмыс процесінде ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге міндетті.

Мемлекеттік саяси қызметшілердің функционалдық міндеттері Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерінде, тиісті мемлекеттік орган туралы ережеде және міндеттердің бөлінуінде айқындалады. Мемлекеттік органдардың бірінші басшылары болып табылатын мемлекеттік саяси қызметшілердің және облыс, республикалық маңызы бар қалалар және астана әкімдерінің негізгі функциялары мыналар болып табылады:

1) мемлекеттік органның мақсаттарын, тиісті аумақты дамыту мақсаттарын айқындау;

2) мемлекеттік саясатты тұжырымдауға, айқындауға және іске асыруға ықпал ететін шешімдерді қабылдау;

3) сыртқы саясат қызметі саласындағы уәкілетті органның келісімі бойынша шетелдік дипломатиялық өкілдіктердің басшыларымен өзара іс-қимыл жасау;

4) Қазақстан Республикасының Парламентінде және басқа да мемлекеттік органдар мен ұйымдарда мемлекеттік орган атынан өкілдік ету;

5) мемлекеттік, үкіметтік бағдарламалардың және өзге де жобалардың орындалу барысын реттеу және бағалау;

6) Қазақстан Республикасының Конституциясында, заңдарында және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерінде көзделген өзге де функциялар.

Орталық мемлекеттік органдардың жауапты хатшыларының, аппарат басшыларының және облыс, республикалық маңызы бар қалалар және астана әкімдері аппараттары басшыларының өкілеттіктеріне келетін болсақ, министрліктердің жауапты хатшыларының мәртебесі мен өкілеттігін Қазақстан Республикасының Президенті белгілейді. Орталық мемлекеттік органдардың аппарат басшыларының өкілеттіктеріне:

1) мемлекеттік органға жүктелген мақсаттарды іске асыруды ұйымдастыру;

2) өз құзыреті шегінде мемлекеттік органдардың құрылымдық бөлімшелерінің қызметін ұйымдастыру, үйлестіру және бақылау;

3) мемлекеттік органның құрылымдық бөлімшелері туралы ережелерді бекіту;

4) егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше белгіленбесе, мемлекеттік органның "Б" корпусының мемлекеттік әкімшілік қызметшілерін мемлекеттік лауазымдарға тағайындау және мемлекеттік лауазымдардан босату;

5) мемлекеттік органның тәртіптік және конкурстық комиссияларының қызметіне жалпы басшылықты жүзеге асыру;

6) қызметтік тәртіптің сақталуын бақылауды жүзеге асыру;

7) еңбек қатынастары мәселелері жоғары тұрған лауазымды адамдардың құзыретіне жатқызылған жұмыскерлерді қоспағанда, мемлекеттік органның мемлекеттік қызметшілерін іссапарға жіберу, оларға демалыс беру, материалдық көмек көрсету, даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру, көтермелеу, үстемеақылар төлеу мәселелерін шешу;

8) еңбек қатынастары мәселелері жоғары тұрған лауазымды адамдардың құзыретіне жатқызылған жұмыскерлерді қоспағанда, мемлекеттік органның мемлекеттік қызметшілерінің тәртіптік жауаптылығы мәселелерін шешу;

9) өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы талаптарының орындалуын қамтамасыз ету;

10) мемлекеттік органның мемлекеттік саяси қызметшілері қабылдаған шешімдердің орындалу барысын бақылау;

11) Қазақстан Республикасының заңдарында және өзге де нормативтік құқықтық актілерінде жүктелген өзге өкілеттіктерді жүзеге асыру жатады.

Орталық мемлекеттік органдардың жауапты хатшыларына, аппарат басшыларына, облыс, республикалық маңызы бар қалалар және астана әкімдері аппараттарының басшыларына орталық мемлекеттік органдардың (облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдарының) бірінші басшыларының міндеттерін жүктеуге, сондай-ақ орталық мемлекеттік органдардың жауапты хатшыларының, аппарат басшыларының, облыс, республикалық маңызы бар қалалар және астана әкімдері аппараттары басшыларының міндеттерін орталық мемлекеттік органдардың (облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдарының) бірінші басшыларына және олардың орынбасарларына жүктеуге жол берілмейді. Құқық қорғау органдарының аппараттары басшыларының өкілеттіктерін олардың бірінші басшылары айқындайды [2].

Орталық мемлекеттік органдардың жауапты хатшылары, аппарат басшылары және облыс, республикалық маңызы бар қалалар және астана әкімдері аппараттарының басшылары осы бапта көзделген лауазымдық өкілеттіктердің орындалуына дербес жауапты болады.

Орталық мемлекеттік органдардың жауапты хатшылары мен аппарат басшылары және облыс, республикалық маңызы бар қалалар және астана әкімдері аппараттарының басшылары функциялары мен өкілеттіктерін орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайда Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік органдарының басшылары, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың әкімдері аталған адамдардың мемлекеттік лауазымды одан әрі атқаруы туралы мәселеге Қазақстан Республикасының Президенті белгілеген тәртіппен бастамашы болуға құқылы [3].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы заңының 13-бабына сәйкес мемлекеттік қызметшілерге мемлекеттік қызметте болуға байланысты шектеулер қойылған:

- 1) өкілді органның депутаты болуға;
- 2) педагогтік, ғылыми және өзге де шығармашылық қызметті қоспағанда, басқа да ақы төленетін қызметпен айналысуға;
- 3) кәсіпкерлік қызметпен айналысуға, оның ішінде коммерциялық ұйымды басқаруға тікелей қатысу Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес оның лауазымдық өкілеттіктеріне кірмейтін болса, ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан, коммерциялық ұйымды басқаруға қатысуға;
- 4) өзі қызмет істейтін не өзіне тікелей бағынысты немесе өзінің тікелей бақылауындағы мемлекеттік органда үшінші тұлғалардың істері бойынша өкіл болуға;
- 5) өзінің қызметтік жұмысын материалдық-техникалық, қаржылық және ақпараттық қамтамасыз етуге арналған құралдарды, басқа да мемлекеттік мүлік пен қызметтік ақпаратты қызметтік емес мақсаттарда пайдалануға;
- 6) ереуілді қоса алғанда, мемлекеттік органдардың қалыпты жұмыс істеуіне және лауазымдық міндеттерді орындауға кедергі келтіретін әрекеттерге қатысуға;
- 7) лауазымдық өкілеттіктерін атқаруына байланысты азаматтар мен заңды тұлғалардың көрсетілетін қызметтерін жеке мақсаттарында пайдалануға құқылы емес.

Мемлекеттік қызметші мемлекеттік лауазымға кіргеннен кейін бір ай ішінде осы адамға заңды түрде тиесілі ақшаны, сондай-ақ мүліктік жалдауға берілген мүлікті қоспағанда, өз меншігіндегі, коммерциялық ұйымдардың жарғылық капиталындағы үлестерді, акцияларды (акцияны) және пайдаланылуы кірістер алуға әкелетін өзге де мүлікті мемлекеттік қызметті өткеру уақытында Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен сенімгерлік басқаруға беруге міндетті. Мүлікті сенімгерлік басқару шарты нотариатта куәландырылуға жатады. Мүлікті сенімгерлік басқару шартының нотариат куәландырған көшірмесін мемлекеттік қызметші нотариат куәландырған күннен бастап он күн мерзімде жұмыс орнындағы персоналды басқару қызметіне (кадр қызметіне) ұсынады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің мүшелерін, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің Төрағасы мен мүшелерін қоспағанда, мемлекеттік қызметшілердің өздеріне тиесілі облигацияларды, ашық және аралық инвестициялық пай қорларының пайларын сенімгерлік басқаруға бермеуіне болады.

Мемлекеттік қызметшінің сенімгерлік басқаруға берілген мүліктен кіріс алуға құқығы бар.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің мүшелерін, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің Төрағасы мен мүшелерін қоспағанда, мемлекеттік қызметшілер тұрғын-жайларын мүліктік жалдауға беруге құқылы.

Мемлекеттік қызметшілердің мүлкін сенімгерлік басқаруға беру қағидаларын Қазақстан Республикасының Үкіметі бекітеді.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төрағасы мен оның орынбасарлары аталған мемлекеттік лауазымдарға тағайындалған күннен бастап бір ай мерзімде өздеріне тиесілі инвестициялық қорлардың пайларын, облигацияларды және коммерциялық ұйымдардың акцияларын сенімгерлік басқаруға беруге және сенімгерлік басқару шартының нотариат куәландырған көшірмесін Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің кадр қызметіне ұсынуға міндетті.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төрағасы мен оның орынбасарлары инвестициялық қорлардың пайларын, облигацияларды, коммерциялық ұйымдардың акцияларын сатып алуға құқылы емес.

Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік қызметші өзінің жақын туыстары (ата-аналары (ата-анасы), балалары, асырап алушылары, асырап алынғандары, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сінділері (қарындастары), аталары, әжелері, немерелері) немесе жұбайы (зайыбы) атқаратын лауазымға тікелей бағыныстағы мемлекеттік лауазымды атқара алмайды.

Қазіргі уақытта мемлекеттік қызмет беделін арттыру қажеттігіне қатысты мәселелерге мемлекет басым назар аударуда.

Бедел, яғни имидж (ағылшын тілінің image сөзінен) – тұлғалардың белгілі бір тобына эмоционалды-психологиялық ықпал етуге бейімделген мақсатты қалыптастырылатын бейне, образ (тұлға, ұйым, құбылыс бейнесі).

Мемлекеттік қызметшінің оң беделін қалыптастыру – күрделі әрі көп уақытты алатын үрдіс. Мемлекеттік қызметшінің оң беделін қалыптастыру үрдісінің өзі атқарушы биліктің беделдік саясатымен де тығыз қарым-қатынаста. Мемлекеттік қызметшінің оң беделіне қойылатын негізгі ережелер Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс Кодексінде белгіленген.

Сонымен, мемлекеттік қызмет атқару қоғам мен мемлекет тарапынан айрықша сенім білдіру болып табылады және мемлекеттік қызметшілердің адамгершілік, моральдік-этикалық бейнесіне ерекше талаптар қояды.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2008 жылғы 6 қарашада өткен «Нұр Отан» ХДП-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы форумында сөйлеген сөзінен мемлекеттік қызметші мынадай этикалық нормаларды басшылыққа алуы тиіс:

1. Мемлекеттік қызметші билік пен өз өкілеттіктерін қолдана білуі және адал болуы керек. 2. Мемлекеттік қызметте өз қамы үшін емес мемлекеттік игілігіне жұмыс істеу, мемлекет қаржысын өз қалтасымен шатастырмауы керек.

3. Шенеунік «Қандай қаражатқа өмір сүресің?» деген сұрақтан қорықпай өмір сүруі тиіс, яғни өзінің зәулім сарайлары мен оны қоршаған дауалдар және қымбат шетелдік маркалы көліктерінің суреттері жариялануына негіз болмауы керек.

4. Мемлекеттік қызметші заң талаптарымен толық сәйкестікте өмір сүруі керек.

5. Кез келген орында, кез келген лауазымда, қандай жағдай болса да халықтың, өз елі азаматтарының сенімін жоғалтпай жұмыс істеуі керек.

6. Қазақстандық мемлекеттік қызметші әділдіктің, қарапайымдылықтың үлгісі болып, адамдар арасында өзін ұстай білуі керек.

7. Мемлекеттік қызметші ұжымға басшылық жасамас бұрын, бағына білуді үйренуі, өз қызметкерлерінен талап етіп отырғанын өзі орындай білуі керек.

8. Егер мемлекеттік мүддесіне нұқсан келіп жатқанын немесе сыбайлас жемқорлық әрекеттерін көрсе, дереу араласып, шаралар қолдануы керек [4].

Қазіргі уақытта мемлекеттік қызмет беделін арттыру қажеттігіне қатысты мәселелерге мемлекет басым назар аударуда. Қазақстан Республикасының ішкі саясаты үшін мемлекеттік қызмет беделін қалыптастыру және нығайту, мемлекеттік жүйені дамыту басым бағыттар болып табылады. Өзінің тәуелсіздік жылдарында Қазақстан әлеуметтік-экономикалық, мәдени және саяси даму жолында айтарлықтай жетістіктерге жетті. Еліміз үшін алдағы орында тұрған жоғары кәсіптік мемлекеттік қызмет пен тиімді басқару құрылымын қалыптастыру ісінде мемлекеттік қызметшілердің кәсіби деңгейі негізгі рөлді атқарады. Елбасы Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев мемлекеттік қызметкердің бойынан табылуға тиіс мінез-құлқының, адамгершілігінің, абыройының негізгі белгілерін атап өткен. Бұл құндылықтар - жоғары моральдік жауапкершілік, кәсіптік білім, оны тәжірибеде қолдана білу, әділдік, адалдық, белсенді өмірлік позиция. Мемлекеттік қызметтегі әрбір адам өз жұмысының маңыздылығын сезінуі және патриот болуы тиіс. Мемлекеттік қызметтің оң беделін қалыптастыру идеологиялық, саяси әрі мәдени аспектілерді көздейді. Мемлекеттік

қызметшінің оң беделін қалыптастыру үрдісінің өзі атқарушы биліктің беделдік саясатымен де тығыз қарым-қатынаста. Мемлекеттік қызметшінің оң беделіне қойылатын негізгі ережелер Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс Кодексінде белгіленген: «Мемлекеттік қызмет атқару қоғам мен мемлекет тарапынан айрықша сенім білдіру болып табылады және мемлекеттік қызметшілердің адамгершілік, моральдік-этикалық бейнесіне ерекше талаптар қояды». Мемлекеттік қызметшінің оң беделін қалыптастыру – күрделі әрі көп уақытты алатын үрдіс. Мемлекеттік қызметшінің жұмысы мен жүріп-тұру ұстанымдары барлығына мәлім. Оның абыройы – мемлекеттік билік абыройының бір бөлігі. Халық нақты бір мемлекеттік қызметшінің және биліктің барлық тармағындағы мемлекеттік орган басшыларының жұмысын бағалай отырып, мемлекеттік билікке жалпылай баға береді. Бұдан мемлекеттік қызметшілерге қандай үлкен жауапкершілік артылғанын аңғаруға болады. Мемлекеттік қызметші болу – зор мәртебе, сондықтан мемлекеттік қызметші кәсіби біліктілікпен қатар, адамгершілік қасиеттерге де ие болуы тиіс. Мемлекеттік қызметке үміткер өз халқының алдындағы асқан жауапкершілікті сезіне отырып, мемлекеттік қызметтің беделін арттыруы қажет. Мемлекеттік қызметші өз өкілеттігімен, билігімен дұрыс қолдана білуі әрі әділ болуы керек. Ол мемлекеттік қызметте өз игілігі үшін емес, елінің береке-бірлігі үшін жұмыс істеуі, өз қалтасын мемлекеттік қаражатпен шатастырмауы, олардың аражігін ажырата білуі тиіс. Мемлекеттік қызметшінің өмір салты заң талаптарына толық сәйкес болуы шарт. Қандай да бір лауазымда болмасын, кез келген жағдайда, мемлекеттік қызметші өз елінің азаматтары мен халқының сенімінен айырылмай жұмыс істеуі керек [5].

Қазақстандық мемлекеттік қызметші әділдіктің, қарапайымдылықтың үлгісі болып, адамдар арасында өзін ұстай білуі, ұжымға басшылық жасамас бұрын, бағына білуді үйренуі, өз қызметкерлерінен талап етіп отырғанын өзі орындай білуі керек. Егер мемлекет мүддесіне нұқсан келіп жатқанын немесе сыбайлас жемқорлық әрекеттерін көрсе, дереу араласып, шаралар қолдануы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі № 453 Заңы*
- 2. «Мемлекеттік қызметтің кадр резерві туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 4 желтоқсандағы N 1243 Жарлығы*
- 3 «Мемлекеттік құпиялар туралы» 15.03.1999ж. ҚР заңы*
- 4. Баянов Е. Мемлекеттік қызмет. Оқу құралы, Алматы 2005ж.*
- 5. «ҚР-ның жергілікті мемлекеттік басқару және атқару органдары туралы» 23.01. 2001 ж. Заңы*

Жолжаксынов Жандос Бахтыбаевич
магистр юридических наук, старший лейтенант полиции,
докторант института послевузовского образования Карагандинской академии МВД
Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, город Караганда, jandoss@inbox.ru

К ВОПРОСУ О ГЕНДЕРНОМ АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННОЙ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Резюме: *Криминальное насилие женщин в настоящее время исследуется преимущественно в рамках комплексных исследований насильственной преступности либо как отдельный аспект исследования женской преступности. Вместе с тем, женская насильственная преступность представляет собой своеобразный криминологический феномен, образованный на пересечении специфических черт насильственной и женской преступности, который не может быть достоверно изучен посредством простого сопоставления данных сегментов криминологического анализа. Современная женская насильственная преступность должна изучаться посредством учета достижений научной мысли в различных отраслях социального знания и сложившейся социальной практики функционирования и развития гендера.*

Ключевые слова: *насильственная преступность, женская преступность, насилие, пол, гендер, гендерный дисплей*

Түйін: *Әйелдерге қатысты қылмыстық зорлық қазіргі уақытта зорлық-зомбылық қылмысын кешенді зерттеу шеңберінде жан-жақты қарастырылады немесе әйелдер қылмысының жеке аспектісі ретінде зерттеледі. Сонымен қатар, әйелдер зорлық-зомбылық қылмысы криминалистикалық талдау сегменттерінің деректерін салыстыру арқылы сенімді түрде зерттелмейтін зорлық-зомбылық және әйелдер қылмысының ерекше қырларының тоғысында қалыптасқан криминологиялық құбылыс болып табылады. Қазіргі әйелдер зорлық-зомбылық қылмыстары әлеуметтік білімнің түрлі салаларында ғылыми ой-өрістердің жетістіктерін және гендерлік теңсіздіктің жұмыс істеуі мен дамуының әлеуметтік тәжірибесін ескере отырып зерттелуі керек.*

Кілтмі сөздер: *зорлық-зомбылық қылмысы, әйелдер қылмысы, зорлық, жыныс, гендер, гендрлік дисплей*

Summary: *Women's criminal violence is currently being investigated primarily within the framework of comprehensive studies of violent criminal acts or as a separate aspect of the study of female criminal acts. At the same time, female violent criminal acts are kind of criminological phenomenon formed by the intersection of specific features of violent and female criminal acts that can not be reliably studied by simply comparing these segments of criminological analysis. Modern female violent criminal acts should be studied by taking into account the achievements of scientific thought in various branches of social knowledge and the existing social practice of functioning and development of gender.*

Keywords: *violent criminal acts, female criminal acts, violence, gender, gender display*

Традиционным для современных криминологических исследований является обособленное изучение женской преступности, преступности несовершеннолетних, пожилых лиц. Сообразно данным отраслям исследований, выделяют такие специальные отрасли криминологической науки, как феминология, ювенология, геронтология. Современная правовая статистика также формируется по пути выделения процентного соотношения уголовных правонарушений, совершаемых женщинами и несовершеннолетними, от общего количества зарегистрированных уголовных правонарушений за календарный период. Данное обособление имеет целый ряд объективных оснований, поскольку процесс криминализация женщин, несовершеннолетних лиц и лиц пожилого возраста имеет существенные отличительные особенности, равно как и характер совершаемых ими уголовных правонарушений. Причем, проявляются данные особенности в любом сегменте преступности, включая и насильственные формы криминального поведения.

При наличии тенденции роста женской преступности, в особенности, насильственных видов уголовных правонарушений, следует констатировать, в первую очередь, наличие серьезных социально-экономических проблем в обществе, поскольку процесс криминализации женщины и механизм формирования ее криминального поведения, как правило, значительно более глубокий и продолжительный по времени. Женщине в обществе отведена важнейшая социальная функция: она, в первую очередь, жена, мать, хранительница семейного очага. В последние годы возросла операционность термина «гендерный дисплей», введенного в научный оборот Ирвином Гофманом и означающего социально обусловленное многообразие проявления половой принадлежности на уровне межличностного общения [1, с. 306-335]. Данное понятие призвано отделить восприятие мужской и женской дихотомии традиционного общественного бытия от исключительно анатомо-физиологической принадлежности, иными словами, половая принадлежность определяется с рождения, а гендер формируется в ходе развития соответствующих социальных взаимодействий по поводу половой принадлежности. При этом, гендерный дисплей не является универсальным понятием, он детерминирован культурой и властными отношениями, сложившимися в конкретном обществе. В связи с чем, справедливы утверждения исследователей насильственной женской преступности в том, что изучать феномен женского насилия не следует посредством простого сопоставления с формами мужского насилия, поскольку в данном случае мужское насилие воспринимается как своего рода «образец», а женское насилие начинает рассматриваться как некое подражание мужскому насилию [2, с. 5].

Любое сопоставление женского насилия с насильственными формами мужского насильственного поведения, даже при объективном сходстве поведенческих актов, необходимо производить с учетом серьезной специфики формирования насильственной мотивации у женщин. Так, например, судебно-следственная практика и психологические исследования показывают, что насильственные посягательства на почве ревности у мужчин, как правило, направлены на саму женщину, а у женщин – преимущественно на соперницу (либо на неодушевленные предметы, принадлежащие неверному супругу). Весьма наглядно гендерный аспект преступности в целом и насильственной преступности, в частности, индицируется посредством исследования участия женщин в совершении террористических преступлений. Исследователи данной формы криминального поведения женщин акцентируют внимание на том факте, что женщины достаточно часто используются в качестве террористок-смертниц, при этом объектом вовлечения в террористическую деятельность становятся «подходящие» лица женского пола – в первую очередь, вдовы погибших террористов или другие близкие родственники, а также женщины, которые по тем или иным причинам становятся изгоями в обществе, ведут замкнутый образ жизни, по причине которого достаточно быстро радикализируются [3, с. 91]. Подвижность гендерного дисплея особенно сильно проявляется при сопоставлении социальных функций и свободы женщины в развитом светском обществе и в обществе фундаментального религиозного типа. В последнем случае женщина, как известно, фактически подвержена значительным ограничениям, к ее поведению предъявляются серьезные социальные ограничения, в результате чего диспропорция социальных взаимодействий мужчины и женщины является чрезвычайной. В смежных криминологических исследованиях указывается, в частности, на такой способ вовлечения женщины в совершение терактов, как умышленная провокация с целью создания имиджа моральной распушенности женщины (вплоть до надругательства с фиксацией данного факта с помощью видеозаписи) с последующим убеждением, что очистится теперь она может только посредством самоподжаривания в результате теракта [4, с. 166].

Таким образом, женская насильственная преступность должна исследоваться как своеобразный симбиоз двух самостоятельных криминологических феноменов – собственно насильственной преступности со всеми ее специфическими формами проявления и женской преступности как таковой с обязательным учетом параметров гендерного дисплея женщины в соответствующих социальных реалиях. Таким образом, еще раз акцентируем внимание на том обстоятельстве, что следует окончательно изменить вектор исследования женских форм криминального поведения исключительно посредством сопоставления с традиционными формами мужского криминального поведения. Что же касается женской насильственной преступности (в особенности, в случаях, когда констатируется ее стабильно высокий уровень или даже прирост), то данный факт должен рассматриваться как тревожный сигнал дисфункции существующих социальных взаимодействий в обществе, приводящих к деформации соответствующего гендерного дисплея. Исследователи достаточно подробно перечисляют причины современной женской преступности, которые непосредственно связаны с нежелательной трансформацией сложившегося гендерного баланса в обществе: подрыв существующей системы ценностей, в частности, падение нравственности и семейных устоев, неблагоприятные социально-экономические условия жизни значительного числа женщин, по причине которых они вынуждены фактически выполнять традиционные «мужские» функции, экспансия культуры, пропагандирующей свободные отношения, коммерциализацию внешней привлекательности, развитие различных форм секс-индустрии и т.д. [5, с. 64, 104]. В Концепции семейной и гендерной политики Республики Казахстан до 2030 года указывается, что несмотря на определенные достижения в области гендерной политики, остается целый ряд проблем, приводящих к гендерной диспропорции: продолжает сохраняться стереотипность при определении области получения профессионального образования, по-прежнему невысокий процент женщин на руководящих должностях и их значительно меньший потенциал влияния на принятие управленческих решений, низкий процент соотношения с «мужской» зарплатой по сравнению с развитыми в социально-экономическом плане государствами и т.д. [6]. Все эти факторы также должны иметь непосредственное влияние на вопросы изучения причин и форм криминализации женского поведения.

В рамках исследования проблемы, ставшей предметом рассмотрения в настоящей статье, неизбежно следует остановиться на рассмотрении вопросов, касающихся насильственной половой преступности под призмой современной трактовки гендера и современной гендерной политики мирового сообщества в целом и Казахстана, в частности. Речь идет о современных тенденциях в социологии, сексологии и других сферах, затрагивающих вопросы сексуальной жизни, динамику их развития и изменения. Так, для уголовного законодательства Казахстана, как и большинства стран постсоветского пространства, при определении параметров уголовной ответственности за насильственные половые посягательства по-прежнему характерным является обособление изнасилования как насильственного полового посягательства мужчины на женщину в естественной форме от иных форм сексуального насилия (помимо стран СНГ и Балтии, такого рода законодательная регламентация изнасилования имеет место в уголовном законодательстве Пакистана, Венгрии, Индии, КНР, Болгарии, Уганды) [7, с. 68]. Безусловно, с позиции превалирующей до настоящего времени представлений казахстанских граждан в контексте сексуальных отношений, изнасилование в действующей уголовно-правовой регламентации представляет собой более общественно опасную форму сексуального насилия, поскольку оно непосредственно детерминировано естественными биологическими отличиями между мужчиной и женщиной, между маскулинностью и фемининностью. Учитывая тот факт, что значительная часть современного социума в настоящее время целенаправленно пропагандирует политику равенства полов и даже нередко идет по пути выделения гендеров, не основанных на анатомо-

физиологическом поле (так называемых трансгендеров), закономерной представляется и практика отказа многих стран от отдельного выделения состава изнасилования в том виде, как он предусмотрен в отечественном уголовном законодательстве. В результате, уголовное законодательство многих стран (например, Франции, Германии, Нидерландов, Бельгии, США, Англии, Испании и др.) в качестве объективной стороны состава изнасилования предлагают различные варианты такого деяния, которое можно объединить термином «проникновение», при этом в ряде случаев отсутствует специальные признаки потерпевшего от данного преступления, то есть предполагается уголовная ответственность за изнасилование не только в отношении мужчин, но и женщин. В целом, конечно, несмотря на стремительные изменения в вопросах сексологии и определения гендеров, мировая практика свидетельствует о том, что проявление сексуального насилия со стороны женщин представлено весьма редкими случаями, что объясняется анатомо-физиологическими особенностями и гендерным дисплеем женщин в современном обществе. Так, анализ статистических данных Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генпрокуратуры РК за период с 2011 по 2017 год показывает, что случаи совершения женщинами насильственных действий сексуального характера, в среднем, не превышают 3,5-4,5 % от общего количества зарегистрированных соответствующих уголовных правонарушений, менее 0,3 % составляют случаи участия женщин в качестве соисполнителей изнасилования [8]. Вместе с тем, нельзя исключать и вероятность пересмотра уголовно-правовой регламентации изнасилования в казахстанском законодательстве, с учетом стремительно меняющегося отношения к гендеру в общемировой практике.

Необходимо констатировать, что гендерные особенности криминального поведения женщин в обязательном порядке находят свое отражение как в рамках характеристики насильственной преступности в целом, так и в рамках характеристики отдельных форм насильственных посягательств. Так, согласно криминологическим исследованиям по вопросам женской насильственной преступности, подавляющее большинство насильственных посягательств совершается женщинами в сфере семейно-бытовых отношений. Незначительный, но достаточно стабильный процент «женского» насилия имеет место также в контексте совершения корыстно-насильственных посягательств. Официальная статистика демонстрирует незначительные колебания количественных посягательств корыстно-насильственных посягательств женщин, но в среднем за период 2011-2017 гг. процент участия женщин в грабежах и разбоях не превышает 7,5 % [8]. Данные сферы занимают практически весь сектор женской насильственной преступности, незначительные факты имеют также место в контексте пенитенциарной насильственной преступности и участия в совершении преступлений экстремистско-террористического характера (последнее обстоятельство больше относится к общемировым тенденциям преступности).

Систематизация научных публикаций по вопросам женской насильственной преступности позволила автору настоящей статьи выделить некоторые наиболее типичные формы «женской» агрессии при совершении насильственных посягательств: 1) применение насилия как защиты при нападении; 2) применение насилия как упреждающей меры при наличии основания ожидать нападения (наиболее типично при семейно-бытовом насилии); 3) применение насилия для устранения сложной или неблагоприятной ситуации (здесь достаточно высока вариативность: и детоубийство, и устранение соперницы, и применение насилия к лицу, осведомленному о каких-либо интимных обстоятельствах жизни виновной и т.д.); 4) применение «отсроченного» насилия как мести потерпевшему за ранее совершенные им действия в отношении виновной. Возможны и другие варианты, однако, перечисленные, безусловно, преобладают.

Причем, следует отметить, что для женщин являются достаточно характерными случаи привлечения для совершения насильственных посягательств третьих лиц, преимущественно, мужского пола. В таких ситуациях женщина выступает в роли подстрекателя и (или) организатора насильственного посягательства. Объясняется это анатомо-физиологическими особенностями женщин, которые, в большинстве своем, не склонны к личной реализации физической агрессии в силу более слабой конституции и иных физиологических особенностей.

Механизм формирования индивидуального преступного поведения женщины, формирующийся на основе насильственной мотивации, также неизбежно определяется гендерными особенностями. Так, направленность агрессии можно условно разделить на три возможных направления, и в каждом из данных направлений «женское» насилие будет существенным образом отличаться от «мужского». Здесь следует учитывать тот факт, что среднестатистическая женщина в силу своей феминности, обусловленной биологически определенными физическими и психическими параметрами, обладает небольшой мускульной силой и психически не склонна к применению физического насилия. В силу чего, использование нетипичных для фемининного склада форм поведения, как правило, имеет иную причину, а насильственный способ поведения избирается либо по причине предпочтительности в данном случае, либо по причине критической напряженности ситуации, когда насилие является неизбежной реакцией. Во-первых, насильственное посягательство может быть направлено на более слабого в физическом плане потерпевшего. В данном контексте наиболее типичны убийства новорожденных детей (причем, как в привилегированном, так и в основном составе), применение насилия к детям старшего возраста либо к пожилым лицам, а также к животным. Во-вторых, насильственное посягательство может быть направлено на «равного» по физической силе потерпевшего, т.е. на другую женщину (преобладающим в данном случае является мотив ревности, но также возможен и целый ряд иных мотивов: личная неприязнь, зависть, у женщины, отбывающей наказание в виде лишения свободы – стремление самоутвердиться, обеспечить собственную безопасность и т.д.). И,

наконец, в-третьих, насильственное посягательство может быть направлено на более сильного в физическом плане потерпевшего, т.е. на мужчину. Такого рода посягательства, как уже ранее указывалось, преимущественно совершаются как акт самозащиты либо упреждающего насилия в целях обеспечения собственной безопасности и происходят преимущественно в сфере семейно-бытовых отношений.

Значительные особенности проявления гендерного аспекта имеют место в контексте пенитенциарной преступности женщин, в особенности, насильственных ее форм. Гендерным дисплеем женщины как характеристики, обусловленной спецификой социальных взаимодействий, предопределено более сильное тяготение к определенной социальной функции, преимущественно, к традиционной функции женщины-матери, женщины-супруги. По этой причине нахождение в изолированном социуме идентичных по анатомо-физиологическому полу лиц способно оказывать существенное деформирующее воздействие на структуру и проявления гендерного дисплея у женщины, отбывающей наказание в виде лишения свободы. Потребность в выполнении определенной социальной роли, более сильное тяготение, нежели у мужчин, к ощущению стабильности социальных взаимодействий нередко побуждает прибегать к сублимациям обычных, стереотипных моделей поведения. Как в обычной жизни женщина способна использовать насилие для защиты своего привычного уклада жизни (сохранения партнера, стабильного уклада семейной жизни, материального благополучия и т.п.), так она способна применить насилие и для защиты сублимированного состояния в условиях несвободы. Исследователи приводят наиболее типичные формы насильственного (агрессивного) поведения женщин, отбывающих наказание в виде лишения свободы: около 80 % составляют в совокупности случаи физической расправы и угроз применения насилия, остальная часть приходится на клеветнические высказывания в адрес потерпевшей, направленные на ее психическое «уничтожение» посредством распространения о ней порочащих сведений. Для пенитенциарной насильственной преступности женщин весьма характерен корытный мотив насильственного поведения, а также насильственные действия под воздействием подстрекательства со стороны других осужденных либо под воздействием провокации [9, с. 194].

Таким образом, современное изучение насильственной преступности с позиции учения о гендере должно базироваться на самостоятельном изучении феномена женского насилия во всем многообразии его проявления, выявлении типичных и частных закономерностей формирования индивидуального преступного поведения женщины, детального установления корреляционной зависимости между существующими социально-экономическими, политическими, культурными факторами и уровнем насильственной преступности женщин в обществе.

Список использованной литературы

1. Гофман И. Гендерный дисплей // Введение в гендерные исследования. Ч.2: Хрестоматия / Под ред. С.Жеребкина - Харьков: ХЦГИ; СПб: Алетейя. 2001. 991 с.
2. Щербакова Л.М. Женская насильственная преступность в современной России: криминологические проблемы. Автореф. дисс... докт. юрид. наук. – М., 2008 г. 59 с.
3. Кулешов Р.В. Криминологически значимые особенности субъектов преступлений в сфере экстремистской и террористической деятельности: гендерный аспект // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2016. - № 2 (24). - С. 89-93.
4. Варданян А.В. Особенности формирования преступной мотивации у лиц, имеющих психические расстройства, не исключающие вменяемости, при совершении ими преступлений против жизни и здоровья личности на сексуальной почве // Вестник Волгоградской академии МВД России. - 2014. - № 3 (30). - С. 164-167.
5. Корзун И.В. Теоретические и прикладные проблемы социально-правового контроля и предупреждения преступности среди женщин (По материалам Республики Казахстан). Дисс.. докт. юрид. наук. - Алматы, 2001. 321 с.
6. Указ Президента РК № 384 от 6 декабря 2016 года «Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики Республики Казахстан до 2030 года».
7. Антонян А. П., Голубев В. П., Кудряков Ю. Н. Изнасилование: причины и предупреждение. - М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1990. - 192 с.
8. Электронный ресурс: Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Режим доступа: www.pravstat.kz
9. Касимова Э.Р. Женская насильственная преступность в исправительных учреждениях // Вестник Вятского государственного университета. – 2011. - № 2-5. - С. 192-195.

Zhunosova A.Zh.

Karaganda Academy of MIA (Ministry of Internal Affairs) Republic of Kazakhstan
named after Barimbek Beissenov, E-mail: aigul.1971@inbox.ru

INSPECTION FEATURES OF THE UNIDENTIFIED CORPSE AT THE PLACE OF ITS DETECTION AND MODERN POSSIBILITIES OF THE PERSON IDENTIFICATION

Summary: *The feature of examination of the unidentified dead body in the stage of putrid decomposition is that the valuable collection of the identification information could be collected only at its postmortem examination in the conditions of the thanatology department of Forensic Medicine.*

Keywords: *Inspection of the corpse, investigative actions, identification of a person, skeletonization, DNA, expertise.*

Түйін: *Танылмаған мәйіттің шіріп бөлшектену сатысында қарап-тексерудің ерекшелігі ретінде идентификациялық мәліметтерді толық жинау тек мәйітті танатологиялық бөлімшесінде қарап-тексеру кезінде ғана жиналуы мүмкін.*

Түйін сөздер: *Мәйітті қарап-тексеру, тергеу әрекеттері, адамным жеке басын идентификациялау, мәйіттің сүйекке айналуы, геномдық идентификация, сараптама.*

Резюме: *Особенностью осмотра неопознанного трупа в стадии гнилостного разложения, является то, что полноценный сбор идентификационных сведений, может быть собран только при осмотре его в условиях танатологического отделения.*

Ключевые слова: *Осмотр трупа, следственные действия, идентификация личности, скелетирование, ДНК, экспертиза.*

Inspection of the corpse at the place of detection is part of the inspection of the scene and refers to urgent investigative actions. It is conducted by an investigator with the participation of a specialist in forensic medicine. Responsible for the inspection of the scene and inspection of the corpse at the place of its detection is the investigator. His functions and functions of other participants, especially of the specialist in forensic medicine, must be clearly delineated.

In cases of detection of an unidentified corpse, the amount of information for disclosing a crime or clarifying the circumstances of a person's death is severely limited, since the possibility of rapid verification of specific versions on the basis of personal data on records, places of residence and work, medical facilities, etc. is excluded. Therefore, the main feature of the examination of an unidentified corpse is the additional planning of mandatory activities aimed at identifying the individual.

Immediately after death, facial features can vary so much that they cause difficulties in identifying the corpse by relatives and acquaintances. The appearance changes dramatically in cases of mechanical, thermal and other damage, eating animals, birds and insects. And with the development of putrefactive processes, the skeletonization of the corpse is excluded the possibility of its identification by external signs.

In this regard, it is necessary to collect the identification information for effective use in identifying the person.

To identify the person of an unidentified corpse, are important the individual features of character which is natural or is acquired during his/her life. These are persistent changes that have occurred as a result of diseases, injuries, surgeries, burns and other effects found on the skin surface, bones, teeth, internal organs birthmarks and other special signs. The identificational value have tattoos, birthmarks and other special signs.

In cases of detection of putrefied corpses, the order and sequence of external examination remains normal, but the thoroughness in the examination should be observed, despite the expressed uncongenial factors. During examination, it is necessary to take into account the possibility of post-mortem lesions on the corpse in the form of skin ruptures from dilatation with cadaveric gases, infestation by insects and animals.

When the epidermis is destroyed to obtain fingerprints of an unidentified corpse, it is necessary to organize a laboratory study to restore the finger pattern. At present, there are certain difficulties of an organizational nature in the appointment of such studies. In our opinion, this is due to the imperfection of the regulatory documents that regulate the work activity in the detection of unidentified corpses. In particular, a normative document is needed where the functional duties of all stakeholders working in the

detection and examination of unidentified corpses, including those representing different agencies, are clearly documented [1].

Since the prescription of the onset of death on early cadaveric phenomena is already impossible to determine because of their completion, it is advisable to investigate the flora and fauna near the corpse. In the warm season on an unburied corpse, flies lay eggs in the mouth, eyes, nose holes, wounds, blood-soaked hair, clothing. At the scene of the incident, it is necessary to take samples of larva and case-worms, place them in a fixing liquid (alcohol, formalin), and then, with the help of entomologists' consultations, solve the question of the species, genus and cycle of insect development. And to determine the prescription of the death. When a corpse is found on the grass, its length and color should be noted. Covered with clothing and body corpse grass, changes its color from light green to light yellow, for 5-8 days.

When the corpse is in the water, a complete separation of the epidermis of the hands in the form of a glove can occur in a week at a water temperature of + 20-24 ° C.

The development of skeletonization depends on the conditions in which the corpse and lesions are located on it. In the cesspools, full skeletonization of the corpse may occur within 3-4 weeks.

When a skeletonized corpse is found, it is necessary to fix as much as possible the place of its detection. The use of photography greatly increases the possibility of identifying both the corpse and various objects, including his clothes. Important for the subsequent identification are found various objects: parts of headdresses, shoes, clothes; Knives, keys, letters, scraps of newsprint, purses, etc. are important. Such finds are necessarily withdrawn from the place of detection of an unidentified corpse. They can often be found in the surface layers of the soil, so the bed of the corpse should be carefully inspected. Particular attention at the place of detection of the skeletonized corpse should be drawn to the safety of teeth, their condition, to take all measures to detect them. A great help in the process of identifying the deceased is having a dry blood found on the scene. Traces of blood for a long time can persist on various subjects. Over time, the blood crusts become brownish brown, the old ones turn gray. In case of decomposition, the blood has a greenish tone.

In order to preserve the integrity and avoid contamination of physical evidence that may adversely affect the preservation of DNA, it is recommended that the following rules be observed when inspecting, seizing, packing, transporting physical evidence:

- seizure, inspection and packaging of physical evidence, presumably containing DNA, should be carried in gloves. In case of carrying out the above-mentioned actions in relation to different objects of material evidence (with their multiplicity), it is desirable to change gloves, which will make it possible to exclude contact of all investigated objects through them (gloves);

- do not touch with your hands places of physical evidence, where DNA is possible;

- while taking, examining, packing material evidence and samples, one should avoid touching the parts of your body with your hands (do not touch your face, nose, eyes, mouth, etc.). To avoid getting biological extractions of the body of a person performing actions with physical evidence and objects, one should avoid talking, sneezing, coughing (using a mask);

- in the case of excavation and subsequent packing, physical evidence susceptible to moisture should be dried in a clean room at room temperature. At the same time, avoid the proximity of heating devices and direct sunlight;

- material evidence should be packed in clean, new (previously unused) paper bags.

- blood samples are withdrawn in the usual way, i.e. as in traditional biological research.

Special requirements are made for the preparation of physical evidence for examination in order to determine the identity of an unidentified corpse in the stage of putrefaction. In such cases, only certain fragments of bone tissue are excavated.

The possibilities of genomic expertise make it possible to identify an unidentified corpse with blood samples of its close relatives (if any), and when a dismembered corpse remains, it is possible to determine whether they belong to a single or a few corpses.

A feature of the examination of an unidentified corpse in the stage of putrefaction is that a complete collection of identification information can be collected only when examined in the conditions of the thanatology department. Therefore, in the resolution, along with the issues of determining the cause of death, the mechanism for the formation of injuries, the prescription of death, etc., questions are necessarily raised about the identification, collection and recording of identification information in the amount provided for by the request form. Unfortunately, at present there is no regulatory framework regulating the completion of the request form for identification information. As a result, the amount of information of an identification nature does not meet the requirements that are imposed when filling out the identification card for an unidentified corpse, but more often it contains fictitious information, especially concerning the

dental formula, clothing details, etc. In addition, from the identified identification information depends planning forensic studies in the examination of identity identification [2]. In addition, inaccurate information, or its absence does not allow full-fledged search for identification work.

With a significant, and even more complete destruction of the soft tissues of the face, the external structure of the latter can be restored approximately, using the method of graphical reconstruction of the face along the skull. This will allow to differentially choose from the number of missing persons, those whose relatives' blood samples should be sent for genetic examination. From the photos of the missing, they choose the reconstructed face similar to the figure on the skull, and designate a portrait identification of the missing person's photo with the skull of an unidentified corpse.

Its peculiarity is the portrait identification of the unchanged face of an unidentified corpse, with a photo image of a missing person. The difficulty lies in the fact that such a study is possible only with a similar perspective. Therefore, we propose, in the identification of a photo of an unidentified corpse, in addition to traditional identification images, to make a video recording of the camera from various positions, in all possible projections that can be seen on the photographs of missing persons.

In our opinion, at present, when collecting identification information on the detection of unidentified corpses, there are significant shortcomings. To improve work in this direction, we offer the following activities:

- it is necessary to organize a laboratory test to restore the finger pattern in case of epidermis destruction for fingerprints of an unidentified corpse,
- in the identification of a photo of an unidentified corpse, in addition to traditional identification images, to make a video recording of the camera from various positions, in all possible projections that can be seen on photographs of missing persons;
- carry out a graphic reconstruction of the face on the skull with a significant, and even more complete destruction of the soft tissues of the face;
- use the capabilities of genomic expertise that allows you to identify an unidentified corpse with blood samples of his close relatives (if any), and when a dismembered corpse remains, you can determine whether they belong to a single or a few corpses;
- when collecting identification information, in full, to use modern possibilities of medical-criminalistic identification of the person;
- consider in the long term the experience of working in this direction of medical and criminalistic units of other countries.

Thus, the identification of the identity of unidentified corpses depends both on the proper inspection of the scene of the incident and the subsequent planning of identification studies.

List of used literature:

- 1 Balgimbekov D.U., Lyubimov V.V. *Legal development of Kazakhstan: experience, problems and concepts // Proceedings of the Republican Scientific and Practical Conference. - Karaganda., Ed. KarGU, 2002. - 508 p.*
- 2 Tomilin V.V. *Medical-criminalistic identification. M.- 2000. 212 p.*
- 3 *Regeneration the face by the skull in criminology: Textbook. Fedosyutkin B.A., Koroviansky O.P., Usachev L.L. All - Russian Scientific Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, 1990.*
- 4 *Obtaining identification and search information about the identity of the deceased (dead): Textbook. Fedosyutkin B.A. All-Russian Scientific Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, 1988.*

Арипова Айнагуль Толыбаевна

младший советник юстиции, старший прокурор Управления по воспитательной работе
Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
E-mail: aynusha82@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ

Резюме. Конституционный контроль представляет собой сложный и многогранный процесс. В настоящей статье анализируются существующие в отечественной и зарубежной правовой науке подходы к определению понятия конституционного контроля.

Ключевые слова: Конституция, конституционный контроль, охрана конституции.

Түйін. Конституциялық бақылау – күрделі әрі көпқырлы процесс болып табылады. Осы мақалада конституциялық бақылау түсінігі анықтамасының отандық және шетелдік құқықтық ғылымда қолданылып жүрген тәсілдемелері талданады.

Түйінді сөздер: Конституция, конституциялық бақылау, конституцияның қорғалуы.

Summary. Constitutional control is a complex and multifaceted process. In this article, existing approaches in the domestic and foreign legal science to the definition of the concept of constitutional control are analyzed.

Keywords: Constitution, constitutional control, protection of the constitution.

Конституция Республики Казахстан является наивысшим нормативным правовым актом нашего государства, который впервые закрепил принцип своего верховенства в истории конституционного развития страны. С целью реализации данного принципа было необходимо создание определенного правового института, которым стал институт конституционного контроля.

Рассмотрим и проанализируем понятие конституционного контроля. Для начала обратимся к ряду определений отечественных авторов. Так в своей статье М. Кемалов определяет конституционный контроль как «контроль за соответствием законов и других нормативных правовых актов положениям конституции, осуществляемый, как правило, конституционными судами или специально уполномоченными на то органами государства» [1]. В работе А.Т. Ащеулова под конституционным контролем понимается «установленная законодательством процедура по контролю за соответствием Основному закону страны законов и иных актов, издаваемых государственными органами» [2]. Также в коллективной монографии, посвященной двадцатилетию Конституции Республики Казахстан дается следующее определение конституционному контролю: «Конституционный контроль – это разновидность отраслевого юридического процесса (или конституционного процесса), понимаемого в качестве процесса правоприменения. Конституционный контроль выражается в деятельности специализированного государственного органа, направленной на анализ на основе единой материально-процессуальной правовой базы возникшей правовой ситуации (конституционно-правового дела), ее своевременное и полное рассмотрение (разрешение)» [3, 63]. По нашему мнению, данное определение носит сугубо процессуальный характер и сужает круг субъектов конституционного контроля до одного специализированного органа, в нашем случае Конституционного Совета Республики Казахстан, что в свою очередь подтверждает необходимость конкретизации соотношений понятий «конституционный контроль» и «конституционный надзор», с необходимостью последующего деления соответствующих государственных органов на органы конституционного контроля и конституционного надзора. И.Ю. Остапович в своей монографии указывает, что «под конституционным контролем принято понимать такую систему отношений между органами публичной власти, при которой контролирующей орган может отменить акт подконтрольного. Контрольные органы в большинстве случаев наделены таким эффективным средством воздействия как право отмены незаконных актов, в результате которых он прекращает свое действие» [4,20]. Также ряд определений конституционного контроля дается в учебно-методическом пособии по конституционному праву Ж. Байшева[5, 150], где автор не дает собственного определения, а указывает других авторов: в частности М.А. Нуделя (под конституционным контролем понимают специальную форму проверки соответствия законов, а порой и иных актов Конституции, что предполагает ее толкование[6, 7]), А. Бланкенагеля и Ж.Т. Овсепяна (конституционный контроль рассматривается как деятельность, заключающаяся в ограничении власти и разрешении конфликтов, и в контексте вопроса о его соотносимости с процессом осуществления государственной власти[7, 102]).

Среди зарубежных авторов определение «конституционного контроля» дает Н.Н. Гашина, которая указывает, что «конституционный контроль – это особый вид правоохранительной деятельности в государстве, заключающийся в проверке соответствия законов и иных нормативных актов Конституции данной страны» [8, 67]. С точки зрения Ю.Л. Шульженко, «конституционный контроль – это деятельность компетентных государственных органов по проверке, выявлению, констатации и устранению несоответствий нормативных актов конституции, законам в ходе которой данные органы уполномочены отменять выявленные несоответствия» [9, 9]. По мнению Н.В. Витрука «конституционный контроль – есть специфическая функция компетентных государственных органов по обеспечению верховенства конституции в системе нормативных актов, ее прямого непосредственного действия в деятельности субъектов общественных отношений» [10, 25].

В целом, систематизируя, все данные определения, можно сделать вывод о том, что большинство авторов, в том числе и мы, под конституционным контролем понимают нормоконтроль, то есть контроль над соответствием Конституции нормативных правовых актов. Но, как мы видим, часть исследователей включает в понятие конституционного контроля проверку конституционности правовых актов индивидуального характера, а также действия должностных лиц, органов публичной власти, общественных объединений, а иногда и отдельных граждан. Кроме того к конституционному контролю относят разрешение споров о разграничении установленной Конституцией компетенции между органами публичной власти. Естественно, оба данных подхода имеют право на существование и позволяют говорить о широком диапазоне возможности трактовки рассматриваемых понятий, в том числе в широком и узком смысле.

В широком смысле конституционный контроль, нацеленный на обеспечение верховенства положений Конституции, осуществляется всей системой государственных органов, включая высшие органы власти, суды, прокуратуру, специализированные органы конституционного контроля. Специализированный конституционный контроль осуществляют специально созданные компетентные органы, полномочные проверять, выявлять, констатировать и устранять несоответствия нормативных актов конституции.

Учитывая анализ вышеуказанных дефиниций и собственное наше видение данного вопроса, попытаемся сформулировать следующее определение конституционного контроля: под конституционным контролем понимается особый вид правоохранительной деятельности специализированного государственного органа, обеспечивающего верховенство конституции в системе нормативных правовых актов государства. Возможно, предложенное нами определение достаточно кратко, но оно, во-первых, освещает главную суть данной категории и, во-вторых, позволяет минимизировать ряд спорных вопросов, которые не разъясняются ни на законодательном уровне, ни в юридической доктрине.

Современный институт охраны Конституции характеризуется таким многообразием форм, которое все труднее сводить к основным моделям. Все более заметной становится тенденция к возникновению различных смешанных форм, где в той или иной комбинации сочетаются некоторые черты, присущие каждой из основных моделей. Однако это не умаляет значения основных моделей, сравнительный анализ которых будет проведен в последующих главах. Что касается законодательства Республики Казахстан, то в нем точное определение категории «конституционный контроль» не дается, также нет ясной позиции по отношению места института конституционного контроля в системе конституционного права Республики Казахстан: можно ли признать данный институт самостоятельным, либо рассматривать его в системе института «Конституционный Совет Республики Казахстан». Включение института конституционного контроля в систему «Конституционного права Республики Казахстан» представляется целесообразным, так как именно Конституционный Совет Республики Казахстан уполномочен осуществлять конституционный контроль. Что касается других государственных органов, то они, по сути, исходя из вышеприведенного анализа, осуществляют конституционный надзор [4, 17].

Институт конституционного контроля как главная форма юридической охраны основного закона страны имеет относительно независимый характер, является обязательным определяющим звеном механизма по той причине, что при его отсутствии можно заключить, что отсутствует и система юридической защиты. Теория основ конституционного права в качестве правовых средств защиты рассматривает не столь государственные органы, сколь институциональные и процедурные гарантии соблюдения конституционной законности со стороны законодательной, исполнительной и судебной ветвей государственной власти, особый порядок разработки, принятия, изменения конституции, ответственность высших должностных лиц за ее нарушение.

Сущность конституционного контроля в целом можно раскрыть двояко: во-первых, посредством соотношения категории власти, во-вторых, через понятие юридической охраны конституции. Отсутствие в литературе единого подхода в определении понятия и сущности конституционного контроля связано с тем, что данный институт – весьма сложное и многогранное явление, которое нельзя описать одинаково, используя лишь одну форму его проявления. Ведущие теоретики конституционного права определяют конституционный контроль как: проверку законов с точки зрения соответствия их конституции; установленную законодательным путем процедуру по контролю за соответствием актов основному закону государства; деятельность парламентов, конституционных судов или специальных органов по проверке соответствия международных соглашений и внутреннего законодательства нормам и принципам конституции, а также действий всех субъектов права по разрешению споров, связанных с компетенцией государственных органов, определением результатов выборов и референдумов, по оценке конституционности деятельности политических партий, по разрешению споров между государственными органами и т.д.

Многогранная трактовка значения конституционного контроля имеет полноправное творческое обоснование. Ученые выделяют, по меньшей мере, три основные теории, кардинальные для утверждения необходимости конституционного контроля и реализации его сущности: органическую, исходящую из факта рецепции конституции как акта учредительной власти, в соответствии с которым должны быть приведены все другие акты нижестоящих органов власти; институциональную, постулирующую соблюдение установленных для органов власти «правил игры», при которой ни один из этих органов не должен превышать свои собственные полномочия, «посягая» тем самым на полномочия других; и естественно-правовую теорию, или теорию общественного договора, актуализирующую положение о заглавной роли конституции в установлении правил для управляющих и управляемых, в первую очередь гарантий прав человека и гражданина; конституционный контроль здесь призван следить за их соблюдением[4, 24]. Все эти теории, взаимно дополняя друг друга, позволяют верно оценить и определить роль и значение конституционного контроля на современном этапе.

Список литературы

1. Кемалов М. Юридическая сила и последствия принятия решений органами конституционного контроля Республики Казахстан и Российской Федерации//Правовая реформа в Казахстане, 2002 г., №2. <http://ksrk.gov.kz/rus/press-center/public/?cid=0&rid=102>
2. Ащеулов А.Т. Эффективность конституционного контроля в Республике Казахстан (вопросы совершенствования)// Материалы конференции «Государственно-правовые основы политической системы Республики Казахстан и ее влияние на сферу государственного управления в условиях глобализации», Астана, 2010 г. <https://articlekz.com/article/7415>
3. Конституционный контроль в Казахстане: доктрина и практика утверждения конституционализма: Монография/ Под ред. И.И. Рогова, В.А. Малиновского.- Алматы: Раритет, 2015.- С.63
4. Остапович И.Ю. Конституционный совет Республики Казахстан: вопросы теории и практики. Посвящается двадцатилетию Конституции Республики Казахстан: Монография/ И.Ю. Остапович. – 2-е изд., доп. и перераб. – Усть-Каменогорск, 2015. С.
5. Башиев Ж. Конституционно право Республики Казахстан: Учеб.-метод. пособие – Алматы: Жети жаргы, 2001. – С.150
6. Нудель М.А. Конституционный контроль в капиталистических государствах. М., 1968. С.7
7. Бланкенагель А. Теория и практика конституционного контроля в ФРГ.//Советское государство и право.1989 . №1. С.102; Овсепян Ж.И. Правовая защита Конституции. Судебный конституционный контроль в зарубежных странах. Ростов-на-Дону, 1992. С.102
8. Гашина Н.Н. Конституционный контроль как фактор обеспечения эффективности конституционного законодательства Российской Федерации// Вестник государственного и муниципального управления. 2012. № 2. С. 67 https://elibrary.ru/full_text.asp?id=21955316
9. Шульженко Ю.Л. Конституционный контроль в России. М., 1995 г. С.9
10. Витрук Н.В. Конституционное правосудие// Судебное конституционное право и процесс. М., 1998. С.25

Джаксыбаев Асанали Сапарғалиевич
прокурор 1-го управления прокуратуры Карагандинской области
докторант 2-го года обучения Академии правоохранительных органов
при Генеральной прокуратуре РК, классный чин - юрист 1 класса, asanali29@mail.ru

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ В СФЕРЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРУГА СУБЪЕКТОВ И ОБЪЕКТОВ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, А ТАКЖЕ О МЕСТЕ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ В СИСТЕМЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

***Резюме.** Статья посвящена изучению вопроса практического понимания субъектов и объектов земельных правоотношений в Республике Казахстан в условиях современных правовых реалий, проведена определенная классификация в данной сфере, а также рассмотрены актуальные и значимые проблемы в сфере определения круга субъектов и объектов земельных правоотношений. Отдельным моментом освещен вопрос места и роли органов прокуратуры в системе земельного законодательства.*

***Түйін.** Мақала заманауи құқықтық жағдайлар жағдайында Қазақстан Республикасында жер құқықтық қатынастарының субъектілері мен объектілерін практикалық түсіну мәселесін зерттеуге арналған, осы саладағы белгілі бір жіктеу жүргізіліп, жер-құқықтық қатынастар субъектілері мен объектілерінің спектрін анықтау саласындағы өзекті және маңызды мәселелер қарастырылды.*

Жеке мәселе - жер заңнамасы жүйесінде прокуратураның орны мен рөлі.

***Summary.** The article is devoted to the study of the issue of practical understanding of subjects and objects of land legal relations in the Republic of Kazakhstan in the conditions of modern legal realities, a certain classification in this area was carried out, and actual and significant problems in the sphere of determining the range of subjects and objects of land legal relations were considered. A separate issue is the issue of the place and role of the prosecutor's office in the system of land legislation.*

В пункте 16 статьи 12 Земельного кодекса Республики Казахстан указано, что субъекты земельных правоотношений - физические и юридические лица, а также государства, являющиеся участниками земельных правоотношений и в силу этого имеющие права и несущие обязанности в данном правоотношении. /1/

Аналогичные по содержанию понятия были даны в пункте 15 статьи 1 Указа "О земле", согласно которому, субъект земельных правоотношений - субъект, являющийся стороной в земельном правоотношении (государство, административно-территориальные единицы, государственные органы, граждане и юридические лица). /2/ а также в пункте 31 статьи 9 Закона "О земле", где субъект земельных правоотношений - субъект, являющийся участником земельного правоотношения и в силу этого имеющий права, и несущий обязанности в данном правоотношении /3/ Таким образом, с точки зрения позиции государства, значение субъекта земельных правоотношений в периоды действия разных нормативных правовых актов не изменялось.

Признаками правосубъектности в земельных правоотношениях, исходя из законодательного определения термина, являются: участие субъекта в земельном правоотношении; несение прав и обязанностей в данном правоотношении. Законодательством произведена классификация на основе объекта регулирования земельных правоотношений:

- субъект земельного фонда страны - государство, которое в соответствии с Конституцией Республики Казахстан /2/ обеспечивает целостность, неприкосновенность и неотчуждаемость территории (статья 2), охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека (статья 31)

- субъект права государственной собственности - государство (пункт 2 статьи 20 Земельного кодекса Республики Казахстан) /1/

- субъект регулирования земельных правоотношений в сфере управления - Правительство Республики Казахстан, центральный уполномоченный орган по управлению земельными ресурсами, его территориальные подразделения, а также местные исполнительные и представительные органы (статьи 13-19 Земельного кодекса Республики Казахстан) /1/

- субъект земельных правоотношений в сфере землепользования - государственные и негосударственные землепользователи; национальные и иностранные землепользователи; физические и юридические лица; постоянные и временные землепользователи; первичные и вторичные землепользователи; (статья 30 Земельного кодекса Республики Казахстан) /1/

К государственным землепользователям относятся государственные республиканские и коммунальные юридические лица, к негосударственным - граждане и (или) негосударственные юридические лица (пункты 33, 35 статьи 12 Земельного кодекса Республики Казахстан) /1/

Национальные землепользователи - граждане Республики Казахстан, юридические лица, созданные в соответствии с законодательством Республики Казахстан, в том числе предприятия с иностранным участием.

Иностранцы землепользователи - иностранцы, лица без гражданства, юридические лица, созданные в соответствии с законодательством иностранных государств (иностранцы юридические лица), иностранные государства, международные объединения и организации (пункты 43, 45 статьи 12 Земельного кодекса Республики Казахстан /1/

Постоянные землепользователи - лица, право землепользования которых носит бессрочный характер. Временные землепользователи - лица, право землепользования которых ограничено определенным сроком (пункты 41, 42 статьи 12 Земельного кодекса Республики Казахстан /1/

Первичные землепользователи - лица, право землепользования которыми получено непосредственно от государства в порядке, предусмотренном статьей 32 Земельного кодекса, либо от других первичных землепользователей в порядке отчуждения этого права. Вторичные землепользователи - лица, получившие право временного землепользования на основе договора о вторичном землепользовании от первичного землепользователя, сохраняющего за собой этот статус (пункты 4, 31 статьи 12 Земельного кодекса Республики Казахстан /1/

В качестве особого субъекта права землепользования следует выделить лиц, пользующихся служебным земельным наделом, который предоставляется определенным категориям сотрудников сферы экономики, перечень которых определен Постановлением Правительства Республики Казахстан № 908 от 08 сентября 2003 года "Об утверждении перечня категорий работников, имеющих право на служебные земельные наделы".

Служебный земельный надел является особой разновидностью временного долгосрочного безвозмездного землепользования, выделяется из земель, находящихся в землепользовании государственных юридических лиц, где работают лица, имеющие право на надел, предоставляется для обслуживания служебного жилого дома, возделывания сельскохозяйственных культур, сенокосения, пастбища скота, а также размещения пасек (пункты 1,3,4 статьи 41 Земельного кодекса Республики Казахстан) /1/

- субъекты государственного регулирования в сфере охраны земель - уполномоченный орган по контролю за использованием и охраной земель Также сюда можно отнести органы прокуратуры, как ведомство, в установленных пределах и формах осуществляющее высший надзор за соблюдением законности. В контексте вопроса охраны земель органы прокуратуры правомочны осуществлять надзор:

- за соблюдением земельного законодательства всеми землепользователями - в части соответствия использования земельных участков установленным требованиям;

- государственными органами (Правительством Республики Казахстан, центральным уполномоченным органом по управлению земельными ресурсами, его территориальными подразделениями, местными исполнительными органами, уполномоченным органом по контролю за использованием и охраной земель и его территориальными подразделениями) - на предмет соблюдения ими норм законодательства при реализации ведомственных функций.

Земельным кодексом Республики Казахстан также предусмотрен институт общей долевой собственности на земельный участок. Земельный участок, находящийся в собственности двух или нескольких лиц, принадлежит им на праве общей собственности (пункт 1 статьи 53) /1/

Земельные доли в земельном участке, находящемся в общей долевой собственности или общем долевом землепользовании, являются самостоятельным объектом земельных прав и обязанностей, если законодательными актами Республики Казахстан не установлено иное (пункт 5 статьи 53) /1/ Таким образом, в качестве субъекта (стороны) земельных правоотношений могут выступать несколько лиц. Полагаем, что данное обстоятельство следовало отразить в статье 30 Земельного кодекса (субъекты права землепользования) путем введения нового вида землепользователей исходя из принципа количества собственников земельного участка: раздельного (индивидуального) и общего долевого землепользования.

Стоит отметить, что общее долевое землепользование земельными участками предусмотрено и в отношении земель сельскохозяйственного назначения, а также объектов кондоминиума о чем подробно отражено в статьях 54 и 62 Земельного кодекса соответственно. /1/

Объектом земельных отношений, в соответствии с пунктом 14 ст.12 Земельного кодекса, является вся земля в пределах территории Республики Казахстан, отдельные земельные участки независимо от того, что на них расположено, и от правовых оснований их закрепленности за отдельными субъектами, а также права на земельные участки и земельные доли /1/.

"В данном определении земельные отношения рассмотрены как земельные правоотношения, поскольку оно содержит правовое положение земли и земельных участков и их закрепленности за

отдельными субъектами права и объекта собственности, права землепользования и земельные доли" /5/.

Указом Президента Республики Казахстан "О земле" /2/ и Законом Республики Казахстан "О земле" /3/ были даны полностью идентичные определения, что свидетельствует о том, что сама юридическая природа земельных правоотношений с принятием новых нормативных правовых актов не претерпела изменений. Стоит внести ясность, что объектом земельных правоотношений является не сама земля как материальный объект, а скорее правовой режим земли. В связи с чем можно сказать, что объектом земельных правоотношений в Республике Казахстан является правовой режим на земли государства.

В статье 2 Конституции Республики Казахстан указано: "суверенитет Республики распространяется на всю ее территорию. Государство обеспечивает целостность, неприкосновенность и неотчуждаемость своей территории". /4/

Именно данная норма дает основания для признания всех земель Республики Казахстан единым земельным фондом.

К слову сказать, ни Земельный кодекс, ни предшествующие ему нормативные правовые акты не предусматривали наличия такого понятия, которое можно было бы трактовать как "единый земельный фонд" или "все земли государства" .

В статье 1 Земельного кодекса предпринята определенная попытка подобного рода, однако она не дает каких-либо понятийных определений.

Так, в данной норме законодатель классифицировал земли земельного фонда исходя из целевого назначения (*земли сельскохозяйственного назначения; земли населенных пунктов; земли промышленности, транспорта, связи, для нужд космической деятельности, обороны, национальной безопасности и иного несельскохозяйственного назначения; земли особо охраняемых природных территорий, земли оздоровительного, рекреационного и историко-культурного назначения; земли лесного фонда; земли водного фонда; земли запаса*), при этом, не ввел определение земельного фонда Республики Казахстан.

Основное предназначение статьи 1 - классификация земель, а не введение понятия. Но как можно заниматься делением, когда делимый предмет, с точки зрения законодательства, не является единым целым, вернее, делимому предмету не дано конкретного определения, что формально может ставить под сомнение его юридическое существование.

В этой связи, полагаем, что отсутствие такого понятия в Земельном кодексе не допустимо.

Данный вопрос ранее поднимался А.С. Стамкуловым и Г.А. Стамкуловой. /5/

Считаем необходимым ввести понятие, означающее все земли Республики Казахстан, к примеру "единый земельный фонд Республики Казахстан" либо "национальный земельный фонд" и дать ему такое краткое определение: "вся территория Республики Казахстан, над которой в соответствии с Конституцией республики распространен суверенитет Республики Казахстан и действует правовой режим Республики Казахстан."

Теоретически можно провести классификацию видов объектов земельных правоотношений в соответствии с типами правовых режимов земли:

- (единый) земельный фонд Республики Казахстан, который является объектом зонирования, то есть определения территорий земель с установлением их назначения и режима использования (статья 8 Земельного кодекса) (Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2003 г., № 13, ст. 99; "Казахстанская правда" от 26 июня 2003 года № 183-184);

- право собственности на землю;

- право временного землепользования (право аренды земли);

- государственное управление в сфере земельных отношений, которое состоит из следующих основных вопросов: предоставление (изъятие) земельных участков в частную собственность или в аренду; определение размеров предоставляемых земельных участков; государственный контроль за использованием и охраной земель; высший надзор за соблюдением земельного законодательства, осуществляемый в установленных законом пределах и формах;

- сервитут.

Список использованной литературы:

1. Земельный Кодекс Республики Казахстан № 442 от 20 июня 2003 года.
2. Указ Республики Казахстан "О земле" № 2217 от 22 декабря 1995 года.
3. Закон Республики Казахстан "О земле" № 152 от 24 января 2001 года.
4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года.
5. Стамкулов А.С., Стамкулова Г.А. Земельное право Республики Казахстан (общая часть). Алматы, 2004-407с., с.92-93).

Alimpiyeva T.G,
PhD, Aktobe K. Jubanov Regional State University, alimpiyeva@mail.ru

Isibaeva E.I.
PhD, Aktobe K. Jubanov Regional State University

SOCIAL STRATIFICATION FACTORS

***Summary.** The article uncovers the reasons of the unavoidable social disparity. The contemporary views on the stratification model of society are fairly multidimensional. The degree of the vertical mobility freedom is conditional on the type of society, which can be open or closed. The main function of the state is to ensure citizens' access to social elevators in order to strengthen the unity of society and the state, maintain public order and the rule of law in the country.*

***Резюме.** В статье раскрываются причины неизбежного социального неравенства. Современные представления о стратификационной модели общества достаточно многомерны. Степень свободы вертикальной мобильности определяет то, каким является современное общество - закрытым или открытым. Главная функция государства состоит в обеспечении доступа граждан к социальным лифтам в целях укрепления единства общества и государства, поддержания общественного порядка и законности в стране.*

***Түйін.** Мақалада әлеуметтік теңсіздіктің сөзсіз негізгі белгілері айқындалған. Демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің негізгі міндеті міндеті бұл әлеуметтік бейбітшілікті сақтау мақсатында халыққа әлеуметтік лифтілерге қол жеткізуді қамтамасыз ету болып келеді.*

Social stratification is a central problem of sociology. Society gives different marks to various professions and social groups. Plumber or gardener is less valued than minister or lawyer. People of high social status earn more money, have more authority and respect, consequently they must be more educated. Higher or lower reward is a part of social mechanism and at the same time is one of the reasons of social stratification.

If social duties connected with various social positions were equally pleasant to everyone and not dependent on their abilities and talents, it would be have been of no difference of what social position an individual is and there would be no problem of defining social position of an individual in the human society.

P. Sorokin was the first who created the original theory of social stratification and then published it in his book "Social mobility" (1927) [1]. The book determined the following researches connected with this problem and is still considered to be a basic scientific work concerning the problems of stratification and mobility.

Social expanse has many dimensions because there are many social groups of people resembling various social features and because there are more than 3 options for their grouping: belonging to the state, religion, nationality, occupation, economic status, political parties, origin, sex, age, etc. Moreover, the more complex is the differentiation of the population, the more numerous are the parameters. But to simplify the task of describing social relationships in the social expanse sociologist use geometric method of social differentiation of the universe [2, p. 300].

P. Sorokin gives the following definition of social stratification: "Social stratification is the differentiation of people into different classes in accordance with the hierarchical ranks. Its basis lays in uneven distribution of rights and duties, privileges, authority, influence, social values among the members of any people group [2, p. 302].

Sorokin compared social expanse with the universe consisting of the population of the Earth: where there are no human beings or lives just one person, there is no social expanse, because one individual cannot have any relations to the other. Determine the status of a person or a social phenomenon in the social expanses to define its (their) relationship to other people and other social events. The "reference points" in this case are individuals, groups or sets of groups [2, p. 298].

Gradations, hierarchies, illustrious leaders, community aspirations appear spontaneously as soon as people come together. With the appearance of advanced and sophisticated civilizations the facts of the stratification become universal without a single exception. Stratification existed everywhere and at all times, it differed only in its shape and proportion.

According to P. Sorokin there is a lot of different forms of stratification but basic are economical, political and professional. They are tightly connected and as a rule an individual having high position in

one stratification has also got it in the other one and vice versa. Each individual moves within his social expanse.

P. Sorokin underlines that it is impossible to mix social expanse and geometrical one. A man of lower rank can exist in one geometrical position with a person of a higher rank but the social distance between them continues to be huge. So two persons belonging to different social levels are far away from each other even if they stand arm in arm [2, p. 303].

That means that the geometric expanse can unite individuals, and the social one at the same time can divide them. For example, in 1951 Arab and Turkish immigrants were in one geometric space with the citizens of Germany. But the social distance between them still remains.

Social stratification is marked as three-dimensional due to economical (x), political (y) and professional (z) status. So the social status is a sum of three components (x, y, z). It is important to mention that this classification is based exclusively on social and by no means on the individual status.

Situation when an individual possessing a high status in one of the three mentioned system components may have a low status in the other is called status incompatibility. For example, a scientist in the present-day Russia having a high level of education and knowledge gets poor salary. A prosperous businessman has got lot of money but no political power and sent to prison (Khodorkovsky). A politician having got small salary can decide many problems. Eventually individuals try to improve their status in the other component.

Sorokin noted that there are cycles in which the strengthening of economic inequality is replaced by its weakening, but the frequency of replacing is not proved. The form of the cone of the developed economic society varies within certain limits and is relatively constant. The elite of society is destined to collapse or to be overthrown when economic inequality is too high and reaches the surge point [2, p. 334].

The revolution in Russia could not happen in 1917, but Alexander 2d saved Russia from the revolution with the help of the abolition of serfdom in 1861. "It is better to conduct a revolution from above, rather than to wait for a revolution from below" - a saying attributed to Alexander 2nd.

Throughout human history there are attempts to eliminate inequalities, but they only led to a change or mitigation of its concrete forms. According to Sorokin, it is impossible to destroy the very stratification. Family, church, sect, political party, fraction, business organization, a gang of thugs, trade unions, the scientific community, any organized social group stratifies because of their permanence and organization. Sorokin notes that the failure of Russian communism - it's just one additional example of a long series of complicated experiments provided by societies egalitarians. And if at some moment, some forms of stratification are destroyed, they will arise again in the old or modified form, and are often created by the egalitarians.

Conclusions of P. Sorokin are the leitmotif of the novel by George Orwell called "Animal Farm". Pre-revolutionary society is described in the form of the inhabitants of the barnyard. Animals overthrew the human and formed the animal republic. Only the pigs have not changed their economic and professional status and stayed at the top of the social pyramid. Due to their psycho-physiological characteristics only pigs could hold a pencil, write, read, create ideological slogans for the rest of the animals, build engineering structures, allocate responsibilities, food, i.e. manage the animal republic.

Pigs occupied the upper social stratum in inter-professional stratification because only their profession and employment are important for the survival and functioning of the republic and only they possess a high level of intelligence necessary to carry out their professional duties. Pigs are great social organizers and have a personal lack of principle.

They appropriated all the best (milk, apples) trampling upon the idea of equality. Pigs say, that they have to do this to maintain mental work. Intra-professional stratification of the inhabitants of the animal republic was defined by the personal disposition of pigs and by the behavior of the other animals. Piglets, a cat, dumb and silent sheep (primary electorate), ducks, geese, a horse - showed different abilities to work. Gradually pigs replaced the main idea of the animal republic "Four legs good, two bad" with the slogan "Four legs good, two is better," and the animal republic again became the animal farm. Pigs themselves revived, what they destroyed: moved into the manor house, went to the owner's bed, put on his clothes, began to communicate with his neighbors.

P. Sorokin notes that, except of the periods of decline, the achievements of leaders of the community are undeniable. According to Sorokin, many social scientists did not understand this simple truth. For example, Moses, the Roman king Servius Tullius, the Roman Emperor Caligula (pecunia non olet), Napoleon Bonaparte, Stalin, Adolf Hitler, Roosevelt, etc. Personal unscrupulousness of some of them is outweighed by the objective results of their organizing and controlling activities.

J. Fraser stated: "if we could compare the harm that they cause with all good that they bring through their foresight, we would see that the good far exceeds the evil. Much more misery brought honest fools who occupied a higher position than the smart crooks [2, p. 358].

For example, liberal and educated Tsar Nicholas 2nd brought us to the 1st world war and revolution and Stalin turned Russia from a backward peasant country into an industrial, nuclear power, with over 40 million people died during the period of industrialization and collectivization, repressions 30s and the WW II.

In normal times smart crooks or - as Sorokin called them - social extremists are not very dangerous and cannot get a serious impact. In abnormal times of revolutions these types rise to the top of the pyramid and become leaders of disruption and destruction of social life. Such as Lenin who became a hero of revolution in Russia despite his obvious tendency to rough repressions and mass murder [3].

His social extremism was manifested in the complete absence of all moral, religious and social principles, absolute cynicism, decorated with high-sounding phrases about the "bourgeois prejudices", wild energy of destruction, the practice of "direct action" (the physical destruction of the bourgeoisie and then the peasantry as a class) fanatical performance in the spread of hatred, full of failure to comply with any creative activity, megalomania, obsessive belief in the inevitability of world revolution, the inability to understand the real consequences of his actions [3].

In the system of stratification people can move from one level to another. This process P. Sorokin called social mobility. He distinguishes two types of social mobility-horizontal and vertical [2, p. 373].

Horizontal mobility is a movement from one position to another in one and the same social level. In this case such a movement does not increase or makes lower social status of an individual. For example, a scientist emigrates to another country and works as a scientist there.

Most important is vertical mobility, when an individual receives a higher or lower position. It means, for example, reaching a higher official rank, higher salary, authority and status. For example, a colonel becomes a general (from senior offices moves to high offices). Or an ordinary restaurant singer becomes a well-known pop-star. On the contrary, director moves to the position of a territorial cleaner or a tuner. These are the examples of vertical mobility.

A society at certain times may raise or make lower the positions of different social groups. In the sixteenth century the position of the Christian priesthood was much higher than nowadays. It does not always depend on the talents and abilities of individuals. So P. Sorokin differentiates between social rise and social fall. The social rise exists in the form of individual rise of a person and rise of a whole group of people. The same takes place with the social fall. In this connection we may mention the social fall of nobility and priesthood after the Great French revolution in 1789-1793.

Usually scientists distinguish five global factors of lowering social mobility: political determinism-the result of the fall of the USSR, results of the economical reforms, consequences of the war in Afghanistan and Chechnya etc.; involving into criminal behavior (life of people in Afghanistan); personal failure in life due to falling ill, bad luck, poor family care; personal guilt, decline to various sins, such as alcohol and drug seduction, prostitution; social loneliness due to not fulfilling social duties, losing family links, getting involved to religious sects.

Sociologists also distinguish mobility between generations and inside one generation.

Inter-generational mobility reveals rising or falling of social status of the following generation as compared with the previous one. It is assumed that children reach a higher social position or descend to a lower rung than their parents. For example, a miner's son becomes an engineer - upward mobility, and son of a professor works as a plumber – downward mobility.

Intra-generational mobility is a changing of the social status of one person during his life period. This process is called social career. For example, President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev at first was the tuner, then engineer, party leader and at last the president of the Republic of Kazakhstan.

Geographical mobility includes movement from one geographical point to another. If a change of location is added to a change of status, geographic mobility turns into migration.

There are also other criteria of social mobility. For example, there is an individual mobility (social career of a person) and group mobility (priesthood after English, French and Russian revolutions).

There still exists an organized mobility due to the state reforms (workers and peasants were proclaimed the ruling class in the Soviet Russia)

To the free-will organized mobility we can add an organized recruitment to work in the virgin lands in the USSR in the 50-th in the twentieth century.

We must differentiate between organized mobility and structural one. Structural mobility is caused by changes in the economics. (Millions of people from Russia and Central Asia have to work in the Moscow region as there is no other way to earn money in their small town and villages)

In the structure of vertical mobility there exist ways of social mobility-called "social lifts".The most important channels of social mobility according to P.Sorokin are army, church, school, political, economic and professional organizations [2, p. 393].

Factors of social mobility on the individual level is the social environment and on the macro level is a state of the economics, scientific level, political regime, natural conditions and etc.

There are criteria of social mobility: mobility capacity-number of individuals and social groups who moved to a higher position in the social career at a certain period of time and mobility distance – levels to which an individual rises or falls.

Very often as a result of horizontal mobility (first of all as a result of migration) an individual becomes a marginal because he is not able adapt himself to the new conditions in the society. The most remarkable characteristics of marginal are aggression, anxiety, uncertainty, inclination to conflicts caused, for example, by the position between two cultures (emigrants in Moscow from Central Asia, Turks in Germany, Gypsy in many countries. As a result -conflicts between emigrants and police in England, France, Russia. Another example-marginalization of millions of people in Russia in the 90-th in the twentieth century. It concerns the representatives of "social bottom" and the rich-"new Russians". As a result of marginality is the feeling of despair, uncertainty and crisis of faith in future.The points of expanse are social statuses. Some of them are horizontal (from the tuner to driver), some are vertical (from the foreman to ordinary worker).

Sociologists widely use a meaning of social stratification to underline the system of inequality of people. Every group has its values, norms and hierarchical grades. At the same time there is a tendency to ancestry: the son of a worker more often becomes a worker, a son of a general becomes at least a colonel. It means that as a rule personal abilities, talents do not guarantee the rise of the social position. Modern sociologists define four most important criteria of social inequality: income, education, power (authority) and prestige [4].

Income is measured by money received in a certain period of time (month, year) Education is measured by years of studies in educational institutions. Power is measured by the number of people fulfilling the leaders' orders. Prestige is a measure of respect for some professions, ranks, positions. The above-mentioned criteria of social stratification are the most universal for all modern societies.

At the same time the social position depends on the social basis: origin, nationality, religion. Christians have no chance in Egypt, Iran, Iraq, for example. Women have no chances in Muslim countries.

Social origin plays an important role in the individual's future. It defines future education, profession, income. Statistics says that children from poor families die more often in their childhood than children in the middle-class families. Poverty - is not only a minimum income, but also a special lifestyle, handed down from generation to generation norms of behavior, perception stereotypes and psychology. So according to sociologists poverty is as a special subculture [4].

Psychologists call the entry of a child into the social system psychosomatic programming. Child's mind - it's blank slate (tabula rasa) and the experience writes on it its writings. That means that the future fate of a child depends on the behavior of his parents. In the words of Lenin: "Ruin is not in the country but in people's minds."

An example of gender is an intensive process of feminization of poverty in Kazakhstan. Despite the fact that men and women live in families that belong to different social levels, income, status of women and the prestige of their profession as a rule is lower.

Race and ethnicity. In the USA, white people are better educated and have higher professional status than African Americans. Ethnicity also affects the social situation.

Religion. In American society, the highest social positions are occupied by members of the Episcopal and Presbyterian churches, as well as by Jews. Lutherans and Baptists occupy lower positions.

Social inequality - a form of social differentiation, in which the individuals, social groups, strata, classes are at different stages of vertical social hierarchy and have unequal life chances and opportunities to satisfy their needs. The essence of social inequality is the unequal access of different categories of people to socially important goods, scarce resources, liquid values.

What can we do in such situation? We must understand that all these theories are of little practical value. Europe has lost its Christian basis and the theory of stratification can not help it. Of course, the possibility of movement from one social position to another softens the social situation but can not radically improve it. For example, the theory of stratification can not solve financial problems of Greece and European zone. Russian peasants and workers supported revolution in 1917 because they were tired of

poverty and the First World War and not because they did not have any opportunity to move from one social grade to another.

Modern views on the current model of the stratification of society are quite complex - multilayered, multidimensional (implemented on several axes) and variant (sometimes admit existence of a set stratified models). Degree of freedom of social movement (mobility) from one social stratum another determines the form of a modern society - open or closed.

Bibliography

1. Pitirim Aleksandrovich Sorokin. *Social Mobility*. - Harper & Brothers, 1927. URL:[www//https://books.google.kz/books/about/Social_Mobility.html?id=](http://www/books.google.kz/books/about/Social_Mobility.html?id=)
2. Sorokin P.A. *Social space, social distance, social position. Horizontal and vertical parameters of social space / Social stratification and mobility. Social and cultural mobility* // Sorokin P.A. *Human. Civilization. Society*. - Moscow: Politizdat, 1992. - 543 p.
3. Sorokin Pitirim. *Lenin is a fanatic and an antisocial extremist*. URL:[www.http://royallib.ru/book/sorokin_pitirim/lenin___fanatik_i_an...](http://royallib.ru/book/sorokin_pitirim/lenin___fanatik_i_an...)
4. Mikheeva A.V., Cherkashina T.U. *Social Necessity and Possibilities of the Family in Using Public Agents of Children Socialization* // *Russian sociology in turbulent times: abstracts & papers of Russian Sociologists for the 10th ESA Conference Social relations in turbulent times in Geneva, Switzerland, September 7- 11, 2011* / Editor-in-Chief V.Mansurov. - Moscow-Geneva : RSS, 2011. - 1 CD-ROM [P. 817-820].

ЖЕР КОДЕКСІ ЖӘНЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

***Түйін.** Мақалада қазіргі кездегі ауыл шаруашылығын дамытудың әлеуметтік экономикалық мүмкіндіктерін шешуде Жер кодексінің маңызы қарастырылған. Жер - ауыл шаруашылығы өндірісінің басты факторы ғана емес, сонымен қатар дамушы нарықтық қатынастар жағдайында жер меншік объектісі және жылжымайтын мүлік объектісі ретінде саналады.*

***Түйінді сөздер:** ауыл шаруашылығы, жер қоры, мемлекеттік меншік, заңды тұлғалар, жеке меншік.*

***Резюме.** В статье рассматриваются проблемы решения Земельным Кодексом социально-экономических возможностей развития современного сельского хозяйства. Земля - не только главный фактор сельскохозяйственного производства, но в условиях развивающихся рыночных отношений является также и объектом собственности и недвижимого имущества.*

***Ключевые слова:** сельское хозяйство, земельный фонд, государственная собственность, юридические лица, частная собственность*

***Summary.** The article deals with the problems of the decision by the Land Code of socio-economic opportunities for the development of modern agriculture. The land is not only the main factor of agricultural production, but in the conditions of developing market relations it is also an object of property and real estate.*

***Keywords:** agriculture, land fund, state property, private property, legal entities*

Қазақстан Республикасының Конституциясының 6 бабына сәйкес, «Табиғаттың ерекше сыйлығы – жердің орнын материалдық өмірдің ешбір объектісі толтыра алмайды. Жер, басқа да табиғат объектілері сияқты халықтың бағасы жоқ жетістігі болып табылады, ол топырақ құнарлығының биопотенциалына ие. Қазақстан Республикасының Конституциясында жерді табиғи ресурс, Қазақстан Республикасының өмірінің негізі ретінде сақтау көзделген» [1]. Еліміздің экономикасын реформалаудың қажетті жағдайы бұл жер қатынастарын дамыту және жетілдіру болып табылады. Жер материалдық жағдай ғана емес, сондай-ақ өндірістің белсенді факторы бола отырып, ауыл шаруашылық өндірісінде маңызды сонымен қатар өзіне тән қызметті орындайды. Өзінің айқын табиғи қасиетін сақтай отырып, жер ауыл шаруашылығында еңбектің жалпы шратына ғана емес, сонымен қатар негізгі өндіріс құралына еңбек затына қызмет еткені белгілі. Жер қоры өзінің негізгі мақсатына қарай бөлінеді немесе топтастырылады. Республикада 272,5 млн. гектар жер бар, оның 22,6 млн. гектары ауыл шаруашылығы жерлері, бұл бүкіл Батыс Еуропаның барлық жерлерінің 60%-ы.

Ауыл шаруашылық мақсатындағы жер ұғымы Қазақстан Республикасы Президентінің «Жер туралы» заңының күші бар Жарлығының 76-бабында көрсетілгендей, ауыл шаруашылық мұқтаждары үшін берілген немесе осы мақсатта арналған жер ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер деп аталады. Ауыл шаруашылық дақылдарын егу үшін, бөлінген алқаптар да бірнеше санаттарға бөлінеді. Олар: астық алқаптары, көп жылдық шөп егістері, жүзімдіктер, техникалық дақылдар. Ауыл шаруашылығында жерлер суармалы, суарылмайтын мелиорация жүйесі жүргізілген құнарлығы арттырылған, көп жылдық егістер егілген жерлерге де бөлінеді. Олардың қатарында ерекше қорғалатын жер санаттары да бар. Суармалы ауыл шаруашылық алқаптарына жүйенің әрекет ететін пайдалы әсер коэффициентіндегі суару нормасының жобалы немесе қазіргі нормативтеріне сәйкес, су ресурстарының ағымы осы жерлерді суаруды қолайлы мерзімде қамтамасыз ету көрсеткіші 75%-дан кем болмайтын, суару көзімен байланысты бірқалыпты немесе уақытша суару жүйесі бар ауыл шаруашылығына пайдалану және суару үшін жарамды жерлер жатады. Жайылма суару жерлерінде топырақты ылғалдандыру үшін суару немесе суландыратын каналдарынан су беретін сондай-ақ осы бөлім алаңында көктемгі су тасқыны және еріген суларду тоқтату мен қайта бөлуді қамтамасыз ететін су ұстағыш қорғандар су реттегіш бөгеттер және басқа да гидротехникалық ғимараттары бар учаскелер жатқызылады. Мұндай жерлерді құқықтық реттегенде әсіресе, жерді беру, қайта беру, барысындаолардың ауыл шаруашылығында алатын орны қорғалу мақсаты, зиянды және аул шаруашылығы өндірісінің шығынын өндіріп алу мәселелерден туындайды. Олар ауыл шаруашылық жерлері құрамының ерекшеліктерін сипаттайды.

Бұны атап өткен құқық қатынастарында жер пайдалану ережесінен көруге болады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге ауыл шаруашылығы үшін берілген немесе осы мақсаттарға арналған жерлер жатады. Бұл жерлердің құрамында ауыл шаруашылық алқаптары және ауыл шаруашылығына мүмкіндік жасайтын шаруашылық жолдар, қатынастар, ішкі су айдындары, құрылыстар мен ғимараттар алып жатқан жерлер бар. Ауыл шаруашылығы алқаптарына егіндер, тың жерлер, көп жылдық өсімдіктер, шабындықтар мен жайылымдар жатады. Егістіктерге таза күйінде ұсталатын күздік, жаздық, дәнді дақылдар үшін дайындалатын ауыспалы егіс табанын сондай-ақ көпжылдық шөптер егуге қолданылатын және жүйелі түрде өңделетін ауыл шаруашылық жатқызылады. Бақтар аралығындағы егіс үшін қолданылатын, сонда алдын ала дақылдарын (үш жылдан кем есе мерзімге) егіс үшін жақсарту мақсатымен жыртылған жайылым және шабындық жер учаскелері егістіктерге жатпайды.

Нарықтық қатынас жағдайында туындаған негізгі ойлар – ол ауыл шаруашылық кәсіпорындарының агроөнеркәсіп, акционерлік қоғамдарға айналып, елді мекендерден тыс жерлерге құрылыстардың салынуы. Мұндай құбылыстар болашақта өзінің даму деңгейіне жетеді. Сонымен қатар, жер пайдалану субъектілерінің жерінің құрамында (бұрынғы совхоз, колхоздардың) ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерден шектелетін жердің басқа да категориялары бар: мемлекеттік орман қорының, су қорының елді мекендердің жерлері. Ауылдық елді мекен жеріне қатысты айтатын болсақ, олар басқа жерлерден болашақта әрі қарай дамуы үшін елді мекендердің шегін белгілеу жолымен шектеледі. Басқа мақсаттағы жерлер ішкі шаруашылық жерге орналастыру тәртібімен шектеледі. Ауылшаруашылық жер пайдаланушыларына жерді ауыл шаруашылығы сияқты ауыл шаруашылық емес мақсатқа да беруге болады. Ауылшаруашылық жерлерінің басымдылығы, онда тауарлы ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру сол арқылы халық әл-аухатын арттыруды көздейді. Сондықтан, ауыл шаруашылық мақсаттағы жерді басқа мақсаттарға пайдалануға шек қойылады. Мүмкіншілігі болса, ондай жерлер мемлекеттік және қоғамдық мақсаттарға алынбайды. Егер алынатын болса, ауыл шаруашылық өндірісінің орнын толтыру шаралары белгіленген. Жер қорында жер алдымен ауыл шаруашылық мақсаттарға беріледі. Бүкіл әлемде маңызды мәселелердің бірі қазіргі және келешек ұрпақ мүддесінде ауыл шаруашылық алқаптарының сапасын арттыру және жер көлемін сақтау болып отыр. Шет елдердің тәжірибесіне жүгінетін болсақ, мысалы, Америка, Азия, Еуропаның көптеген елдерінде жерге жеке меншіктен бас тартып, шаруа-фермерлердің дербес шаруашылық құқығын қамтамасыз етуге назар аударылды. Мысалға, 1982 жылы қабылданған Қытай Конституциясы бойынша тың жерлер, қыр, тау, орман, және қала жерлері тек мемлекеттің меншігінде болады. Қазіргі кезде Қытай дүние жүзінде ауыл шаруашылық өнімдерінің негізі өндіріушісі болып табылады. Ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерге жеке меншік енгізу керек пе? - деген сұрақ туады?

Біріншіден, жерді мемлекеттік меншік объектісі деп тану өндірістің негізгі құралы – жерге жеке меншік құқығын ешқашанда білмеген қазақ халқының ұлттық дәстүріне жауап беретінін көрсетеді. Жер, жер қойнауы, орман және су құдайдың берген сыйы деп есептелген және сату-сатып алу объектісі болып танылмаған.

Екіншіден, ауыл шаруашылық жерлеріне жеке меншік енгізуден бас тарту нарықтық қатынасқа өту кезеңінде республикада азаматтардың бәріне табиғат байлығын пайдалануда тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты. Сату-сатып алуды енгізу, алып-сатарлықтың дамуына және экономикалық ретсіздікке әкеліп соғады. Үкімет, мемлекеттің азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалар ауыл шаруашылық өндірісін жүргізу үшін тұрақты пайдалануға беретін жерлері үшін төлем ставкаларын белгіледі. Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысында сары топырақты суарылмайтын егістік жердің бір гектары –23,9 мың теңге, күрең топырақты және таулы аймақтағы қара топырақты жерлерде – 26 мың теңге, сары топырақты және ашық күрең топырақта – 124,4 мың, күріш егетін аймақта –243,4 мың, мақта өсіретін аймақта –350,4 мың теңге мөлшерінде бағаланады. Мұнда шабындық жердің төлем ставкасы бір гектар үшін 4,7 ден 13,6 теңгеге дейін, ал жайылымдық үшін 2,1-8,6 мың теңге аралығында болып белгіленген. Бұл көрсеткіштер тұрақты пайдалануға берілетін жердің төлем ставкалары, ал жерді жеке меншікке бергенде төлем ставкасы яғни сатып алу бағасы көрсеткіштен неғұрлым көп болуы мүмкін. Қазіргі кезде Қазақстан халқының көпшілігі атап айтсақ, 80% кедейлік деңгейінен төмен тұрады. Олардың бұл жерлерді сатып алуға жағдайлары көтермейді. Ал, ауылшаруашылық өндірісімен белсенді түрде айналыспайтын қалталы азаматтар оңай жолмен пайда табу мақсатымен жақсы құнарлы жерлердің бәрін жаппай сатып алуға кірісті. Жердің меншік иесі жерді меншік элементіне айналдыра отырып, бір мезгілде еңбеккер болмайды, яғни еңбек етпейді. Ауыл шаруашылық жерлеріне тек жекеменшіктің өсу тенденциясына әкеліп соқтырды. Мұндай тенденция өз кезегінде жылдық

төлемді және жердің бағасын өсіреді. Осыған байланысты жерге жеке меншік жер иеленушілердің үздіксіз баюына тікелей тауар өндірушілердің жоқшылыққа ұшырауына, азық-түлік өнімдерінің бағасының өсуіне және бүкіл қоғамның толығымен кедейленуіне әкеліп соғады. Жалпы алғанда, теорияда да тәжірибеде де жер қатынастарын өзгертуде бірте-бірте даму қағидасының тиімді екенін көрсетеді. Осыған сәйкес, жерге жеке меншікті шаруа қожалығынан бастап, бірте-бірте енгізген тиімді болар еді. Сонымен қатар айта кететін мәселе, халықты ауыл шаруашылығы өнімдерімен өндірісті шикізаттар мен қамтамасыз ету мақсатын терең зерттеп, олардың белгілі мақсатта пайдалану ережелерін белгіленді. Ауыл шаруашылығындағы жерлердің ішкі мақсаттары үшін (шөп шабу, жайылым егістік, бағбандық, көкөніс және басқалары) пайдалану тәртіптері республикада қарастырылмаған. Қала маңындағы ауыл шаруашылық жерлердің мәртебесін қалалардың мәртебесіне бағынышты етіп қою ауыл шаруашылық жерлерінің Жер туралы Жарлықта (3-бапта) басымдылығы қағидасын жоққа шығарады. Бұл қағида ауыл шаруашылық мақсаттағы жерлер үшін ғана емес, сондай-ақ барлық жерлерді құқықтық реттеуде де еске алатын мәселе қатарында қаралуы тиіс. Сондықтан, Жер туралы Жарлық 85-бабын қайта қаралған еді [2, 11-б.]. Нарық экономикасының өтпелі ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер есебінен іске асыру – бұрынғы Кеңестер Одағындай болып қалуы дұрыс емес. Қазіргі кезде ауылды одан әрі дамыту шешу үшін, ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің негізгі бағыттары анықталған. Қазақстан Республикасының аграрлық саясатының негізінде жаңа ереже – жерге жеке меншік құқығының болуы да аса маңызды болып табылады. Жерге меншік құқығы мәселесі қоғамда қажеттігін Қазақстан Республикасы Президентінің өзі ұсынған болатын. Жерге жеке меншікті енгізудің басты негіздемесі болып инвесторлардың ауыл шаруашылық саласына қызықпаушылығы болып табылады. Ауыл шаруашылық кәсіпорындары мүлкінің өтімділігінің төмен болуы ауыл шаруашылығына инвесторларды тартуға және де қаржылық құрылымдарды енгізуге басты кедергі болды. Жерге жеке меншікті енгізу ол ауыл шаруашылық жерлерінің өтімділігін жоғарылатады, ал бұл өз кезегінде банк қаржыларын ауыл шаруашылығы саласына енгізуге әкеп соғады. Олар біршама ұзақ мерзімді несиелерді қажет ететін жаңа шаруашылық субъектілері қайта орналастырылады. Екінші негіздеме ретінде ауыл шаруашылығының төмен деңгейдегі техникалық қамтамасыз етілуі. Техниканың физикалық және моральдық тозуының кең көлемде орын алуы, қол еңбегін пайдаланудың үстемдігіне алып келеді, ал бұл өндірістің тауарлық сипатын бірден төмендетеді. Аталған жағдай азық-түлік қауіпсіздігінің әлсізденуіне әкеліп соғады. Ауылдың техникалық жағдайы ауыл шаруашылығына салатын капитал мөлшерінің жылдам өсуін талап етеді. Ал, бұл сәйкес кепілдік қамтамасыз етуді мүмкін емес, жерге жеке меншікті енгізудегі үшінші негіздемесі болып, жердің кейінгі нарығының қызмет көрсету қажеттілігін алуға болады. Алғашқы нарық жағдайында жердің нақты меншік иелері анықталады. Ал, оны нарықтық айналымға енгізуімен байланысты, барлық операциялар кейінгі нарыққа жүзеге асырылады. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасындағы жердің кейінгі нарығы ашық немесе құпия түде жүзеге асырылады. Оған дәлел мынадай ресми мәліметті атауға болады: тек инвестор компаниялардың өзіне 3 млн. га жер сатылған немесе басқаруға берілген. Өндеуші жерлердің құнарлығының бірден төмендеуін атап өтпеуге болмайды. Бұл өндіріс технологиясын дөрекі түрде бұзудың қаржы ресурстарының жетіспеушілігінің белгілі бір ауыл шаруашылық өнімдеріне сұраныстың азаюының және техниканың тозуының салдарынан болады. Аталған мәселелердің барлығы өндірісті жүргізудің нақтыбір табиғи климаттық жағдайларымен қалыптасқан мамандандыруды үздіксіз ауыстырып отыруға мәжбүр еткізді. Жоғарыда аталған жағдайлардың барлығында бүкіл әлемдік тәжірибедегі сияқты күшті мемлекеттік қолдау қажеттілігі туындап отыр. Жер кодексін қабылдау кезінде қоғам арасында әртүрлі көзқарастар орын алды. Бірқатар депутаттар тобы Қазақстан Республикасы Президентіне хат жолдады. Бұл хатта жерде тікелей жұмыс істейтін адамдардың жерге меншік құқығының жоқтығына қатысты көңіл толмаушылықтарын айтып, жер сатылатын жағдайда елеулі саяси және әлеуметтік салдар орын алатыны аталып кетті. Жоғарыда аталған депутаттар тобы жерді сату туралы мәселені қажетті алғы шарттар орын алғанға дейін кейінге қалдыруды ұсынды. 2003 жылы сәуір айының соңында Президент мәжіліс екінші созылымда Жер кодексінің жобасын көпшілік дауыспен қолдады. Іс жүзінде Парламент Мәжілісі жер туралы заңнаманың мүлдем жаңа жобасын ұсынды. Үкімет аталған жобаның бес негізгі сауалына қатысты келісім бермеді. Біріншіден, депутаттардың шартты жер үлесіне ие тұлғаларға жер телімін тегін тарату туралы ұсынысымен келіспеушілік. Себебі, ол мұндай үлеске ие емес азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзады. Егер бұл ұсынысты жетекшілікке алатын болсақ, онда 1994 жылғы агроқұрылымдарға сәйкес қалыптасқан құқықтар жойылды. Ал, бұл тұйыққа алып келді. Ол өндірістің ерекше құралы ретіндегі өзіндік құнға ие жердің құқықтық жағдайына қайшы келді.

Сонымен қатар жеке меншік иесіне сатылуы тиіс жер учаскелерінің көлеміне келіспеушілік білдірді. Алғашқы ұсыныс бойынша мұндай жерлер аудандардағы ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлердің он пайыздан аспауы тиіс болатын. Ал, Мәжіліс бұдан екі есе аз жер көлемін ұсынды. Үкіметтің ойынша, бұл инвесторлардың қызығушылығын төмендетіп, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктердің ыдырауын алып келеді.

Үшінші келіспеушілік, ретінде Үкімет жеке және заңды тұлғалар үшін айтуға болады. Егер азаматтар ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді меншікке заң күшіне енісімен алатын болса, заңды тұлғалар (яғни агрооқушылар) үшін бұл мерзім 3,5 жылға шегерілді. Бұл таңқаларлық жәйт, мұндай жағдайда құрылған шаруа қожалығы немесе серіктестік жерді мемлекеттен емес, өзінен жалға алады.

Төртінші келіспеушілік, субарендаға қатысты орын алды. Мәжіліс депутаттары субаренданы 2007 жылға дейін созуды ұсынды. Үкіметтің ойынша бұл жол ауыл шаруашылық өнімдерінің өзіндік құнының өсуіне әкеп соғады деп атап көрсетті.

Бесінші мәселе, - бұл ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді сатудан түскен қаражатты қолда бар жинақтаушы қорларда емес, құрылуы бюджеттен қосымша шығындарды қажет ететін белгілі бір жаңа институттарда жинақтау. Жер Кодексінің жобасы Үкіметте, Қауіпсіздік Кеңес пен Ұлттық Кеңестің отырысында талқылаудың барлық кезеңдерінен өтіп, мақұлданды. Республика Парламентімен қабылданған Жер кодексі 2003 жылы 10 маусымда Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесімен қаралып, заңды деп танылды. Қазақстан Республикасының Президенті субаренда институтының мерзімін ұзартуға қатысты үйлесімді жол ұсынды. Ол екі жолдың – Үкімет пен Парламент ұсынған жолдардың арасынан алтын аралықты таңдады. Бұл ұсыныс 2005 жылдың 1 қаңтардан бастап жүзеге асырылды. Президент жер бөлімшелерінің қатаң шектері белгіленетін кезде, сол жердің жергілікті ерекшеліктері мен табиғи климаттық жағдайына назар аударуды ұсынды. Себебі, олар барлық жерде бірдей емес. Сондықтан, аталған ұсыныс шаруашылығы өндірісінің тиімділігінен көрініс тапты. Бұл жағдайда жергілікті жерлердегі барлық деңгейдегі әкімдер мен маслихаттардың бірлескен әрекеттері талап етіледі [3,13-6]. Жер туралы заңнаманың нормалары конституциялық нормаларға қайшы келмейді. Мәселен, Жер Кодексінің мемлекеттік және жеке меншік туралы нормалары жер қатынастарына қатысушылардың жүріс-тұрысының бақсраушы ережелеріне мемлекеттік басқару органдарының құқықтары мен міндеттері жатады. Мысалы, мұндай ережелер, Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару туралы» Заңының 2-тарауында көрініс тапты. Ұсынушы нормалар субъектілердің белгілі бір мәселелерді шешу үшін бірқатар оң әрекеттерді өз қалауымен жүзеге асыру мүмкіндігін білдіреді. Мысалы, Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 51-бабының 3-тармағына сәйкес бөлінетін жер учаскесінің бөлігімен мәміле жасалған кезде бұл бөлік белгіленген тәртіппен алдын-ала дербес жер учаскесі болып бөлініп шығарылды.

Қазақстан Республикасы Жер Кодексінің 84-бабының 1-тармағына сәйкес, жер бөлімін мемлекеттік қажеттіктер келісімімен құны тең басқа жер учаскесін беру арқылы алып қойылуы мүмкін [3,33-6]. Ауыл өмірін жақсартып дағдарыстан алып шығудың бір жолы – жер және жерге иелік қатынастарын жетілдіру осыларды реттеу жөнге келтіру. Жер реформасын жүргізуде көптеген құжаттар қабылданды. Олардың ішінен 1991 жылы қабылданған Жер реформасы туралы Заңы, 1994-1995 жылдары күшіне енген Елбасының «Жер қатынастарын жетілдіру туралы» және жер туралы жарлықтарын атауға болады. Осы құжаттардағы басты мәселенің мәні – жерге мемлекеттік түгелдей үстемдік етуін азайту. 2001 жылы қаңтардың 24-і күні Қазақстан Республикасының парламентінің «Жер туралы» заң қабылданды. Осы заң бойынша өзіндік (қосалқы) үй шаруашылығын жүргізу, бағбандық және саяжай құрылысы үшін берілген жер учаскелері Қазақстан азаматының жеке меншігінде бола алады. Жер еңбек заты, ерекше өндіргіш күш және еңбек өніміретінде дамып келе жатқан қоғамдық өндірістегі объективті қалыптасқан тәуелділіктерге бағынады. Жеке алғанда материалды өндіріс элементі ретінде меншік объектісі ретінде көрініп, оған оның барлық құқы таралады. Кез-келген шаруашылық жүргізуші субъектілердің тәртіп формаларын анықтайтын ережелерге бағынады. Алайда, бұл жағдайда жер ресурстарын көптеген өндіргіш күш элементтерінің құрамынан ажырататын оның ерекше қасиеттері өз күшін жоймайды. Бұл біріншіден, оның тек ғана өндіріс емес, сондай-ақ жалпы тұрмысқа материалдық базасы ретіндегі ролі; екіншіден, өнім түрінде жаңа құнды қалыптастыру қабілеттілігі; үшіншіден, оның көлемінің табиғи шектеулілігі. Жердің осы ерекше қасиеттері жерге қатысты қатынастар механизмін жасауда ескеруді талап етеді. Ал бұл өз кезегіндегі жерге меншік пен шаруашылық жүргізу мәселелеріне ерекше тоқталу қажеттілігіне алып келеді. Жер қатынастары – бұл жерде

иендену, пайдалану және басқару бойынша тұлғалар арасында туындайтын қатынастардың жиынтығы. Оған меншік пен шаруашылық жүргізу формасы, жер нарығы, жер бағасы, рента, жерге салық салу, аренда, жер пайдалану мен жер ресурстарын басқару мәселелері кіреді. Кейбір әдебиеттерде жер қатынастарының негізін «меншік», «иелік ету», «пайдалану» категориялары арқылы қарастыру орын алып, «басқару» экономикалық категория емес, меншік иесінің ерікті субъективті іс-әрекеті ретінде көрінеді[4,76-б]. Екінші үшін жерге меншік құқығы ерекше мөрге ие және жермен аграрлық қатынастардың бүкіл жүйесі осы мәселе төңірегінде құрылып, тарихи дамып келеді. Аграрлық қатынастардың тарихи даму үдерісінде «жер оны өндеген адамға тиесілі болу керек», – деген қағида айтылып келеді. Алайда нақты өмірде бұл жүзеге асырылған жоқ. Оның бір себебі жерге жеке меншікпен байланысты және соның негізінде туындайтын абсолюттік рента теориясына қатысты қарастырылады. Тарихи тұрғыда жерге абсолютті жекеменшік текфеодализм мен капитализмнің алғашқы стадиясына ғана тән болды, яғни жердің жеке меншік иесі меншіктің барлық күш функциясы: иендену, пайдалану, басқару тәсілі болды[5,106-б]. Бірақ өндіргіш күштің дамуы мемлекеттің буржуазиялық қатынастарының жетілуімен жерді пайдалану мен басқару функциялары бөлінеді. Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының Конституциясы мен «Жер туралы» Заңына сәйкес, жеке меншікте қосалқы шаруашылық, бақша, тұрғын үй құрылысын жүргізу үшін жер учаскелері беріле алады. Үкіметпен нормаға сәйкес, жер учаскелері қайтарымсыз негізде меншікке беріледі. Ал нормадан асқан жер учаскелері белгілі бір төлем ақыға беріледі. Бүгінгі күні мұндай жерге меншік иелері қалыптасқан, олар 4 млн-нан асады және 600 мың та астам жерді иемденіп отыр. Жеке меншіктегі жер учаскелері барлық нарықтық келісімдердің объектісі бола алады[6,51-б]. Жер учаскелерінің меншік иелері екінші нарықта келісімді баға бойынша оларды сата, кепілге беру, сыйлауға, жарна ретінде шаруашылық жүргізуші субъектінің жарғылық қорына енгізе, басқа да заңмен белгіленген келісімдерді жүргізе алады. Азаматтар мен мемлекеттік емес заңды тұлғалардың жерді пайдалану құқығы сондай-ақ барлық жоғарыда аталған келісімдерге қатысу объектісі болып табылады. Басты айта кететін жағдай, жерді қайтарымсыз беру тек қана ауыл шаруашылық бағытындағы жерлерге қатысты. Басқа категориядағы жерлер мемлекеттік меншіктен жеке және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға өткенде тек ғана қайтарымдылық принципте, яғни ақылы негізде қатысады. Сондықтан жер реформасындағы ең елеулі және маңыздысы ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлердің басқа категориялардан айырмашылығы жеке меншікте бола алмайтындығы болып табылады. Алайда заңмен белгіленген жердің ақылы принциптері жер нарығының дамуын ауыл шаруашылық жерлеріне жеке меншікті енгізуге дейін алдын ала анықтайды. Екінші реттік жер нарығын қалыптастырудың мәні жердің жылжымайтын мүлік ретінде бір меншік иесінен екіншісіне өтуінен тұрады. Бұл кезде тағы да ауыл шаруашылық бағытындағы жерлерге қатысты сатып алу-сату және басқа да операциялар жөнінде тек ғана пайдалану құқығы әрекет етеді. Қазіргі заңдылықтарға сәйкес, жерді пайдаланушылар мемлекеттің араласуынсыз жерді өздері басқара алады, оның ішінде олар жердің екінші реттік нарығына қатыса алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Жер заңдары— freepapers.ru/51/r-zher-zadary/61399.399890.list4.html
2. *О собственности на землю в некоторых зарубежных странах – Астана, 2002. -145с*
3. Ә.С.Стамқұлов., Ф.Ә.Стамқұлова. *Жер құқығы. (Жалпы бөлім) Алматы. 2004 ж.*
- 4.Абалкин Л.И., Иванов Е.А. *Судьбы, противоречия и периодизация развития Советской экономики // Экономическая история СССР. - Москва: ИНФРА, 2007.-496с.*
5. «Жерді пайдалану құқығы» www.trk.kz www.trk.kz/Материалы/4552-Жерді-пайдалану-құқығы.html.
6. Абдраимов Б.Ж. *Проблемы совершенствования процессуальных форм реализации земельного права Алматы, 2001*

Калкаева Н.Б.

Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., e-mail: nesibeli77@mail.ru

Избасова А.Б.

Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, e-mail: A_izbasova@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС ЗАТЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Түйін.** Мақалада қылмыстық құқық ғылымында қылмыс затын түсінудің тұжырымдамалық мәселелері қарастырылған. Авторлар мақалада қылмыс затының мазмұнын анықтаудағы түрлі тәсілдерді, оның қылмыс құрамы құрылымындағы орнын, сонымен қатар қылмыс затын қылмыстың объектісінен ажырату мәселелерін де қарастырған. Сонымен қатар, мақалада қазіргі таңда оларға қатысты қоғамдық қатынастар пайда болып және оларға әсер ете отырып кінәлі қылмыстық қол сұғушылық жасайтын материалдық немесе материалдық емес құндылықтар қылмыс заты ретінде танылып отырғандығы көрсетілген. Қылмыс заты ретінде қылмыстық қол сұғушылыққа ұшырайтын материалдық (заттар, ақша, мүлік) және материалдық емес (мүліктік және міндеттемелік құқықтар, ақпарат, ар-намыс, өмір, денсаулық және т.б.) құндылықтар қарастырылған.*

***Түйін сөздер:** қылмыс, қылмыстық қол сұғушылық, қоғамдық қатынастар, мүдделер, қылмыс объектісі, қылмыс заты.*

***Резюме.** В статье рассматриваются концептуальные вопросы понимания предмета преступления в науке уголовного права. Авторы рассматривают различные подходы в определении содержания предмета преступления, его места в структуре состава преступления, а также вопросы разграничения предмета преступления от объекта преступления. Кроме того, в статье констатируется, что в настоящее время предметом преступления следует считать материальные или нематериальные ценности, в отношении которых возникают общественные отношения и воздействуя на них виновный совершает преступное посягательство. В качестве предмета преступления, могут выступать материальные (вещи, деньги, имущество) и нематериальные (имущественные и обязательственные права, информация, честь, жизнь, здоровье и т. б.) ценности.*

***Ключевые слова:** преступление, уголовное посягательство, общественные отношения, интересы, объект преступления, предмет преступления.*

***Summary.** The article discusses the conceptual issues of understanding the subject of crime in the science of criminal law. The authors examine the various approaches in defining the content of the subject of crime, its place in the structure of structure of a crime, and also questions of differentiation of the subject of the crime from the object of the crime. In addition, the article States that at present the material or non-material values, in respect of which social relations arise and acting upon them the perpetrator commits a criminal offence, should be considered as the subject of the crime. As the subject of crime, can be tangible (things, money, property) and intangible (property and contractual rights, information, honour, life, health etc.) values.*

***Keywords:** crime, criminal encroachment, social relations, interests, object of crime, subject of crime.*

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыс затын анықтау мәселесі даулы мәселелердің бірі болып табылады. Аталған түсінік түрлі мағынада түсіндіріледі, көптеген маңызды теориялық және тәжірибелік міндеттерді шешуге мүмкіндік бермейтін ғалымдармен дәлел ретінде пайдаланылатын өзінің шынайылығына қарамастан бір-біріне қарама-қайшылық тудыратын түрлі анықтамалар мен ережелерден тұрады. Қылмыстық құқық ғылымында қылмыс объектісі мен қылмыс заты түсініктерін бөліп қарастыру мәселесі бұрыннан өзекті болып отыр. Бұл орайда қылмыс заты қылмыс құрамының жеке белгісі ретінде өзіндік маңызға ие, өйткені қоғамға қауіпті қол сұғушылықты жасау механизміндегі қылмыс затының орны ерекше, себебі ол қылмысты саралау мен қылмыстық құқықтық қатынастардың шегін анықтауға тікелей әсер етеді. Әрине қылмыс затының маңызын бағалау оңай шаруа емес, қазіргі таңға дейін қылмыс құрамы құрылымындағы қылмыс затына қалай қарау керек екендігі, қылмыс заты қоғамдық қатынастардың таза материалдық компоненті болып табылады ма және қылмыс заты жоқ қылмыстық құқық бұзушылықтар бар ма деген мәселелер шешілген жоқ.

Қылмыстық құқық ғылымында қылмыс құрамы құрылымындағы қылмыс заты және оның маңызы туралы біршама тұжырымдамалық ойлар қалыптасқан. Алайда олардың барлығы қылмыстық қол сұғушылықтың мазмұндық жағын түсіндіретін және қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне қылмыстық әсер ету механизмін сипаттайтын екі-үш теорияға жинақталуы мүмкін[1].

Қылмыстық құқық ғылымында көптеген жылдар бойы қылмыс затын қылмыстық қол сұғушылық объектісінің бір бөлігі ретінде сипаттайтын теория басымдылыққа ие. Аталған дәлелсіз

кабылданған пікірге сәйкес қылмыс заты қылмыс құрамының факультативті белгісі болып есептеліп, қылмыс объектісінің түсінігіне кіреді. Мұнымен қоса, қылмыс затының түсінігі мен оның мазмұнына қатысты сұрақтар даулы болып отыр. Кеңес заманындағы ғалымдар мен қазіргі таңдағы басым көпшілік зерттеушілер қылмыстың заты ретінде оларға қол сұғушылық арқылы қылмыс объектісіне зиян келтірілетін материалдық дүние заттарын танып отыр. Аталған теория қылмыс затының материалдық табиғатынан шығып отыр және заттың мағынасын философиялық тұрғыдан түсінуге (қылмыстық әсер етудің объектісі болып іс жүзіндегі, нақты материалдық объектілер: заттар, нәрселер танылады) негізделген. Қылмыс заты түсінігінің көлемі тек заттай, материалдық заттардың шеңберімен, яғни шынайы дүниенің материалдық заттарының көзқарасымен шектеледі шектеледі. Аталған теорияны жақтаушылар қылмыстың заты ретінде идеалды заттар мен мүдделерді тану үшін негіз жоқ, себебі оларға тікелей әсер ету мүмкін емес. Н.И.Коржанский қылмыс заты ретінде психикалық немесе физикалық әсер ету жолымен бұл қоғамдық қатынастар саласында әлеуметтік қауіпті зардаптар келтірілетін қоғамдық қатынастардың белгілі бір жақтары көрініс табатын, өзіндік қасиеттері бар материалдық заттарды санады [2, 65 б.]. Е.А.Фроловтың көзқарасы бойынша қылмыс заты ретінде нақты бір қоғамдық қатынастардың өмір сүруінің материалдық негізі, жағдайы мен себебі болып табылатын және оларды алу, бүлдіру немесе түрін өзгерту арқылы қылмыстық құқықтық қорғау объектісіне зиян келтірілетін заттарды түсінуіміз қажет [3, 18 б.]. В.Я.Таций қылмыс заты болып қылмыстық заң оны нақты бір қылмыс құрамының белгісі бар тұлғаның әрекетімен байланыстыратын әлемнің белгілі бір қасиеттерге ие кез-келген материалдық заттары табылады деп көрсеткен болатын. С.Ф.Кравцов болса қылмыс заты – қылмыс объектісіне қол сұғу арқылы пайда болатын қылмыстық заңда тікелей көрсетілген қоғамдық қатынастардың материалдық элементі деп санады [4, 9 б.]. И.В.Кузнецов қылмыс затын заңсыз әсер ету жолымен қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға, игіліктер мен мүдделерге зиян келтірілетін немесе мұндай зиян келтірілу қаупін туғызатын қылмыстық заңмен қарастырылған сыртқы әлемнің заты немесе физикалық нәрсесі деп анықтаған [5, 7 б.]. А.А.Музыка мен Е.В.Лашук қылмыс затын – оларға қатысты және оларға тікелей әсер ету жолымен (немесе әсер етпей) қылмыстық әрекет жасалатын материалдық құндылықтардан (оларды адам сезім мүшелері арқылы сезіне алады немесе арнайы техникалық құралдар арқылы бекіте алады) көрініс табатын қылмыс объектісінің факультативті белгісі деп жобалайды.

Дегенмен қылмыс затын мұндай материалистік түсіну (сыртқы ортаның материалдық объектісі ретінде ғана) қазіргі қоғам реалияларына сәйкес келмейді немесе аталған құқықтық категорияның шектерін негізсіз тарылтады. Сірә қоғамдық қатынастардың дамуының заманауи кезеңінде қылмыстық құқық оларға қатысты қоғамдық қатынастар қалыптасатын тек материалдық әлемнің бөлшегі болып табылатын заттардың ғана емес, сонымен қатар материалдық емес құндылықтардың да (ақпарат, интеллектуалдық меншік, мүліктік құқықтар) қорғалуын қамтамасыз етуі қажет. Бұл мағынада қылмыс заты ретінде оларға әсер ету арқылы кінәлі бұл қатынастарды бұзатын әлеуметтік (материалдық және материалдық емес сипаттағы) құндылықтарды түсіну керек. Мысалы, Г.П.Новоселов қылмыс заты ретінде оларға қылмыстық қол сұғу зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін туғызатын адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндігі бар түрлі материалдық немесе материалдық емес құндылықтарды (мүдделерді) қарастырады [6, 32 б.]. Н.В.Вишнякованың көзқарасы бойынша қылмыс заты деп қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастарға зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін тудыратын, оларға қарсы қылмыстық қол сұғушылық бағыттталып, орын алатын және оларға қатысты қорғалатын қатынастар туындайтын мүдделерді (материалдық және идеалды) айтуға болады. В.Н.Винокуров қылмыс затын қоғамдық қатынастардың көрініс табу нысаны ретінде – қылмысқа дейін өмір сүрген адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын (әлеуметтік маңызға ие), қабылдауға қол жетімді және өзгерістерге бейім сыртқы әлемнің заттары, ақпарат, энергия, экология объектілері [7, 106 б.].

Қазіргі таңда құқыққа қарсы әсер етулерге бейім көптеген құбылыстардың орын алып жатқандығы туралы деректерді жоққа шығаруға болмайды. Қылмыстық-құқықтық қорғау объектілерінің қатарына материалдық емес құндылықтарды (ақпарат, интеллектуалдық меншік объектілері, қолда жоқ ақша (безналичные), құжатсыз бағалы қағаздар, қызметтер, энергияның алуан түрлері) сипаттайтын қоғамдық қатынастар да кіреді. Ал олар өз кезегінде материалдық әлем заттары сияқты қылмыс затының дәстүрлі түсінігімен қамтылмауы мүмкін. Бұл көзқарас тұрғысынан қылмыстық құқық қылмыс заты ретінде оларға қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын және оларға әсер ету арқылы кінәлі қылмыстық қол сұғушылық жасайтын материалдық немесе материалдық емес мүдделерді (құндылықтарды) тануы тиіс екендігін белгілеу қажет.

Қылмыс затының екінші теориясының мәні қылмыс затын қылмыс құрамының объективтік жағының белгілеріне жатқызу керектігінде. Қазіргі таңда бұл идеяны М.П.Бикмурзин белсенді жақтап келеді. Оның пікірінше, қылмыс заты қылмыс құрамының объектісін емес, объективтік жағын сипаттайтын белгі болып табылады. Қылмыс құрамы белгілерінің жүйесіндегі қылмыс затының орналасуы туралы сұрақты басқаша шешетін болсақ, қылмыстық қол сұғушылық объектісіне жат заттар – қауіпті заттар, күмәнді ақпарат, сатып алу заттары сияқты заттар қылмыс құрамы белгілері қатарында белгісіз орында қалып қояды. Заманауи қылмыстық заңнамада бұл заттар қандай да бір негізсіз қылмыс заты түсінігінің көлеміне кіреді. Бұл өз кезегінде қылмыс объектісіндегі қылмыс затының орны туралы ережеге қайшылық тудырады. Ұсынылып отырған қылмыс затын қылмыстың объективтік жағының белгісіне ауыстыру бұл қарама-қайшылықты шешуге мүмкіндік берер еді [8, 166-167 бб.]. Мұнымен қоса қылмыс затын қылмыс құрамының объективтік белгісі ретінде қарастыру қазіргі таңда қылмыстық заңмен қорғалатын мүдделермен қандай да бір объективтік қажетті байланысы жоқ заттар тобының бар болуы негізі бойынша қолдау таппайтын тәрізді. Қылмыстық құқықтың теориясы да тәжірибесі де заңның еркін айналымдағы немесе азаматтық айналымнан алынған не шектелген заңды немесе заңсыз иеленуді, заттарды қорғайтындығын куәландырып отыр. Шын мәнінде бұл жерде мәселе қылмыстық қол сұғушылықтың затында емес, қылмыстық-құқықтық қорғаудың объектісінде болып отыр.

Қылмыс құрамының құрылымында қылмыс затының бар екендігін жоққа шығаратын да көзқарастар бар (М.М.Исаев, Б.С.Никифоров, А.А.Пионтковский). Қылмыс заты қылмыстың тікелей объектісі, бұл ретте қылмыс заты мен объектісін қарсы қойып салыстырудың негізі жоқ. Аталған тұжырымдаманы жақтаушылар адамдардың мүдделерін білдіретін әлеуметтік құндылық ретіндегі қылмыс заты адамдардың түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндігі бар, сондықтан ол қылмыскердің басқа біреуге тиесілі құндылықтарды заңсыз иелену, бүлдіру немесе жоюға ниеті пайда болған кезден бастап қылмыс объектісі болып шыға келеді. Осылайша қылмыс затына қарамастан кез-келген талант-тараждың объектісі болып адамның, қоғам немесе мемлекеттің меншігі болып табылатын біреудің мүлкі табылады. Сондықтан меншікке қарсы қылмыстар жеке адамға, қоғамға немесе мемлекетке қарсы қылмыстар ретінде есептеледі.

Көріп отырғанымыздай, қылмыс затының мәнін, оның қылмыс құрамы жүйесіндегі орнын түсінуге байланысты орын алып отырған қайшылықтар ең алдымен қылмыстық құқық теоретиктерімен «қылмыс объектісі», оның қылмыс затымен байланысы түсініктерін дұрыс түсінбеулерінен.

Қазіргі постиндустриалды қоғам заманында әлеумет пен экономикада болып жатқан процесстерге көңіл аудармауға болмайды және бұрынғысынша қылмыстық құқықтағы қылмыс заты деп тек материалдық құндылықтарды санаудың қажеті жоқ. Бұл ретте егер қылмыс заты ретінде материалдық құндылықтармен қатар материалдық емес құндылықтарды да қарастыратын болсақ қылмыс затын қылмыстың объектісімен теңдестіру және оның қылмыс құрамы құрылымындағы орны мәселесін шешу қажет.

Егер қылмыс затын оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын қылмыс объектісі ретінде қарастыратын болсақ, онда әлеуметтік құндылықтар мен мүдделерді білдіретін қылмыс объектісі мен қоғамдық қатынастар жөнінде айта кеткен дұрыс болады. Нақты қоғамдық қатынастың құрылымын бірқатар элементтер қатары құрайды: а) оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын зат (нақты мүдделер); б) қоғамдық қатынастар субъектілері (мемлекет, заңды және жеке тұлғалар); в) қоғамдық қатынастар субъектілерінің арасындағы әлеуметтік байланыс – қызмет. Осылайша қоғамдық қатынастардың заты болып мұндай қатынастар пайда болып, өмір сүретін барлық заттар табылады. Ал олар ретінде материалдық игіліктер, құндылықтармен (заттар, ақша, бағалы қағаздар және басқа мүліктер) қатар, материалдық емес, рухани құндылықтар мен игіліктер (абырой, ар-намыс, өмір, денсаулық, ақпарат, ерекше құқықтар және тағы басқалары) болуы мүмкін.

Белгілі бір қоғамдық қатынастарға қылмыстық қол сұғушылық бұл қатынастардың затына әсер ету арқылы жүзеге асады, ал затсыз қоғамдық қатынастар болмайды. Сәйкесінше бұл жағдайда біздер затсыз қылмыс ар болмайды деп атуға мәжбүр боламыз.

Қылмыскер әсер ететін қылмыс заты ретінде тек материалдық дүниенің заттары ғана танылады деген көзқарасты жақтаушы құқықтанушылар қол сұғушылық қандай да бір моральдық немесе рухани құндылықтармен байланысты қатынастарға бағытталған қылмыс затынсыз болатын қылмыстардың болуына еріксіз қайшылық тудырады. Мысалы, О.Е.Спиридонова аталған қайшылықты қылмыс затының түсінігін жетілдіру жолымен шешуді ұсынып отыр. Оның айтуынша: «...материяны басқа заттармен теңдестірмей, оны объективтік шындық ретінде қарастыру қажет. Бұл тұрғыда интеллектуалдық құндылықтар да, қандай да бір құқықтар да, мүдделер де нақты

шынайылықты құрайды, яғни олар материалды құндылықтар болып табылады. Өйткені бұл дүниеде басқа құндылықтармен қатар өмір сүруде. Сондықтан сөздің кең мағынасында оларды материалдық дүниенің заттары деп атауға болады» [9, 10-11 бб.].

Алайда егер қылмыс заты ретінде адамдар арасында оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын затты қарастыратын болсақ, онда қоғамдық қатынастар заты қылмыс затымен сәйкес келеді, немесе оларға қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын құндылықтар қол сұғушылық нәтижесінде қылмыстық әсер етуге ұшырап, нәтижесінде әлдекімге зиян келтіріледі немесе зиян келтірілу қаупі туындайды. Бұл ретте Г.П.Новоселовтің пікірін дұрыс деуге болады. Оның айтуынша «кез-келген қоғамдық қатынастың заты қылмыстың объектісі мен субъектісі болатынын көрсететіндей, қоғамдық қатынастың объектісі мен субъектісі оның затының болуын болжайды. Бұл көзқарасқа қарағанда қылмыс тек объекті мен субъектісіз ғана емес, сонымен қатар қол сұғушылықтың затынсыз болмайды дегенді білдіреді. Айтылғандарға сәйкес мәселе «қылмыс заты бар» немесе «қылмыс заты жоқ» қылмыстар туралы емес, мәселе қылмыс заты болып әртүрлі материалдық құндылықтар (мүлік, ақша және тағы басқалары) және қылмыс заты ретінде материалдық емес құндылықтар (абырой, ар-намыс, интеллектуалдық меншік және тб.) табылатын қылмыстар туралы болуы қажет [10, 152 б.].

Сонымен қазіргі таңда қылмыс заты ретінде оған қатысты қоғамдық қатынастар пайда болатын құндылықтарды тану көпшілікпен мақұлданған. Бұл ретте қылмыс субъектілері олардың мүдделерін білдіретін, соған байланысты бұл заттар әлеуметтік құндылықтар болып табылатын өзара белгілі бір қылмыс заты үшін нақты қатынасқа түседі. Аталған жағдайда қылмыс заты қорғалатын қоғамдық қатынастардың құрамдас бөлігі болып табылады; олар ретінде қоғамдық қатынастардың заты ретінде танылатын жеке элемент қарастырылады. Сонымен қатар, қылмыс объектісі ретінде танылатын қоғамдық қатынастарға зиян келтіру қылмыс затына әсер ету арқылы жүзеге асырылатынын ұмытпаған жөн. Сәйкесінше қылмыс заты жоқ қылмыстар болмайтындықтан, барлық қылмыстарда материалдық немесе материалдық емес құндылықтар түріндегі қылмыс заты болады деп болжалады.

Айтылғандардың негізінде қылмыс затын қылмыстық қол сұғушылық объектісінен ажырату қажет. Е.А.Мазуренко қоғамдық қатынастардың көрінісі мен тасымалдаушысы бола тұра қылмыс заты жеке категория болып есептеледі, себебі көптеген жағдайларда қандай қатынастар болмасын олардың барлығы қоршаған ортаның материалдық немесе материалдық емес объектілеріне әсер ету нәтижесінде бұзылуы мүмкін. Сондықтан қылмыс объектісі мен заты әлеуметтік және материалдық категория ретінде арақатынаста болады [11, 45 б.].

Бұл ретте «қылмыс заты» мен «қоғамдық қатынастар заты» сияқты ұғымдарды ажырата білу қажеттілігі туындайды. Дегенмен қоғамдық қатынастар түсінігінің өзі қылмыстық-құқықтық санат емес, философиялық ұғым. Бұл тұрғыдан қарасақ, қоғамдық қатынастардың заты ол аталған қатынастар неге байланысты туындап, өмір сүретіндігіне оның субъектілерінің қызығушылығын көрсетеді. Қоғамдық қатынастар заты – материалдық элем заттарымен және субъектілер қатынастары көрінісінің нысанымен теңдестіруге болмайтын идеалды құбылыс. Нақ осы қызығушылық қоғамдық қатынастың түйіні болып табылады, себебі қоғамдық қатынастардың субъектілері нақты өздерінің мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған қызметтерін жүзеге асырады. Өздерінің қызығушылықтарын (мүдделерін) қанағаттандыру үшін түрлі құндылықтар құрастыра отырып адамдар әлеуметтік байланыстар мен қатынастарға түседі [12, 87 б.]. Бұл көзқарас тұрғысынан қылмыс объектісіне қылмыстық қол сұғу қоғамдық қатынас мүддесіне, оның мүшелеріне, адамдардың нақты қызметіне тікелей әсер етеді. Сәйкесінше қылмыс затын объектісі тәріздес құбылыс – себеп, жағдай немесе қоғамдық қатынастар өмір сүруінің айғағы ретінде қарастыруға болады. Материалдық және материалдық емес элемнің заттары қоғамдық қатынастардың субъектілерімен тікелей байланысты.

Біздің көзқарасымыз бойынша қылмыс заты қылмыс объектісінің факультативтік белгісі емес. Дұрысы қылмыс заты қылмыс құрамының жеке элементі. Оны бұлай бөліп қарастыру тәжірибелік сипатқа ие және ол нақты бір қылмысты дұрыс саралауға ықпал етеді. Қылмыс заты жекеленген қылмыстық-құқықтық мағынаға ие болатын белгілер мен ерекшеліктер жиынтығынан тұрады және олар қылмыстық жауаптылықтың негізіне әсер етеді. Сонымен қатар, қылмыс затының физикалық, әлеуметтік және заңдық белгілері көп жағдайда ұқсас қылмыстарды бір-бірінен ажыратудың және қылмыстық әрекеттерді қылмыстық емес әрекеттерден ажыратудың негізі ретінде қарастырылады.

Біздің пікірімізше барлық қоғамға қауіпті әрекеттер қылмыс затына әсер ету арқылы жасалады. Алайда кейбір жағдайларда мұндай әсер етулер барынша толық (материалдық құндылықтарға қол сұғу мен қорғалатын мүдделерге әсер ету арқылы зиян келтірудің анық көрінетін механизмі

болғандықтан) қарастырылады, ал басқа жағдайларда – жоқ (себебі мәселе материалдық емес құндылықтарға қатысты болғандықтан). Бұл мұндай жағдайда қылмыс затының жоқтығын білдірмейді, өйткені қылмыс затынсыз қылмыстар болмайды. Сәйкесінше қылмыс заты ретінде қылмыстық қолсұғушылыққа ұшырайтын материалдық (заттар, ақша, мүлік) және материалдық емес (мүліктік және міндеттемелік құқықтар, ақпарат, ар-намыс, денсаулық, қызмет және тб.) бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Әпенев С.М. Қылмысты квалификациялаудың ғылыми негіздері: оқулық. - Алматы: «Заң әдебиеті», 2006. - 332 б.

2 Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Волгоград, 1980. – 98 с.

3 Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: автореф. дис. ...д-ра юрид.наук. Свердловск, 1971. – 30 с.

4 Кравцов С.Ф. Предмет преступления: автореф. дис. ... канд. юрид.наук. Л., 1976. – 32 с.

5 Кузнецов И.В. Понятие и виды предметов преступлений в уголовном праве России: автореф.дис. ... канд.юрид.наук. Челябинск, 2007. – 32 с.

6 Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления (методологические аспекты). М., 2001. - 53 с.

7 Винокуров В.Н. Объект преступления: аспекты понимания, способы установления и применение уголовного закона. М., 2012. – 172 с.

8 Бикмурзин М.П. Предмет преступления: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд.юрид.наук. Уфа, 2005. С. 166-167

9 Спиридонова О.Е. Символ как предмет преступления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2002. – 27 с.

10 Козаченко И.Я., Новоселов Г.П. Уголовное право. Общая часть. М., 2010. – 211 с.

11 Мазуренко Е.А. Объект и предмет уголовно-правовой охраны преступлений против собственности: современные проблемы квалификации. М., 2003. – 96 с.

12 Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть. Учебник. Отв. ред. – д.ю.н., проф. И.И. Рогов и д.ю.н., проф. К.Ж. Балтабаев. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016. – 448 с.

Жетібаев Н.С.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, "Халықаралық құқық" кафедрасының доценті,
з.ғ.к, E-mail: Zhetybaev-14@mail.ru

Қуаналиева Г.А.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, "Кеден, қаржы және экологиялық құқық"
кафедрасының профессоры м.а., з.ғ.д, E-mail: Kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Мадыхан С.М.

Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының «Қылмыстық-құқықтық пәндер және
құқық қорғау» кафедрасының аға оқытушысы, E-mail: madhansaule@mail.ru

**АДАМ САУДАСЫ ҚЫЛМЫСТАРЫМЕН КҮРЕСУДЕГІ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Түйін. Қазіргі таңда адам саудасы қылмыстары біздің уақытымыздың аса өзекті мәселелерінің бір болып қалуда. Құлдық осыдан 200 жыл бұрын жойылуға қарамастан, адамдар саудасы құлдық ретінде көрініс тауып қазіргі кезеңде бұл институт өзгеріске түсе отырып қайтадан жандануда. ХХІ ғасырдың басында адамдарды саудаға салу адамның құқығын таптаудың елеулі нысандарының бірі болып қалды. Адамдарды саудаға салу мәселесі күн сайын көптеген адамдарды қамтуда.

Түйін сөздер: адамдар саудасы, трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылық, өлім жазасы, миграция, балалар саудасы.

Summary. Now human trafficking is one of topical issues. Though slavery is destroyed 200 years ago, trade of a human at the present stage acquiring the status slavery comes to life new paints and signs. At the beginning of the 21st century human trafficking remains as one of forms of an essential unichnozheniye and human rights violation. Human trafficking gaining mass character quickly extends.

Keywords: human trafficking, transnational organized crime, death penalty, migration, child trafficking.

Резюме. В настоящее время торговля людьми является одним из актуальных вопросов. Хотя рабство уничтожено 200 лет тому назад, торговля людьми на современном этапе приобретая статус рабство оживает новыми красками и признаками. В начале ХХІ века торговля людьми остается как одна из форм существенного уничтожения и нарушения прав человека. Торговля людьми приобретая массовый характер быстро распространяется.

Ключевые слова: торговля людьми, транснациональная организованная преступность, смертная казнь, миграция, торговля детьми

Адамдар саудасымен күресудегі ЕҚЫҰ ерекше рөлін айтып кетуіміз қажет, ЕҚЫҰ осы мәселеге қарсы тұруда тиісті нормативті құқықтық актілерді (мысалы, адамдар саудасымен күресу туралы ЕҚЫҰ іс-әрекеттер жоспары) қабылдай отырып сүбелі үлес қосуда [1, 12 б].

ЕҚЫҰ арнайы өкілінің Бюросының маңызды әрекетін атап өтуіміз қажет, ол ЕҚЫҰ іс-әрекеті Жоспарының ережелерін орындауға тырысып жатыр және теориялық және тәжірибелік аспектісін жүзеге асыруда. Сонымен қатар, арнайы өкілдің Бюросы:

1) Үкіметтермен ынтымақтаса отырып, оларға тиісті көмек көрсетеді;

2) Халықаралық ұйымдармен соның ішінде Еуропа Кеңесімен, ЮНИСЕФ-пен, әртүрлі үкіметтік емес ұйымдармен тығыз әріптестік қатынастар орнатқан;

3) Ақпарат құралдарына ашықтықты қамтамасыз ету жолымен ұйым мүшелеріне көмек және қолдау көрсету, ақпараттар алмасу мен мәліметтер жинау мақсатымен көмек көрсетеді.

Жыл сайын АҚШ Мемлекеттік Департаменті адамдар саудасы жөнінде баяндама жасайды. 2010 жылы алғаш рет оның құрамына АҚШ енді, адамдар саудасын жоюға бағытталған және минималды стандарттарды орындайтын, оның ұйымдастырушылары мен орындаушыларын қудалауды немесе жәбірленушілерді қорғауды көздейтін елдердің қатарынан көрінді. Сонымен қатар, осы топқа Италия, Словения және Оңтүстік Корея елдері де енді.

Италия Еуропалық Одақ елдерінің ішінде осы мәселені шешудегі алдыңғы қатарлы мемлекет болып танылады. Ол трафикингті жоюға нақты бағытталған құқықтық актілерді қалыптастырды. Елдің аумағында адамдар саудасы туралы Заң жұмыс істей отырып, адамдар саудасымен күресте әртүрлі ведомстволардың іс-әрекетін үйлестіреді және жәбірленушілердің заңды мәртебесін қамтамасыз етуде көмек көрсетеді. Заң Италияның құқық қорғау органдарына адам саудалаушылардың кірістері мен мүліктерін алуға немес тәркілеуге рұқсат береді. Түскен табыстан жәбірленушілерге өтемақы төлеуге, жәбірленушіге куәгер құқығын иеленуге рұқсат береді, сондай-ақ сотта өзінің мүддесін толық қорғау үшін басқа да процессуалдық құқығын ұсынады. Сонымен

қатар, Италияда «Жезөкшелікті алып тастау туралы және басқа да адамдарды жезөкшелік мақсатпен пайдалануға қарсы күрес» туралы (20 ақпан 1958 жыл) Ереже қолданылады. Аталған келеңсіз құбылыспен күресудегі Бельгияның тәжірибесі қызықтырады. XX ғасырдың 90 жылдары Антверпен Шығыс Еуропадан адамдарды саудалаудың негізгі орталығына айналды. Аталған мәселемен күресуде 13 сәуір 1995 жылы адамдар саудасы, балалар порнографиясы және кәмелетке толмағандарды жыныстық пайдаланғаны үшін қылмыстық жаза мен жауаптылық мазмұнын көздейтін заң қабылданды. Қылмыстың арнайы түрі – адамдар саудасы көзделінді және «секс-туризм» жарнамасына тиым салынды, ол әйелдер мен балалар саудасын жасыру ретінде көрініс тауып отырды.

Бельгияда адамдар саудасына жәбірленгендерді қорғау туралы Бағдарлама жұмыс істейді. Көмек көрсететін арнайы ұйымдарға жүгінген жәбірленушілерге елде 45 күн болу құқығы беріледі. Осы кезеңнің ішінде олар адам саудалаушыларға қарсы талап қоя алады. Егер жәбірленуші қаласа оған тұру үшін үш айға уақытша баспана береді және уақытша жұмыс істеуге рұқсат беріледі. 1995 жылғы заңсыз тасымалдаулар мен адамдар саудасы туралы Заң жәбірленушілерді қолдаудың механизмін неғұрлым күшейте түсті.

Сондай-ақ Бельгияда контрабандалық тасымалдаудың жәбірленушілеріне көмек көрсету Бағдарламасы жұмыс істейді. Аталған бағдарламаға сәйкес мамандандырылған ұйымдар жәбірленушілерге баспана ұсынады, медициналық көмек көрсетеді, әлеуметтік қамтамасыз етеді және жұмыс іздеуге көмек көрсетеді. Адамдарды саудалау мәселесі АҚШ-та негізгі күрделі мәселелердің қатарында, жыл сайын жүздеген мың адам әлем елдерінен жұмыс іздеп осы елге келеді де олардың көпшілігі құлға айналады. Барлық штаттарға ортақ ақ нәсілді құлдық туралы адамдар саудасы жөніндегі федералды заң танылады. Аталған заң кез келген адамға (кәмелетке толғанға немесе кәмелетке толмағанға) қолданылады, бір адам екінші адамды жезөкшелікке салу немесе басқа да жыныстық сипаттағы құқық бұзушылықтар жасау үшін саналы түрде бір штаттың немесе мемлекеттің шекарасынан алып өтеді.

Адамдарды саудалаушыларға қатысты қатаң жазаны біз Тайландтың Қылмыстық кодексінен кездестіреміз. Тайланда адам ұрлау қылмыстарын бостандық пен беделге қарсы қылмыстарға жатқызады. Адамды пайда көру мақсатымен ұрлаған әрекеттер үшін Тайландта 15 немесе 20 жылға бас бостандығынан айырады немесе ірі мөлшерде айыппұл салынады немесе өмір бойы бас бостандығынан айыруға әлде өлім жазасына кесіледі. Егер де осы тұрғыдағы қылмыстарды жасау барысында ұрланған адамға жарақат келсе немесе қинау әрекеттері жасалынса, кінәлі адам өмір бойы түрмеге отырғызылады немесе өлім жазасына кесіледі.

Ресей осы мәселені шешуде елеулі күш-жігер жұмсауда, бірақ та олардың әрекеттері соншалықты пәрменді емес. Мысалы, мемлекет және Үкіметтік емес ұйымдарды шетелдік донорлар қаржыландыратындықтан өздерінің іс-әрекеттерін үйлестірмейді және әр қайсысы өздерінің аумақтарында әрекет етеді.

2003 жылы Ресейде адамдар саудасымен күресу туралы Заңды әзірлеуге талпыныс жасалынды. Ресей Заңын жасау үшін негіз ретінде американдық Trafficking Victims Protection Act of 2000 Заңы алынды, Ресей заңын әзірлеушілер Ресейдегі ұйымдасқан қылмыстылықтың дамуының сипаты мен қарқынын өздерінің заңдарына ескере отыра енгізуді көздеді. Аталған заңның ерекше белгісі ретінде бұрын Ресей заң актілерінде кездеспеген бағдарламалық, кешендік, үлгілік алынды [2].

Аталмыш мәселені шешуде әртүрлі мемлекеттер әртүрлі әдіс-тәсілдерді ұстанады, егер де 1999 жылы Швецияда жыныстық қызметтерді пайдалану заңсыз деп танылса, 2002 жылдың қаңтар айынан бастап Нидерландыда жезөкшелік заңдастырылды. Жекелеген елдер де құқық бұзушылар үшін жазалау шарасын қатаңдатып жатыр. Мысалы, біздің көршіміз Қырғызстан 2003 жылы өздерінің Қылмыстық кодексіне адамдар саудасы үшін жазаны күшейтуді көздейтін, яғни 20 жылға дейін түрмеге жабу немесе мүлкін тәркілеу түріндегі жазаны көздейтін өзгерісті енгізді. Осыған ұқсас өзгерістер әлемнің басқа да елдерінде мәселен, Дания, Алжир, Исландия және Біріккен Корольдікте енгізілді.

2002 жылы Данияда заңшығарушылық деңгейде байланыс каналының құпиялылығын бұзуға қатысты тергеу органдарының мүмкіндіктері едәуір кеңейтілді. Грекияда президенттің 233/2003 Жарлығына сәйкес жезөкшеліктен, адамдар саудасынан, құлдықтан зәбір көрген адамдар, қазіргі кезде тұрғын үйге, тамақтануға, психологиялық қолдауға, зәңі көмек алуға және кәсіби дайындыққа құқығы бар [3]. Осыған ұқсас шаралар Австралияда, Құрама Штаттарда да бар. Сондай-ақ көптеген мемлекеттерде жәбірленушілер мен куәгерлерді қорғау шаралары күшейтілуде.

Нақтырақ айтқанда, Болгарияда сот талқылауы барысында құпиялылыққа кепілдік беріледі. Польшада жәбірленушілер мен куәгерлерге жауапкердің сот залында болмауына қарамастан

көрсету беруге рұқсат беріледі. Германияда, Испанияда, Италияда, Канадада, Польшада және Құрама Штаттарда адамдар саудасының жәбірленушілеріне уақытша немесе тұрақты тұрғын жай беріледі [4, 4 б]. Адамдар саудасымен күресу үшін біз оның таралу көлемін нақты білуіміз қажет, өкінішке қарай бізде оны анықтайтын мәліметтер тапшы. Бұл мәселе Қазақстан Республикасында әлі күнге дейін теориялық тұрғыдан шешімін таппаған күрделі мәселе. Осы мәселені шешуде дұрыс және пара-пар тәжірибелік шаралар әзірлеу қиындық туғызуда, бұл келеңсіз құбылыс жыл өткен сайын саны өсе түсуде [5, 3 б]. 112 оқиғаның (100%) , 87 адам (78%) – еңбек күшінің жәбірленушісі және 25 адам (22%)–сексуалды пайдаланушылардың жәбірленушілері болды. Ресми статистика адамдар саудасының мәліметімен айналысатын қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдардың мәліметтеріне қарағанда едәуір айырмашылығы бар [6].

Осы мәселеге байланысты мәліметтерде айырмашылықтар бар. Егер де ресми статистика басқа мәлімет берсе, үкіметтік емес ұйымдар басқаша мәліметтерді таратуда. Нақты еліміз бойынша адамдар трафигіне қатысты мәліметтерді алу өте қиын. Адамдар саудасымен әлемде көптеген ұйымдар айналысуда, мысалы, Миграция бойынша халықаралық ұйым (МХҰ), Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ОБСЕ), Еуропалық Одақ (ЕО) және басқалары. Қазақстан Республикасында адамдар саудасының алдын алуға байланысты және одан жәбір көрген тұлғаларға медициналық көмек көрсетуге байланысты ақпараттық қызметпен айналысатын 20 дан астам ұйым бар. Мысалы, «Родник» деп аталатын әйелдер мен балаларды әлеуметтік-психологиялық оңалтатын және бейімдейтін Қоғамдық қор орталығы, Орталық Азияда адамдар саудасына қарсы Үкіметтік емес ұйымдардың Ассоциациясы. Олардың осы саладағы тәжірибесі жеткілікті. Олардың кейбірі медициналық та, психологиялық та көмек көрсетеді. Мысалы, «Родник» Қоғамдық қор орталығының осы мақсаттар үшін өзіндік бейімдеу орталығы бар.

Айықтыру бағдарламасынан өткен адамдар саудасының құрбаны болған адамдардың саны туралы мәлімет:

Орталық ашылғанға дейін	2011 жыл	2012 жыл	2013 жыл	2014 жыл	Барлығы
13 адам, соның ішінде: 6 – Өзбекстан азаматы 7 – Қазақстан азаматы	19 адам, соның ішінде: 10 – Өзбекстан азаматы 8 – Қазақстан азаматы 1 – Қырғызстан азаматы	17 адам, соның ішінде: 7 – Өзбекстан азаматы 2 – Қазақстан азаматы 2-Қырғызстан азаматы 2-Тәжікстан азаматы	9 адам соның ішінде: 7 – Өзбекстан азаматы 2 – Қазақстан азаматы	8 адам соның ішінде: 4 – Өзбекстан азаматы 2 – Қазақстан азаматы 2 – Ресей азаматы	66 адам: 34 – Өзбекстан азаматы 21 – Қазақстан азаматы 4 - Қырғызстан азаматы 5 – Тәжікстан азаматы 2 - Ресей азаматы

Келу уақыты – жеке тәртіппен шешіледі. (Ескерту: Гендерлік құрамы: Әйелдер – 63. Пайдалану түрі: еңбек – 12; жыныстық қызмет – 53; куәгер – 1; адамның құқығын бұзудың басқа да түрлері – 2. Кәмелетке толмағандар: Өзбекстан азаматтары – 6 адам; Қырғызстан азаматтары – 3 адам; Қазақстан азаматтары – 3 адам; Тәжікстан азаматтары – 2 адам.

Олардың ішінде 4 адам – еңбекке пайдалану; 9 – адам жыныстық қызметке пайдалану; 1 – адам жыныстық қызметті пайдаланудың куәгері).

Осы кестеден көрініп отырғанындай «Родник» Қоғамдық қорында айықтыру бағдарламасынан өткен жәбірленушілердің көпшілігі Өзбекстан мемлекетіне тиесілі. Одан кейін Қазақстан. Бұл ішкі трафигтің күшейіп тұрғандығын көрсетеді.

Кейбір мәліметтер бойынша, Қазақстаннан тасымалданатын адам саудасынан түсетін ақшалай айналым 1 миллион \$ асып түседі, ішкі трафигті санамаса нақты сан – 3-4 миллион \$ асып түсуі мүмкін. Кейбір мәліметтер бойынша Шымкент қаласында 1500 астам жезөкше қыз-келіншектер жұмыс істейді. Олардың тең жартысы бізбен көршілес мемлекеттердің азаматтары (Өзбекстан және Тәжікстан). Осы елден келген «түнгі көбелектер» орташа есеппен қазақ жерінде 300 ден 600 \$ табыс таба алады, ол елдің азаматтары үшін бұл үлкен табыс болып саналады. Аталған елдерден келген жезөкше қыздардың айтуынша, алладан қорқатын патриархалды өзбек және тәжік қышлақтары қазір едәуір өзгеріске түскен. Әндіжан облысынан (Өзбекстан) келген 18 жасар Зухра өткен жылы Қазақстанға туысқандарының келісімімен келіп қазіргі таңда бүкіл отбасын асырап отырғандығын айтты. Жезөкше қыздардың көпшілігінің айтуынша оларды азғырып-көндірудің тәсілдері

жеткілікті. Кейбіріне жақсы жұмыс тауып беремін деп уәде береді, кейбірінің құжаттарын келген бойда сутенерлар тартып алып ұрып-соғу немесе қорқыту арқылы жезөкшелікпен айналысуға салған, кейбіреулері өз еріктерімен Қазақстанға жезөкшелікпен айналысуға келген.

Қазақстанда көршілес мемлекеттердің азаматтарын жыныстық пайдаланудан басқа мәжбүрлеп еңбекке салу да дамыған.

Криминалды жаңалықтар хабарламасы көрсетіп отырғанындай Қазақстанның солтүстік облыстарының тұрғындары адам саудасының құрбандары ретінде Шығыс Еуропа мемлекеттеріне тасымалданады, ал Оңтүстік облыстардың қыздары Араб елдеріне тасымалдануда. Полицияның мәліметінше 2010 жылы Оңтүстік-Қазақстан облысынан шет мемлекетке жалақы табу үшін 200 адам шыққан.

2001 жылы халықаралық дау туындады. 2001 жылы ақпан айында Оңтүстік-Қазақстан облысына албандық сутенер Фато ісіне қатысты Франциядан полиция келді. Ол өзінің көмекшісі (Қазақстан азаматтарының көмегімен) қазақ қыздарын Париждің махабат нарығына тасымалдау каналын жолға қойған. Кейіннен ол ұсталды, онымен бірге полицияның қолына Шымкент қаласының қыздары да түскен. Осы оқиғадан кейін француздар өз елінде бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған «Қазақстан жезөкшелерінің құпия синдикаты ашылды», «Шығыстан секс-экспанция» деп аталатын мақалаларды ала келді.

Қазақстан аталған келеңсіз құбылыспен күресуде елеулі қадамдар жасауда. Қазақстан Республикасының Үкіметінің жанында Қазақстан Республикасының Әділет Министрлігі басқаратын адамдарды заңсыз алып келу, алып кету мәселесімен айналысатын Ведомство аралық комиссия жұмыс істейді. Комиссия құрамына мемлекеттік, құқық қорғау органдарының, үкіметтік емес органдар мен халықаралық ұйымдар кіреді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009-2011 жылдарға арналған адамдар саудасымен байланысты қылмыстардың алдын алу және тойтару бойынша іс-шаралар жоспары жүзеге асырылды.

Шолушылардың айтуынша құлдар саудасымен күресуде заңсыз еңбек мигранттарын заңдастыру акциясы оң әсер етті. Бұл акция Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігімен Қазақстан Республикасының «Заңсыз еңбек мигранттарын заңдастырумен байланыстырумен рақымшылық жасау» туралы Заңына сәйкес 2006 жылдың тамыз-желтоқсан айы аралығында жүргізілді.

Осы акцияның нәтижесінде 164,6 мың заңсыз еңбек мигранттары заңдастырылды. Оның ішінде: Өзбекстаннан – 117 133 адам (71,1%), Қырғызстаннан – 23 856 адам (14,5%), Ресей Федерациясынан – 10 760 адам (6,5%), Тәжікстаннан – 4673 адам (2,8%), басқа да мемлекеттерден – 8164 адам (4,9%) [7, 45 б.].

Әр жыл сайын республикалық бюджеттен «Шет мемлекеттерге заңсыз алынып кеткен және адамдар саудасының құрбаны болған, сондай-ақ шет мемлекеттерде басқа да қылмыстардан жәбірленген немесе форс-мажорлық жағдайларда қалған Қазақстан Республикасының азаматтарына қаржылық көмек көрсету туралы» Бағдарламаға қаржы бөлінеді. Сонымен қатар Қазақстанда Әділет Министрлігінің әріптестері – дағдарыс орталықтары жұмыс істейді. Олар адам саудасынан жәбір көрген адамдарға білікті психологиялық көмек көрсетеді. Біздің елімізде олардың жалпы саны – 33.

2008 жылы мемлекет бұқаралық ақпарат құралдары арқылы ақпараттық науқандарды жүргізу үшін 330 000 \$ бөлді. Барлығы адамдар саудасына қатысты 300 – ден астам теле және радио бағдарлама шықты, 400-ден астам баспасөз құралдарына мақала жарияланды.

Адамдар саудасымен күресті күшейту мақсатында Қазақстан Республикасы 2008 жылы бірқатар маңызды құжаттарды ратификациялады, осы жылдың ақпан айында 25 қыркүйек 1926 жылғы Құлдық туралы конвенцияны ратификациялау, 7 желтоқсан 1953 жылғы Құлдық Конвенциясына өзгерістер енгізу туралы және 7 қыркүйек 1956 жылғы Құлдық, құл саудасы және құлдыққа ұқсас институттар мен әдеттерді жою туралы қосымша конвенция туралы Заңды қабылдады. Сонымен қатар, атап өту қажет Қазақстан Бала құқығы туралы Конвенцияның, аталған Конвенцияға Факультативті хаттаманың, адамдар саудасына, балалар жезөкшелігіне және балалар порнографиясына қатысты Конвенцияның, әйелдерге қатысты нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы Конвенцияның, № 29, № 105, №182 Халықаралық Еңбекті Ұйымдастырудың үш Конвенциясының қатысушысы болып танылады. Қазақстан Республикасы (2002 жылы) Адамдар саудасының алдын алу және онымен күрес туралы Брюссель декларациясына, адамдар саудасына, балалар жезөкшелігіне және балалар порнографиясы туралы Конвенцияға Қосымша хаттамаға (2000 жыл) қол қойды. «Адамдар саудасына қарсы тұру мәселесі бойынша кейбір заң актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданды. 2008 жылы мамыр айында Қазақстан «Трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы БҰҰ

Конвенциясын», (Палермо хаттамасын) және оған қосымша 3 хаттаманы ратификациялады. Ратификацияға дейін біздің еліміздің қылмыстық және әкімшілік заңдарын адамдар саудасына қарсы халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге байланысты көптеген жұмыстар атқарылды.

Адамдар саудасына ерекше маңыз бере отырып, құқық қорғау органдары азаматтардың миграциялық үдерісінің криминогенді аспектілеріне дер кезінде жауап беру үшін барлық көптеген шараларды жасауда. ПМ тарапынан «STOP-трафик» жедел-ізвестіру алдын алу шаралары жүргізілуде, осы іс-шаралардың негізгі міндеті болып адамдар саудасының фактісін, жезөкшелікпен айналысуға тартуды, еңбек күшіне пайдалану үшін адамдарды пайдалану немесе заңсыз бас бостандығынан айыру мақсатында фактілерді анықтау. .

5 қыркүйек 2011 жылы полицейлермен операция жүргізілді. Қабылданған шарлар нәтижесінде полиция қызметкерлерімен келесідей фактілер анықталды: адамдар саудасының 5 фактісі, кәмелетке толмағандарды саудаға салудың 3 фактісі, жезөкшелікпен айналысуға тартудың 3 фактісі, притонда ұстау мен жезөкшелікке жеңгетайлықтың 40 фактісі және шығарып жіберу туралы шешімді орындамаудың 16 фактісі анықталды.

Жеңгетайлықпен айналысқан 49 адам және жезөкшелікпен айналысқан 383 адам, олардың 2-уі із-түссіз жоғалды деп іздеуде болған. Ішкі істер органдарының арнайы мекемелеріне тұлғасын анықтау үшін 99 адам тоғытылған, оның 51 ақылы жыныстық қызмет көрсетіп жүрген ТМД мемлекеттерінің азаматтары. Сондай-ақ Қазақстан аумағында жүріп-тұру ережесін бұзған 58 адам анықталды. Алматы қаласының ПД қызметкерлерімен қаладағы қонақ үйдің 50 жастағы иесі және қаладағы қонақ үйлердің бірінің 3 әкімшісі ұсталды. Олар осы қонақ үйлерде жезөкшелерге притондар ұйымдастырған және жеңгетайлықпен айналысқан. Сонымен қатар осы қонақ үйлерде жеңіл жүрісті 8 қыз анықталған, оның біреуі Қазақстан Республикасының аумағында көші-қон заңдарын бұзған Өзбекстан Республикасының азаматшасы.

2012 жылы адамдар саудасына байланысты 200-ден астам қылмыстық іс қозғалды.

Адамдар саудасына қарсы пәрменді күрес жүргізу халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асырмау арқылы мүмкін емес. Қазақстан басқа да елдермен екі жақты және көп жақты келісімдер жасасты. А. Шорманбаеваның айтуынша, барлық жоғарыда келтірілген келісімдердің ішінде тек қана бір келісім Қырғызстан Республикасының Үкіметімен жасалған келісім ғана жұмыс істеуде [7, 14 б]. Біздің мемлекетіміздің тарапынан адамдар саудасына қатысты қабылданып жатқан шаралар ТМД мемлекеттерінің ішіндегі ең тиімдісі болып танылады.

Жезөкшеліктің құқықтық мәртебесі әртүрлі елдерде әрқалай. Кейбір мемлекеттерде жезөкшелік толықтай заңдастырылған, қайсыбір мемлекеттерде жезөкшелікке толықтай тиым салынған — бір жағдайларда заңшығарушылық тиым салу толық сақталады, кейбір жағдайларда формалды түрде ғана сақталады.

Лев Щегловтың пікірінше қазіргі түсінік бойынша заңдастырылған жезөкшелік біздің дәуірімізге дейін VI ғасырда Соломон патша «арнайы жарлық шығарып», онда арнайы орындарда жезөкше әйелдер басқа әйелдерден сыртқы бейнесі бойынша ажырататындай киініп, өздерінің табыстарының бір бөлігін мемлекетке беріп отырған дейді. Оның айтуынша, одан ертерек уақытта ру тайпалық қоғамда «қонақ жайлылық жезөкшелік» түсінігі қалыптасты (алыстан келген қонаққа таңдауына әйел ұсынылады) және храмдық жезөкшелік (жыныстық қызметі үшін табыс жезөкшеге емес, храмның қазынасына түседі) [8, 156 б].

Жезөкшелік Ежелгі Римде заңды болды, нақтырақ айтқанда тарихшылар сол кездегі жезөкшелер үйінің тарифін анықтаған, ол 2006 жылы музей ретінде қайтадан ашылды, осы музейге кіру үшін көрермен 8 құты қызыл шараптың құнын төлеуі тиіс болды [9].

Амстреданның әйгілі «қызыл шамдар кварталы» XIV ғасырлардан белгілі, XVII ғасырда Голландия әлемдік сауда орталығының бірі ретінде, заңды жұмыс істеп тұрған кәсіпорын — магистраттың инспекторы әр матрастан тиесілі салығын жинады [10].

ТМД мемлекеттерінде Кеңестер Одағынан қалған құқықтық модель жұмыс істейді — жезөкшеліктің өзі тек әкімшілік шара ретінде, ал жезөкшелікке мәжбүрлеу қылмыстық құқық бұзушылық ретінде жазланады. Бірқатар айырмашылықтар да бар, мысалы, Молдова жезөкшелікті толықтай заңдастырды, ал Тәжікстан билігі керісінше жазаны қатаңдатудың нұсқаларын қарастыруда. сама проституция наказуется только административным образом,

Украинадағы жезөкшелік, притондарды құрғаны және ұстағаны немесе жеңгетайлық үшін азаматтардың салықпен ұсталмайтын табысының елу есептік көрсеткішінде айыппұл салынады немесе екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығы шектеледі.

Аталған қылмыс құрамының ауырлататын бөлігі болып пайда табу мақсатымен, бұрын осы қылмыс үшін сотты болған әлде ұйымдасқан топпен жасалынған қылмыстар танылады. Аталған

қылмыс құрамы үшін бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан шектеу немесе сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Қылмыстың аса ауырлататын құрамы болып көмелетке толмаған адамды тартумен жасалынған іс-әрекет танылады. Қылмыстық жаза шарасы ретінде екі жылдан жеті жылға дейін бас бостандығынан айыруға сотталалу көзделінген.

Украина Республикасының Қылмыстық кодексінің 303-бабында жеңгетайлық және жезөкшелікпен айналысуға тартқаны үшін қылмыстық жауаптылық белгіленген.

Адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту немесе алдау, бопсалау немесе адамның тәуелді жағдайын пайдалана отырып немесе зорлықпен қорқыту арқылы жезөкшелікпен айналысуға мәжбүрлеу немесе жеңгетайлық үшін үш жылдан бес жыл мерзімге дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады. Сондай-ақ осы қылмыс құрамы бірнеше ауырлататын құрамдардан тұрады. Қылмыстық кодекстің 303-бабының 1 бөлігінде көзделген бірнеше адамға қатысты немесе қайталанып жасалған немесе алдын ала сөз байласу арқылы топ болып жасаған немесе қызметтік жағдайын пайдалану арқылы лауазымды тұлғаның жасауы немесе жәбірленуші материалды немесе басқа да тәуелділіктегі жағдайын пайдаланып жезөкшелікке тартса төрт жылдан жеті жыл мерзімге дейін бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Қылмыстық кодекстің 303-бабының бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген әрекеттер, яғни көмелетке толмағанға немесе ұйымдасқан топпен жасалынған әрекеттер танылады. Қылмыстық кодекстің 303-бабының бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген әрекеттер, яғни жасөспірімге қатысты немесе ауыр зардаптар алып келген әрекеттер.

Аталған баптың ескертуінде жезөкшеліктің нақты ұғымы беріледі. Жезөкшелік деп басқа адамның жезөкшелікпен айналысуын қамтамасыз ету мақсатындағы іс-әрекеттерін түсінеміз.

Жасөспірімді немесе көмелетке толмағанды жезөкшелікпен айналысуға тарту немесе жезөкшелікпен айналысуға мәжбүрлеу үшін жауаптылық, мұндай әрекеттер алдау, бопсалау, аталған тұлғалардың тәуелді жағдайын пайдалана отырып немесе зорлық көрсетемін деп қорқытып, қызметтік жағдайын пайдалана отырып немесе сол тұлғаның материалдық немесе басқа да тәуелді жағдайын пайдалана отырып жасалғанына қарамастан жауаптылық туындайды [11, 45 б].

Украина заңдары жезөкшелікпен ұдайы айналысқаны үшін қылмыстық жауаптылықты көздейді — бұл азаматтардың салықтан ұсталынбайтын табысының 50 ден 500 мөлшерінде айыппұл салынады немесе 120 сағат мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартылады, бірақта 2006 жылы қазан айында Киев ҚІБ бастығы Виталий Ярёма жезөкшелерге әкімшілік айыппұл ғана қолданылады, бұл тиімсіз деді.

Бүгінгі таңда айыппұл 15 гривен (\$3) құрайды, жаза ретінде жезөкшені үш сағат ұстайды да, одан кейін хаттама толтырылады.

Айыппұл туралы шешімді тұрғылықты жері бойынша әкімшілік комиссия қабылдайды, Киевтегі жезөкшелердің 80 % шет жақтан келгендер. Біз тұрғылықты жері бойынша хаттаманы жібереміз, оған ешкім де көңіл аудармайды [12, 145 б].

Жезөкшелікті заңдастыру туралы пікірталас бірнеше жыл бойы украин қоғамында жалғасып жатыр, соған қарамастан елде заңсыз жезөкшелік кеңінен тарауда. Мысалы, канадалық журналист Виктор Маларектің пікірінше Киев пен Одесса секс-туризмнің ірі әлемдік орталықтарының бірі болып табылады, ал РБК каналы Қырымды «Секс-туризмнің кеңестер одағы уақытындағы орталығы» болған деп атады. Жартылай түбек қазіргі уақытта да осы атағын сақтап қалды деді. Ал Қырымның жергілікті билігі осы келеңсіз құбылыспен күреспейді, өйткені ол Қырымға елеулі көлеңкелі табыс әкеледі деді. Молдовада жезөкшелік үшін қылмыстық жауаптылыққа 2005 жылы тиым салынған деді. «Время» деп аталатын Кишинев газетінің айтуынша, мұндай шешім қалыптасқан нақты жағдайды көрсетті және қоғам тарапынан сынға алынбағандықтан көптеген молдаван әйелдері оны лайықты табыс табу көзі деп санады.

Молдовада жезөкшеліктің саны артып кетті. Оған елдегі экономикалық тұрақсыздық, кедейшіліктің төменгі деңгейі және жұмыс орындарының болмауы әсер етті.

Молдовадағы, Украина және Белоруссиядағы миграция бойынша Халықаралық ұйым бағдарламасының үйлестірушісі Фредерик Ларссон, 2005 жылы мамыр айында Кишинев қаласында өткен ұйымдасқан қылмыстылықпен күрес бойынша ведомство жетекшілерінің үшінші халықаралық конференциясында, Еуропа елдеріндегі жезөкшелердің 68 % жуығы Молдавияның азаматшалары болып шыққан.

Тәжікстанда жезөкшелік құқық бұзушылық деп танылып ақшалай айыппұл салынады. 2007 жылы қаңтар айында «Вечерний Душанбе» газеті тәжік астанасында жезөкшелік шырқау шегіне

жетті деп мәлімдеді— жезөкшелікпен, жеңгетайлықпен және притонды ұстаумен байланысты сол уақытта ПБ 1,1 мың жезөкше есепте тұр деді [13, 321 б].

Барлық шетелдік Еуропа мемлекеттері жезөкшелікке толық тиым салудан бас тартты. Оған тиым салу арқылы күресудің тиімсіз екендігін түсінді. Британдық құқық қорғау ұйымдарының қызметкерлерінің бірі Джерри Маклсонның сөзінше. Абсолютті зұлымдық — бұл жезөкшелік емес, оған тиым салу деді. Жезөкшелік тиым салынған жерде әр түрлі нысанда сыбайлас жемқорлық гүлдейді деді. Мен бұл жерде денсаулыққа елеулі зиян келетіндігі жайлы айтып жатқаным жоқ. Сол себепті де жыныстық қызметтерге толық тиым салынған елдерде, билік оны жұмсартуға тырысады.

Associated Press мәліметінше 2010 жылдың ортасында ТМД елдерінің шегінен тыс келесідей еуропа мемлекеттерінде тиым салынған: Албания, Исландия, Литва, Норвегия, Румыния, Швеция және бұрынғы Югославия мемлекеттері. Қалған еуропа мемлекеттерінде нақты елдің ұлттық заңдарымен белгіленген белгілі бір шектеулер бойынша тиым салынған. Нақтырақ айтқанда, жезөкшелер үйі Австрияда, Венгрияда, Швейцарияда, сондай-ақ Бельгияда, Данияда, Люксембургте және Финляндияда жезөкшелікке рұқсат етілген, бірақ жеңгетайлық және жезөкшелер үйіне тиым салынған.

Жезөкшені одан әрі заңдастыруда Нидерланды және Германия алдыға қарай жылжыды, бұл елдерде ғасырдың басынан бастап жезөкшелік заңды бизнес түрі ретінде, салығын төлеп және әлеуметтік қамсыздандырылуға жатады. Бірақта алғашқы он жылдықтың тәжірибесін ескере отыра, осы елдердің билігі бизнестің осы түрі неғұрлым өзіндік ерекшелігі бар және белгілі бір шектеулерді қажет етеді [14, 198 б]. Жезөкшелік заңды бизнес ретінде дамуына шектеу қойылған мемлекеттерде (мысалы Франция мен Италияда жезөкшелер үйіне 1946 және 1958 жылдары тиісінше тиым салынған), соңғы уақытта голландық-неміс нұсқасы бойынша одан әрі заңдастыру туралы үкіметтік жобалар кеңінен талқылануда.

Ұлыбритания заңдары жезөкшелікке тиым салмайды, бірақ оны бірқатар шарттар бойынша шектейді. Мысалы, жезөкшелерге көшеде кетіп бара жатқан ер адамдарға тиісуіне тиым салынған, болуы мүмкін клиенттің әйелдерге тиісуі және жеңгетайлық үшін қылмыстық жазаланады. В 2004 жылы ішкі істер министрі Дэвид Бланкет кейбір жезөкшелер үйін заңдастыруды ұсынды, бірақ оның ұсынысы қабылданбады [15, 190 б].

Ұлыбритания ішкі істер министрлігінің мәліметінше, 2006 жылдың басында 80 мыңдай жезөкше болған, олардың жартысы 25 жастан жас болған. Вестминистер университетінің әлеуметтанушылары британ жезөкшелерінің 3—4 % (мысалы, в Лидсте — 60 %) — өздерінің оқуына ақы төлеуі үшін табыс тауып жүрген студенттер болған [15, 167 б].

Ұлыбританияда Халықаралық секс-жұмыскерлерінің кәсіподағы (IUSW), жұмыс істейді, оған 2003 жылдан бастап GMB — Ұлыбританияның үшінші көлемдегі кәсіподағы кіреді. IUSW негізгі ұрандарының бірі болып басқа да мердігерлер мен жұмысшылар сияқты жағдайларда жұмыс істеп, жеке кәсіпкерлер сияқты жеңілдіктер алу танылады. Белсенділер жезөкшелікті толық заңдастыру үшін күресе отырып, заңмен тиым салу әлеуметтік зұлымдықты одан әрі күрделендіре түседі деді [15, 90 б].

Германияда жезөкшелік 2002 жылдан бастап заңдастырылды, бірақ онымен айналысуға тек Еуропалық Одақ елдерінің азаматшаларына ғана рұқсат берілді. Сол жылдан бастап жезөкшелікті беймораль әрекеттерге жтқызу сот тәртібімен қудаланды. Заң Германия жезөкшелеріне мемлекеттік әлеуметтік және зейнетақылық қамтамасыз етілуге, сондай-ақ медициналық сақтандырылуға құқық береді, қызметі үшін ақы төлеуден бас тартқан клиент сотқа тартылады. Жыныстық қызметтерді ұсынғаны үшін салық салынады. Жезөкшелер кәсіподаққа біріккен.

2007 жылдың басында «Новая известия» басылымының мәліметінше, бұл бизнес елдің ІӨ 5 % табысын алып келген. 2007 жылдың басында Германияның отбасы істері жөніндегі министрлігі тәжірибеде жаңа қабылданған заң жезөкшелердің жағдайын елеулі жақсартпады деп өздерінің зерттеулерінде көрсетті: тек жезөкшелердің 1 % еңбек шарты бойынша жұмыс істейді, көпшілігі әлі күнге дейін өздерінің айналысатын кәсібін жасырады деді. Адал емес клиенттерді сотқа тарту нормасы да жұмыс істемейді деді.

Бірақ заң адамдар саудасы немесе жезөкшелікке мәжбүрлегені үшін қылмыстық қудалауға кедергі жасамайды, бірақ оның жағдайы (нақтырақ айтқанда балалар жезөкшелігіне тиым салуға), түзеуге ықпалы қажет дейді отбасы істері жөніндегі министр Урсула фон дер Лейен. Заңды түзеуді талап ету және жезөкшелердің жағдайын жақсарту үшін, секс қызметтер Федералды одағы (BSD) Еуропалық Одақ елдерінің азаматшаларына ғана рұқсат берілген норманың ережелерін алып тастауды талап етеді.

Грекияда ресми түрде көше жезөкшелігіне рұқсат берілген, жезөкшелер үйіне тиым салынған. Басқа да мәліметтер бойынша жезөкшелер үйіне рұқсат берілген. Кез келген жыныстағы жезөкшелерге некеге тұруға тиым салынған. Егер некеге тұрса жұмыс істеуге берілген рұқсатты алып қояды.

Заң Данияда жезөкшелікке және жыныстық қызметтің басқа да түрлеріне тиым салмайды. 2005 жылы дат Торбен Хансен асқынған сал ауруымен ауыра отырып, осы қызметтердің әлеуметтік сипатын сипаттай отырып, жезөкшенің құқықтық мәртебесін мүгедектердің құқығы мәселелерімен байланыстырды: Данияда ақыл-есі шектеулі немесе тәндік кемістігі бар адамдарға қосымша шығындар төленеді, олар өз кезегінде мүгедектігіне байланысты беріледі деді. Хансеннің пікірінше, мүгедектерді қалыпты жыныстық өмірден үзбеуіміз қажет және ол әділетсіздік болады деді. Оның зерттеуі бойынша жыныстық қанағаттанбаған мүгедектер тарапынан өзіне-өзі көңіл толмаушылық, тіпті агрессия туындауы да ғажап емес деді. Өйткені мүгедек адам жыныстық қатынасқа түскісі келеді және мемлекет есебінен үйіне қыздарды шақыруға құқығы бар деген пікірде.

Италияда жезөкшелік құқық бұзушылық болып танылмайды, егер жыныстық қызметтер жеке тәртіппен көрсетілсе. Ұйымдасқан жезөкшелік — соның ішінде жезөкшелер үйіне 1958 жылдан тиым салынған. Заң сондай-ақ жезөкшеліктен түскен табысқа өмір сүруге және жезөкшелікке мәжбүрлеуге тиым салады. 2002 жылдан бастап жезөкшелер үйіне рұқсат беру мәселесі талқылануда, 2007 жылы Италияның коммунистік жаңғыру партиясы Римде «секс паркі» деп аталатын — арнайы жезөкшелер үшін «жұмыс зоналары» құруды ұсынды.

Латвия 1998 жылы жезөкшелікті заңдастырды. Жезөкшелікпен айналысуға кәмелетке толмағандарға және денсаулық сақтау министрлігімен бекітілген денсаулық картасы жоқ азаматшалардың айналысуына тиым салынған. Жыныстық қызметтерді жалға алу келісім-шарты жасалынған жеке пәтерлерде немесе жайларда қызмет көрсетуге рұқсат берілген. Кейбір латвиялық депутаттардың және Рига полициясының ресми тұлғаларының айтуынша, көп жағдайларда Латвияда заңдық күші бар «Адамдар саудасымен және үшінші тұлғалар тарапынан жезөкшелікке пайдаланумен күресу туралы» БҰҰ Конвенциясына қайшы келеді. Жезөкшелер үйіне және жеңгетайларға тиым салынған.

Литвада жезөкшелікке тиым салынған және ақшалай айыппұлмен жазаланады. Тек жезөкшелердің өзін ғана емес, олардың клиенттері де жазаланады. Бірақ та ресми билік жезөкшеліктің бар екенін мойындайды және жезөкшелерді қажетті құралдармен қамтамасыз ету үшін мемлекет тарапынан қаржылар бөледі.

Жезөкшелік Нидерландыда 2000 жылы толық заңдастырылды. Жезөкшелер жеке кәсіпкер ретінде, өздерінің табыстарынан салық төлейді және секс-индустрия жұмыскерлерінің кәсіподағына біріккен және арнайы жәрдемақылар алады.

2000 жылы заңдастыру елеулі дәрежеде нақты қадам ретінде — мысалы, Амстердамның «қызыл шамдар кварталы» (жезөкшелер өздерін жарнамалайды), қаланың ең бір көрсететін орны ретінде бұрыннан билік тарапынан қудалаушылыққа ұшырамады.

Керісінше кварталды жабуға талпыныс немесе көңіл көтеру орындарының санын азайту оның тұрғындарынан да, сондай-ақ құқық қорғау ұйымдарынан да елеулі қарсылыққа ұшырауда. Амстреддамға қонаққа келген туристердің үштен бірі, осы кварталға соқпай кетпейді. Британдық журналист Рут Хопкинстің мәліметінше, заңдастырылған жезөкшелік мафиозды топтардың бақылауында және заңдар бұзыла беруде — мысалы, көші-қон заңдары. Көршілес Бельгия мен Францияда жезөкшелікпен айналысқан заңсыз мигранттарға, егер олар өздерінің жеңгетайларын көрсетсе тұрғылықты мекен-жай мен орын беріледі, ал голландияның заңында мұндай ережелер жоқ. Жыныстық зорлықтың құрбаны болған заңсыз имигранттармен ынтымақтастық жасау Голландия билігіне қиындық туғызуда.

Соңғы жылдары Нидарландының және Амстердамның билігі жезөкшелікті туристерді тартатын қолайлы фактор деп есептемейді және олардың жұмысын шектеудің кейбір нұсқаларын енгізуде. 2008 жылы жезөкшелер үйін лицензиялауды және тіркеуді енгізді және муниципалитет «қызыл шамдар кварталында» жезөкшелер үйін екі есе қысқартты, ал 2010 жылы Амстердамның вице-мэрі Лодевик Ашшер жезөкшелікпен айналысудың төменгі жасын 18-23 жасқа көтерді, сондай-ақ жезөкшелікпен сағат 4:00 ден 8:00 аралығында айналысуға тиым салды.

Румынияда жезөкшелікке ресми тиым салынған, арнайы үкімет аралық келісім румын азаматтарына жезөкшелікпен Австрияда айналысуға тиым салған. Бірақ та «Утро.ру» 2003 жылы мынадай мәлімдеме таратты:

Румынияда жезөкшелікпен күресуді қойды. Билік өкілдері жезөкшелердің тұрақты түрде медициналық тексерістен өтіп тұрғандығын қалайды. Финляндия билігі жезөкшелікті толық жою

мүмкін емес деді. Хельсинки полициясының бір қызметкерінің айтуынша, Финляндияда негізінен жезөкшелікпен айналысуға мәжбүрлеумен күреседі. Финляндия заңдары жезөкшенің клиенті оны жезөкшелікке мәжбүрлегені үшін 4 айға бас бостандығынан айырылуға немесе ақшалай айыппұл салынады. Бірақта құқық қорғау органдары мұндай қылмысты дәлелдеу өте қиын деді.

Франция заңдарында жезөкшелікке рұқсат берілген, бірақ жеңгетайлық пен жезөкше үйлеріне, сондай-ақ кетіп бара жатқандарға агрессиялы тиісуге тиым салынған. Жезөкшелікпен айналысу үшін патент алу жеткілікті, бірақ жезөкше қыз-келіншектер тұрақты медициналық тексерістен өтіп тұруы қажет. 2003 жылы заңдар едәуір қатаңдатылды — жезөкшелер үшін «енжар тиіскені үшін» жаза енгізілді. Мұның түсінігі ретінде, өзін дұрыс ұстамау және киім киюдің ерекшелігін де жатқызды. Бұл социалистер және коммунистер тарапынан сайланған кейбір депутаттардың арасынан мақұлданбады және қоғамда және баспасөзде ерекше пікірталас туғызды. Құқық қорғаушылар заң полиция қызметкерлері тарапынан көптеген заңсыз әрекеттер жасауға жол ашып береді деді. Ал 2002 жылы Люксембург бағында жезөкшелер жалпы ұлттық шеру өткізді. Мұндай жағдай 1975 жылдан бері болмаған еді.

Жезөкшелермен жұмыс істейтін қайырымдылық ұйымдарының консультанты психолог Робер Леви заңдағы жаңашылдықтар жағдайды одан әрі нашарлата түсті, жезөкшелерді көшеден куу арқылы, олар Интернет арқылы байланысқа шығатын болды, енді олармен байланысқа түсу өте қиын деді. Жаңа заңдар осы қыздардың одан әрі маргиналдануына әсер етеді деді. 2013 жылдың ортасында Би-би-си-дің Орыс қызметі қоғамдық пікірге байланысты мынадай мәлімет келтірді: жезөкшелерді көшеден тазалауға байланысты биліктің әрекетін үштен екісі қолдады, ал 63 % пайыздайы қайтадан жезөкшелер үйін ашуды қолдады. «Mouvement du Nid» қайырымдылық христиан ұйымының президенті Клодин Легардиньенің мәлімдеуінше, заңдағы өзгерістер заңсыз иммиграцияға қарсы бағыттталып, нақты жезөкшелікке қарсы күрес жүргізіліп жатқан жоқ деді.

Кейбір қалаларда, мысалы Страсбургте, шет елден келген жезөкшелердің саны 90 % жетеді. Негізінен бұл қыздар Ресейден, Беларусьтен, Украинадан, Молдовадан, Польшадан, Чехиядан және Албаниядан келгендер.

Осы мәселені Жирондының префектісі Кристиан Фремон де айтуда. Иммигрант қыздарды жезөкшелікке тарту «құлдықтың қазіргі нысаны» деп айтуда және осы әйелдердің көпшілігі зорлыққа және зорлауға ұшырайды деді. Ресми мәліметтер бойынша, 2013 жылдың ортасында 15—18 мың жезөкше болды деді, бірақ бұл мәліметтер елеулі түрде кемітіліп көрсетілген деп атап кетті.

Француз заңдарына сәйкес жауапкершілікке тек қана жезөкшелер ғана емес, олардың клиенттері де тартылады. Бірақта бұл заң алғаш рет тек қана 2002 жылы қолданылды. Мұндай заң ережелері сондай-ақ Италияда, Латвияда, Литва, Норвегияда, Финляндияда және Швецияда әрекет етеді. Осындай заңдары енгізуді Украинаның Жоғары Радасы қарастыруда. Швецияда жезөкшеліктің өзі қылмыс емес, жыныстық қызметтерге ақы төлеу қылмыс болып табылады. Газеттер тиісті жарнамаларды ұсынуы мүмкін, жезөкшелер өздерін клиенттерге ұсынуы мүмкін. Барлық жағдайда құқық бұзушы болып жезөкшенің қызметін пайдаланған клиент жауапкершілікке тартылады. Жазасы ретінде - 4 жылға дейін бас бостандығынан айырылады. Эстонияда жезөкшелікке рұқсат берілген, бірақ жеңгетайлыққа тиым салынған. Әр түрлі қоғамдық ұйымдардың мәліметінше, Эстонияда 2010 жылдың тамыз айында, жезөкшелікпен 3 мыңнан астам әйел және 1 мыңнан астам еркек айналысқан.

Азияда, әсіресе Таяу Шығыста жезөкшелікке деген ресми көзқарас Еуропа елдерінен ерекшеленеді. Шарифатты ұстанатын елдерде (мұсылман құқығы) сирек кездесетін жағдайлардан басқа, жезөкшелікке қатаң тиым салынған және өлім жазасына кесіледі. Бірақта бұл тиым салу уақтыша неке деп аталатын дәстүрлі институттың көмегімен жеңіл айналып өтуде, яғни «түнгі молда» деп аталатын молда бір түнге некесін қияды. Танертең клиент пен жезөкше ажырасады. Шарифат бойынша ажырасу процедурасы өте жеңіл — үш рет куәгердің көзінше арнайы сөзді айту жеткілікті. Қысқа неке мерзімі кезінде уақытша күйеу, уақытша әйеліне белгілі бір сомаға ақша береді.

Иранда өлім жазасы ретінде жезөкшелік қана емес, сондай-ақ адылтер де жауаптылыққа тартылады. 2007 жылы Иранда ресми мәлімет бойынша 300 дай жезөкше болған. Жезөкшелікке тиым салу тек мұсылман елдеріне ғана тән емес. Мысалы, жезөкшелікке Камбоджада да тиым салынған, бірақта бұл секс-индустрияның осы елде қанат жаюына кедергі жасай алмауда, Мысалы, Newsru.com, мәліметінше 2004 жылдың аяғына таман осы елде 45 мың жезөкше жұмыс істеген.

Таиландта ресми түрде жезөкшелікке тиым салынған, бірақта бұл ол елдің әлемдегі секс-туризмнің жетекші мемлекеттерінің қатарына жатады, секс-туризм – жыныстық қызметтер көптеген массажды салондарда қызмет көрсетіледі; сондай-ақ заңсыз көше жезөкшелігі де кеңінен тараған.

Израилде жезөкшелікке тиым салынған, бірақ заңсыз притондар мен жеңгетайлар жұмыс істеп тұр. Соңғы жылдары Израиль қоғамы Шығыс Еуропа және Ресеймен визалық режимді алып тастау осы саладағы криминогенді жағдайды одан әрі ушықтырып жібереді деген пікірде — жезөкшемен күресушілер «жезөкшені адамдар саудасынан ажырату», «нарықта теплица мен помидорды ажырату» сияқты мүмкін емес дейді.

2006 жылы адамдар саудасымен күресу бойынша Кнессет комиссиясының төрағасы Захава Гальоннің пікірінше, Израилге заңсыз алып келген жезөкшелер қылмыскерлер болып саналмайды, оларға жәбірленушілер ретінде қарап қоныс береді және арнайы ауруханаға жатқызады, тегін медициналық көмек көрсетіледі. Саддам Хусейннің бұрынғы режимі Иракта жезөкшеліктің қарқын жаюын қолдамаған еді, БҰҰ салған санкциясы жағдайды одан әрі ушықтырып — экономикалық құлдырау және жаппай жұмыссыздық әйелдердің осы кәсіппен жаппай айналысуына алып келді. 2000 жылдың қазан айынан бастап ирак жезөкшелеріне қарсы террорлық науқан басталды — қинаулар және жаппай өлтірулер. 2003 жылы осы елде 30 мыңдай жезөкшелер болды. Режим құлағаннан кейін олар жасырынудан шығып Ирак қалаларының көшелеріне шықты.

Қытайдағы жезөкшеліктің тарихы терең, бірақ 1949 жылы ҚХР жарияланған уақыттан бастап оған тиым салынды және қатаң жазаланды. Соңғы он жылдықта қытай қоғамындағы әлеуметтік жіктелу экономикалық реформалардың жүзеге асыуына байланысты едәуір өсті, онысыз да заңсыз болып келген бұл келеңсіз құбылыстың көлемі арта түсті. Соңғы жылдары жезөкшелік үшін жаза аздап болса да жеңілдей бастады.

Сирияда ақшамен байланысты махабатқа тиым салынған, жазасы — 3 жылға дейін бас бостандығынан айыру. Бірақта, бірқатар бақылаушылардың пікірінше, 2007 жыл «араб әлемінің секс-астанасы» болды. Сол елдергі жергілікті жезөкшелердің көпшілігі кәмелетке толмағандар болды және билік оларға кедергі жасамады. Негізгі себебі ауқымды босқындар, олардың көпшілігінің ақы тауып өмір сүруге мүмкіндігі жоқ. 2003—2007 жылдар тек Ирактан ғана 1,2 млн жуық жезөкшелер келген.

Тайванда жезөкшелік, соның ішінде жезөкшелер үйіне астанадан басқа барлық жерде рұқсат берілген. Кәсіподақтар жұмыс істейді.

Түркияда жезөкшелікке ресми рұқсат берілген. Жезөкшелер үйіне рұқсат берілген, керісінше көшедегі жезөкшелікке тиым салынған. Жезөкшелер үйін ашқысы келген адам үкіметке қайрылып және денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау органдарына бақылау жасауға келісім беруі қажет. Лицензия алған жезөкшелер үйі заңды негізде жұмыс істей отырып, муниципалды полиция тарапынан қорғалады.

Жезөкшелікпен айналысқысы келген әйел сертификат алуға тапсырыс береді, СПИД және басқа да жұқпалы жыныстық аурулардан тексеріліп тұруға келіседі және тек лицензиясы бар жезөкшелер үйінде жұмыс істеуге міндеттенеді. Осындай жолмен тіркелген жезөкшелер апта сайын міндетті медициналық тексерістен өтіп тұрады. 2004 жылдың аяғына таман Түркияда 56 заңды жезөкшелер үйі және 2,4 мың тіркелген жезөкшелер болды, бірақта көпшілігі тіркелмей ақ осы кәсіппен айналыса береді.

Newsru.com бағалауынша 2007 жылдың басында Түркияда 5 мыңдай шетелдік заңсыз жезөкшелер, Түркияда жыныстық күн жағдайында болған. Заңсыз жезөкшелер үйлері де кездесіп тұрады, мысалы 2010 жылдың қыркүйек айында тарихи құндылығы бар яхтада, яғни өз кезінде Түрік Республикасының негізін қалаушы Мустафа Кемаль Ататүрік онда мәжіліс өткізген яхтада жезөкшелер үйін тапқан. Жапонияда жезөкшелікке 1950 жылдардан бастап ресми тиым салынған, ал бейресми — массажды салондарда, барларда даяшы-топлесс, стриптиз-клубтарда және «арнайы моншаларда» рұқсат етілген. Европадағыдай, бұл мекемелер арнайы кварталдарда орналасқан, бірақта Токио билігі онымен шындап күресуде. Иокогама полиция қызметкерлерінің пікірінше, бұл күрес жапон заңдарының қатаң формалдығы арқылы қиындық туғызуда, өйткені оны қолдану мүлдем мүмкін емес. Заң жыныстық қатынасқа түсуге тиым салмайды, егер адамдар қазір таныса салып бір біріне сыйлық, соның ішінде ақшалай да сыйлық жасауға тиым салмайды.

2010 жылдың көктеміне қарай жезөкшелік белгілі бір шектеулермен келесідей Африка елдерінде: Бенин, Буркина-Фасо, Конго Демократиялық Республикасы, Замбия, Кот-д'Ивуар, Мадагаскар, Мали, Намибия, Сенегал, Сьерра-Леоне, Орталық Африка Республикасы, Эфиопия заңдастырылды. Гвине-Бисауда, Лесотода және Мозамбикте бұл түсінік заңда мүлдем жоқ, құрлықтың басқа елдерінде жезөкшелікке тиым салынған. Бенинде жезөкшелер үйіне мүлдем тиым салынған. Жазасы — бас бостандығынан айыру.

Конго Демократиялық Республикасында жезөкшелікке мәжбүрлеуге 18-жасқа толғаннан кейін жезөкшелікпен айналысуға тиым салынған. Кот-д'Ивуарда жезөкшелердің еркектерге тиісуге тиым

салынған. Жезөкшелер үйін ұстауға және жеңгетайлыққа тиым салынған. Сенегалда жезөкшелік 1969 жылдан бастап заңдастырылған. Жезөкшелердің көшеден кетіп бара жатқан еркектерге тиісуіне тиым салынған. Жезөкшелер үйі мен жеңгетайлыққа да тиым салынған. Жезөкшелікпен айналысуға 21 жастан бастап қана рұқсат беріледі, егер ол тек жалғыз күн көріс көзі болса. Жыныстық жолмен жұғатын ауруларға тексеріс және санитарлық картасы полицияда тіркелуі міндетті.

Орталық Африка Республикасында жеңгетайлыққа тиым салынған. Жазасы бас бостандығынан айыру.

Эфиопияда жезөкшелер үйіне және жеңгетайлыққа тиым салынған. Жезөкшелікпен он сегіз жастан бастап қана айналысуға рұқсат етілген. АҚШ-та жезөкшелік тек Невада штатында ғана заңдастырылған. АҚШ-тың қалған аумағында ол қылмыс болып танылады және жазаланады. Алғаш рет заң бұзғандар жарты жылға түрмеге тоғытылады және \$5 мың доллар айыппұл салынады. Бірақта заңсыз жезөкшелік пен жасырын жезөкшелер үйлер туралы мәліметтер баспасөз беттерінде кездесіп қалады. Көптеген американдық қоғамдық ұйымдар жезөкшелердің құқықтары үшін күресіп, оларға психологиялық көмек көрсетуде.

Канадада жезөкшелікпен айналысуға және мәжбүрлеуге, жеңгетайлыққа, жезөкшелер үйін ұйымдастыруға және кәмелетке толмағанмен коммерциялық жыныстық қатынасқа түсуге тиым салынған.

Мексикада жезөкшелік заңдастырылған, тек кәмелетке толмағанмен коммерциялық жыныстық қатынасқа түсуге тиым салынған.

Кубада жезөкшелікке толық тиым салынған. Бірақ аралда жезөкшелік қанатын кең жайып келе жатыр. Куба бойынша американдық сарапшы Родриго Санчес Лопес полиция құныдылықты емес, адамдардың саяси сауаттылығын бақылайды деді. Кубадан басқа жезөкшелік Гаитиде, Гайанада, Гвианада, Суринамда және Ямайка мен Багам аралдарында және Кариб аралдарының ұсақ мемлекеттерінде тиым салынған. Латын Америкасының қалған елдерінде жезөкшелікке рұқсат берілген.

Австралияда жезөкшелік, соның ішінде жезөкшелер үйіне рұқсат берілген және ол үлкен бизнес болып табылады. Мәжбүрлеп жезөкшелікке салуға тиым салынған. Бұл мемлекеттің билігі осы келеңсіз құбылыспен күресуде. 2008 жылы мельбурндық газет The Age Мельбурндық жезөкшелер үйінің 40 % университеттер мен колледждердің студенттер құрайды. Олар үшін бірден бір табыс көзі өздерінің оқу ақысын төлеу деді.

Адам саудасы мәселесі бүгінгі қоғамның үлкен дерті болып отыр. Сондықтан да адам саудасымен күрес жүргізу, оның алдын алу мәселелері тек қана бір мемлекеттің шеңберін қамтымауы керек. Дүниежүзі мемлекеттерінің осы тұста бірігіп, күш біріктіріп күрес жүргізуі оңтайлы нәтижеге алып келетіні айғақ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Е.Б.Мизулина. *Торговля людьми и рабство в России Международно-правовой аспект/ М., Юрист, 2006, - 591 с.*
2. *Борьба с торговлей людьми. Руководство для парламентариев. Официальный сайт: www.unodc.org*
3. *Противодействие торговле людьми. Официальный сайт МОМ// www.iom.kz/index.php*
4. Байсакова З. *Анализ вопросов равного доступа к ресурсам женщин Алматинской области: гендерное бюджетирование //Бюджет, миграция, насилие, семья и СМИ в контексте гендерной политики (Материалы международной политики в Евразии: на пути формирования современной политической культуры равенства», Алматы, 26-27 ноября 2007 г.) Алматы, 2008. - с.57*
5. Тлегенова Г.А., Шеденова Н.У., *Проблемы трафика казахстанских женщин: факторы риска и предупреждения. Алматы: Кризисный центр для женщин и детей. 2000. – 44 с.*
6. *Мажилис Республики Казахстан: Круглый стол – «О ходе реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2007 – 2015 гг.»//http://www.parlam.kz/NewsPrev.aspx?page=2&lan=kk KZ&idloc=1&idkom=1&uid=1537*
7. Шорманбаева А. *Анализ законодательства Республики Казахстан в области трудовой миграции и противодействия торговле людьми//Бюджет, миграция, насилие, семья и СМИ в контексте гендерной политики (Материалы IV международной конференции «Гендерная политика в Евразии: на пути формирования современной политической культуры равенства», Алматы, 26-27 ноября 2007 г.) Алматы, 2008.- с.96*
8. Щеглов, Л. *Проститутка — не самая древнейшая Но цифру можно множить на четыре. — Фонтанка.ру, 18 октября 2010 года. - М. – 440 с.*

9. В Помпеях открылся античный бордель. — Русская служба Би-би-си, 27 октября 2006 года. // www.bbc.com/russian/features-43256768
10. Амстердамских проституток выгоняют из квартала красных фонарей — буквально на улицу. — Newsru.com, 7 сентября 2007 года. // <https://iz.ru> ›
11. Уголовный кодекс Республики Украина. - Киев - Изд Прометей - 300 с.
12. Бабаев М.М., Кузнецова Э.В., Урманис Е.Б. Влияние, демографических процессов на преступность. М., 1976. -440с.
13. Барановский Н.А. Социальные и личностные детерминанты отклоняющегося поведения. Минск, 1993. - 550 с.
14. Белов Н.В. Сутенеры и проститутки. Проституция в древности и сегодня. Минск. 1998. - 370 с.
15. Бентовин В. Торгующие телом. Очерки современной проституции. - СПб., 2010. - 550 с.

Мырзаев Ерік Серікбайұлы

Магистрант НПИМ Института послевузовского образования Карагандинской академии МВД
Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, капитан полиции
г. Караганда, e-mail: tkz055@mail.ru

Токубаев Куандык Зайруллаевич

Старший научный сотрудник Научно-исследовательского института
Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова
Доктор философии (PhD), майор полиции, г. Караганда,
e-mail: tkz055@mail.ru

ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА: ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

***Резюме:** В настоящей статье раскрывается содержание государственной службы. Проводится сравнительная систематизация видов государственной службы относительно правоохранительной деятельности. Рассматриваются особые признаки органов внутренних дел, как части правового и организационного институтов государственной службы и правоохранительной деятельности. Проведен анализ правовых норм законов «О государственной службе», «О правоохранительной деятельности», «Об органах внутренних дел».*

Сформулирован вывод об особенностях государственной службы в органах внутренних дел и перспективах их развития в рамках правоохранительной службы.

***Ключевые слова:** государственная служба, правоохранительная служба, правоохранительные органы, органы внутренних дел, признаки государственной службы.*

***Түйін:** Бұл мақала мемлекеттік қызметтің мазмұнын ашады. Құқық қорғау қызметіне қатысты мемлекеттік қызметтің түрлерін салыстырмалы түрде жүйелендіру жүзеге асырылады. Ішкі істер органдарының ерекшеліктері мемлекеттік қызмет және құқық қорғау органдарының құқықтық және ұйымдастырушылық институттарының бөлігі ретінде қарастырылады. «Мемлекеттік қызмет туралы», «Құқық қорғау қызметі туралы», «Ішкі істер органдары туралы» заңдардың құқықтық нормаларын талдау жүргізілуде.*

Ішкі органдардағы мемлекеттік қызметтің ерекшеліктері және құқық қорғау қызметі шеңберінде оларды дамыту перспективалары туралы қорытынды жасалады.

***Түйінді сөздер:** мемлекеттік қызмет, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары, ішкі істер органдары, мемлекеттік қызмет белгілері.*

***Summary:** This article discloses the content of the civil service. Comparative systematization of types of civil service in relation to law enforcement activity is carried out. The special features of the internal affairs bodies are considered as part of the legal and organizational institutions of the civil service and law enforcement. The legal norms analysis of "On Public Service", "On Law Enforcement Activity", "On the Bodies of Internal Affairs" laws is carried out.*

The conclusion about the peculiarities of the civil service in the internal bodies and the prospects for their development within the law enforcement service is formulated.

***Keywords:** civil service, law enforcement service, law enforcement bodies, internal affairs bodies, features of civil service.*

В Республике Казахстан в настоящее время институт государственной службы развивается в рамках Концепция новой модели государственной службы 2011 года [1]. При выработке принципиально новых подходов к государственной службе, был учтен отечественный опыт, а также опыт зарубежных моделей. Нужно отметить, что институт государственной службы Казахстана основан также на программных установках, сформулированных в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2020 года [2] и в Стратегии Казахстан-2030 [3]. В тоже время остается много проблемных вопросов относительно отдельных видов государственной службы, особенно таких как введение особенных условий для таких видов государственной службы, как органы внутренних дел, относящиеся к правоохранительной государственной службе. Насколько это эффективно и целесообразно можно выяснить в процессе исследования видов государственной службы.

В современном юридическом правев теоретическом плане к изучению проблемных вопросов об особенностях отдельных видов государственной службе обращаются ученые-правоведы, рассматривая, в качестве служебной деятельности, в целом, ее социальную значимость, которая

выражается полезностью и непосредственной связью с людьми и особыми условиями деятельности [4].

Термин «государственная служба», как понятие имеет много значений, позволяющих раскрыть ее содержание в правовом и социальном плане, которые отражены согласно рисунку 1.

Это позволяет нам рассматривать государственную службу в органах внутренних дел, как часть правового и организационного институтов.

Государственная служба как организационный институт характеризуется организацией государственной деятельности и является основным ее элементом. Предназначена для осуществления задач и функций, стоящих перед государством. Государственная служба, как правовой институт, включает в себе совокупность норм права, регулирующих круг однородных общественных отношений по организации и практическому осуществлению государственных служебных полномочий [7, с 104-106].

Рисунок 1 – Определение содержания государственной службы

Нужно отметить, что относительно видов государственной службы высказывают многие ученые – юристы и администраторы государственных программ свое мнение, а том числе и в части необходимости разделения государственной службы на гражданскую, военную и правоохранительную службу, как в принципе и отмечается на практике в законодательной базе отдельных стран мира. В то время как законодателем в Казахстане в соответствии со статьей 73 Закона РК «О государственной службе» выделены две группы государственных служащих: политические и административные, делая в нем основой акцент только на гражданских государственных служащих [9].

В новой модели государственной службы Казахстана, также прослеживается следующая корпусная вертикаль:

- политические государственные служащие;
- служащие управленческого корпуса «А»;
- служащие исполнительного корпуса «Б», которые относятся к административной государственной службе.

Упоминания о других видах государственной службы мы здесь также не наблюдаем.

В то время как в законах других государств, например, Российской Федерации выделяют законодательно (Закон «О системе государственной службы») такие виды государственной службы как:

- государственная гражданская служба;
- правоохранительная служба;
- военная служба[10].

В Республике Казахстан правоохранительная деятельность, как особый вид государственной службы определяется законом «О правоохранительной деятельности» [11]. В данном законе правоохранительный орган, определен, как государственный орган, который обеспечивает соблюдение прав и свобод гражданина и человека, и их защиту, а также законных интересов юридических и физических лиц, государства. Это государственный орган, который реализует политику государства по противодействию правонарушениям и преступности и т.д. (п. 7 ст.1). При этом правовой основой государственной службы в правоохранительных органах являются правовые нормы: Конституции, Закона «О государственной службе», «Трудового Кодекса», которые регулируют их деятельность. Но они не определяют ее особенность и не выделяют в отдельный вид государственной службы.

В законе «О государственной службе» отмечается, что государственным служащим является гражданин РК, занимающий должность, в установленном законодательством порядке, которая оплачивается из республиканского или местных бюджетов либо из средств Национального Банка РК. Государственная должность в государственном органе направлена на осуществление определенных должностных полномочий в целях реализации задач и функций государства (п.13, ст.1).

В п.3 ст. 3 Закона «О государственной службе» отмечено также, что действие данного закона распространяется на государственных служащих, которые проходят службу в правоохранительных органах, с их особенностями, определенными иными законодательными нормами о деятельности правоохранительной службы в Республике Казахстана. Это свидетельствует о том, что деятельность органов внутренних дел можно считать государственной службой, так как она регулируется в общем законом основным законом «О государственной службе» и специальным законом «О правоохранительной деятельности», что позволяет нам к тому же считать правоохранительную деятельность особым видом государственной службы.

Для того, чтобы раскрыть значимость органов внутренних дел в системе государственной службы, полагаем необходимо обратиться к понятию термина «правоохранительная деятельность» исходя из таких понятий, как «правоохранительная служба» и «органы правопорядка», согласно рисунку 2.

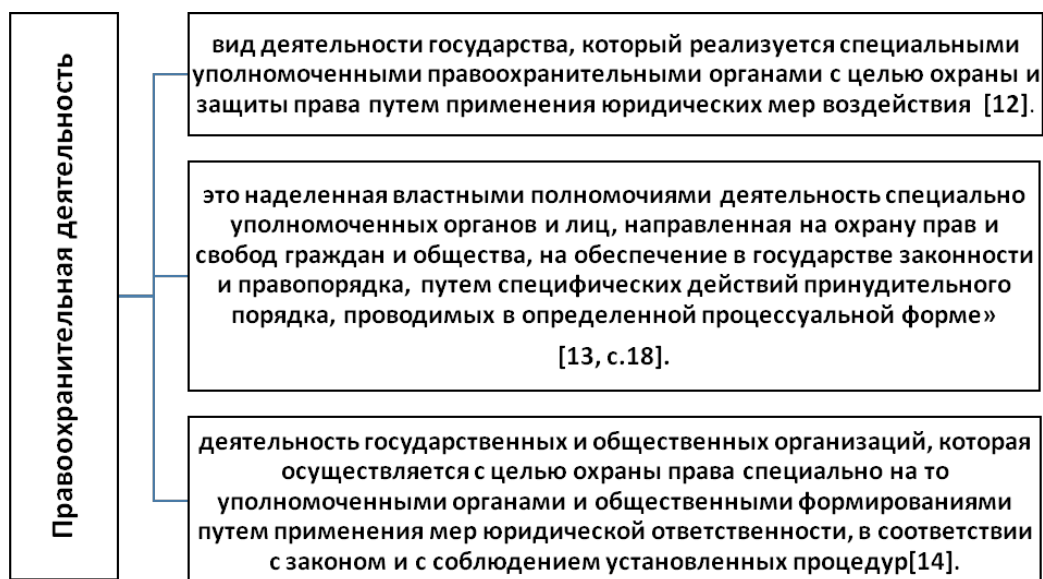

Рисунок 2 Определение содержания правоохранительной деятельности

Исходя из этого можно утверждать, что представляет собой правоохранительная служба своеобразный вид государственной службы, которая является особой профессиональной служебной

деятельность граждан страны на тех или иных должностях органов правопорядка по осуществлению ими функций, которые направлены на поддержание общественного порядка, обеспечение законности и выявление, пресечение, расследование и предупреждение правонарушений и исполнение наказания по ним.

Правоохранительная деятельность в целом считается неоднородной по составу, исходя из этого осуществляют этот вид деятельности различные органы, которых объединяет то, что перед ними стоят свои собственные задачи, отличные от других своей специфичностью, согласно рисунку 3.

Правоохранительные органы при осуществлении своей деятельности применяют различные средства и методы. Общие признаки правоохранительной деятельности показывают ее соответствие государственной службе и отражают детально ее специфичность:

- направлена на охрану прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц;
- направлена на обеспечение правопорядка;
- направлена на предупреждение и пресечение правонарушений;
- направлена на привлечение к юридической ответственности лиц, виновных в их совершении;

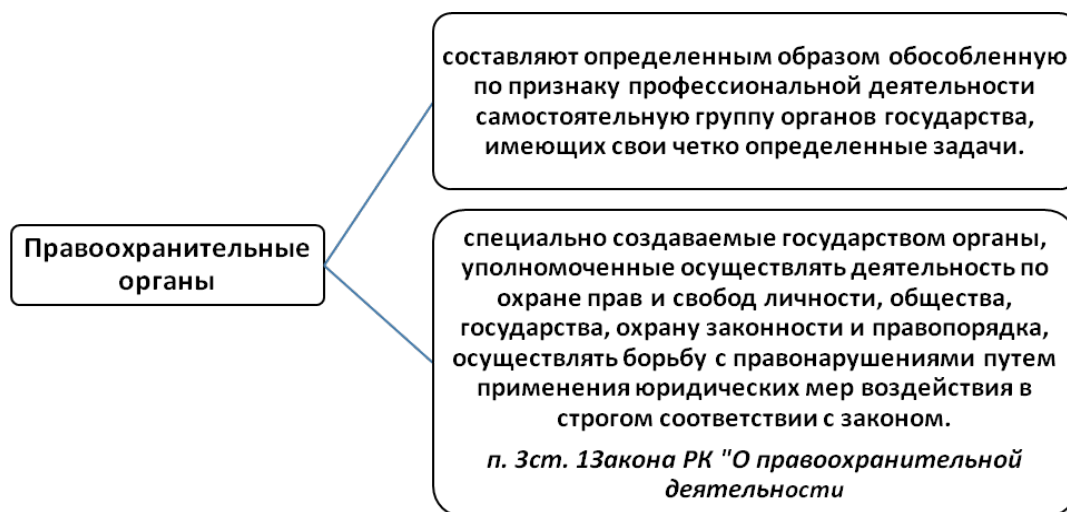

Рисунок 3 – Определение содержания правоохранительные органы

— осуществляется специально уполномоченными, компетентными, государственными органами и должностные лица, имеющими как правило, юридическое образование и специальную профессиональную подготовку;

— осуществляется согласно закона (при наличии соответствующих правовых оснований, и в определенном законом и иными правовыми актами порядке). В большинстве случаев регламентируется законом, порядок осуществления правоохранительной деятельности определен досконально, в рамках четко установленной процедуры. Особенно это важно в отношении производства по административным, гражданским и уголовным делам, а также по делам, которые рассматриваются в порядке судопроизводства;

— носит характер, основанный на применении права. Правоприменительными актами правоохранительной деятельности являются любые решения, которые выносятся органами гражданского, административного права и конституционное судопроизводства;

— связана с применением мер принуждения государственно-правового характера, к лицам, которые совершили правонарушения или преступления, а также с применением мер по их предупреждению.

Правоохранительную государственную службу несут органы внутренних дел, органы юстиции, органы национальной безопасности, судебные органы, органы прокуратуры, органы финансовой полиции и таможенного контроля [13, с. 18]. В Казахстане правоохранительная деятельность органов внутренних дел осуществляется согласно Конституции РК и с учетом норм следующих законов:

- п. 3ст. 13 Закона РК "О правоохранительной деятельности";
- п. 3 ст. 3 Закона «О государственной службе».

Относительно органов внутренних дел их роли и месте в государственной службе имеется много противоречивых мнений. С одной стороны, органы внутренних дел выполняют множество функций, имеют много полномочий, как убеждения, так и принуждения, постоянно контактируют с населением, но почему-то по мнению гражданского общества, до настоящего времени не стали ведущим органом в правоохранительной системе Казахстана [15, с.41]. При этом нужно отметить, что деятельность органов внутренних дел в стране постоянно совершенствуется.

Проводимые реформы структуры и содержания ОВД направлены на решение этих и других проблем отрасли. Особенно это важно в части отнесения ОВД к специальному виду государственной службы, что, по нашему мнению, позволит поднять статус данного вида государственной правоохранительной деятельности.

В этом плане важная роль отведена отраслевому Закону «Об органах внутренних дел». [16] Основным принципом деятельности ОВД (ст.3 Закона «Об органах внутренних дел») определено, она должна осуществляться в соответствие со всеми принципами государственной службы (отмеченные в п.1 ст. 4 Закона «О государственной службе», см. вставку 1) и специальными принципами, предусмотренными для правоохранительной службы Казахстана (в п. 2, ст.4 Закона «О правоохранительной деятельности», см. вставку 2).

Вставка 1 п.1 ст. 4 Закона РК «О государственной службе»

Принципами правоохранительной службы являются:

- 1) обязательность защиты прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от преступных и иных противоправных посягательств;
- 2) верховенство Конституции, закона при исполнении возложенных обязанностей и реализации представленных прав;
- 3) добровольность поступления граждан на правоохранительную службу;
- 4) единство подходов к организации правоохранительной службы в правоохранительных органах;
- 5) единоначалие и субординация (подчиненность);
- 6) равного права граждан на доступ к государственной службе;
- 7) добровольности поступления граждан на государственную службу;
- 8) профессионализма государственных служащих и другие;

Вставка 2 п. 2, ст.4 Закона «О правоохранительной деятельности в Республике Казахстан»

Принципами правоохранительной службы являются:

- 1) обязательность защиты прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от преступных и иных противоправных посягательств;
- 2) верховенство Конституции, закона при исполнении возложенных обязанностей и реализации представленных прав;
- 3) добровольность поступления граждан на правоохранительную службу;
- 4) единство подходов к организации правоохранительной службы в правоохранительных органах;
- 5) единоначалие и субординация (подчиненность);
- 6) взаимодействие с государственными органами, должностными лицами, организациями и гражданами;
- 7) независимость от деятельности политических партий и иных общественных объединений.

Таким образом законодатель четко отметил, что органы внутренних дел относятся к государственной службе и являются особым ее видом, так как относятся к органам правоохранительной деятельности. В законе «О органах внутренних органах» максимально конкретизированы права органов внутренних дел, приняты во внимание отечественный и зарубежный опыт, преобразования, осуществляемые в правоохранительной сфере, достижения науки и техники. Особое внимание уделено социальным гарантиям сотрудников ОВД. Осталось внести изменения в закон «О государственной службе».

При этом нужно понимать, что многое зависит от самих органов ОВД, как и какое место, они своими действиями займут в государственных правоохранительных органах. В настоящее время ОВД РК в общественном сознании объективно и субъективно олицетворяются с государственной системой, направленной на защиту прав, свобод, обеспечение правопорядка и противодействия преступности. Являются самой многочисленной структурой из правоохранительных органов. Органами ОВД расследуют и раскрывают около 94% всех преступлений. Главным предназначением правоохранительной деятельности сотрудников ОВД остаются: охрана общественного порядка; обеспечение общественной безопасности; профилактика правонарушений и борьба с преступностью; исполнение административных взысканий; исполнение уголовных наказаний и др.

К тому же обладают сотрудники органов внутренних дел специальным статусом, определенных Конституцией РК и национальным правом. Данный конституционно-правовой статус ОВД состоит из следующих элементов:

- полномочия и компетенции, ограниченные в рамках системы ОВД;
- совокупность прав и обязанностей ОВД, которые определяют их положение во взаимодействии с государством и обществом;
- ответственность, ограничения и запреты, а также гарантии, закрепленные в Конституционном праве и законах: «О государственной службе», «О правоохранительной службе», «Об органах внутренних дел» и иных нормативно-правовых актах.

Резюмируя, следует отметить, что органы внутренних дел Казахстана представляет собой особый государственной службы отраслевого института правоохранительной деятельности, который в своей организационной части требует развития и совершенствования, особенно в части развития функций эффективной местной полиции.

Литература:

1. Указ Президента РК от 21 июля 2011 года «Об утверждении Концепции новой модели государственной службы». www.kyzmet.kz
2. Указ Президента РК от 24 августа 2009 г. «Об утверждении Концепции правовой политики РК на период с 2010 по 2020 годы» / www.kyzmet.kz
3. Назарбаев Н.А. Казахстан-2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда. — 2006.
4. Манохин В.М. Нужны основы законодательства о службе / Государство и право. 1997. № 9. С. 7-8
5. Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т.1. СПб. 1892. С. 271.
6. Василенко И.А. Государственное и муниципальное управление. М., 2005. С. 179.
7. Конин Н.М. Административное право России М., 2006. С. 104-106.
8. Ноздрачев А.Ф. Государственная служба: учебник для подготовки государственных служащих. М., 1999. С. 14.
9. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)
10. Закон РК от 27 мая 2003 года № 58-ФЗ «О государственной службе Российской Федерации»
11. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)
12. Ибрагимов Х.Ю. Правоохранительные органы. Учебно-методическое пособие. Алматы, 2000.
13. Журсимбаев С.К. Правоохранительные органы Республики Казахстан. Алматы, 2007.
14. Утегенов Ч.К.К вопросу о месте органов внутренних дел в правоохранительной системе/ Вестник КазНУ. Алматы, 2005
15. Биекенов Н.А. Конституционно-правовые основы деятельности полиции по обеспечению прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан. – М., 2007.
16. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2017 г.)

Онгарова Роза Кенесовна

помощник ректора Института стратегического развития и международного сотрудничества Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, r5662324@mail.ru

ПРЕСТУПНОСТЬ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРИЧИНЫ И ПУТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Резюме. Автором в статье рассматриваются отдельные проблемы преступности в молодежной среде. Также изложены некоторые предложения по улучшению профилактики преступлений среди несовершеннолетних.

Түйін. Автор мақалада жастар ортасындағы қылмыстылықтың жеке проблемаларын қарайды. Сонымен қатар қылмыстың осы түрін алдын алуды жақсарту бойынша ұсыныстар береді.

Summary. The author considers some problems of crime in the youth environment. Some proposals to improve the prevention of juvenile delinquency are also outlined.

С первых лет независимости Казахстана вопросы успешной социализации молодого поколения были и остаются в центре внимания государства. Принятые государственные программы в сфере молодежной политики были нацелены на обеспечение их социальных прав в области образования, труда и занятости, охраны здоровья, развития творческого потенциала, создание условий для широкой социализации [1,2].

Несмотря на принимаемые государством и обществом меры все еще остается актуальной серьезная социальная проблема - преступность в молодежной среде.

Согласно данным уголовной статистики в нашей стране ежегодно задерживается свыше трех тысяч несовершеннолетних преступников, из них около треть является учащимся школ, что позволяет нам говорить о том, что процессы криминализации в молодежной среде остаются достаточно высоким, вовлекая в противоправную сферу новых молодых граждан Казахстана [2]

В этой связи и в целях эффективного противодействия преступности в молодежной среде необходимо выявлять и устранять социальные причины и условия, непосредственно толкающих несовершеннолетних на совершение преступлений.

Одной из наиболее распространенных причин преступного поведения в молодежной среде является семейное неблагополучие. Необходимо подчеркнуть, что особая восприимчивость к негативным формам поведения проявляется у молодежи именно под негативным воздействием семейного неблагополучия.

Противоправное поведение формируется в первую очередь в десоциализирующих семьях, где асоциальный образ жизни отдельных лиц, основанный на отношениях родства и связанных общностью быта, создает питательную почву для формирования у ее членов, в первую очередь несовершеннолетних, протестного, а затем противоправного настроения и поведения.

В связи с этим, нельзя не согласиться с мнением ученых-криминологов, которые отмечают, что неблагоприятное влияние семьи, как правило неблагополучной или неполной, испытанное человеком в подростковом возрасте, может негативно сказаться спустя многие годы. По данным их исследований, у каждого третьего взрослого преступника обнаруживается связь между его преступными наклонностями и негативным влиянием, испытанным в семье в период взросления [3; 107-111].

Еще одной существенной причиной распространения криминального образа поведения в молодежной среде являются недостатки воспитательного процесса в школе. Необходимо отметить, что наряду с семьей именно школа является одним из основных каналов социализации подрастающего поколения.

К сожалению, сохраняющиеся социально-экономические трудности и постоянно продолжающееся реформирование в системе образования Казахстана не позволяют школе в полной мере выполнять воспитательные функции и контролировать процесс социализации молодежи.

Не менее важной причиной распространения преступности в молодежной среде является отсутствие правовой культуры, что представляет серьезную опасность для подрастающего поколения. Так, социологический опрос, проведенной среди молодежи Республики, показал лишь общую её информированность в области правовых знаний без конкретных оценок своего

поведения в той или иной криминогенной ситуации. Только около половины респондентов смогли ответить на вопрос об ответственности за хищения, кражи. Подобные опросы свидетельствуют о низком уровне правосознания [4;436]. Более того, ведущая нигилистический образ жизни молодежь, очень часто вовлекает в преступный образ жизни своих законопослушных сверстников.

Еще одной социально значимой причиной, подталкивающей современную молодежь на совершение преступлений, является слабая профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. Профилактической работой занимаются в основном школа и сотрудники полиции. Но одних их усилий в проведении профилактической работы в молодежной среде явно недостаточно. Только слаженными действиями ювенальной полиции и других государственных органов волонтеров, общественных формирований можно добиться снижения уровня преступности в молодежной среде.

Учитывая серьезные тенденции, свидетельствующие об актуальности проблемы криминализации современной молодежи, особо хотелось бы отметить, что профилактические меры должны реализовываться исключительно системно и комплексно, поскольку преступность в молодежной среде – явление сложное, специфическое и многогранное. Эта проблема, её решение требует особого подхода и внимания, как государственных органов, так и всего общества.

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 мая 2007 года была создана Межведомственная комиссия по делам несовершеннолетних и защите их прав при Правительстве Казахстана. Аналогичные комиссии созданы в регионах при акиматах [5]. Наблюдается низкая эффективность влияния деятельности этих комиссий на решение проблем молодежи, в т.ч. на профилактику правонарушений среди несовершеннолетних. Так как, указанные комиссии имеют многочисленные полномочия, но они не могут принимать обязательные для исполнения решения.

Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних -важнейший этап противодействия преступности молодежи. Проблема подростков-правонарушителей представляет собой одну из самых сложных проблем в современном обществе. К сожалению, не каждый подросток осознает, к каким серьезным последствиям могут привести совершаемые им правонарушения.

Анализ преступности в молодежной среде выявил высокий удельный вес корыстно-насильственных преступлений среди несовершеннолетних. Отмечается неуклонный рост удельного веса краж в общей преступности несовершеннолетних. Если, в 2012 году их удельный вес был чуть более 47%, то в 2017 году он уже составил около 53%. И такая тенденция сохраняется при снижении регистрации общего количества краж за этот период почти на 3 %. Более половины совершаемых несовершеннолетними преступлений составляют кражи, грабежи и разбои [2].

Преступности несовершеннолетних характерна чрезмерная жестокость. Около половины преступлений среди несовершеннолетних совершаются в группе, что также отвечает специфике психологии подростков. Примерно каждое третье преступление совершается ими совместно со взрослыми.

Указанные специфические черты преступности несовершеннолетних стали причинами необходимости тщательной регламентации их уголовно-правовой ответственности. Поэтому законодательством предусмотрены особые условия назначения уголовного наказания для несовершеннолетних, освобождения их от уголовной ответственности и наказания, исчисления сроков давности и погашения судимости.

Уголовно-правовые меры наказания несовершеннолетних не являются основными, приоритетное значение имеют социальные, экономические и воспитательно-профилактические меры. Однако, когда преступление совершено, возникает вопрос об уголовной ответственности несовершеннолетнего. В действующем Уголовном кодексе эти вопросы регламентируются самостоятельным специальным разделом об особенностях уголовной ответственности несовершеннолетних. И все это направлено исключительно на смягчение ответственности и наказания.

Профилактическая работа с несовершеннолетними правонарушителями - многогранный и продолжительный по времени процесс. Сложность предупреждения правонарушений среди несовершеннолетних заключается в необходимости проведения ранней профилактики. В этих целях необходимо выявление учащихся, склонных к нарушению правовых норм, изучение причин нравственной деформации их личности, работа с неблагополучными семьями.

В этой связи, необходимо усиление роли школьного образования, педагогов и инспекторов ювенальной полиции в сдерживании девиантного поведения подростков путем укрепления взаимодействия между школой, семьей и населением целом.

На наш взгляд, необходимо повысить требования к педагогическим работникам общеобразовательных школ, их психологической подготовке к работе с подростками, склонными к правонарушениям.

Также целесообразно внедрить современные стандарты правового обучения в программы общеобразовательных школ, колледжей и ВУЗов.

Для привлечения общественных организаций в профилактику молодежной преступности считаем необходимым усиление роли волонтерских организаций и других молодежных объединений, таких как «Жас Отан», «Жасыл Ел», и др. Одним из направлений их деятельности должна стать профилактика правонарушений среди молодежи.

Кроме того, необходимо проведение целенаправленных исследований в области изучения молодежной преступности.

Отдельного внимания требует вопрос эффективности деятельности специальных подразделений органов внутренних дел, осуществляющих своими особыми методами работу по профилактике подростковой преступности в стране. Сотрудники этих служб могут оказать существенное влияние на снижение уровня детской и подростковой преступности.

В заключение, следует отметить, что решение данной проблемы требует принятие целого комплекса социально-экономических, нравственно-воспитательных, организационно-тактических и других мер, направленных на профилактику молодежной преступности, активных действий всего общества, которое не может оставаться безучастным к данной серьезной проблеме. Только такой комплексный подход поможет сформировать действенную, эффективную систему противодействия преступности в молодежной среде.

Литература

1. Концепция государственной молодежной политики Республики Казахстан до 2020 года «Казахстан 2020: путь в будущее», электронный ресурс: режим доступа: <http://10.61.43.123/rus/docs/N990000073>

2. По данным КПСиСУ электронный ресурс: режим доступа:
http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat?_piref36_246060_36_223082_223082.__ora_navigState=eventSubmit_doSearch%3D%25D0%259F%25D0%25BE%25D0%25B8%25D1%2581%25D0%25BA%26p_YEAR%3D2012%26p_MONTH%3D12%26p_AREA%3D190000%26p_REG%3D1900__%26p_DEP%3D000%26page%3Dmode_report%26currPage%3D1&_piref36_246060_36_223082_223082.__ora_navigValues=

3. Предупреждение правонарушений несовершеннолетних /Колл.авт.-Алматы: Дайк-Пресс, 2007.-476с.

4. Криминология: Учебник. ТОО «Казыгурт» баспасы», 2006.-584 стр.

5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 мая 2007 года № 415 «О создании Межведомственной комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав при Правительстве Республики Казахстан». электронный ресурс: режим доступа: http://10.61.43.123/rus/docs/P070000415_

Өміртай Роза

Нархоз университеті «Құқық» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты

ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ (ҚР Құқықтық актілер туралы заңындағы олқылықтар)

Key words: national legislation, rule of law, legal act, legal system, legal validity, specialist, lawyer, hierarchy of laws, the national legal system, improvement of the national legal system

Summary

In article the author pays an attention to a number of questions concerning improvement of the national right. The analysis which is carried out by the author has revealed that there is a number of shortcomings at the adoption step of national laws.

The author has made an analysis of the law of the Republic of Kazakhstan "About legal acts" and has revealed some shortcomings and gaps in this law. In the article the author has carried out comparative analysis of this law in the Russian and Kazakh languages. The author refers to writings of G.S. Sapargaliyev and A.S. Ibrayev. The author also suggests taking as an example their interpretation of a concept about law. At the same time the author suggests to make amendments and additions to this law concerning legal terms.

Түйін. Мақалада автор ұлттық құқықты жетілдірудің бірқатар мәселесін сөз етіп отыр. Ұлттық заңдарды қабылдауда кететін олқылықтарға нақтылы тоқталып талдау жасаған.

Ұлттық құқықты жетілдіру ұғымының екі түрлі мағынасын ұсынып отыр. Олар: ұлттық заңнамадағы олқылықтардың орнын толтыру және халықаралық озық тәжірибелерден үлгі алу мәселесін сөз етіп отыр.

Ұлттық құқықты жетілдірудің маңыздылығы отандық заңгерлерді даярлауда аса зор дей келе, автор өзінің нақтылы ұсыныстарын беріп отыр.

Автор аталған олқылықтардың алдын алудың да бірнеше жолдарын ұсынып отыр. Оларға: заңшығару билігіне үміткерлерге қойылатын талаптар қатарын да толықтыру қажет деп санайды. Мәселен, автордың ойынша заңшығару билігіне үміткерлер «Мемлекет және құқық теориясы» пәнінен міндетті түрде емтихан тапсыруы қажет деп санайды.

Ключевые слова: национальная законодательства, норма права, юридическая сила закона, юридическая система, законная обоснованность, специалист, адвокат, иерархия законов, национальная законодательная система, усовершенствование национальной законодательной системы

Резюме. В статье автор уделяет внимание ряду вопросов касательно усовершенствования национального права. Проведенный автором статьи анализ показал, что при принятии национальных законов, был выявлен ряд недостатков.

Автор статьи предлагает два вида понятия усовершенствования национального права: усовершенствовать процесс принятия закона, не допуская ошибок при переводе и использовании юридических терминов. Второе понятие заключается в изучении международной практики и примеров развитых стран.

Усовершенствование национального права имеет огромное влияние на процесс подготовки будущих специалистов- юристов. На основе этого, автором были представлены точные предложения об усовершенствовании.

Автор провел анализ закона Республики Казахстан «О правовых актах» и выявил некоторые недостатки и пробелы в данном законе. В статье автором был проведен сравнительный анализ текста данного закона на русском и казахском языках. Автор ссылается на труды таких отечественных ученых как Г.С. Сапаргалиева и А.С. Ибраева, и предлагает ставить в пример их толкование понятия о норме права. При этом автор предлагает внести изменения и дополнения в данный закон касательно правовых терминов.

Ұлттық құқықтық жүйеміздің қалыптасып, өз деңгейінде дамуындағы ширек ғасырлық тарихы бар мемлекетіміздің ең жоғарғы заңи күші бар құқықтық актісі – Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Ол «Қазақстан Республикасының Құқықтық актілер туралы заңының» 10- бабының 1- тармағына сәйкес былайша анықталған: «Қазақстан Республикасы Конституциясының жоғарғы заңдық күші бар [1]».

Ал, Конституцияның заңи күшінің жоғарылығын қамтамасыз ететін мемлекеттік орган, ол - Қазақстан Республикасының Конституциялық кеңесі болып табылады.

Құқықтық актінің конституцияға сәйкес келуін - оның конституциялылығы деп атаймыз. Конституциялық кеңестің маңызды қызметінің бірі- Парламентте құқықтық акт мәтіні талқыланып, ҚР Президентіне қол қоюға ұсынылмас бұрын оның конституциялылығы мәселесін шешу болып табылады. Мұндай тәжірибе Франция мемлекетінде ертеден – ақ орын алған [2].

Менің еріксіз назарымды аударған бір мәселе, ол республика заңдарының орыс және қазақ тілдегі мәтіндеріндегі заңи терминдерді қолданудағы мазмұндық алшақтық мәселесі, яғни заңи терминдер орыс тілдегі мәтінде дұрыс қолданылған да, ал қазақ тілдегі мәтінде қате терминдер қолданылған. Нақтылы мысал келтіретін болсақ, «Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасы заңының 10- бабы былайша аталады: «10 - бап. Нормативтік құқықтық актілер сатысы [1]». Ал, Закон Республики Казахстан О правовых актах с изменениями и дополнениями по состоянию по 11.07. 2017 г. бойынша аталмыш заңның 10- бабы былайша аталған: «Статья 10. Иерархия нормативно правовых актов [3]». Бір терминнің дұрыс аударылмауы осы сөйлемнің мағынасын бұзып тұр. Иерархия ұғымы бұл жерде – заңи күші бойынша нормативтік құқықтық актілердің өзара бағыныштылығын білдіреді. Яғни, заңи күші жоғары тұратын нормативтік құқықтық актілерге, заңи күші төмен нормативтік құқықтық актілер қайшы келмеуі тиісті.

Менің ұсынысым, бұл бапта иерархия сөзін аудармай-ақ, қалдырған дұрыс. «Иерархия» термині халықаралық термин. Тіптен. Ағылшын тіліне бұл сөйлем : «Hierarchy of normative legal acts» деп аударылады. Ал, нормативтік құқықтық актілердің сатысы – stage of regulatory legal acts – стадий нормативно-правовых актов» деп аударылады.

Құрметті заңгерлер, назар аударып қараңыздаршы, «иерархия» терминін қазақшаға «сатысы» деп аудару қаншалықты орынды, яғни дұрыс па?

Мінеки, нақтылы бір ғана мысалда өрескел қателік кеткен деп санаймын. Нақты қорытып айтар болсам, Нормативтік құқықтық актілердің сатысы деген орыс тілінде – стадии нормативно правовых актов деп аударар едім. Ал, аталмыш заңның 10- бабының мазмұнында құқықтық актілердің сатысы емес, заңи күші бойынша иерархиясы қарастырылған. Сондықтан да , заңи терминдерді орынды қолдана білудің өзі - заңи сауаттылықтың бір маңызды белгісі. Заңгерлік – ол нақтылықты талап ететін мамандық, заңи терминдер де нақтылы өз орнымен қолданылғанда ғана өз мағынасын аша түседі.

Жоғарыдағы көрсеткен осы бір ғана дәлелді аз десек, екінші дәлелді ұсынғым келіп отыр. Екінші дәлел, «Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасы заңының 1- бабының 18- тармағы орыс тілдік мәтінде : «норма права - общеобязательное **правило** поведения постоянного или временного характера, на многократное применение, распространяющееся на индивидуально неопределенный круг лиц в рамках регулируемых общественных отношений; [3, статья 1, 18]» . Ал, дәл осы 1- баптың 18- тармағы қазақ тіліндегі мәтіні қандай? Салыстырар болсақ, қазақ тіліндегі мәтіні мынадай болып тұр: « құқық нормасы- реттелетін қоғамдық қатынастар шеңберінде көп мәрте қолдануға арналған, жеке - дара айқындалмаған тұлғалар тобына қолданылатын, тұрақты немесе уақытша сипаттағы жалпыға міндетті мінез-құлық **қағидасы** [1, 1-бап, 18 тармақ]». Бұл мәтінге мән беріп қарасаңыз, мен екі терминді ерекшелеп майлы түспен көрсетіп отырмын, олар: **правило** және **қағидасы** сөздері. Бір қараған адамға да түсінікті сияқты, бұл сөздердің бір-бірімен үш қайнаса сорпасы қосылмайтындығы. Правило- ереже, принцип- қағида деп біз күнделікті өмірде қолдануды әдетке айналдырдық. Ал, осы ұғымдарды заңдарда бұрмалап көрсетуге жол беру - бұл недеген сорақылық! Мұндай бассыздыққа қашан нүкте қойылады?! Сонда біздің Парламентте отырған депутаттардың мемлекет және құқық тұрғысынан сауаттарының төмендігі ме? Әлде қалай? – деген сұрақтар еріксіз мазалайды екен. Осы жерде ойға оралған нақты ұсыныстарымды айта кеткім келеді:

1. Заңшығару билігіне мемлекеттік қызметке үміркерлерге қойылатын талаптарға қоса олардың «Мемлекет және құқық теориясы» пәні бойынша емтихан тапсыруын міндеттеу керек деп санаймын.

2. Және де бұл үміткерлердің «Құқықтану» мамандығы бар немесе жоқтығына қарамастан міндетті емтихан болуы тиісті.

Әрі қарай, талдауымызды дәлелдей түсу мақсатында құқық теориясына сүйене отырып, құқық нормасы ұғымына бірқатар отандық заңгер, ғалымдардың берген ғылыми анықтамаларына тоқталайық. Мәселен, ҚР Ұлттық ғылымдар академиясының академигі, профессор, заң ғылымдарының докторы Сапарғалиев Ғ.С. пен заң ғылымдарының докторы, профессор Ибраева А.С. «Мемлекет және құқық теориясы» атты оқулығында: Құқық нормасы (құқықтық норма) (норма права) – бұл құқықтық қатынастарға қатысушылардың мінез-құлықтарын анықтайтын жалпы ереже. Мұны мемлекет белгілейді және өзінің беделімен қамтамасыз етеді, қажет болған жағдайларда мәжбүрлеу күшін де қолданады. Сенім-наным мен қоғамдық мәжбүрлеу тәсілдеріне негізделген қоғамдық беделге арқа сүйеген әдет-ғұрып пен адамгершілік нормаларынан құқықтық нормалардың негізгі айырмашылығы осында болады.

Құқықтық норма қандай да бір ережені белгілеп, бекітіп қана қоймайды, оны орындауды да міндеттейді [4, 208 б.]. – деп түсіндірме берген. Ендеше, аталмыш заңдағы қазақша мәтіндегі «құқық нормасы» ұғымындағы олқылықтың орнын толтыру қажет деп санаймын.

Әрі, жоғарғы оқу орындарында міндетті түрде «Құқықтану», «Кеден ісі», «Халықаралық құқық» және бағы да басқа мамандық бойынша білім алушыларға оқытылатын пән - Мемлекет және құқық теориясында осындай құқықтық категорияларды оқыту барысында нақтылы осы сияқты мәселелермен бетпе-бет келіп отырмыз. Білім алушыларға бұл мәселелердің түйінін қалай шешіп береміз? Тіптен, білім алушыларға ғана емес, заң – маңызды қоғамдық қатынастарды реттейтін құқықтық акт болғандықтан, ол қарапайым халыққа да түсінікті болуы керек емес пе? Арнайы заңгерлік білімі бар адамдардың өзін адастыратын заң, қарапайым халық үшін қалай қызмет етпекші?

Екі тілдік мәтіндегі алшақтық көбінесе мемлекеттік тілде білім алушыларды адастырады. Қазіргі кезде жоғарғы оқу орындарында білім алушылардың басым пайызы мемлекеттік тілде білім алып жатқандығын ескерсек, бұл мәселе жай ғана айтылып, жерде қалмауы тиісті.

Сондықтан да, не себепті біздің ұлттық заңнама жүйемізде осындай кемшіліктер орын алды деген сұрақтар көкейкесті мәселеге айналғаны рас. Менің ойымша:

- ең бірінші себеп, заңшығарушы органда заң мәтіндерінің ең әуелі орыс тілінде даярланатындығында, сосын барып қазақ тіліне тек аударма жасалады ма?;

- екінші себеп, заңшығарушы органда қызметте отырған тұлғалар мемлекеттік тілді жетік меңгермеген, яғни, мемлекеттік тілді жетік меңгерген мамандардың жетіспеушілігі ме?;

- үшіншіден заң шығару қызметіндегі мемлекеттік тілге деген селқостық, енжарлық, салақтық па?;

- заң шығару сатысында өз кезегінде Мәжілісте заң мәтіні талқыға түскенде тиісті палата депутаттары қайда қараған, Сенат депутаттары ше? , әрі қарай Президент қол қойғанға дейін заңдардың конституцияға сәйкестігін қарайтын Конституциялық кеңес қайда қараған? деген сияқты тағы басқа да сұрақтар мазалайды.

Сондықтан да, мемлекетіміздің болашағы жарқын болсын десек, биліктің үш тармағында: заңшығару, сот, атқару билігінде мемлекеттік қызметке мемлекеттік тілді жетік меңгерген азаматтарды қабылдау мәселесін қатаң түрде қолға алатын уақыт жетті.

Біз ұлттық заңнаманы жетілдіру ұғымының бірнеше мағынасын ұсынар едік, олар:

1. Ұлттық заңнаманы құқықтық білім және ғылым тұрғысынан жетілдіру. Бұл жерде нақтылап айтар болсақ, Ұлттық заңнаманы құқықтық білім және ғылым тұрғысынан жетілдіру - біз жоғарыда талқылап отырған ұлттық заңнамаарда кездесетін кемшіліктер жайын қамту тұрғысынан алғанда ұлттық заңнаманы жетілдіру болып табылады.

2. Ұлттық заңнаманы әлемдік тәжіримен ұштастыра отырып жетілдіру мәселесі. Бұл жерде ұлттық заңнаманы жетілдіру мақсатында әлем елдерінің тозық емес, озық тәжірибелерін алу. Осы тұрғыдан келгенде біздің ұлттық құқықтық жүйемізге сай келе ме, жоқ па ? Ештеңеге қарамастан әлем елдерінің тәжірибесін көшіріп алу үрдіске айналып барады. Мәселен, ҰР Конституциялық Кеңесінің үлгісін біз Франция мемлекетінен көшіріп алып отырмыз. Басқа да ұлттық заңнамаларды жетілдіру барысында әлем елдерінің озық тәжірибелерінен үлгі алу, әрине, құптарлық жағдай. Десе де, бұл жерде ұлттық құқықтық жүйеміздің басымдықтарын ескеруіміз, халықтың жағдайымен санасуымыз аса қажет деп санаймыз.

Қорыта келгенде, ҚР Құқықтық актілер туралы заңындағы біз талдап берген олқылықтардың орнын толтыру кезек күттірмейтін мәселе болуы тиісті деп санаймын. Сонымен қатар, заңшығару билігінде қызметке келетін үміткерлерге қойылатын талаптар қатарына «Мемлекет және құқық теориясы» пәнінен міндетті түрде емтихан тапсыруды қосу аса қажет деп санаймын. Мемлекеттік тілді білу талаптарын күшейте түсу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасының заңы 2016 жылғы 2 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ* // <http://adilet.zan.kz>

2. *Конституционный совет Франции* // wordcjinstitutions.ru

3. *Закон Республики Казахстан О правовых актах с изменениями и дополнениями по состоянию по 11.07. 2017 г.* // <http://adilet.zan.kz>

4. *Сапарғалиев Ф.С., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. 3- басылым, өңд., толықт. – Астана: Фолиант, 2014. – 288 б.*

Рашева Г.К.

эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Заң факультеті,
«Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының 1-курс докторанты, gulnur1989@mail.ru

ФИТОСАНИТАРЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ

Резюме. Бұл мақалада ұлттық қауіпсіздіктің түрлері және фитосанитариялық қауіпсіздік жалпы ұлттық қауіпсіздік жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Қазақстан Республикасының фитосанитариялық қауіпсіздігі саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін ұлттық заңнаманы және оның қолданылу тәжірибесін талдау ұсынылды және заңнаманы жетілдіру жөніндегі ұсыныстар берілді.

Кілт сөздер: фитосанитария, өсімдіктерді қорғау, фитосанитарлық қауіпсіздік, құқықтық қамтамасыз ету.

Резюме. В данной статье рассматриваются вопросы классификации видов национальной безопасности по сферам и областям жизнедеятельности, и как следствие, фитосанитарная безопасность как один из компонентов общей системы национальной безопасности. Приведен подробный анализ национального законодательства и практики его применения в исследуемой сфере, а также предлагаются рекомендации по совершенствованию законодательства, регулирующего общественные отношения в области фитосанитарной безопасности Республики Казахстан.

Ключевые слова: фитосанитария, защита растений, фитосанитарная безопасность, правовое обеспечения.

Summary. This article deals with the classification of types of national security in the spheres and areas of life, and as a result, phytosanitary security as one of the components of the overall national security system. A detailed analysis of the national legislation and practice of its application in the field under investigation is presented, as well as recommendations on improving legislation regulating public relations in the field of phytosanitary security of the Republic of Kazakhstan.

Key words: phytosanitary, plant protection, phytosanitary safety, legal provision.

2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» Жолдауында: «Ақылды технологиялар» – агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту мүмкіндігі. Аграрлық саясат еңбек өнімділігін түбегейлі арттыруға және өңделген өнімнің экспортын ұлғайтуға бағытталуы керек. Біз егін егіп, дәнді дақылдарды өсіруді үйрендік. Оны мақтан тұтамыз. Алайда, қазір ол жеткіліксіз. Шикізатты қайта өндеуді қамтамасыз етіп, әлемдік нарықтарға жоғары сапалы дайын өніммен шығуымыз қажет. Бұл мәселені шешуге барлық аграрлық кешеннің түбегейлі бет бұруы маңызды. Аграрлық ғылымды дамыту мәселесі басты назарда болуға тиіс. Ол ең алдымен жаңа технологияларды трансферттеумен және оларды отандық жағдайға бейімдеумен айналысуы қажет. Осыған орай аграрлық университеттердің рөлін қайта қарау керек. Олар диплом беріп қана қоймай, ауыл шаруашылығы кешенінде нақты жұмыс істейтін немесе ғылыммен айналысатын мамандарды дайындауға тиіс. Бұл жоғары оқу орындарынан оқу бағдарламаларын жаңартып, агроөнеркәсіп кешеніндегі озық білім мен үздік тәжірибені тарататын орталықтарға айналу талап етіледі. Мысалы, егін егу мен астық жинаудың оңтайлы уақытын болжамдаудың, «ақылды суарудың», минералды тыңайтқыш себудің, зиянкестермен және арамшөппен күресудің интеллектуалды жүйелері арқылы өнімділікті бірнеше есе арттыруға болады,» - деп аталып өткен [1].

Ал, 2017 жылдың 31 қаңтарындағы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» жолдауы аясында атап өткен «Аграрлық сектор экономиканың жаңа драйверіне айналуы керек. Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің болашағы зор. Көптеген позициялар бойынша біз әлемде ірі аграрлық экспорттық өнім өндірушілердің бірі бола аламыз. Бұл, әсіресе, экологиялық таза тағамдарға қатысты» [2] - деген Елбасымен белгіленген мемлекет міндеттеріне жету үшін біз республиканың фитосанитариялық қауіпсіздігінің деңгейін көтеруіміз керек. 2017-2021 жылдарына арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін мемлекеттік дамыту бағдарламасына сәйкес республикада фитосанитарлық қауіпсіздік қанағаттанарлық деңгейде. Зиянкестермен күресте биологиялық әдістерді қолдану даму үстінде. Сонымен қатар, соңғы жылдары ошақтары жергілікті көбейген карантинді объектілердің жаңа түрлері ашылды. Карантинді объектілер мен аса қауіпті зиянкестердің таралу аймағы 2016 жылға сәкес 5 085,4 мың га жерді құрайды [3].

Сонымен бірге, Қазақстанның ДСҰ-ға қосылуы дүниежүзілік сауданың одан әрі ұлғаюына, карантинді өнімнің жеткізілу географиясының кеңеюіне алып келді, оның ішінде, фитосанитарлық жағдайы карантинді фитосанитарлық қатынаста әлі де жеткілікті зерттелмеген елдер де бар.

2050 жылы әлем халқының саны 9,7 млрд. адамға жетеді деп болжануда, бұл дегеніміз ауылшаруашылық өнімдерін өндіру өндірісін 50% арттыруды талап етеді. Осыған орай фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ауыл шаруашылық өнімнің тиімді тұрақтылығы үшін, әсіресе, экологиялық таза тағам өнімдерін өндіруде аса маңызды болып тұр [4].

Қазіргі таңда қауіпсіздік мәселелерінің шешімін табуы дүниежүзінің барлық мемлекеттерінің бірлесіп күш біріктіруі жағдайында ғана мүмкін болып отыр. Ұлттық қауіпсіздікке қол жеткізу аймақтық және халықаралық қауіпсіздіктің тепе-теңдік жүйесі жағдайында қол жеткізіледі. Сондықтан, «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі аймақтық және халықаралық ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі болып отыр» [5, 155 б.].

Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңының 1-бабына сәйкес, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі дегеніміз – адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің серпінді дамуын қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы ұлттық мүдделерінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі [6].

Аталған заңның 4-бабында, төмендегі ұлттық қауіпсіздік түрлері көрсетілген:

1) қоғамдық қауіпсіздік – қоғамның тұтастығы мен оның тұрақтылығы қамтамасыз етілетін азаматтар өмірінің, денсаулығының және амандығының, қазақстандық қоғамның рухани-имандылық құндылықтарының және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінің нақты әрі ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

2) әскери қауіпсіздік – әскери күштерді қолданумен немесе оны қолдану ниетімен байланысты сыртқы және ішкі қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың, қоғам мен мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделері қорғалуының жай-күйі;

3) саяси қауіпсіздік – азаматтардың, әлеуметтік топтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуы және олардың мүдделерінің теңгерімі, мемлекеттің тұрақтылығы, тұтастығы және қолайлы халықаралық жағдайы қамтамасыз етілетін конституциялық құрылыс негіздерінің, мемлекеттік органдар жүйесі қызметінің және мемлекеттік басқару тәртібінің нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

4) экономикалық қауіпсіздік – экономиканың орнықты дамуы және оның тәуелді болмауы қамтамасыз етілетін, Қазақстан Республикасы ұлттық экономикасының нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалуының жай-күйі;

5) ақпараттық қауіпсіздік – елдің орнықты дамуы және ақпараттық тәуелсіздігі қамтамасыз етілетін, ақпарат саласындағы нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден Қазақстан Республикасы ақпараттық кеңістігінің, сондай-ақ адамның және азаматтың құқықтары мен мүдделерінің, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі;

6) экологиялық қауіпсіздік – қоршаған ортаға антропогендік және табиғи әсерлер салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден адамның және азаматтың өмірлік маңызы бар мүдделері мен құқықтарының, қоғам мен мемлекеттің қорғалуының жай-күйі болып табылады [6].

Берілген жіктеу ұлттық қауіпсіздікті қауіпсіздік түрлерін бірыңғай жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл жүйедегі әрбір қауіпсіздік түрі өз ерекшеліктерне байланысты жеке шағын жүйе, олар бір-біріне өзара тәуелді және байланысты. Бұл өзарабайланыс ұлттық қауіпсіздікті тиімді қамтамасыз етудің басты шарты болып табылады [7].

Соңғы кездері баспа беттерінде «фитосанитария» түсінігі көптеп беріліп жүр. Фитосанитария – қоршаған ортаны жақсарту мен өсімдіктер мен өсімдіктер үшін зиянды өнімдерінің енуінен, таралуынан туындайтын тәуекелдерден қорғауға бағытталған және ғылыми әзірленген іс-әрекеттердің тәжірибесін қолдану.

Фитосанитарлық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің құрамдас бөлігі болып табылады. Әрекет етуші заңнамада («Өсімдіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі N 331 Заңы) тек, фитосанитариялық ахуал, фитосанитариялық болжам, фитосанитариялық мониторинг, фитосанитариялық нормативтер, фитосанитариялық іс-шаралар ұғымдарына анықтама берілген. Ал, фитосанитарлық қауіпсіздік ұғымына сипаттама берілмеген, бірақ *Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне фитосанитариялық қауіпсіздік мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы* Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 17 шілдедегі N 189-IV Заңы қабылданған. Бұл заңда «Өсімдіктер карантині туралы» 1999 жылғы 11 ақпандағы Қазақстан Республикасының Заңына, «Өсімдіктерді қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі N 331 Заңы, «Лицензиялау туралы» 2007 жылғы 11 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Заңдарына өзгеріс енгізу көзделген [8].

Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі «Өсімдіктерді қорғау туралы» Заңына сәйкес, өсімдіктерді қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі міндеттері:

- мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- қолайлы фитосанитариялық ахуалды қамтамасыз ету;

- фитосанитариялық іс-шараларды жүргізу кезінде пестицидтердің (улы химикаттардың) адамдардың денсаулығына зиянды әсерінің, ауыл шаруашылық өнімі, қоршаған орта ластануының алдын алу және оларды болдырмау болып табылады.

Фитосанитарлық қауіпсіздік азық-түлік қауіпсіздігінің бір бөлігі болып табылады. Мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі – бұл мемлекеттің экономикасының жағдайы, ол елдің азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз етіледі және белсенді және салауатты өмір үшін бүкіл халыққа қажетті азық-түліктің физикалық және экономикалық қолжетімділігіне кепілдік береді [8].

Кез-келген өнімнің қауіпсіздігі егістік алаңынан басталады, бұл жерде тек өсімдік тектес өнім емес, жануар өнімі үшін де айтылып отыр, себебі егер жануарлар құрамында пестицид, агрохимикаттар және ауыр металл тұздары бар жем-шөп азығын тұтынатын болса, біздің үстеліміздегі сүт, ет өнімдері құрамында бұл қауіпті заттар кездесетіні сөзсіз. Өнім қауіпсіздігін қамтамасыз ететін фитосанитарлық ахуалды бақылайтын жүйе халықаралық талаптарға жауап беруі тиіс. Бұл жүйенің қалай болатындығы тікелей заң шығарушыға байланысты. Ұлттық қауіпсіздікті өнім, биологиялық, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы заң шығару ісіне тек заңгерлер ғана емес, өндіріс мамандары, ғалымдар көптеп тартылуы керек [9].

Карантиндік, аса қауіпті және зиянды организмдердің таралу көрсеткіштері елдің фитосанитарлық ахуалын сипаттайды. Бидай өндіру бойынша Қазақстан ТМД елдері арасында үшінші орынға ие, егіннің 70% экспортқа шығарады. Сол себептен де, фитосанитарлық ахуал еліміз үшін маңызды орынға ие. Бидай экспорты республика экономикасына валюталық қаржы ресурстарының түсуінің қайнар көзі болып табылады. Елімізде бидайдан өзге де, жеміс өсіру, бақша шаруашылығы, мақта шаруашылығы, күріш өндірісі мен қызылша шаруашылығы жақсы дамыған. Карантиндік, аса қауіпті және зиянды организмдерден таралатын өсімдіктер биоәртүрлілігіне, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне қауіптер республика өсімдіктерді қорғау мен өсімдіктер карантині қызметі үшін басты мәселе болып отыр. Климаттың өзгеруіне байланысты үнемі қауіпті организмдердің жаңа түрлерінің пайда болуы және олардың көптеп таралуы зиянын тигізуде.

Фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тиісті заңнама негізі, фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі, фитосанитарлық бақылау пунктері сәйкес құрал жабдықтармен жабдықталған және жоғары білімді мамандар болған кезде ғана іске асады.

Фитосанитарлық қауіпсіздік саласындағы өзекті мәселе – ауылшаруашылық өнімдерін өндіру өндірісіне аса қауіпті зиянды организмдердің жоғары қауіпі. БҰҰ Ауылшаруашылық және Азық-түлік өндірісі комиссиясының деректері бойынша, зиянкестер, өсімдік аурулары және арамшөптерден ауыл шаруашылығы өнімдері 35 %-ға азаяды [10].

Қазақстан үшін БҰҰ Ауылшаруашылық және Азық-түлік өндірісі комиссиясының деректерін қолдану экономикалық маңыздылығы жоғары, жаһандық климаттың жылынуы ауыл шаруашылығы үшін аса қауіпті зиянды организмдердің (шегіртке, тот аурулары сияқты және т.б.) көбеюі және таралуына қолайлы жағдай жасауда. 1997-2003 жылдары Қазақстан территориясына шегірткелер көптеп таралып, 140 млн. га аумақты қамтыды [11].

Республика аумағында қалыпты фитосанитарлық жағдаймен қамтамасыз ету үшін Ауыл шаруашылық министрлігімен Қазақстан Республикасы аумағына ерекше қауіпті организмдерді карантиндік объектілерді енгізу және тарату және таратудың алдын алу жұмыстары жүргізіледі. Қазақстан Республикасының аса қауіпті зиянды организмдерімен және карантинді объектілермен күресу бойынша іс-шараларды қаржыландыру заңнамасына сәйкес республикалық бюджет қаржысы есебінен қаржы бөлінеді. Сонымен қазіргі таңда республикалық бюджет есебінен 11 карантиндік объектіге және 12 ерекше зиянды ағзаларға қарсы іс-шаралар ұйымдастырылуда. 2016 жылы ерекше қауіпті зиянкестер мен аурулар және карантинді объектілерге қарсы іс-шараларды ұйымдастыру үшін республикалық бюджеттен 4,88 млрд теңге бөлінді. 2016 жылы ерекше қауіпті зиянкестер мен аурулар және карантинді объектілерге қарсы 4 726,28 мың га ауданға қорғау іс-шаралар жүргізілді оның ішінде бюджет қаражаты есебінен 1 820,2 мың га өңделді. Сонымен қатар ағымдағы жылы ауа-райы және климаттық жағдайға байланысты дәнді дақылдардың ауруларының таратылу ауданы ұлғайды. 2017 жылы топырақты қалдық инфекциясы есебінен дәнді дақылдар аурулармен зақымданған ауданның ұлғаюы жоспарланды. 2016 жылы дәнді дақылдардың ауруына қарсы 2 410,3 мың га ауданда өңдеу жүргізілді. 2016 жылы шегіртке зиянкестеріне қарсы болжам бойынша 1 779,7 мың гектардың 1,655,0 мың гектар аумағына химиялық өңдеу жүргізілді. Химиялық өңдеулерге 211 бірлік техника тартылды. Тұтастай шегіртке зиянкестерінің үйірлі түрлерінің таратылу аудандарының азайғаны байқалады. Карантиндік объектілерге қарсы химиялық өңдеу 146,8 мың га ауданға жүргізілді. 2017 жылы ерекше қауіпті зиянды ағзалар мен карантинді объектілер 4 811,6 мың га тарату болжанады оның ішінде карантинді объектілер 169,1 мың га,

шегіртке зиянкестері – 1 570,7 мың га, дәнді дақылдар аурулары – 2 485,8 га. Қазіргі таңда уақытылы химиялық өңдеу (пестицидтерді сатып алу, химиялық өңдеу бойынша қызметтер, сақтау және тасымалдау бойынша қызметтер) жүргізу үшін дайындық іс-шаралары жүргізілуде [12].

Көп жылдар бойғы деректер талдауы жүргізілген химиялық іс-шаралар нәтижесінде дақыл ауруларынан басқа ерекше қауіпті зиянды ағзалар мен карантинді объектілердің таратылу ауданының азайғанын көрсетеді. Қазіргі уақытта ҚР Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік Бағдарламасымен негізгі мақсаты міндеттердің бірі ерекше қауіпті зиянды ағзалар мен карантинді объектілердің таратылу қаупін азайту, фитосанитарлық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік іс-шараларды жүргізу механизмінің жетілдіру болып табылады және де елдің фитосанитарлық қауіпсіздігін арттыру бойынша бірқатар іс-шараларды қарастырады.

Аталған Бағдарлама шегінде фитосанитарлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қарастырылады:

- қалыпты фитосанитарлық әл-ауқат жағдайын қамтамасыз етуде ауыл шаруашылық тауарын өндірушілердің мүдделілігін тарту;

- мемлекеттік резервтік және өрт аурудың жерлерінде таралуы, мемлекеттік қор жерлерде карантинді арамшөптер мен жеміс ағаштарын бактериалды күйіктен карантиндік арамшөптер, Оңтүстік Америка қызанақ көбелегінен, асқабақ шыбынынан тарату ошақтарын оқшаулау және жою бойынша іс-шаралар мен жоғары көлемдегі шегіртке зиянкестерінің үйірлі және үйірлі емес түрлерінен басқа карантинді объектілерді оқшаулау және жою, зиянды және ерекше қауіпті зиянды ағзаларға қарсы фитосанитарлық іс-шараларды жүргізуді ынталандыру жолымен өз аумағында қолайлы фитосанитарлық жағдайды қамтамасыз етуге қатысу. Ынталандыру арамшөп өсімдіктермен, ерекше қауіпті зиянды ағзалар мен карантинді объектілермен, орманның карантинді зиянкестерімен күрес үшін пестицидтер мен биопрепараттарды (биагенттерді) сатып алуға шығын субсидиялау жолымен мемлекеттік қолдау көрсету қызметі арқылы жүзеге асырылады;

- республика аумағында бұрын тіркелмеген карантиндік объектіні тарату және жерсіндірумен немесе аталған карантинді объекті таратылмаған карантинді объектіні тарату ошағын анықтаумен байланысты фитосанитарлық жағдай нашарлағанда шұғыл ықпал ету механизмін енгізу;

- карантин және өсімдіктерді қорғау бойынша іс-шараларды уақытылы жүргізу үшін зиянды және ерекше қауіпті зиянды ағзалар, карантиндік объектілер бойынша зерттеу және сақтау іс-шаралардың тиімділігін арттыру [3].

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, фитосанитарлық қауіпсіздікті ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бір бөлігі ретінде қарастыра отырып, заңнамаға «фитосанитарлық қауіпсіздік» ұғымын енгізуді ұсынамыз.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. **Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері.** 2018 жылғы 10 қаңтар. <http://www.akorda.kz/kz>

2. Мемлекет басшысы Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік. 2017 жылғы 31 қаңтар <http://www.akorda.kz/kz>

3. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту және «Мемлекеттік бағдарламалар тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 19 наурыздағы № 957 Жарлығына өзгеріс пен толықтыру енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы // <http://online.zakon.kz>

4. ООН: население Земли к 2050 году превысит 9,8 млрд человек <http://tass.ru/obschestvo/4357817>

5. Токаев К.К. Преодоление дипломатической очерки. – Астана, 2003. – 155 с.

6. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы. <http://adilet.zan.kz>

1. Сулейменова С.Ж., Аскарлова А.О., Кирбасова З.О. Химическая безопасность как составная часть национальной безопасности Республики Казахстан // Вестник КазНУ, 2013.

2. Өсімдіктерді қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі N 331 Заңы. http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000331_ (Жүзін мерзімі: 02.02.2018).

3. Данкверт С.А. Обеспечение аграрной безопасности России как важнейшее условие ее суверенного развития в современных условиях // Аналитический Вестник № 8 (451) Актуальные проблемы обеспечения продовольственной безопасности Российской Федерации - Москва, 2012.

4. <http://www.fao.org/home/ru/>

5. Ажбеенов В.К. Актуальные проблемы обеспечения фитосанитарной безопасности в Республике Казахстан <http://auyl.kz/ru/news/view/216>

6. 2016 жылға арналған Қоршаған ортаның жай-күйі туралы және Қазақстан Республикасының табиғи ресурстарын пайдалану туралы ұлттық баяндама <http://doklad.ecogofond.kz/kz/selskoe-hozyaistvo>

Сагинбеков Курманбек Сагинбекович

к.ю.н., доцент кафедры «Уголовное и уголовное процессуальное право»
ТарГУ им.М.Х. Дулати

Тлебаева Гульмира Манатовна

к.ю.н., доцент кафедры «Гражданское и гражданское процессуальное право»
ТарГУ им.М.Х. Дулати

Бекенова Анар Берденовна

к.ю.н., доцент кафедры «Гражданское и гражданское процессуальное право»
ТарГУ им.М.Х. Дулати

**ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ИНТЕРЕСОВ МАТЕРИ И РЕБЕНКА
ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК**

***Резюме.** В статье рассмотрены проблемы укрепления законности в сфере защиты материнства. Авторами высказываются идеи и предложения по совершенствованию законодательства и правоприменительной практики в сфере обеспечения соответствующих материальных благ, а именно авторы предлагают пересмотреть присвоение подвески «Алтын алка» и очередность предоставления жилья для многодетных семей.*

***Түйін.** Аталмыш мақалада аналықты қорғау аясында заңдылықты күшейту мәселелері қарастырылған. Авторлармен тиісті материалдық құндылықтарды қамтамасыз ету аясында құқыққолданушылық тәжірибе мен заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар мен идеялар айтылған, нақтырақ айтқанда авторлар «Алтын алқа» иегерлеріне алқана беру тәртібін және көпбалалы отбасылар үшін тұрғын үй беру кезектілігін қайта қарастыруды ұсынған.*

***Summary.** Besides, in the article problems of strengthening of legality in the sphere of protection of motherhood are considered. Authors ideas and suggestions for improvement of the legislation and law-enforcement practice in the sphere of providing the corresponding material benefits express, namely authors suggest to reconsider assignment of an award "Altyn alka" (Gold alka) and sequence of provision of housing for large families.*

Н.Назарбаев в своем выступлении на церемонии награждения победителей Национального конкурса «Мерейлі отбасы» отметил что, в настоящее время защита материнства и ребенка приобретает социально-правовой, экономический и политический характер. По существу, вся проводимая широкомасштабная государственная политика, направленная на укрепление семьи, защиты материнства и детства способствует формированию здоровой нации и укреплению семейных ценностей в обществе. Каждое государство заинтересовано в формировании полноценной и здоровой личности, приносящей пользу обществу. Сегодня нам нужна более эффективная государственная политика по укреплению семьи, защите материнства и детства, достойному обеспечению в старости [1].

Как нам известно, согласно Конституции Республики единственным источником государственной власти признан народ Казахстана. Согласно статьи 1 Конституции РК «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы». Из смысла конституционной статьи вытекает что, страна берет на себя обязательства смягчать социальное неравенство путем создания условий для достойной жизни своим гражданам [2].

Республика Казахстан приняла на себя обязанность признавать и гарантировать права и свободы человека, ограждать их от любого незаконного вмешательства или ограничения.

Признание государством прав и свобод человека означает их обязанность утвердить эти ценности в основополагающих правовых актах. Как нам известно, при разработке Конституции Республики Казахстан законодателем были инкорпорированы положения Всеобщей декларации прав человека. Следовательно, реализуя свои права и свободы, лицо вправе их защищать, основываясь на Конституции.

Признавая принятые международным сообществом правовые ценности человека, Республика Казахстан одновременно гарантирует их осуществление, а гарантом их соблюдения является Президент Республики Казахстан.

Принимая на себя вышеуказанные ценности, государство устанавливает юридические механизмы их осуществления (реализации). К ним относятся законодательные и иные

подзаконные акты, принимаемые в соответствии с Конституцией, и направленные на претворение ее положений.

Таким образом, гарантии соблюдения прав и свобод человека являются существенными признаками правового государства, подчеркивающими значение прав и свобод человека как высшей ценности [3].

В п.2 ст.12 Конституции закреплено, что права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов. Впрочем, эти положения нашли свое отражение во Всеобщей декларации прав человека, где ст. 1 «Все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах...» [4].

На наш взгляд, здесь уместно подчеркнуть, что в вышеуказанном подпункте статьи Конституции определен принцип неотчуждаемости прав человека. А неотчуждаемость прав и свобод человека означает, что установленных прав и свобод человек не может быть лишен никем, в том числе и государством, кроме случаев, предусмотренных Конституцией и принятых на ее основе законов [5].

Таким образом, проанализировав современное состояние защиты прав многодетных матерей, мы пришли к мнению о необходимости более детально рассмотреть законодательство в этой области. Как нам известно, конституция является важнейшим нормативно-правовым критерием толкования и применения всех юридических фактов и совершения юридических действий. К сожалению, можно констатировать, что законодателем допущены нарушения на предмет соответствия конституционной законности.

Как было отмечено выше, нормы регулирующие государственные награды и жилищные отношения Республики Казахстан противоречат основным принципам Конституции.

На наш взгляд, необходимо в отдельности рассмотреть вышеуказанные нормы. Так, например, в статье 28 закона «О государственных наградах Республики Казахстан» говорится: «подвеской "Алтын алка" награждаются матери, родившие и воспитавшие семь и более детей. Награждение подвеской "Алтын алка" производится по достижении седьмым ребенком возраста одного года и при наличии в живых остальных детей этой матери».

Нас настораживает тот факт, что награждение производится по достижении седьмым ребенком возраста одного года и при наличии в живых остальных детей этой матери. На наш взгляд, законодатель неправильно сформировал данный контекст, так как в определяющем содержание контексте законодатель констатирует факт рождения детей матерью словом «родившие». Законодатель в данном случае четко подтверждает событие рождения всех детей, тем самым ставит «условие» - наличие их в живых на момент присвоения государственной награды.

Из смысла данной нормы вытекает, что разработчики закона лишили и новорожденного и его родившую мать, социальных благ, которые гарантированы каждому от рождения Конституцией РК.

Наше внимание привлекло то обстоятельство, что семья по смыслу статьи закона обделена гарантированными государством социальными благами до тех пор, пока новорожденный не достигнет возраста одного года. Тем самым законодатель заранее лишает их социальных благ. Согласно действующему законодательству социальная поддержка может осуществляться в самых разнообразных формах, а именно, жилой площади, льгот на оплату расходов на содержание жилища вместе с членами семьи, а также специального государственного пособия на оплату коммунальных услуг (в размере 6,40 МРП). [6].

Следует также особо обратить внимание на зависимость предыдущих шестерых детей от родившегося седьмого. А это обстоятельство, существенным образом ограничивает права остальных членов многодетной семьи. В качестве примера можно привести случай обращения гражданки «Н.» в Департамент Комитета труда, социальной защиты и миграции по городу Астана, в тексте которого, она изложила: *«Моя мать родила и воспитала 7 детей, но самая старшая которая родилась в 1979 году умерла в 2005 году выйдя замуж, родив 2 детей, при этом самый последний ребенок у нас в семье родился в 1989 году. Маме вручили "Кумис алка", почему? Даже если это соответствует законам Казахстана справедливо ли, что она мать 7 детей, но ей не присвоено звание "Алтын алка"?...»* [7]. Эти недоразумения на наш взгляд, создают психологическую неопределенность для родившей матери, и она становится «заложницей» некорректной формулировки нормы закона.

По нашему мнению, вышеуказанная коллизия норм не дают возможности достичь социальных благ матери родившей семь и более детей, тем самым данное обстоятельство в период

нестабильности экономики приобретает особую актуальность. А это с учётом инфляции ощутимо снижает уровень жизни населения, так как данная категория общества является социально уязвимой.

Вместе с тем, вызывает недоразумение подход в отношении третьего абзаца статьи 28 Закона «О государственных наградах в РК», где законодатель на наш взгляд, неправильно определил категории детей, которые учитываются для получения государственной награды. По содержанию данной нормы таковыми детьми являются:

- усыновленные матерью в установленном законом порядке;
- погибшие или пропавшие без вести при защите интересов Республики Казахстан или при исполнении иных служебных обязанностей,
- погибшие при стихийных бедствиях либо при выполнении гражданского долга по спасению человеческой жизни и материальных ценностей, в борьбе с преступностью и охране общественного порядка,
- а также умершие вследствие ранения, увечья или заболевания, полученных при указанных обстоятельствах, либо вследствие трудового увечья или профессионального заболевания.

Вызывает недоумение вышеприведённая категория детей, так как на наш взгляд, законодатель при их классификации не учёл **иные** обстоятельства, летального исхода. Например, смерть ребёнка вследствие падения в колодез, канализационный люк и т.д., а также в иных случаях. Исходя из содержания и смысла текста закона, вытекает что, перечисленные случаи смерти ребёнка не входят в указанный перечень законодателя. А это, в свою очередь порождает неопределённость в обществе, что требует детальной проработки этой нормы Закона, т.е. на наш взгляд законодатель должен учитывать все случаи летального исхода.

Однако нам параллельно следует проанализировать вопрос по обеспечению жильем многодетных семей, который требует научного анализа.

Согласно Закона «О жилищных отношениях Республики Казахстан» от 16 апреля 1997 года №94, законодателем на наш взгляд была классифицирована иерархия социально уязвимых слоев населения без учёта статьи 36 закона «О государственных наградах Республики Казахстан», в которой закреплено, что: «Многодетные матери, награжденные подвеской "Алтын алка" или получившие ранее звание "Мать-героиня", обеспечиваются жилой площадью по установленным нормам в первую очередь». А в вышеуказанном законе, в *статье 68* законодатель к социально уязвимым слоям населения относит:

- 1) инвалиды и участники Великой Отечественной войны;
- 1-1) лица, приравненные к инвалидам и участникам Великой Отечественной войны;
- 2) инвалиды 1 и 2 групп;
- 3) семьи, имеющие или воспитывающие детей-инвалидов;
- 4) лица, страдающие тяжелыми формами некоторых хронических заболеваний, перечисленных в списке заболеваний, утверждаемом Правительством Республики Казахстан;
- 5) пенсионеры по возрасту;
- 6) дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, не достигшие двадцати девяти лет, потерявшие родителей до совершеннолетия. При призыве таких лиц на воинскую службу возраст продлевается на срок прохождения срочной воинской службы;
- 7) оралманы;
- 8) лица, лишившиеся жилища в результате экологических бедствий, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера;
- 9) *многодетные семьи*;
- 10) семьи лиц, погибших (умерших) при исполнении государственных или общественных обязанностей, воинской службы, при подготовке или осуществлении полета в космическое пространство, при спасании человеческой жизни, при охране правопорядка;
- 11) неполные семьи.

Таким образом, законодателю на наш взгляд необходимо было при разработке статьи 68 Закона «О жилищных отношениях Республики Казахстан» учитывать основной принцип, а именно первоочередность при получении жилья, заложенный в основу статьи 36 закона «О государственных наградах Республики Казахстан». Следовательно, необходимо внести корректировку в Закон «О жилищных отношениях Республики Казахстан» для приведения их в соответствие конституционным принципам, а статью 68 вышеуказанного закона необходимо изложить в следующей редакции:

К социально уязвимым слоям населения относит

- 1) инвалиды и участники Великой Отечественной войны;
- 1-1) лица, приравненные к инвалидам и участникам Великой Отечественной войны;
- 2) *многодетные матери, награжденные подвеской "Алтын алка" или получившие ранее звание "Мать-героиня"*;
- 3) инвалиды 1 и 2 групп;
- 4) семьи, имеющие или воспитывающие детей-инвалидов;
- 5) лица, страдающие тяжелыми формами некоторых хронических заболеваний, перечисленных в списке заболеваний, утверждаемом Правительством Республики Казахстан;
- 6) пенсионеры по возрасту;
- 7) дети-сироты и дети, оставшиеся без попечения родителей, не достигшие двадцати девяти лет, потерявшие родителей до совершеннолетия. При призыве таких лиц на воинскую службу возраст продлевается на срок прохождения срочной воинской службы;
- 8) оралманы;
- 9) лица, лишившиеся жилища в результате экологических бедствий, чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера;
- 10) многодетные семьи;
- 11) семьи лиц, погибших (умерших) при исполнении государственных или общественных обязанностей, воинской службы, при подготовке или осуществлении полета в космическое пространство, при спасании человеческой жизни, при охране правопорядка;
- 12) неполные семьи.

Хотелось бы подчеркнуть, что Закон «О государственных наградах РК» был принят в 12.12.1995 году, тогда как закон «О жилищных отношениях» в 16.04.1997.

Разумеется, вышеуказанные законы защищают интересы многодетных семей, однако законодатель не учёл «принцип первоочёрдности» при предоставлении жилья многодетным семьям определяя слои населения по их социальной уязвимости, а также не принял во внимание иные обстоятельства смерти детей.

Возможно законодатель при принятии вышеуказанных норм учитывал экономическое положение того времени, когда имело место снижение доходов населения и государства.

Так как в 1994 году ВВП на душу населения составлял чуть более семисот долларов [8], а к 1 января 2012 года он вырос более чем в 12 раз и превысил 12 тысяч долларов США. Прогноз правительства, рассчитывало достичь такого уровня только к 2015 году [9].

На наш взгляд, чтобы стимулировать рост населения необходима материальная обеспеченность многодетных семей. Государство должно обеспечить их социальными гарантиями, чтобы они не оказались в худшем положении. А бюджетные расходы, на многодетных семей не должны носить обременительный характер для государственной казны.

Таким образом, нужны системные меры, обеспечивающие как верховенство законности в стране и стабильность правовой системы, так и поступательное развитие национального права в рамках действующей Конституции. Комплексный подход к правовой политике позволит модернизировать всю нормативно-правовую базу в контексте общей стратегии развития государства, в том числе по выстраиванию качественно новой модели государственного управления на принципах результативности, прозрачности и подотчетности, обеспечивающих защиту прав и свобод граждан, интересов общества и государства.

Реализация положений Концепции правовой политики позволит воплотить в жизнь основные идеи и принципы Конституции республики в контексте очередного этапа строительства в Казахстане правового государства.

Эффективность реализации правовой Концепции и соответственно стабильность национального права, действенность правового регулирования зависят от конструктивного взаимодействия всех ветвей государственной власти, качества принимаемых органами власти решений и ответственности должностных лиц.

А комплексное развитие казахстанского законодательства будет способствовать дальнейшему укреплению режима законности, соблюдению конституционных прав и свобод человека и гражданина, обеспечению устойчивого социально-экономического развития страны, укреплению казахстанской государственности [10].

Следовательно, положение подпункта 2 ст. 12 Конституции РК закрепляющее права и свободы человека является основополагающим при разработке и принятии законов и иных нормативных правовых актов, устанавливающих условия и порядок осуществления этих прав и свобод [11]. А

положение о неотчуждаемости основных прав человека не является абсолютным и может быть ограничено законом, как предусмотрено в ст. 39 Конституции Республики Казахстан.

На наш взгляд, необходимо на законодательном уровне подробно рассматривать концептуальные направления правовой политики Республики Казахстан в сфере прав и свобод гражданина, а именно, что защита семьи и материнства должна обеспечиваться путем создания государством надлежащих правовых и иных условий и гарантий, максимально благоприятных для жизни семьи. Представляется, что у нас в стране требуется не только принятие экономических мер, т.е. должна всегда учитываться социальная составляющая, направленная на материальную поддержку материнства, но и обеспечение повышения подлинного статуса материнства в обществе.

От того насколько социальная политика государства будет полно отражать настроения и нужды матерей зависит успех дальнейшего развития такого общества.

На наш взгляд, для создания здоровой моральной атмосферы в многодетных семьях в стране необходимо объединение усилий государственных структур и институтов гражданского общества в целях поиска новых форм и методов семейной политики.

Таким образом, важнейшим постулатом и лейтмотивом содержания всех нормативно-правовых актов в РК должны стать положения Конституции.

Литература

1. *Выступление Президента Казахстана Н.Назарбаева на церемонии награждения победителей Национального конкурса «Мерейлі отбасы»* <http://akorda.kz/>

2. *Постановления Конституционного Совета от 21 декабря 2001 года № 18 «Об официальном толковании пункта 1 статьи 1 Конституции Республики Казахстан»*

3. *Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий.* – Алматы: Паритет, 2010. – 400 с.

4. *Всеобщая декларация прав человека (принята на третьей сессии Генеральной Ассамблеи ООН резолюцией 217 А (III) от 10 декабря 1948 г.)*

5. *Постановление Конституционного Совета от 28 октября 1996 года № 6/2 «Об официальном толковании пункта 1 статьи 4 и пункта 2 статьи 12 Конституции Республики Казахстан».*

6. *Закон Республики Казахстан «О специальном государственном пособии в Республике Казахстан»*, от 5 апреля 1999 года N 365

7. <http://astana.mzsr.gov.kz>, 8 февраль, 2013 - 22:33

8. *Назарбаев Н.А. Построим будущее вместе: Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана* // www.akorda.kz/ru/. - 28.01.2011 г.

9. *Назарбаев Н.А. Стратегия «Казахстан-2050» - новый политический курс состоявшегося государства: Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана* // www.akorda.kz/ru/. – 14.12.2012 г

10. *Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года за № 858 «Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года».*

11. *Постановление Конституционного Совета от 28 октября 1996 года № 6/2 «Об официальном толковании пункта 1 статьи 4 и пункта 2 статьи 12 Конституции Республики Казахстан».*

Шошаева Лаура Санабековна

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетінің аға оқытушысы,
құқық магистрі, e-mail: keukonf2012@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ СОТТАН ТЫС ҚОРҒАУДЫҢ БАЛАМАЛЫ ТӘСІЛДЕРІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Түйін. Мақалада құқықты соттан тыс қорғау тәсілдері, соның ішінде Қазақстанда медиацияның даму перспективалары қарастырылған.

Түйін сөздер: құқықты соттан тыс қорғау, медиация, бітімгершілік.

Резюме. В данной статье рассматриваются способы защиты гражданских прав, в том числе перспективы развития медиации в Казахстане.

Ключевые слова: несудебные защиты прав, медиация, примирение.

Summary. This article examines ways to protect civil rights, including the prospects for the development of mediation in Kazakhstan.

Key words: non-judicial protection of rights, mediation, reconciliation.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасындағы әкімшілік, кәсіпкерлік және өзге де қоғамдық қатынастардан туындайтын құқықтық дауларды соттан тыс реттеу институтын қолдану перспективалары өзекті мәселелерге айналды.

Мемлекет басшысы жыл сайынғы жолдауында құқықтық дауларды соттан тыс реттеудің маңыздылығын атап өтті. «Қазақстан-2050» Стратегиясында «кішігірім мәселелер бойынша барлық даулар дауды шешудің соттан тыс әдістері, яғни, медиация және т.б. арқылы шешілуі тиіс» делінген.

Медиацияны енгізудің қажеттілігін Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев жыл сайынғы Жолдауында, Судьялардың VI және VI съездерінде, «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты мақаласында атап өтті.

«Сот тәртібінде қарастырылуға жататын даулар санын азайтып, оларды шешудің балама тәсілдерін, соның ішінде бітімгершілік рәсімдер мен медиацияларды енгізу маңызды. Бұл сот төрелігінің қалыпқа келуіне мүмкіншілік туғызады» [1].

«... соттардың жұмысын жеңілдету мақсатында дауларды соттардан тыс реттеу институттарын дамытуды жалғастырған жөн. Болмашы мәселелер бойынша дауларды шешу соттардан тыс тәртіппен жүргізілетіндей тетіктер қарастыру қажет» [2].

«Бүгінде медиация құрылымы мен рәсімін еңбек қатынастары саласында да құру және қолдану жұмыстарын күшейту қажет. Медиация құрылымдарын ұлттық және жеке компанияларды да құру қажет. АҚШ-та, Австралияда және басқа да мемлекеттерде барлық даулардың үштен бірі соттың араласуынсыз, медиация рәсімі шеңберінде реттеледі. Бүгін мемлекет тарапынан дау мен жанжалды, соның ішінде әлеуметтік-еңбек қарым қатынастар саласында да, соттан тыс шешу жүйесін енгізуге мүмкіндік беретін, бастамашылық қадамдар жасалғаны маңызды [3].

Соңғы уақытта даулы құқықтық қатынастар қатысушылары дау-дамайды шешудің баламалы әдістерін пайдалана отырып туындайтын қарама-қайшылықтарды дербес шешуге мүдделі. Құқықтық жанжалдарды шешудің баламалы жолдары, оларды қолданудың нәтижесінде келіспеушіліктерді соттан тыс реттеудің белгілі бір әдістері мен әдістерінің жиынтығы ретінде түсіндіріледі және тараптар өзара қолайлы келісімді жасайды. Сонымен бірге, бұл термин азаматтардың құқықтарын мемлекеттік емес соттан тыс қорғауды көрсетеді. Демек, «баламалы» тұжырымдамасын қолдану кейбір субсидиялылықпен байланысты, азаматтардың құқықтарын мемлекеттік соттық қорғауға қатысты осы құралдардың бірін-бірі толықтыруы.

Қазақстандық заң тәжірибесінде дауды балама шешу шартты түрде сотқа дейінгі және соттан тыс болып бөлінеді. Қорғаудың юрисдикциялық түрі субъективті құқықтар бұзылғанда немесе дауға түскенде өкілетті мемлекеттік органдардың оны қорғауға араласуы болып табылады. Құқығы немесе заңдық мүддесі бұзылған тұста мемлекеттік немесе басқа да құзіретті органдарға (сот, аралық сот, жоғары инстанция және т.б.) шағымданады, әлгі аталған органдар өз кезегінде бұзылған құқықты қалпына келтіру және бұзықшылықты жою үшін өкілеттігіне сай қажетті шараларды қолданады.

Қорғаудың юрисдикциялық нысаны бұзылған құқықтарды қорғаудың жалпы және арнайы тәртібін белгілейді. Жалпы тәртіпке сәйкес заңмен қорғалатын азаматтық құқықтардың мүддесін қорғау сот (төрелік немесе аралық сот) арқылы жүзеге асады.

Қорғаудың юрисдикциялық емес нысаны заттың меншік иесі мен оны иеленушісінің мемлекеттік және басқа құзіретті органға бармай-ақ өз бетімен қорғауын білдіреді. ҚР Азаматтық кодекстің тұжырымдарында аталған әрекеттер «азаматтық құқықтардың өзін-өзі қорғауы» ұғымымен байланысты (АК-тің 9-бабы) және меншік құқығы мен басқа заттық құқықтарды қорғаудың бір әдісі ретінде қаралады.

Азаматтық құқықтың өзін-өзі қорғауы өзінің заңды табиғатында құқық қорғау әдісі болып табылмайтын өзіндік нысанын еншілейді деген пікір де бар. Мәселен, профессор А.П. Сергеев қорғанудың дербес түрі ретінде өзін-өзі қорғау құқығы сот және әкімшілік нысандарымен бірдей қаралуы керек дейді [4, 14 б]. Біздің де пікірімізше, өзін-өзі қорғау құқығына ешкімнің тиіспейтіндігін қамтамасыз етуге, бұзылған құқықты қалпына келтіріп, оның салдарын жоюға бағытталған өкілетті тұлғаның заң немесе шарт негізінде әрекет етуге жол берілген азаматтық құқықты қорғаудың дербес нысаны болып табылады.

Құқық қорғаудың басқа да соттан тыс тәсілі ретінде соттан тыс заңдарға қатысты, мысалы, әкімшілік шағым беру, прокуратураға шағымдану, Қазақстан Республикасына омбудсменге шағым жасау сияқты қоғамдық құралдар бар. Бұдан басқа, заңдық әдебиетте келіссөздер, медиация, арбитраж, омбудсмен және т.б. бар дауларды шешудің баламалы жолдары ерекше орын алады.

Алайда ең тиімді және дамыған азаматтық құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды соттан тыс реттеу тәсілі - медиация. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдағаннан кейін құқықтық қауымдастық әкімшілік және өзге де қоғамдық-құқықтық қатынастардан туындайтын жағдайларда келісу рәсімдерін құруды қоса алғанда, оның ауқымын кеңейту қажеттілігі туралы айтқан.

Жоғары трибуналардан «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңын мемлекеттік органдарға тарату қажеттігі туралы пікірлер айтылды. Бүгінгі күні медиация ауқымы артуда. Бітім рәсімдеріне құқық нотариустарға да беріледі.

Кәсіпкерлердің бұзылған құқықтарын қорғау және осы саладағы заңнаманы іске асыру мәселелері көп уақытқа созылды. Бұл мәселеге назар аудару таңқаларлық емес, себебі кәсіпкерлердің бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау - жемқорлыққа қарсы күрестегі байланыстардың бірі.

Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясатының тұжырымдамасы азаматтық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру шараларының бірі ретінде, жекеше құқықтық жанжалдарға (медиация, медиация және т.б.) тараптар арасында ымыраға келудің әр түрлі жолдары мен құралдарын біріктіруді көздейді. Осы жұмыс мынадай бағыттар бойынша жүзеге асарылады:

- медиацияны дамыту бағыттары;
- нормативтік базаны жетілдіру;
- қоғам туралы хабардар ету;
- медиаторлардың ісін қалыптастыру;
- соттармен және басқа да құқық қорғау органдарымен, үкіметтік емес ұйымдармен өзара әрекеттесу;
- нотариуспен, заңгерлік компаниялармен, бизнес-қауымдастықтармен өзара әрекеттесу;
- «Бітімгершілік-келісім» жобасы.
- Жоғарғы Сот, Бас прокуратура және Әділет министрлігі халықаралық ұйымдармен бірлесе отырып, келісім рәсімдерін және құқықтық жанжалдарды шешудің басқа соттан тыс тетіктерін пайдалануды кеңейтетін заңнамалық және ұйымдастырушылық шаралар кешені болып табылатын «Бітімгершілік - келісім» жобасын әзірледі.
- Жобаның мақсаты - 2017 жылға дейін соттар мен азаматтық істердің санын 30% -ға дейін салыстырып тексеру институттарын дамыту арқылы азайту.

- Жобаның міндеттері:

- 1) Бір мәмілеге код жеткізудің мүмкіндіктері мен тараптар арасында сотта, соттан да тыс тәртіппен де (медиация, делдалдық және басқалары) бітімге қол жеткізу мүмкіндігін кеңейту;
- 2) Дауларды соттан тыс шешу тәсілдерін жетілдіру;
- 3) Дауларды шешудің құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру;
- 4) Азаматтық-құқықтық дауды қарау тәртібін оңайлату, оның ішінде бұйрықтық іс жүргізу саласын кеңейту арқылы оңайлату.

Заңнамалық базаны жетілдіру тұрғысында:

- мәселелер бойынша дауларды шешудің сот тәртібінен медиация арқылы жүзеге асырылатын механизмді әзірлеу;

- Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің нормаларын тараптар арасындағы соттық және соттан тыс жолдармен ымыраластырудың түрлі жолдарын біріктіруге бағыттау. Неліктен сот ісіне дайындықты дауды бейбіт жолмен шешуге арналған басты алаң ретінде пайдалану керек.

- Медиацияны жанжалды басқарудың соттан тыс әдісі ретінде қолдануды кеңейту.

- Ұйымдарда, кәсіпорындарда жанжалдарды басқару (ескерту, рұқсат) медиа-технологияларды олардың қызметіне интеграциялау жолымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Ұйымда медиацияны енгізу жолдары:

- тиісті біліктілікке ие жанжалдар мен конфликттерге қарсы жағдайларды басқара алатын медиация дағдыларына қызметкерлерді оқыту;

- Ішкі медиацияның толық функционалды қызметін құру;

- қолданыстағы мамандардың функцияларын толықтырады және кеңейтеді.

Ірі ұйымдарда (холдингтер, корпорациялар) қызметкерлері медиация техникасына (ішкі медиаторларға) толықтай ие болатын жанжалдардың алдын алу және шешу бойынша қызметтерді ұсынуға, сондай-ақ күрделі дауларды шешу үшін сыртқы медиаторларды тартуға ұсыныс жасайды. Кез-келген компанияда, ұйымда, кәсіпорында менеджменттер, HR-қызметтерінің қызметкерлері, заңды бөлімшелер (адвокаттар) жанжалды басқару функцияларын қабылдай алады.

Ең дұрысы, бұл қызметкерлер осы қақтығыстарды жоюға емес, оны басқаруға және оны тиімді пайдалануға тиіс деп есептейді. Жұмыстар келесі ретпен жүзеге асырылады:

- жанжалдың себептерін зерттеу;

- қақтығысқа қатысушылардың санын шектеу;

- жанжалды талдау;

- қақтығыс ескертуі немесе шешімі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 19 қарашадағы судьялардың V съезінде сөйлеген сөзі: <https://melimde.com/azastan-respublikasini-sot-jjesi.html?page=8>.

2. «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 14.12.2012 ж. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001611>

3. Н. Назарбаев. «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» 10.07.2012ж. <http://www.astana.adilet.gov.kz/kk/articles-inner/kazakstannyn-leumettik-zhangyrtlyuy-zhalpyga-ortak-enbek-kogamyna-karay-20-kadam>

4. Сергеев А.П. Защита гражданских прав. В кн. Гражданское право. – М., 1997. – 301 с.

Сақбайқызы Әсел
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-ті заң факультетінің докторанты
Астана, ass-t@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУ ҰҒЫМЫН ДОКТРИНАЛДЫҚ ТҮСІНДІРУ

Түйін. Мақалада қаржылық бақылаудың мемлекеттің басқару жүйесінде қажеттілігі және мемлекеттің қазынасын кеңейту үшін бақылаудың маңыздылығы туралы ашып айтылған. Заң және экономика саласындағы қаржылық бақылаудың анықтамасы талқыланып, автор өз бетінше қаржылық бақылаудың анықтамасын талдауға тырысқан. Қаржылық бақылаудың мазмұны мен мәні туралы қарастырылған. Автор мақаланы жазу барысында, отандық ғалымдардан: А.И.Худяков, Н.Р.Весельская, М.Т.Какимжанов, С. Құлпыбаев, В.Д. Мельников, Д.О. Абленов, С.Қуашбаев, Ә.М.Жұманов және ресейлік ғалымдардан: Н.И.Химичева, О.Н. Горбунова, Е.Ю.Грачева, С.О.Шохина, В.М. Родионова, В.А.Парыгина мен А.А.Тедеев еңбектеріне сүйенді.

Резюме. В статье излагается необходимость финансового контроля в системе государственного управления и важность контроля над состоянием правительства. Обсуждалось определение финансового контроля в области права и экономики, и автор попытался самостоятельно проанализировать определение финансового контроля. Объясняется содержание и сущность финансового контроля. Во время написания статьи автор опиралась на труды отечественных ученых: А.И.Худякова, Н.Р.Весельской, М.Т.Какимжанова, С. Құлпыбаева, В.Д. Мельникова, Д.О. Абленова, С.Қуашбаева, Ә.М.Жұманова и российских ученых: Н.И.Химичева, О.Н. Горбунова, Е.Ю.Грачева, С.О.Шохина, В.М. Родионова, В.А.Парыгина и А.А. Тедеева.

Summary. The article points out the necessity of financial control in the system of State governing and importance of control over government policy.

The definition of financial control in the area of law and economics has been discussed. The author tries to analyze the term of financial control in her own way. The content and essence of financial control has been interpreted. The article is based on the works of domestic researchers as A.I Khudyakov, N.R. Veselskaya, M.T. Kakimzhanova, S.Kulpybayev, V.Melnikov, D. Ablenov, S. Kuashbayev, A. Zhumanov and Russian scientists: N.I. Khimicheva, O.N. Gorbunov, E.Yu. Grachov, S.O. Shokhin, V.M. Rodionova, V.A. Parygina and A.A. Tedeyev.

Теориясыз тәжірибе қараңғы.

Мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық қатынастарында болсын, саяси өмірінде болсын қаржылық қатынастарды құқықтық реттеу мәселесі қазіргі таңда ең өзекті мәселелердің қатарына кіреді. Қазақстан Республикасы Есеп комитетінің бұрынғы төрағасы (Омархан Өксікбаев), өзінің бір сөзін былай бастаған еді: «Басшысыз ел болмайды, Бақылаусыз байлық болмайды», демекші қаржылық бақылау ең маңызды мәселелердің бірі десек қателеспейміз деп есептейміз.

Бақылау мемлекеттік қызметтің бір тармағы ма, басқару жүйесінің бір саласы ма, шаруашылық басқарудың бір элементі ме, әлде басқару кезіндегі мемлекеттің қолдану әдісі ма, шарасы ма деген сұрақ туындайды. Себебі, ғалымдардың арасында бірыңғай тұжырым қалыптаспаған. Мысалға, О.Н.Горбунова қаржылық бақылауды мемлекеттің экономикасын бақылаудағы бір бөлім деп көрсетеді. Қаржылық бақылауды бастапқыда мемлекеттік қаржылық қызметтің бір түрі деп қарастыруға болады деген. Өйткені, кез келген мемлекеттің қаржылық қызметі көп қырлы функциядан тұратын үш бағытта жүзеге асырылады: мемлекеттің ақша қаражаттарын қалыптастыру, бөлу және пайдалану. Қаржылық бақылау осы үш бағыттың әр қайсының ажырамас элементі деп түсіндіреді [1, 108б.].

В.А.Парыгина мен А.А. Тедеев өздерінің еңбектерінде қаржылық бақылауды мынадай анықтама беру арқылы түсіндіреді: «қаржылық бақылау – бұл қаржы саласындағы мемлекет пен муниципалдық құрылымдардың заңдастырылған мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ету мен мониторинге бағытталған, қаржылық-құқықтық нормалармен бекітілген мемлекеттік органдардың жүзеге асыратын бақылау шараларының жүйесі» [2, 53б.]. Бұл жерде қаржылық бақылаудың анықтамасы нақтыланбаған және кең мағынада берілген деп ойлаймыз. Себебі, мемлекеттің мүддесі өте көп, қай мүддесінің сақталуына мониторинг жүргізу қажеттілігі көрсетілмеген. Мониторинг өз алдына жеке қызмет түрі. Дегенмен, соңғы кездері заң әдебиеттерінде қаржылық бақылау терминологиясын «қаржылық мониторинг» сөз тіркесімен алмастыру жайлы пікірлер кездеседі. Мониторинг мемлекеттік уәкілетті органдармен жүргізілетін, қаржылық бақылау қызметінің ерекшеліктерін көрсететін, бақылау мен басқару қатынастарының кең ауқымын қамтитындығын ескеріп, бұл ұсыныспен келісуге болады. Сонымен қатар,

В.А.Парыгина мен А.А. Тедеев қаржылық бақылауды – заңи-формальды тұрғыда қаржылық құқықтың кешенді институты ретінде қарастырады. Мемлекет пен муниципалдық құрылымдардың қаржылық қызметі барысында қаржылық бақылауды жүзеге асыру кезіндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін нормаларды қамтиды. Аталған институттың қаржылық құқықтың кешенді институты болуының себебі, мұнда қаржылық құқықтың әр институттарының нормалары кіреді. Мысалға, салық салу саласындағы қаржылық бақылауды реттеуші нормалар, валюта саласында қаржылық бақылауды реттеуші нормалар және тағысы сол сияқты [2, 546.].

Ғалымдардың арасында С.О.Шохинамен қаржылық бақылауға ең толық анықтама берілген. Ол өз еңбегінде мемлекеттік қаржылық бақылау – бұл мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, заңды және заңды тұлғалардың Ресей Федерациясының қаржы заңнамасын сақтауын, мемлекеттік қаржы және материалдық ресурстарды пайдаланудың ұтымдылығы мен тиімділігін тексеру. Ал, толығырақ мемлекеттік қаржылық бақылау қаржылық құқыққа сәйкес мемлекеттің, мемлекеттік өзін-өзі басқару органдарының ақшалай қорларды қалыптастыру, пайдалану және бөлу саласындағы іс-әрекеттердің зағдылығы мен мақсаттылығын тексеру бойынша институттар, құралдар және әдістердің жүйесі ретінде, қаржылық тәртіптің бұзылуын жасыруға жәрдемдесетін, заңдылықтың қамтамасыз етілуіне, жеке меншіктің қорғалуына, бюджеттік, заемдық және жеке қаржыларды дұрыс, тиімді және үнемді пайдалануға мүмкіндік беретін мемлекеттік бақылаудың бір нысаны ретінде анықтауға болады деп түсіндіреді [3, 596.]. Осы жерде ғалымның анықтамасы толық болғанымен, алғашқыда қаржылық бақылауды институт, құрал және әдіс ретінде анықтаса, ары қарай оны мемлекеттік бақылаудың бір нысаны деп береді. Біздің пайымдауымызша, қаржылық бақылауды құрал, әдіс ретінде қарастыруға келмейді, себебі қаржылық бақылауды жүзеге асыру үшін мемлекеттік орандар белгілі бір шаралар мен әдістерді қолданады, бірақ бұл қаржылық бақылауды әдіс ретінде анықтауға негіз емес. Тағы да, С.О.Шохина бақылау салық салу мақсатында жеке және заңды тұлғалардың кірістеріне, барлық шаруашылық жүргізуші субъектілердің бухгалтерлік есеп нысандарының заңмен бекітілуінің сақталуы үшін, сыртқы экономикалық және банктік қызмет ережелерінің сақталуы үшін мемлекет тарапынан жүргізілетіндігін айқындап отыр [3, 606.].

Ал, Н.И.Химичева: «Қаржылық бақылау – еліміздің және оның аймақтарының тиімді әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында, мемлекеттік муниципалдық және басқа да қаражылық қорларды (қаржылық ресурстарды) қалыптастыру, бөлу және пайдалану саласындағы заңдылық пен іс-әрекеттердің орынды болуына бақылау» деп есептейді [4, 1396.]. Қаржылық бақылаудың маңыздылығы, ол жүргізілген кезде, бірінші кезекте, барлық мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының, кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың, азаматтардың қаржылық қызметі саласындағы бекітілген құқықтық тәртіпті сақтау және екіншіден, жүзеге асырылатын іс-әрекеттердің экономикалық негізділігі мен тиімділігі, олардың мемлекеттік және муниципалдық құрылымдардың міндеттеріне сәйкестігімен көрініс табады. Қаржылық бақылау барлық қаржылық-құқықтық институттарға тән. Сол үшін де, жалпы қаржылық қызмет саласындағы қаржылық бақылауды жүргізудің мазмұны, ұйымдастырылуы, тәртібі мен қағидаларына қатысты жалпы ережелер қаржылық құқықтың Жалпы бөлімінің нормаларында қамтылады [4, 1406.]. Осылайша, қаржылық бақылауды қаржылық қызметтің заңдылығы мен орындылығын қамтамасыз етудің маңызды жолы (амал) болып табылады деп анықтап отыр.

Е.Ю.Грачеваның көзқарасы бойынша қаржылық бақылау бір жағынан, мемлекеттік саясатты іске асыру құралы және оған қатысты қаржы саласындағы мемлекеттік басқарудың қызметі болып табылады. Екінші жағынан, қаржылық бақылаудың өзі өзінің мақсаттарына, әдістеріне және іске асыру нысандарына ие басқарушылық қызмет ретінде қарастырылуы мүмкін [5].

Бірқатар заңгерлер (С.О.Шохина, А.И.Худяков, С.С.Капсалямова және т.б.) өз еңбектерінде қаржылық бақылаудың мазмұнын салық салумен байланыстырады. Яғни, мемлекет өзінің ақша-қаражаттарының тиімді және мақсатқа сай пайдаланылуына мүдделі болғандықтан, азаматтар болсын, жеке кәсіпкерлер болсын, барлық салық төлеушілер бюджетке салықты уақытылы төлеуі қажет. Осы мәселені мемлекет қаржылық бақылау арқылы шешуге тырысады. Ал быраз авторлар, (О.Н.Горбунова, Е.Ю.Грачева, А.И.Худяков, С.С.Капсалямова) қаржылық бақылау – бұл мемлекеттің қаржылық қызметінің бір түрі деп қарастырады.

Мәселені толыққанды зерттеу үшін, экономисттердің де еңбектеріне сүйендік. Д.О.Абленов қаржылық бақылау, аудит, қаржылық анализ, басқарушылық анализ мәселелерін зерттеуші белгілі ғалым. Ол: «әміршілдік-әкімшілдік басқарушылық жүйесі тұсында және нарық экономикасына көшу кезінде қаржылық бақылау деп, есептік жазбаларды және ереже бойынша есеп берудің дұрыс құрылғанын, сондай-ақ салықтар мен алымдардың мемлекеттік, жергілікті бюджеттерге түсірілгенін

анықтап, тексеретін құрылым деп түсінген. Қазіргі кездегі қаржылық бақылаудың түсінігі, мазмұны, міндеті кең және әр түрлі бағытта екенін байқауға болады. Оның ішінде ең маңыздысы болып, есептік-қаржылық құжаттардың сенімділігін, шаруашылық заңдылықтарын сақтау, әр түрлі шаруашылық деңгейіндегі экономикалық құрылымдарды басқару тетіктерінің дұрыстығын тексеру болып табылады – дейді [6, 116.]. Сонымен қатар, қаржылық бақылау – заңдылықтың сақталуына, меншіктің қорғалуына, бюджеттік, заемдік және жеке меншік қаржыны дұрыс, тиімді пайдалануға мүмкіндік беріп, қаржылық тәртіп бұзушылықты ашуға көмектесетін экономикалық бақылаудың бір нысаны [6, 126.].

С.Қуашбаев пен Ә.М.Жұмановтың еңбегіне негізделетін болсақ, «қаржылық бақылау – арнайы өкілетті органдардың шаруашылық субъектілерінің қаржы саясатын, қаржы ресурстарын құру, бөлу және пайдалану процесінде құқық нормаларына сәйкестік кекелтіру және қабылданған басқарушылық, қаржылық шешімдердің орындалуы туралы толық және шынайы ақпаратты дер кезінде алу мақсатында жүзеге асырылатын әрекеттер мен операциялар жиынтығы», деген түсінік береді [7, 2356.].

С. Құлпыбаев, В.Д. Мельников қаржылық бақылау – қаржы жүйесінің барлық буындарының ресурстарын жасау, бөлу және оларды пайдаланудың негізділігін тексеруге бағытталған айрықшалық қызмет және қаржыны басқарудың функционалдық элементтерінің бірі [8, 1386.]. С. Құлпыбаев қаржылық бақылаудың функцияларын дәл, әрі нақты айқындап бергенін атап өткіміз келеді. Олар: біріншіден, қаражаттардың жұмсалуды тексеру, яғни шығыстардың сұралған сомаларға сәйкестігі және мемлекет қаражатын пайдаланудың тиімділігі, екіншіден, қаржыжүйесінің барлық буындары бойынша мемлекеттік ресурстарға қаражаттарды жұмылдырудың уақытылығы мен толықтылығын тексеру, үшіншіден, есеп және есептеме ережелерінің сақталуын тексеру [8, 1416.]. Сонымен, мемлекеттік қаржылық бақылау – бұзушылықтарды анықтау, жою және болғызбау мақсатында бақылау объектілерінің Қазақстан Республикасының бюджеттік және басқа заңнамасын сақталуын тексеру және талдау жолымен жүзеге асырылатын бақылау [8, 1436.].

В.М.Родионова өз еңбегінде: Қаржылық бақылау шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық шаруашылық мәселелерін тексеру бойынша, арнайы нысандар мен әдістерді қолданумен байланысты іс әрекеттер мен операциялардың жиынтығы [9, 336.].

Экономисттер қаржылық бақылауды мемлекеттің басқару функциясы және қаржылық бақылау ақшалай нысанда жүзеге асырылады деген тұжырымды ұстанатын байқадық. Бұл тұжырыммен келісеміз деп айту қиын, себебі нысаны ақша бола алмайды. Тексеру кезінде ақша қаражаттары бақылауға алынады. Бұл жерде пәні деген термин дұрыс келеді. Сонымен, экономикалық әдебиеттерде де қаржылық бақылаудың анықтамасына байланысты әр түрлі тұжырым қалыптасқанын көріп отырмыз.

Әр мемлекеттің өздерінің ұлттық құқық шеңберінде қаржылық бақылау түсінік бергенімен, халықаралық деңгейде халықаралық жария құқық, халықаралық қаржы құқығы және халықаралық экономикалық құқықсалаларында қаржылық бақылау институты тіптен қалыптаспағанын атап өту қажет. Лим декларациясында қаржылық бақылау мемлекеттік реттеудің ажырамас бір бөлігі деп қана айқындалған [10].

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік бақылау және қадағалау туралы» 2011 жылғы ескі Заңында мемлекеттік бақылаудың түсінігі ғана қарастырылған. Сол сияқты, Қазақстан Республикасының «Республикалық және жергілікті бюджеттердің атқарылуын бақылау туралы» 2002 жылғы заңда да қаржылық бақылауға анықтама берілмеген. Тек, бақылаудың түрлері мен қаржылық есептілікке түсінік беріліп кеткен. Дегенмен, 2004 жылғы Бюджет кодексінде қаржылық бақылаудың құқықтық анықтамасы айқындалып қойған болатын. Содан осы заңдардың күші жойылып, 2015 жылғы Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» заңы сәйкес, қаржылық бақылау – мемлекеттік аудит барысында анықталған бұзушылықтарды жоюға бағытталған қызмет [11,1-бап]. Бірақ, біздің пікірімізше ескі Бюджет кодексінде неғұрлым дәлірек түсінік берілген болатын. Ал, қазіргі қолданыстағы Бюджет кодексінен жетінші бөлім толығымен алынып тасталған, яғни қаржылық бақылауға қатысты нормалар қарастырылмағанын көреміз. Заң шығарушы органдар мен мамандар мемлекетіміздің экономикасы мен әлеуметтік жағдайын терең зерттеген қорытындыларды және шет елдердің тәжірибесін негізге ала отырып әліде қаржылық құқықтық нормаларды әзірлеулері керек.

Сонымен қатар, біз қаржылық бақылау туралы мәселені қозғаған кезде әр уақытта оның мемлекеттік бақылаудың бір түрі екендігін ұмытпауымыз қажет. Сол үшін де, «мемлекеттік қаржылық бақылау» - деген дұрыс деп ойлаймыз. Мысалға, экономикалық әдебиеттерде қаржылық

бақылау түсінігін қарастырған кезде, мемлекеттік қаржылық бақылау және қоғамдық қаржылық бақылау бар деп атап көрсетеді. Ия, қоғамдық бақылауды жоққа шығармаймыз. Дегенмен, мемлекеттің ақша қаражат қорларымен байланысты болғандықтан, қаржылық бақылау қаржылық қызметтің әр кезеңінде ерекше сипаты мен рөлі арқылы көрініс табатынын ескере отырып, мемлекеттік қаржылық бақылау деуге негіз бар. Осы көз қарасты Е.Ю.Грачева да ұстанады.

Ғалымдардың тұжырымдамасы тұрғысынан қарағанда, қаржылық бақылаудың мемлекеттің қаржысын қалыптастыру, бөлу және пайдалану қызметі аясында жүзеге асырылатындығын есперіп, қаржылық бақылау –бұл мемлекеттің қаржылық қызметі барысындағы заңдылықты сақталуды қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар мен аудиторлардың іс- әрекеті деп танымыз. Сонымен бірге, қазіргі уақытта мемлекеттік қаржыларды басқару жүйесінде мемлекеттік қаржылық бақылауды жан-жақты зерделеуге арналған жұмыстар жоқтың қасы. Доктриналық түсіндірудің нәтижелері қарапайым әдеби тілде, қысқа және оңай түсіндірілген сөз тіркестерімен берілуі керек деп есептейміз.

Қаржылық бақылау өте күрделі санатқа жатады, сондықтан бір мақаланың көлемінде анықтамасын түсіндіру жеткіліксіз. Е.Ю. Грачева қаржылық бақылау қаржылық-құқықтық нормалардан тұратын, қаржылық құқықтың күрделі құрылымы бар жалғыз саласы болып табылады деп санайды [12, 67 б.]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *О.Н.Горбунова. Финансовое право. М.: ЮРИСТ, 2001 – 487 с.*
2. *В.А.Парыгина, А.А. Тедеев. Финансовое право в схемах с комментариями: Учебное пособие. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 272 с.*
3. *С.О.Шохина. Финансовое право для экономических специальностей: учебник / - М.: КНОРУС, 2006 – 544с.*
4. *Н.И.Химичева. Финансовое право: учебник / – 4-е изд. - М.: Норма, 2008. – 768 с.*
5. *Е.Ю.Грачева. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. 12.00.12. ЖАК з.ғ.д. бойынша диссертация авторефераты. 2000 ж. Электронды ресурс: <http://www.dissertcat.com/content/problemy-pravovogo-regulirovaniya-osudarstvennogo-finansovogo-kontrolya#ixzz4tx6USSxS>. (Кіру уақыты – 06.02.2018 ж.)*
6. *Д.О.Абленов. Финансовый контроль и углубленный аудит: теория, методология практика: Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2007 – 608 с.*
7. *С.Қуашбаев, Ә.М.Жұманов. Қаржы. Оқу құралы. Алматы: Экономика, 2011 – 672 бет.*
8. *С. Құлпыбаев, В.Д. Мельников. Қаржы негіздері: Оқулық. – Алматы: «Издательство ЛЕМ», 2009 – 722бет.*
9. *В.М. Родионова, В.И. Шлейников. Финансовый контроль: Учебник. – М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 202. – 320 с.*
10. *Бақылаудың басшылыққа алынатын қағидаларының Лим декларациясы. 1977 ж. Электронды ресурс: [http://www.eurosai.org/handle/404?exporturi=/export/sites/eurosai/content/documents/others/ISSAI/ISSAI-1-Lima declaration-Ruso.pdf](http://www.eurosai.org/handle/404?exporturi=/export/sites/eurosai/content/documents/others/ISSAI/ISSAI-1-Lima%20declaration-Ruso.pdf). (Кіру уақыты – 10.02.2018 ж.)*
11. *«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының заңы. 12.11.2015 ж. №392-V. (өзгерістер мен толықтырулар). Электронды ресурс: <http://www.adilet.zan.kz>.*
12. *Е.Ю.Грачева, Г.П.Толстопятенко, Е.А.Рыжкова. Финансовый контроль: Учебное пособие / - М.: Издательский дом «Камерон», 2004. – 272 с.*

Саттаров Айдын Серикович
магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, г. Астана, kainar_2015@mail.ru

Сейтаева Жанар Секежановна
кандидат юридических наук, доцент
Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, г. Астана

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН В ТАМОЖЕННУЮ СИСТЕМУ

Түйін. Мақалада Блокчейн технологиясы, оны қолданылу саласы, сондай-ақ Блокчейн технологиясын кеден жүйесіне енгізудің кейбір аспектілері қарастырылған

Түйінді сөздер: Блокчейн, жүзеге асыру перспективалары мен тиімділігі, кедендік қызмет, кедендік операцияларды жеңілдету, бақылау

Резюме. В статье рассмотрены технология блокчейн и область ее применения, а также некоторые аспекты внедрения указанной технологии в деятельность таможенных органов

Ключевые слова: Блокчейн, перспективы и эффективность внедрения, таможенная деятельность, упрощение таможенных операций, контроль

Summary. The blockchain technology, scope of application, as well as some aspects of implementation of blockchain technology into the work of Customs authorities are considered in this Article.

Keywords: Blockchain, prospects and efficiency of implementation, customs work, simplification of customs operations, control

В январе 2018 года Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев в своем послании народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» указал о необходимости обеспечения масштабного внедрения технологии блокчейн для отслеживания движения грузов в онлайн-режиме и беспрепятственного их транзита, а также упрощения таможенных операций [1].

Внимание Главы нашего государства к технологии блокчейн не случайно. На сегодняшний день, можно с уверенностью говорить о заинтересованности и активном применении мировым сообществом рассматриваемой технологии.

Так, Организация Объединенных Наций запустила пилотный проект на блокчейне для борьбы с торговлей детьми по всему миру. Такие страны как США, Нидерланды и Эстония на основе рассматриваемой технологии внедряют создание единой базы медицинских книжек, Швеция и Грузия создают единый реестр земельных участков, ОАЭ собирается перевести весь государственный документооборот на блокчейн к 2020 году. В отдельных странах проекты с применением новой технологии уже реализуются.

В сентябре 2017 года таможенные и пограничные службы США приступили к изучению возможного сценария применения технологии блокчейн в своей работе.

В частности, экспертная комиссия рассматривает 14 вариантов использования блокчейна, такие как внесение и отслеживание лицензий государственных агентств, разрешений, свидетельств о происхождении и соглашений о свободной торговле, сертификации товаров, таможенных документов и отслеживания движения договоров [2].

Таким образом, наблюдается постепенная экспансия технологии блокчейн в различные секторы государственного управления, здравоохранения, образования, логистики, земельного кадастра, государственного и корпоративного документооборота.

По оценкам экспертов объем финансирования блокчейн проектов постоянно растет, применение технологии позволит сократить издержки финансовых учреждений к 2022 году на 15-20 млрд. долларов США, а доля производства мирового ВВП, занимаемая блокчейном, к 2027 году составит 10% [3].

По мнению участников Всемирного экономического форума, уже к 2023 году технология блокчейн будет активно использоваться в сфере государственных услуг ведущими мировыми державами.

Основные выгоды от внедрения технологии по мнению опрошенных ожидаются в сокращении операционных расходов, сокращении времени расчетов, сокращении рисков, росте возможности получения дополнительных доходов [4].

Интеграция казахстанской экономики в международное экономическое пространство путем вступления в ВТО, создания ЕАЭС требует качественного совершенствования таможенного администрирования как одного из основных элементов регулирования внешнеэкономической деятельности.

В настоящее время большая часть международной торговли осуществляется посредством глобальной цепи поставок, что усложняет работу таможенных органов.

В связи с этим уполномоченными органами приняты меры по созданию электронной таможни, которая будет способствовать повышению эффективности таможенного администрирования.

Однако опыт зарубежных стран и отечественная практика доказывают недостаточность предпринимаемых таможенными органами мер и необходимость более эффективных технологий, позволяющих обеспечить одновременную защиту национальных интересов и содействие международной торговле [5].

Так что же представляет из себя технология блокчейн?

Прежде всего необходимо отметить о различии понятий «блокчейн» и «биткойн». Биткойн – криптовалюта, а блокчейн – технология, на котором основывается функционирование криптовалюты, в том числе биткойна.

Существует большое количество определений технологии блокчейн. Блокчейн – открытая многофункциональная децентрализованная база данных, содержащая информацию обо всех транзакциях, проверенных и утвержденных участниками защищенной с помощью методов криптографии компьютерной системы.

Например, в случае биткойна (исторически первого и наиболее известного применения блокчейн-технологии) транзакциями являются денежные переводы между кошельками пользователей.

Информация о транзакциях хранится в виде «цепочки блоков», в каждом из которых записано определенное число коммуникаций.

Блокчейн позволяет с помощью биометрических технологий привязать личности всех участников цепочки, в нашем случае, по отношению к перемещаемому товару (экспортер, импортер, перевозчик, сотрудник таможенной службы, орган сертификации и др.).

Таким образом, люди, ответственные за каждый этап в процессе поставки, участвуя в нем, будут автоматически подтверждать его выполнение и «подписываться» под своей работой.

Потенциал применения технологии блокчейн в таможенном секторе определяет следующие преимущества новой технологии:

1. Безопасность и анонимность конфиденциальных данных в среде общего доступа.

Главное свойство блокчейна — отсутствие единого центрального мозга. Взлом одного из множества узлов блокчейна не способен поставить под угрозу функционирование всей системы: самое главное, злоумышленники не смогут изменить информацию.

Данная технология поможет пресечь факты «лжетранзита», подмены либо изменения исходных данных о товаре.

К примеру, при транзите груза из Казахстана в Россию транзитная декларация может быть закрыта только должностными лицами принимающего таможенного поста, вмешательство других лиц не допускается.

Следовательно, всегда можно быть уверенным в источнике данных и в том, что эти данные не были перехвачены или изменены третьими лицами. Блокчейн – это технология для распределенных баз данных со множеством авторов, не доверяющих друг другу.

2. Автоматическая синхронизация между всеми участниками базы данных и распределенность записей, которые хранятся участниками локально в качестве основных источников информации.

В данном случае отпадает необходимость в присутствии посредника для подтверждения валидности транзакций и аутентичности их источников, а также необходимость в направлении множество запросов (для подтверждения сведений на бумажном носителе) другим участникам в целях подтверждения информации.

Также, отпадет надобность в предоставлении сертификата либо лицензии на бумажном носителе, из банков квитанции для подтверждения оплаты таможенных пошлин и налогов.

Транзакции могут быть независимо верифицированы и обработаны каждым, располагающим локальной копией базы данных.

Более того, использование таких данных исключает надобность в регулярном обновлении данных и сверок, следовательно, уменьшаются основания для возникновения разногласий между участниками системы.

3. Высокая эффективность совершения и обработки транзакций (по сравнению с централизованными базами данных, которые в отчетные периоды либо во время активной востребованности перегружаются и не справляются с обрабатываемыми данными).

Применение технологии блокчейн означает, что все участники владеют едиными данными, а обновленная информация быстро распространяется по системе. Поскольку все участники будут использовать единый набор данных, блокчейн позволит снизить риск возникновения ошибок, разногласий, задержек, связанных с согласованием, и тем самым ускорить общий процесс.

Отсутствие центрального органа (центральной базы данных) означает отсутствие единой уязвимости. Введенные в блокчейн записи после их согласования являются безотзывными, что снижает риск манипуляций (для внесения в запись любого изменения пользователю необходимо изменить все последующие версии реестра, что практически невозможно).

В целом технология блокчейн имеет целый ряд преимуществ по сравнению с существующими системами проводок документов, их централизованного учета, благодаря основному свойству – это технология для распределенных баз данных со множеством авторов, не доверяющих друг другу.

Таким образом, подводя итоги вышеизложенного, следует отметить, что применение технологии блокчейн поможет работе не только таможенных органов, но и работе любого другого сектора, будет способствовать снижению уровня коррупции, а также в результате открытости и прозрачности системы поможет повысить уровень доверия населения к государственной власти.

Список литературы:

1. *Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции»* // http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvaryu-2018-g;

2. *Отчет Консультативного комитета по коммерческим операциям таможенной и пограничной охраны (ЦАК) США, ноябрь 2017 года* // <https://www.cbp.gov/sites/default/files/assets/documents/2017-Nov/Global%20Supply%20Chain%20Subcommittee%20Trade%20Executive%20Summary%20Nov%202017.pdf>

3. *Итоги Blockchain & Bitcoin Conference Russia 2016* // *Опубликованные материалы конференции Blockchain & Bitcoin Conference Russia, 2016.* URL: <https://moscow.blockchainconf.world/ru>

4. *Ордом К. «Боги блокчейна: технология может разрушить бюрократию государств»* // <http://www.forbes.ru/tehnologii/344141-bogi-blokcheyna-tehnologiya-mozhet-razrushit-byurokratiyu-gosudarstv>

5. *Яковлева Е. Ю., Сергеев И. В. Обзор технологии блокчейн в качестве инструмента таможенного администрирования* // *Молодой ученый.* — 2017. — №20. — С. 301-304. — URL <https://moluch.ru/archive/154/43535/>.

Сидорова Наталья Владимировна
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры правового регулирования экономических отношений Карагандинского
экономического университета Казпотребсоюза, e-mail: nsidorova75@mail.ru

Исаев Ырысбек Мирамбекович
заместитель председателя Комитета миграционной службы МВД
Республики Казахстан, полковник полиции, e-mail: Yrys76@mail.ru

РАЗГРАНИЧЕНИЕ ЮРИСДИКЦИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ НА ТЕРРИТОРИИ КОМПЛЕКСА «БАЙКОНУР»

***Резюме.** Международно-правовой статус комплекса «Байконур» определен системой международных договоров, специфика которых характеризуется отражением интересов Республики Казахстан и Российской Федерации на этапе установления основных форм и условий аренды. Новая архитектура международных отношений, преобразования в обществе и государстве, а также экономические реформы обуславливают необходимость ревизии и дальнейшей новации международных договоров. В этой связи в статье рассматриваются отдельные аспекты разграничения юрисдикции правоохранительных органов на территории космодрома «Байконур» и проблемы совершенствования международно-правовых основ их деятельности. Обозначенные в статье проблемы основаны на многолетнем практическом опыте одного из авторов, возглавлявшего Представительство МВД Республики Казахстан на территории города «Байконур», и отражают специфику правоприменительной практики правоохранительных органов двух государств в процессе взаимодействия.*

***Ключевые слова:** комплекс «Байконур», международный договор, правоохранительные органы, разграничение юрисдикции, правоприменительная практика, взаимодействие.*

***Түйін.** «Байқоңыр» кешенінің халықаралық -құқықтық мәртебесі халықаралық шарттар жүйесімен анықталған, оның ерекшелігі жалға берудің негізгі нысандары мен жағдайларын бекіту кезеңінде Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының мүдделері бейнелеумен сипатталады. Қоғам мен мемлекетте қалыптасқан халықаралық қатынастардың жаңа құрылымы мен экономикалық реформалар халықаралық шарттардың кейінгі тексерісі мен жаңару қажеттілігімен көрінеді. Осыған байланысты мақалада «Байқоңыр» әуе ғарыш айлағы аумағында құқық қорғау органдарының юрисдикциясы мен олардың қызметінің халықаралық-құқықтық негіздерін жетілдір мәселесі қарастырылған. Осы аталған мақалада «Байқоңыр» қаласы аумағында Қазақстан Республикасы ІІМ Өкілдігін басқарған авторларының біреуінің көпжылдық тәжірибелік дағдысына негізделген және құқыққолдану тәжірибесінің ерекшелігін бейнелейді.*

***Түйінді сөздер:** «Байқоңыр» кешені, халықаралық шарт, құқық қорғау органдары, юрисдикцияны шектеу, құқық қолдану тәжірибесі, өзара әрекеттестік.*

***Summary.** The international legal status of the «Baykonur» complex is determined by the system of international treaties, the specifics of which are characterized by reflecting the interests of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation at the stage of establishing the basic forms and conditions of the lease. The new architecture of international relations, changes in society and the state, as well as economic reforms, necessitate the revision and further innovation of international treaties. In this regard, the article deals with some aspects of the differentiation of the jurisdiction of law enforcement agencies in the territory of the Baykonur cosmodrome and the problems of improving the international legal basis of their activities. The problems identified in the article are based on the long-term practical experience of one of the authors, who headed the office of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan in the city "Baykonur", and reflect the specifics of law enforcement practice of law enforcement agencies of the two States in the process of interaction.*

***Keywords:** «Baykonur» complex, international Treaty, law enforcement agencies, jurisdiction differentiation, law enforcement practice, interaction.*

Комплекс «Байконур» является объектом международно-правовой аренды, представляющим стратегический интерес как для Республики Казахстан, так и для Российской Федерации. В 2014 г. Президент Республики Казахстан в своем Послании народу Казахстана отметил «Казахстан, благодаря уникальному конкурентному преимуществу – наличию на его территории крупнейшего в мире космического комплекса «Байконур», обладает всеми необходимыми предпосылками войти в число ведущих космических держав мира [1].

Юридическая платформа функционирования космодрома сформировалась в девяностые годы прошлого столетия и была направлена на решение политических, экономических, социальных и управленческих аспектов двустороннего сотрудничества Республики Казахстан и Российской Федерации. В комплекс входит космодром «Байконур» и город с одноименным названием.

В настоящее время правовой статус комплекса «Байконур» закреплен межправительственными соглашениями, среди которых следует выделить: Договор аренды комплекса «Байконур» между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации [2], Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о статусе города Байконур, порядке формирования и статусе его органов исполнительной власти [3], Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Казахстан об основных принципах и условиях использования космодрома «Байконур» [4] и другие.

За годы эксплуатации космодрома на условиях аренды произошли изменения в общественно-политическом устройстве двух государств, в правовом регулировании общественных отношений, а также в экономике. Данные факторы обуславливают необходимость совершенствования договорно-правовой базы сотрудничества двух стран на территории космодрома «Байконур». В этих целях 15 июня 2012 года главы двух государств приняли решение о воссоздании межправительственной комиссии по комплексу «Байконур», первое заседание которой состоялось 28 марта 2013 года. Казахстанско-Российская межправительственная комиссия подготовила дорожную карту по совместному использованию комплекса «Байконур» на 2014 – 2016 годы, к сожалению большая часть положений данного документа не реализована по причине противоречий и ограничений в законодательствах сторон.

Одним из направлений совершенствования договорной базы сотрудничества в процессе эксплуатации комплекса «Байконур» является ревизия действующей правовой базы о взаимодействии правоохранительных органов и разграничении их юрисдикции. В обозначенных выше договорах имеются нормы, отражающие основополагающие принципы взаимодействия правоохранительных органов, однако ключевым документом в данной сфере является Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан о взаимодействии правоохранительных органов в обеспечении правопорядка на территории комплекса «Байконур» [5] (далее – Соглашение о взаимодействии).

Учитывая проблемные аспекты правоприменительной практики в процессе взаимодействия правоохранительных органов Казахстана и России, а также разграничения их юрисдикции с позиции договорно-правовой регламентации, назрел вопрос о целесообразности подготовки пакета предложений по совершенствованию имеющейся договорной базы в данной сфере. В этой связи на пятом заседании Казахстанско-Российской межправительственной комиссии по комплексу «Байконур», проходившем 12-13 июня 2017 года в г. Байконур принято решение до конца 2017 года Казахстанской стороной выработать предложения по вопросам юрисдикции и взаимодействия правоохранительных органов двух государств. В соответствии с приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан рабочей группой разработан проект Соглашения о юрисдикции и взаимодействии правоохранительных органов в обеспечении правопорядка на территории комплекса «Байконур» (далее – проект Соглашения). Предложения получены российской стороной по дипканалам 14 декабря 2017 года. Проект Соглашения находится на рассмотрении государственных органов Республики Казахстан.

Анализ действующего Соглашения о взаимодействии правоохранительных органов двух государств объективно обнажает ряд проблемных аспектов, актуализируемых в современный период. Полагаем, что в проекте нового Соглашения о юрисдикции и взаимодействии целесообразно отразить обозначенные ниже проблемы.

Во-первых, исходя из названия проекта Соглашения, в договоре должны содержаться нормы, раскрывающие не только формы и методы взаимодействия правоохранительных органов двух государств, но и вопросы более четкого разграничения и закрепления их юрисдикции (в том числе по кругу лиц, в отношении граждан Казахстана и России, граждан третьих стран и лиц без гражданства).

Во-вторых, действующее Соглашение о взаимодействии раскрывая понятие «правоохранительные органы» основывается на перечислении органов государств, к компетенции которых относятся вопросы, регулируемые соглашением [5]. В то же время системы правоохранительных органов двух стран отличаются друг от друга и подвержены реформированию. В этой связи полагаем, что в проекте Соглашения целесообразно использовать следующее определение:

- правоохранительные органы Республики Казахстан (Российской Федерации) – государственные органы, обеспечивающие соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина, законных интересов физических и юридических лиц, государства, реализующие политику государства по противодействию преступности и иным правонарушениям в соответствии со своей компетенцией,

наделенные специальными полномочиями по обеспечению законности и поддержанию общественного порядка, выявлению, предупреждению, пресечению, расследованию правонарушений, исполнению судебных решений по уголовным делам в соответствии с законодательством Республики Казахстан (Российской Федерации);

В-третьих, в действующих международных договорах по комплексу «Байконур» не отражены вопросы взаимодействия и юрисдикции по вопросам противодействия экстремизму, терроризму и устранению их возможных последствий. Однако согласно действующему внутригосударственному законодательству двух стран на территории комплекса функционируют городские оперативные штабы правоохранительных органов Казахстана и России по противодействию экстремизму и терроризму, не осуществляющие взаимодействие между собой, что может иметь отрицательный эффект в условиях реальной угрозы. Полагаем, что в проекте нового Соглашения целесообразно отразить данное направление взаимодействия. При этом следует сделать оговорку о том, что создание, функционирование и деятельность городских оперативных штабов будет предусмотрено отдельным совместным приказом МВД, КНБ Республики Казахстан и МВД ФСБ Российской Федерации.

В-четвертых, учитывая особые миграционные характеристики данного региона (в г. Байконур зарегистрировано (прописано) около 74 тыс. человек, из которых 26 тыс. граждан Российской Федерации, 45 тыс. граждан Республики Казахстан, около 3 тыс. граждан третьих государств), представляется актуальной проблема разграничения юрисдикции и взаимодействия правоохранительных органов государств по контролю над миграцией населения. Регистрация жителей г. Байконур осуществляется администрацией города и УМВД Российской Федерации, в соответствии с положениями внутригосударственного права России, которое не соответствует внутригосударственному праву Казахстана. В этой связи распространены факты нарушения законодательства Республики Казахстан об обязанности регистрироваться в течение десяти дней. Действующим Соглашением не урегулирован вопрос о пребывании и проживании на территории города Байконур иностранных граждан и граждан без гражданства. Полагаем, что в проекте нового Соглашения о взаимодействии и юрисдикции правоохранительных органов двух стран необходимо отразить обозначенные выше проблемы в сфере миграции населения.

В-пятых, еще одной проблемой правоприменительной практики правоохранительных органов двух государств, требующей разрешения на договорном уровне – это вопросы передачи материалов о правонарушениях и уголовных дел от правоохранительных органов Казахстана в правоохранительные органы России. Действующим Соглашением о взаимодействии урегулирован порядок передачи материалов и уголовных дел в отношении граждан Республики Казахстан из российской стороны казахстанской (ч.2 ст.5).

Порядок передачи материалов о правонарушениях и уголовных дел из казахстанской стороны российской действующим Соглашением не определен. В среднем около 10 – 20 уголовных дел в год по нераскрытым преступлениям, находящимся в производстве казахстанской стороны для их дальнейшего раскрытия и расследования должны передаваться российской стороне, однако отсутствие юридической базы для этого является весомым препятствием эффективного взаимодействия правоохранительных органов двух стран. Полагаем, что в проекте нового Соглашения должен быть четко прописан механизм обоюдной передачи уголовных дел как из российской стороны казахстанской, так и наоборот.

В-шестых, правоприменительная практика правоохранительных органов Казахстана и России актуализирует проблему юрисдикции и взаимодействия по вопросам административного надзора и пробационного контроля. Ежегодно из мест лишения свободы на территорию г. Байконур возвращается около ста человек, подпадающих под административный надзор и пробационный контроль.

В соответствии с законодательством Республики Казахстан функции административного надзора и пробационного контроля возложены на участковых инспекторов полиции и сотрудников службы пробации КУИС [6]. Вместе с тем, ни в Соглашении о взаимодействии правоохранительных органов, ни в Положении о Представительстве МВД Республики Казахстан в г. Байконуре данная компетенция не определена, что вызывает проблемы в практической деятельности правоохранительных органов двух государств.

Исходя из содержания действующего Соглашения о взаимодействии российская сторона не ставит на учет лиц, подпадающих под административный надзор и пробационный контроль, ссылаясь на то, что в соглашении также не оговаривается вопрос об исполнении приговора и решения судов другого государства. Таким образом, данная категория лиц выпадает из правового

поля двух государств. Полагаем, что в проекте нового Соглашения целесообразно предусмотреть нормы о разграничении юрисдикции и взаимодействии уполномоченных органов двух государств в сфере административного надзора и пробационного контроля.

И еще одна проблема, которую хотелось бы обозначить в рамках настоящего исследования – это вопросы юрисдикции и розыска без вести пропавших лиц. В Соглашении о взаимодействии правоохранительных органов не предусмотрена передача от одной стороны другой материалов по поиску без вести пропавших лиц.

За последние два года Представительство МВД Республики Казахстан в г. Байконур осуществляло поиск без вести пропавших жителей города Байконур из числа граждан Республики Казахстан в 2016 году – 4 человека, в 2017 году – 1 человека. Вместе с тем данная деятельность Представительства имеет препятствия, связанные с тем, что проведение розыскных мероприятий на территории комплекса «Байконур» предусмотрено только в рамках расследования уголовных дел. Данный пробел должен быть устранен в проекте нового Соглашения.

Подводя итог, следует констатировать, что, не смотря на все пробелы в действующей международно-договорной базе, взаимодействие казахстанских и российских правоохранительных органов на территории комплекса «Байконур» дает ощутимые результаты в обеспечении правопорядка и противодействии преступности. В то же время современная реальность характеризуется необходимостью совершенствования правовых основ взаимодействия на международном межправительственном уровне. Авторы статьи сознают, что предложенные новации в международно-договорном регулировании должны учитывать интересы двух государств и не нарушать конституционных гарантий прав и свобод человека. При этом новация договорной основы особого статуса комплекса «Байконур» должна быть комплексной и включать перекрестные изменения других договоров, в которых содержатся нормы о взаимодействии правоохранительных органов Казахстана и России. Полагаем, что данная работа не одного дня, а рассчитана на перспективу.

Список использованной литературы:

1 Назарбаев Н.А. «Казахстанский путь – 2015: Единая цель, единые интересы, единое будущее». //Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстан от 17 января 2014 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz/r>. Дата обращения 2 марта 2018 г.

2 Указ Президента Республики Казахстан от 17 апреля 1995 года № 2195 «О ратификации Договор аренды комплекса «Байконур» между Правительством Республики Казахстан и Правительством Российской Федерации. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002195>_ Дата обращения 2 марта 2018 г.

3 Закон Республики Казахстан от 22 декабря 1998 года № 329 «О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о статусе города Байконур, порядке формирования и статусе его органов исполнительной власти. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000329>_ Дата обращения 2 марта 2018 г.

4 Постановление Верховного Совета Республики Казахстан от 14 июля 1994 года «О ратификации Соглашения между Российской Федерацией и Республикой Казахстан об основных принципах и условиях использования космодрома «Байконур». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/B940008000>_ Дата обращения 2 марта 2018 г.

5 Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан о взаимодействии правоохранительных органов в обеспечении правопорядка на территории комплекса «Байконур». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.mid.ru/foreign_policy/international_contracts/2_contract/-/storage-viewer/bilateral/page-262/47474 Дата обращения 2 марта 2018 г.

6 См. Закон Республики Казахстан от 15 июля 1996 года № 28-1 «Об административном надзоре за лицами, освобожденными из мест лишения свободы». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006176. Дата обращения 2 марта 2018 г.; Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI «О пробации». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36232217. Дата обращения 2 марта 2018 г.

Тапалова Р.Б.

КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет,
доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, к.ю.н.,
tapalova_r@mail.ru

Маликова Ш.Б.

КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет,
и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, к.ю.н.

Избасова А.Б.

КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет,
старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, к.ю.н.

АНАЛИЗ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА

***Резюме:** В статье рассмотрены вопросы использования заключения эксперта, в качестве доказательства, выделены правила оценки заключения эксперта, указаны основания научной обоснованности, достоверности заключения эксперта при идентификации или при решении неидентификационных вопросов.*

***Ключевые слова:** экспертиза, эксперт, заключение, выводы, доказательство, оценка.*

***Түйін:** Мақалада сарапшы қорытындысын дәлелдеме ретінде пайдалану мәселелері, сарапшы қорытындысын бағалау ережелері, идентификациялық немесе идентификациялық емес мәселелерді шешуде сарапшы қорытындысының ғылыми негізделуі мен нақтылығының негіздері көрсетілген.*

***Түйінді сөздер:** сараптама, сарапшы, дәйектеме, қорытынды, дәлелдеме, бағалау.*

***Summary:** In the article questions concerning use of the expert opinion as an evidence are considered, rules of assessment of the expert opinion are allocated in this article, the bases of scientific validity, reliability of the expert opinion at the identification or at the solution of not identification questions are specified.*

***Keywords:** expertise, expert, statement, conclusions, evidence, assessment.*

В соответствии со ст. 111 УПК РК доказательствами по уголовному делу являются законно полученные фактические данные, на основе которых в определенном настоящем Кодексом порядке орган дознания, дознаватель, следователь, прокурор, суд устанавливают наличие или отсутствие деяния, предусмотренного Уголовным кодексом Республики Казахстан, совершение или несовершение этого деяния подозреваемым, обвиняемым или подсудимым, его виновность либо невиновность, а также иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела. Далее Закон в этой же статье констатирует, что фактические данные, имеющие значение для правильного разрешения уголовного дела, устанавливаются: показаниями подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля, свидетеля имеющего право на защиту, эксперта, специалиста; заключением эксперта, специалиста; вещественными доказательствами; протоколами процессуальных действий и иными документами. Законодатель причисляет судебную экспертизу к средствам доказывания. Статистика показывает, что имеет место тенденция к постоянному росту числа проводимых в стране экспертиз. Если в прошлом столетии экспертиз проводилось примерно 10000 исследований в год, то на сегодня число проводимых экспертиз превышает более 70000 в год, включая исследования, проводимыми экспертами, работающими по лицензии. Таким образом, приведенные цифры свидетельствуют о востребованности данного вида источника доказательства.

Заключение эксперта не может быть положено в основу судебного решения, обвинительного акта без тщательной его оценки судом, следователем, прокурором, адвокатом и другими участниками процесса в соответствии со ст. 77 ГПК РК; ст.125 УПК РК, ст.784 КоАП РК[1-3]. Никакие доказательства для суда и иных участников процесса не имеют заранее установленной силы. Все собранные по делу доказательства подлежат всесторонней и объективной проверке и оценке судом. Эти требования безусловно относятся так же и к заключениям экспертов. Ошибочным следует признать мнение, будто заключение эксперта обладает особой законной силой, поскольку оно исходит от лица, имеющего специальные знания, в связи, с чем не поддается оценке

со стороны органа, назначившего экспертизу. Суд (следователь, прокурор, адвокат) не может слепо следовать за экспертизой, принимать ее на веру без тщательной проверки и критической оценки. Оценка заключения эксперта - не самоцель. С помощью этого заключения суд, следователь, прокурор, а также адвокат устанавливают обстоятельства, имеющие значение для дела.

Общепринятым в процессуальной литературе является мнение о том, что оценка заключения эксперта – это сложный мыслительный процесс, осуществляемого судьей (судом). Вместе с тем содержание понятия оценки заключения эксперта требует уточнения. По данному вопросу у процессуалистов и криминалистов нет единства взглядов. Есть мнение, что оценка заключения эксперта главным образом сводится к оценке изложенных в этом заключении выводов эксперта с точки зрения их обоснованности, другая точка зрения существует, что в содержание оценки любого доказательства входит разрешение следующих вопросов: а) об источнике доказательств; б) об относимости и допустимости доказательств; в) о достоверности доказательств, есть мнение, что заключение эксперта должно оцениваться с точки зрения его допустимости и достоверности [4, с.188-235].

Представляется, что по содержанию оценка судом (следователем, прокурором, адвокатом) заключения эксперта должна включать два основных момента, помимо общих положений оценки доказательств: во-первых, анализ самого заключения эксперта с точки зрения его законности и обоснованности; во-вторых, анализ соответствия заключения эксперта другим, собранным по делу доказательствам, т.е. анализ его доказательственного значения. Далее, остановимся на оценке заключения эксперта судом.

Процессуальными условиями надлежащей оценки заключения эксперта являются следующие факторы:

- а) заключение эксперта оценивается судом по внутреннему убеждению. Фактические данные, содержащиеся в заключении эксперта, не имеют для суда заранее установленной силы;
- б) внутреннее убеждение суда формируется на основе всестороннего, полного и объективного рассмотрения в судебном разбирательстве всех обстоятельств дела в их совокупности;
- в) при оценке заключения эксперта суд руководствуется законом и правосознанием.

При оценке судом экспертного заключения анализу должны подвергаться все важные элементы деятельности эксперта, т.е. заключение эксперта должно быть оценено в процессуальном отношении и с фактической стороны.

В гражданском процессе, также как и в уголовном, законодатель допускает возможность таких случаев, когда не удастся установить всех значимых с точки зрения права обстоятельств. Однако в гражданском процессе нет обвинительного или оправдательного приговора, а есть решение, выносимое судом в пользу одной из сторон. Отказаться от вынесения решения в виду недоказанности фактов, имеющих значение для дела, закон не позволяет суду. Суд должен вынести решение и решение должно выноситься в пользу одной из сторон. Поэтому возникает вопрос, какое именно решение следует вынести, если суду не удалось установить всех, имеющих значение для дела, обстоятельств? В гражданском процессе, если ни суду, ни сторонам не удалось установить фактических данных, имеющих значение для дела, следует вынести решение, неблагоприятное для той стороны, которая согласно принципу распределения обязанностей доказывания, должна была доказать требуемые фактические данные.

Заключение эксперта не имеет значения, если оно дано с нарушением норм процессуального закона. Поэтому обязательным элементом в оценке заключения эксперта является проверка следователем, прокурором, судом соблюдения требований закона в связи с назначением и проведением экспертизы. Применение процессуальных норм при проведении экспертизы предполагает выяснение основных вопросов: проведена ли экспертиза на основе постановления или определения судьи о назначении экспертизы; соблюден ли порядок получения материалов для экспертизы; соблюдены ли при ее назначении и проведении права сторон и других заинтересованных участников процесса; предупрежден ли эксперт об уголовной ответственности за дачу заведомо ложного заключения; имел ли эксперт возможность ознакомиться с материалами, относящимися к предмету экспертизы; составлено ли заключение эксперта с соблюдением требований закона.

В настоящее время в процессуальной и криминалистической литературе общепризнанными являются тезисы, согласно которым заключение эксперта должно быть оценено нейтрально в процессуальном отношении и с фактической стороны. В содержание оценки заключения эксперта входит проверка научной обоснованности выводов эксперта. Чтобы правильно оценить любое судебное доказательство, в том числе заключение эксперта, сделать вывод о его достоверности,

следует проникнуть в его сущность, познать наиболее существенные стороны этого доказательства. Анализ научной обоснованности заключения эксперта - наиболее сложный момент в оценке экспертного заключения. Этот анализ представляет известную трудность для суда в связи с тем, что заключение эксперта - результат исследования, проведенного сведущим лицом на основе специальных знаний. Суд, не обладая такими знаниями, тем не менее должен правильно оценить научную обоснованность заключения эксперта. Оценка содержания заключения эксперта требует наличия у судей определенных представлений. На чем же основывается возможность суда в оценке научной обоснованности заключения эксперта? Это может быть достигнуто различными методами и способами - путем изучения литературы, содержащей необходимые сведения из области специальных знаний; получением консультаций сведущих лиц; допросом эксперта в связи с данным им заключением; сопоставлением результатов экспертизы с другими данными по делу и т. д.

В судебной практике еще не устранены случаи некритичного подхода к заключению эксперта, когда научная сторона экспертного исследования принимается судом полностью на веру без достаточной оценки. Эта практика носила в свое время теоретическое оправдание в работах некоторых криминалистов, рассматривающих заключение эксперта как особый вид доказательств, обладающих преимуществами.

Оценка Заключения эксперта протекает по-разному, она зависит от того, какие решались вопросы: идентификационные, классификационные, диагностические или ситуационные.

При идентификационных исследованиях - это оценка всей совокупности совпадений и различий, выявленных на всех стадиях экспертизы.

Следовательно, эксперт должен достоверно объяснить различия в признаках исследуемых объектов, их несущественность - при положительном, и существенность - при отрицательном выводе о тождестве. В отношении совокупности совпадений признаков - доказать законность возникновения такой совокупности, ее неповторимость, устойчивость. Совокупность признаков должна представлять сочетание общего и частного, наряду с классификационными признаками эксперт обязан выявить особенности, индивидуализирующие или частные признаки. Отсутствие же частных признаков свидетельствует об необоснованности вывода .

При производстве классификационной экспертизы, когда речь идет о принадлежности объекта к какому-либо классу, роду, виду, исследование заключается в выявлении общих классификационных признаков. При этом дело заключается не в частоте встречаемости этих признаков, как это имеет место в идентификации, а в признаках класса, рода или вида объекта, которые должны наличествовать всегда, их отсутствие свидетельствует об неординарности или скорее всего об неизученности данного объекта. При классификации необходимая совокупность признаков является в своем роде эталонной, характеризующей не отдельный объект, а класс, род и вид, к которому он может принадлежать.

В диагностических экспертизах наряду с общими классификационными признаками эксперт выявляет специфичные признаки, обусловленные конкретными обстоятельствами. Например, при «старении» лакокрасочного покрытия автомобиля может происходить меление пигмента и другие явления; при поломке деталей автомобиля из-за деструкции металла в нем наблюдаются микротрещины и др.; при наступлении смерти человека в мае на его трупе, обнаруженном на открытой местности, могут быть обнаружены шелковые нити, которые ткут гусеницы только в мае, и т.д.

Аналогичная картина в методике исследования при решении ситуационных вопросов, эксперт оперирует специфичными признаками, обусловленными конкретной ситуацией, конкретными обстоятельствами.

Но эти специфичные признаки, используемые при решении диагностических, ситуационных вопросов, для идентификации могут оказаться частными, индивидуализирующими. Сущность оценки заключения эксперта во всех случаях сводится в правильности выявления признаков и определении их достаточности.

Процесс оценки экспертного заключения состоит из нескольких последовательных стадий.

1. Проверка соблюдения требований закона при назначении экспертизы, которая заключается в выяснении ответа на следующие вопросы:

1) Компетентен ли эксперт в решении поставленных ему задач и не вышел ли он за пределы своей компетенции, например, решая вопросы правового характера.

2) Не проведена ли экспертиза лицом, подлежащим отводу по основаниям, перечисленным в процессуальном законе, которые были нами, рассмотрены в разделах, посвященных назначению экспертизы?

3) Соблюдены ли права участников процесса при назначении и производстве экспертизы?

4) Не нарушался ли процессуальный порядок при получении образцов для экспертного исследования?

5) Соблюдена ли процессуальная форма заключения эксперта и налицо ли все требуемые для неё реквизиты?

2. Проверка подлинности и достаточности исследовавшихся вещественных доказательств и образцов, при которой оценке подлежит подлинность вещественных доказательств и образцов, их пригодность для проведения исследований и достаточность для того, чтобы дать заключение.

Пригодность и достаточность образцов для исследования определяется с точки зрения используемых методик экспертного исследования. Внимательное изучение исследовательской части акта экспертизы, где эксперт вначале дает описание внешнего вида, количества вещественных доказательств и образцов, в описании методик и их результатов покажет: все ли направленные на экспертизу материалы были исследованы.

Обычно для разрешения сомнений назначается повторная комиссионная экспертиза. Однако при ее оценке могут возникнуть трудности. Часть сомнений можно разрешить в ходе допроса эксперта. Здесь весьма ценной может быть помощь других экспертов, которые могут быть допрошены в качестве специалистов, и разъясняют следователю и суду особенности и научную обоснованность той или иной методики. Специалист может оказать помощь суду в форме консультации согласно ст. 207 ГПК РК. Такие же консультации специалиста, только вне процессуальной формы, о научной обоснованности использованной экспертной методики могут получить и представители сторон после ознакомления с экспертным заключением, получая при этом возможность в случае необоснованности методики ходатайствовать о назначении повторной экспертизы.

При оценке комплексных исследований результаты применения одной экспертной методики служат исходной посылкой для дальнейшего исследования. От правильного их истолкования зависит направление последующей работы по выполнению экспертного задания и в конечном итоге - окончательные выводы эксперта.

3. Проверка и оценка полноты заключения позволяет судить:

- о полноте исследования всех представленных на экспертизу объектов;
- о полноте ответов эксперта на все поставленные перед ним вопросы, т.е. о полноте выполнения экспертного задания, а при отказе эксперта дать ответ на один из вопросов - об обоснованности такого отказа;
- о полноте описания хода и результатов исследования, всех предусмотренных соответствующими методиками классификационных, диагностических, ситуационных и идентификационных признаков.

4. Логическая обоснованность хода и результатов экспертного исследования оценивается путем анализа последовательности стадий экспертного исследования, логической обусловленности этой последовательности, логической обоснованности экспертных выводов промежуточными результатами. При оценке могут быть выявлены логические ошибки.

5. Относимость результатов экспертного исследования к гражданскому или уголовному делу (т.е. их доказательственное значение), под которой понимают связь с предметом доказывания и с иными обстоятельствами дела, установление которых необходимо для достижения целей судопроизводства.

Проверка относимости результатов экспертного исследования при его оценке заключается в выяснении того, входит ли факт, установленный экспертом, в предмет доказывания или в число иных существенных для дела обстоятельств и позволяют ли выводы, сделанные экспертом, этот факт установить, доказать.

6. Соответствие выводов эксперта имеющимся по делу доказательствам, т.е. оценка экспертного заключения в совокупности с другими доказательствами.

Все вышеизложенное относится к типичному процессу оценки заключения, однако в ряде случаев в эту схему могут быть внесены отдельные коррективы.

Если эксперт отказался ответить на все поставленные перед ним вопросы или на их часть, оценивается обоснованность отказа. Если отказ признан обоснованным, суд отказывается от использования экспертизы, либо переформулирует экспертное задание, либо поручают производство экспертизы другому эксперту (экспертному учреждению) либо, если проводилась первичная экспертиза, назначает повторную экспертизу.

В случае, когда эксперт переформулировал задание, необходимо оценить, правомерно ли изменение формулировок вопросов и определить, не изменился ли при этом смысл вопросов,

оправдано ли это с научной и редакционной точки зрения. Если эксперт вышел за пределы экспертного задания, оценивается правомерность расширения экспертного задания с точки зрения квалификации эксперта, допустимости и относимости полученных результатов.

Если эксперты, производившие повторную экспертизу, подвергли критическому анализу заключение первой экспертизы, оба эти заключения должны быть оценены в совокупности. В том числе необходимо проанализировать обоснованность критики первой экспертизы, содержащейся в заключении повторной экспертизы, и особенно, если имеется расхождение в выводах. Заметим, что критика может касаться только сущности проведенного экспертного исследования, использованных при этом методик. Эксперт не вправе подменять следователя или суд и давать оценку доказательственному значению выводов, субъективным или юридическим основаниям дачи ошибочного первичного заключения.

Остановимся теперь на последствиях оценки заключения эксперта при категорической форме. При положительных результатах оценки заключение эксперта как источник доказательств может быть использовано в доказывании для получения новых и проверки имеющихся доказательств, для признания доказанности того или иного факта, для определения направления дальнейшего производства по делу.

При оценке заключения должны соблюдаться те же принципы, что имеет место и в отношении других доказательств: доказательство приобретает вес и значение в связи с другими доказательствами; доказательства должны составлять звенья единой цепи, систему улик; доказательства должны гармонизировать между собой; они должны быть так обоснованы, чтобы ни одно из них не могло быть устранено, совокупность всех доказательств должны исключать всякую иную версию или иное решение.

Последствия отрицательной оценки экспертного заключения могут быть различными, в зависимости от того, что послужило основанием такой оценки. Если это явилось следствием процессуальных нарушений, допущенных при назначении или производстве экспертизы, некомпетентность эксперта или сомнений в достоверности полученных результатов и сделанных выводов, то может быть назначена повторная экспертиза. Следует при этом иметь в виду, что назначение повторной экспертизы - это право, а не обязанность суда. Повторная экспертиза может быть назначена и в том случае, когда заключение эксперта противоречит другим доказательствам, собранным по делу, поскольку, как мы указывали выше, заключение эксперта - не является каким-то особым доказательством и отдавать априорно преимущество экспертным выводам нельзя. Типичной ошибкой, встречающейся в судебной практике, является назначение повторной экспертизы только на том основании, что выводы эксперта не устраивают суд либо по своей форме (вероятные); либо потому, что «не укладываются» в ту версию, которой отдается предпочтение. Вероятная форма выводов сама по себе не является основанием для назначения повторной экспертизы, если только при оценке заключения не возникают сомнения относительно научной обоснованности последнего или компетентности эксперта. Что же касается противоречий между выводами эксперта и судебной версией, то при отсутствии иных оснований для назначения повторной экспертизы, разрешение противоречий лежит в плоскости корректировки или замены версии.

Список использованных источников

- 1 Республика Казахстан. Гражданский процессуальный кодекс РК от 31 октября 2015 года № 377-V.
- 2 Республика Казахстан. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4.07. 2014г. № 206-I (с послед. изм. и доп. на 17.07.2017 г.).
- 3 Республика Казахстан. Республика Казахстан. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях КоАП РК от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 17.07.2017 г.).
- 4 Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть особенная. - Изд.Юридическая литература. М., 1967 - 415с.

Тапалова Р.Б.

КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, к.ю.н., e-mail: tapalova_r@mail.ru

Маликова Ш.Б.

КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет,
и.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, к.ю.н.

Избасова А.Б.

КазНУ им. аль-Фараби, юридический факультет,
старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Резюме: В статье рассмотрены вопросы экологической безопасности, раскрыта сущность политики в области охраны окружающей среды, акцент сделан на цели и задачах, выделены принципы, на которых строится экологическая политика, показаны роль государственного аппарата и остальных субъектов в реализации экологической политики, выделены методы реализации.

Ключевые слова: экология, благоприятная среда, охрана окружающей среды, политика, принципы, юридическая ответственность, правонарушитель, субъекты, государственный аппарат

Түйін: Мақалада экологиялық қауіпсіздік мәселелері қарастырылып, қоршаған ортаны қорғау саласындағы саясаттың мәні ашылған, мақсаттары мен міндеттеріне екіпін қойылып, экологиялық саясатты қалыптастыруда басшылыққа алынатын қағидалар аталып өтілген, экологиялық саясатты жүзеге асырудағы мемлекеттік аппарат пен басқа субъектілердің рөлдері көрсетілген, экологиялық саясатты жүзеге асырудағы әдістер қарастырылған.

Түйін сөздер: экология, қолайлы орта, қоршаған ортаны қорғау, саясат, қағидалар, заңдық жауаптылық, құқық бұзушы, субъектілер, мемлекеттік аппарат.

Summary: In article questions of ecological safety are considered, the policy entity in the field of environmental protection is opened, the emphasis is placed on the purpose and tasks, the principles on which environmental policy is built are selected, the role of government and remaining subjects in implementation of environmental policy are shown, implementation methods are selected.

Keywords: ecology, favorable environment, environmental protection, policy, principles, legal responsibility, offender, subjects, government.

Актуальность темы. Экологические проблемы в Казахстане, как и в большинстве стран мира, рассматриваются во взаимосвязи с экономическими и социальными проблемами. Повышенное внимание к вопросам экологической безопасности общества объясняется тем, что загрязнение окружающей среды крайне негативно отражается на условиях жизни, следовательно, и на здоровье людей. Рейтинг Казахстана по экологической эффективности по данным Центра экологической политики и права при Йельском университете за последнее десятилетие практически не меняется. Казахстан имеет Индекс экологической эффективности (The Environmental Performance Index) – 73,29. Наша страна находится среди развивающихся стран, занимая места ниже 110 стран мира. Более того, в 2012 году Центр экологической политики и права при Йельском университете указали Топ-10 государств с крайне негативными экологическими тенденциями. Худшие результаты в изменении экологической ситуации с 2000 по 2010 год показала Россия. На втором месте в этом чёрном списке находится Кувейт, на третьем — Саудовская Аравия, далее следуют Босния и Герцеговина, Эстония, Киргизия, Казахстан, Ирак, ЮАР и замыкает десятку аутсайдеров Туркменистан. Согласно заключению западных экспертов, Казахстан продемонстрировала наихудшие тенденции изменения экологической ситуации из-за критически низких показателей в области охраны окружающей среды. Самой чистой страной в мире является Швейцария - государство-лидер в решении вопросов контроля загрязнения окружающей среды и проблем с природными ресурсами [1].

В десятку самых экологически благополучных стран вошли, помимо занявшей первое место Швейцарии, небольшие государства и крупнейшие европейские державы: Латвия (2-е место), Норвегия (3-е место), Люксембург (4-е место), Коста-Рика (5-е место), Франция (6-е место), Австрия (7-е место), Италия (8-е место), Великобритания и Северная Ирландия (9 место), Швеция (10-е место). Почему Казахстан не может войти в число этих стран? Что необходимо для обеспечения благоприятной среды? Рейтинг в очередной раз засвидетельствовал разницу между экологией развитых и развивающихся стран. Однако, по мнению западных экспертов, дело вовсе не в том, что крупнейшие европейские державы переносят все свои вредоносные производства в бедные страны мира. Дело в размере ВВП на душу населения, а также в инвестициях в основные экологические блага (доступ народа к безопасной питьевой воде и к базовой санитарии). Развивающиеся страны ещё только находятся на пути к обеспечению высокого уровня жизни своего населения, а также к переходу к более устойчивым процессам производства и потребления. Это относится к Казахстану.

Цель исследований заключалась в изучении современных тенденций в политике обеспечении экологической безопасности. Для достижения названной цели были поставлены следующие задачи:

- раскрыть понятие экологической политики;
- выделить основные задачи экологической политики;
- сформулировать основные принципы экологической политики;
- определить пути реализации экологической политики;
- очертить субъектов экологической политики;
- выделить возможные методы реализации экологической политики.

В настоящее время экологические проблемы приняли глобальный характер. Это обусловлено тем, что при планировании и реализации материального прогресса общества не были приняты во внимание экологические основы человеческой жизни и жизни других существ. По мере роста экологических проблем, которые приняли характер экологического кризиса, все чаще стали раздаваться требования необходимости ведения экологической политики, т.е. необходимости направлять человеческую деятельность в соответствии с природой с помощью и при участии государства и политических партий, для того, чтобы обеспечить сохранение в природе экологического равновесия.

Поэтому в настоящее время, как утверждают ученые, почти все страны, особенно те, которые относятся к экономически развитым, стараются сформулировать свою экологическую политику, отрегулировать плановое использование природных ресурсов и обеспечить финансовые ресурсы для их восстановления [2-5].

Основную роль в обеспечении экологической политики, по мнению многих ученых, осуществляет государство, ее государственный аппарат, однако в современном обществе государство не является единственным субъектом экополитики, а лишь одним из них наряду с политическими партиями, научными и профессиональными организациями, хозяйственными субъектами, общественными движениями, гражданами страны и гостями страны [6-9].

Экологическая политика является важной составной частью политики любого государства, и ее осуществление или неосуществление влияет на отношение граждан к органам государственной власти.

1. Цель, основные задачи и принципы экологической политики Республики Казахстан

Экологическая политика - относительно новое понятие, на сегодня нет общепринятого ее определения. Научным сообществом, исходя из определения политики вообще и из общепринятой цели об экологической безопасности страны, предлагается следующее определение экологической политики: Экологическая политика - это система политических, экономических, юридических, образовательных и иных мер, принимаемых для управления экологической ситуацией и обеспечения рационального использования природных ресурсов на территории страны [2-9].

В рамках экологической политики, как утверждают специалисты, следует выделить уровни:

- международная, государственная (национальная), региональная, локальная. Надо полагать, по мнению многих специалистов, политологов, юристов, социологов, представителей естественно-технических наук, экологическая политика является важной составной частью политики любого государства.

Элементами экологической политики, единодушная точка зрения ученых, являются: цели, принципы, приоритеты, субъекты, механизмы реализации (инструменты).

Цель экологической политики. В ст.31 Конституции РК провозглашено, государство ставит целью охрану окружающей среды, благоприятной для жизни и здоровья человека [10]. Согласно Конституции РК, государство обязано признавать, соблюдать и защищать право каждого гражданина, в том числе и природопользователя, на благоприятную окружающую среду. Создание условий для гармоничного, сбалансированного развития природы, общества и экономики означает, что Государство должно жестко регулировать и контролировать природопользование, продолжать совершенствовать с учетом современных технологий разработанные, научно обоснованные, предельно допустимые показатели изменения природной среды и следить за соблюдением их всеми природопользователями. В свою очередь, за не разработку их, бесконтрольность, нарушение природопользования государство обязано предусмотреть эффективные меры ответственности, а также и меры предупреждения этих нарушений.

Право граждан на благоприятную окружающую природную среду обеспечивается проводимыми государством мерами по мониторингу окружающей среды, планированию мероприятий по ее охране, предотвращению экологически вредной деятельности и мерами по оздоровлению окружающей среды, предупреждению и ликвидации последствий аварий, катастроф, стихийных бедствий, социальным и государственным страхованием граждан, образованием государственных и общественных, резервных и иных экологических фондов, организацией медицинского обслуживания населения, государственным контролем за состоянием окружающей среды и соблюдением природоохранного законодательства.

Основные задачи экологической политики:

Для достижения цели, благоприятной для жизни и здоровья человека необходимо решить следующие задачи:

1. снижение антропогенного воздействия, ведущего к изменению, загрязнения природной среды Казахстана;
2. предупреждение истощения и загрязнения водных ресурсов Казахстана;
3. сохранение биоразнообразия и предотвращение опустынивания и деградации земель;
4. ликвидация и предотвращение исторических загрязнений, загрязнения воздушного бассейна, радиоактивного, бактериологического и химического загрязнений, в том числе трансграничного и реабилитация зон экологического бедствия, полигонов военно-космического и испытательного комплексов;
5. предупреждение загрязнения шельфа Каспийского моря;
6. сокращение объемов накопления промышленных и бытовых отходов;
7. предупреждение чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера;
8. повышение правосознания юридических лиц, граждан РК;
9. повышение ответственности всех звеньев государственных органов за экологическую политику.

10. Решение поставленных задач достигается путем:

- совершенствования и систематизации законодательства Республики Казахстан, экономических механизмов природопользования, государственного экологического контроля и экологического мониторинга;
- оптимизации разрешительной системы природопользования и экологической экспертизы;
- развития научно-исследовательских работ в области охраны окружающей среды, экологической статистики, экологического образования, экологической пропаганды и участия общественности;
- расширения международного сотрудничества.

Принципы экологической политики РК:

Экологическая политика РК базируется –

I. на международных правовых нормах охраны окружающей среды;

II. на собственно политических, социально-экономических, правовых, экологических принципах РК.

I. Принципы международного права:

1) общепризнанные принципы международного права:

- уважение государственного суверенитета, суверенного равенства всех государств, взаимной выгоды,
- невмешательство во внутренние дела другого государства,
- добросовестное выполнение международных обязательств,
- мирное разрешение споров.

2) специальные принципы современного международного права окружающей среды:

- право каждого на здоровую плодотворную жизнь в гармонии с природой,
- приоритет экологических прав и интересов человека в процессе непрерывного социально-экономического развития,
- неотъемлемый суверенитет государства над собственными природными ресурсами,
- устойчивое, т.е. экологически обоснованное, социальное и экономическое развитие,
- равная (одинаковая) экологическая безопасность (экологическое благосостояние одного государства не может быть обеспечено за счет или в отрыве от другого или других государств),
- запрещение экологической агрессии (Конвенция 1977 г. о запрещении военного или любого иного враждебного использования средств воздействия на окружающую среду),
- регулярный обмен информацией об экологической ситуации на национальном или региональном уровнях,
- предотвращение трансграничного ущерба окружающей среде,
- сотрудничество в чрезвычайных экологических ситуациях,
- научно-техническое сотрудничество в области охраны окружающей среды, включая поощрение разработки, прикладного использования, распространения и передачи технологий,
- контроль за соблюдением согласованных требований по охране окружающей среды,
- мирное урегулирование споров, связанных с трансграничным воздействием на окружающую среду,

- международная ответственность и компенсация за ущерб окружающей среде, вызванный действиями на территории государства, находящейся под его юрисдикцией или контролем, которые привели к ущербу за пределами этой территории.

II. Система принципов внутренней экологической политики:

1) **политические принципы** – Республика Казахстан, провозгласив в Конституции правовым государством, руководствуется в экологической политике принципами демократичности, гласности, добровольности, активности и переговорности;

2) **социально-экономические принципы** – стремление к соответствию экономического развития и экологических возможностей, использование достижений научно-технического прогресса для решения экологических проблем, регулирование потребления;

3) **принципы экологического и природно-ресурсного содержания** - экосистемный подход к регулированию всех общественных отношений для устойчивого развития государства путем внедрения научно обоснованного комплекса ограничений, нормативов и правил ведения хозяйственной и иной деятельности, определяющих экологически допустимые пределы использования природных ресурсов и обеспечивающих сбалансированное управление качеством окружающей среды; обязательность компенсации нанесенного ущерба окружающей среде и здоровью человека (платят природопользователи и загрязнители); эколого-экономическая сбалансированность развития и размещения производственных сил (принципы экологической емкости и территориального планирования); обязательность оценки воздействия хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду с последующими экологической и санитарно-эпидемиологической экспертизами; обеспечение доступа населения к экологической информации и его участия в решении экологических проблем;

4) **правовые принципы** - принцип соблюдения прав человека на благоприятную окружающую среду; принцип охраны, воспроизводства и рационального использования природных ресурсов; принцип независимости контроля в области охраны окружающей среды; принцип презумпции экологической опасности планируемой хозяйственной и иной деятельности; принцип презумпции ответственности органов государственной власти на всех уровнях за необеспечение благоприятной окружающей среды и экологической безопасности на соответствующих территориях, принцип неотвратимости наказания за экологическое правонарушение, принцип равенства субъектов перед законами за нарушение правил охраны окружающей среды.

2. Пути реализации экологической политики.

В социально-экологических отношениях выделяются три стороны - государство, бизнес, общественность. Процесс формирования и реализации экологической политики происходит при участии всех субъектов экологической политики. Эффективность экополитики зависит насколько налажено взаимодействие всех участников процесса ее формирования и реализации.

Республика Казахстан провозгласило себя демократическим государством, ставит целью развивать политическую культуру и права граждан, придает важную роль общественному участию в принятии экологически значимых решений. Приняты были ряд важных документов [11-14].

К субъектам экологической политики относятся:

Республика Казахстан - в лице Президент, Парламент, Конституционные Совет, Верховный суд, Генеральная прокуратура, Правительство - государственный аппарат играет важную роль в формировании и реализации экополитики. Функции государства как субъекта экологической политики: установление правил осуществления хозяйственной и иной деятельности; координация деятельности всех субъектов экополитики; контроль за соблюдением природоохранного законодательства.

Хозяйственно-экономические субъекты - предприятия, организации обязаны проявлять заботу о сохранении и защите окружающей среды. Такое обязательство обусловлено природоохранными правовыми актами (законами). Правовые акты устанавливают обязанность предприятия учитывать воздействия производственного процесса на окружающую среду, анализировать влияние производственных программ на человека и окружающую среду и устранять возможные вредные последствия.

Научно-исследовательские организации - роль научно-исследовательских организаций постоянно возрастает, поскольку результаты научных исследований могут стать и становятся важными инструментом стратегии экономического роста и устойчивого развития, а следовательно, и защиты окружающей среды.

Политические партии (Нур-Отан и др.) - политические организации (партии) в качестве субъектов экополитики проявляют себя следующим образом:

1. они формулируют свою идеологию (программу) и не могут игнорировать экологические проблемы, особенно в современных условиях,
2. через популяризацию своих программных взглядов партии способствуют формированию экологического сознания населения,
3. если партия побеждает на выборах, она разрабатывает концепцию экологической политики и реализует ее с помощью правовых документов.

Общественные организации - играют важную роль в разработке и принятии экологически значимых решений, осуществлении контроля за выполнением природоохранного законодательства (внештатные экологические инспектора), участвуют в природоохранных мероприятиях, осуществляют экологическое воспитание и просвещение населения.

Отдельные граждане - могут выступать с экологическими инициативами, объединяться в группы с целью решения конкретных, как правило, локальных экологических проблем.

Методы реализации экологической политики РК. Для эффективной реализации экологической политики необходимо оптимальное сочетание административно-правовых, экономических рычагов и методов, мер юридической ответственности. Реализация принципов экологической политики осуществляется при помощи определенных методов (механизмов). Существуют различные подходы в определении методов экологической политики. В научной литературе выделяют следующие методы: административно-контрольные, технико-технологические, экономические, законодательно-правовые, меры юридической ответственности, политические, воспитательно-образовательные методы.

Список использованных источников:

- 1 *Рейтинг стран мира по уровню экологической эффективности в 2016 году.* [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. - 29.01.2016. URL: <http://gtmarket.ru/news/2016/01/29/7292>
- 2 *Жоргенбаев М.А. Негативная сторона освоения природных богатств // Закон и время.* - 2001. - № 3. - С.45.
- 3 *Баранов В.М. О правовой демагогии. Нижегородские юридические записки: Сб. науч. тр. Вып. 3.* - Н.Новгород, 1997. - С. 22-23.
- 4 *Шимова О.С., Соколовский Н.К. Основы экологии и экономика природопользования // Учебник. Мн.: БГЭУ, 2002.* - 367 с.
- 5 *Копылов М.Н. Экологическая безопасность: понятийно-терминологический аспект // Закон и право.* 2000. № 3. С. 55.
- 6 *Колбасов О.С. Концепция экологической безопасности (юридический аспект) // Советское государство и право.* 1988. № 12
- 7 *Рекомендательный законодательный акт «О принципах экологической безопасности в государствах Содружества».* 2003. С. 12.
- 8 *Сматлаев Б. Проблемные вопросы в сфере охраны природы и пути их решения. Закон и время. № 1 (110), январь 2010. С.59. (всего с.80).*
- 9 *Жоламанова Г. Роль ШОС в регулировании проблемы трансграничных рек между Казахстаном и Китаем // <http://www.kisi.kz/>*
- 10 *Конституция Республики Казахстан, Конституция РК 2016.* [Электронный ресурс] <http://www.constitution.kz/>
- 11 *Концепция экологической безопасности Республики Казахстан на 2004 - 2015 гг.: Указ Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2003, № 1241.*
- 12 *Отраслевая программа «Жасыл даму» на 2010-2014 годы», утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 10 сентября 2010 года № 924.*
- 13 *Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года).* - С.3.
- 14 *Указ Президента Республики Казахстан О Концепции по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике» от 30 мая 2013, № 5.* - С.2.

Тогайбаева Шолпан Серикбаевна
профессор кафедры «Юриспруденция», к.ю.н.,
Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова,

Тогайбаев Амир Ихсанович
участковый инспектор УВД г. Караганды, ДВД Карагандинской области, к.ю.н.,

Сатыбалди Лаура,
кафедры «Юриспруденция», к.ю.н., Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова,

Баймагамбетова Б.А.
магистрант Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова

ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ РАЗБОЯ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

***Резюме.** В статье рассматриваются квалифицирующие признаки разбоя как: «неоднократность», «с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия».*

Авторы рассматривают изменения данных квалифицирующих признаков разбоя за период 1995 года по 2014 г. Авторы высказывают мнения ученых по данному вопросу.

***Ключевые слова:** квалифицирующий признак, разбой, неоднократность, повтор, применение оружия, предметы, используемые в качестве оружия».*

***Summary.** The article examines the qualifying signs of robbery as: "repeated", "with the use of weapons or items used as weapons."*

The authors consider changes in these qualifying signs of robbery for the period 1995 through 2014. The authors express the views of scientists on this issue.

***Key words:** qualifying sign, robbery, repeated, repetition, use of weapons, items used as weapons ".*

***Түйін.** Мақалада қарақшылық біліктілік белгілері: «қайталанған», «қару-жарақ немесе қару ретінде пайдаланылатын заттар» ретінде қарастырылады.*

Авторлар 1995 жылдан 2014 жылға дейінгі кезеңде тонаудың осы біліктілік белгілеріндегі өзгерістерді қарастырады. Авторлар осы мәселе бойынша ғалымдардың көзқарасын білдіруде.

***Түйінді сөздер:** біліктілік белгісі, қарақшылық, қайталау, қайталау, қаруды қолдану, қару ретінде пайдаланылатын заттар».*

Разбой в редакции Указа Президента Республики Казахстан имеющего силу Закона от 12 мая 1995 г. N 2282 выглядел следующим образом:

Статья 76-2. Разбой

Разбой, то есть нападение с целью завладения чужим имуществом, соединенное с насилием, опасным для жизни или здоровья лица, подвергшегося нападению, или с угрозой непосредственного применения

такого насилия, -

наказывается лишением свободы на срок от трех до десяти лет с конфискацией имущества или без таковой.

Те же действия, совершенные:

а) с применением оружия;

б) группой лиц;

в) повторно;

г) с проникновением в помещение или иное хранилище;

д) в крупных размерах, -

наказываются лишением свободы на срок от шести до двенадцати лет с конфискацией имущества.

Разбой, совершенный особо опасным рецидивистом или в особо крупных размерах, -

наказывается лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет с конфискацией имущества[1].

По УК РК 1997 г. разбой был помещен в глава 6 (Преступления против собственности).

В редакции УК РК 1997 года разбой выглядел следующим образом:

Статья 179. Разбой

1. Разбой, то есть нападение с целью хищения чужого имущества, соединенное с насилием, опасным для жизни или здоровья лица,

подвергнутого нападению, или с угрозой непосредственного применения такого насилия, - наказывается лишением свободы на срок от трех до семи лет с конфискацией имущества или без таковой.

2. Разбой, совершенный:

- а) группой лиц по предварительному сговору;
- б) неоднократно;
- в) с незаконным проникновением в жилое, служебное, производственное помещение либо хранилище;
- г) с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, - наказывается лишением свободы на срок от пяти до двенадцати лет с конфискацией имущества.

3. Разбой, совершенный:

- а) организованной группой;
- б) с причинением тяжкого вреда здоровью;
- в) с целью хищения имущества в крупном размере;
- г) лицом, ранее два или более раз судимым за хищение либо вымогательство, - наказывается лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет с конфискацией имущества[2].

В 2014 году был принят новый УК РК (2014), который вступил в силу в январе 2015 г.

По УК РК 2014 г. разбой расположен в главе 6 и называется глава «Уголовные правонарушения против собственности».

По части первой ст. 192 УК РК лица привлекаются к уголовной ответственности за разбой, то есть нападение с целью хищения чужого имущества, соединенное с насилием, опасным для жизни или здоровья лица, подвергнутого нападению, или с угрозой непосредственного применения такого насилия.

Часть 2 ст. 192 УК РК предусматривает ответственность за разбой, совершенный: 1) группой лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; 3) с незаконным проникновением в жилое, служебное, производственное помещение либо хранилище; 4) с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия; 5) с причинением тяжкого вреда здоровью.

Особо квалифицирующими признаками разбоя (ч.3 ст. 192 УК РК) являются: разбой, совершенный: 1) с причинением тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего; 2) с целью хищения имущества в крупном размере.

Часть 4 ст. 192 УК РК усиливает ответственность за деяния, предусмотренные частями первой, второй или третьей настоящей статьи, если они совершены: 1) преступной группой; 2) в особо крупном размере[3].

Разбой относится к числу преступлений со сложным *объектом*, поскольку посягает не только на собственность, но и на жизнь и здоровье потерпевшего. При этом для состава разбоя характерно не факультативное, а обязательное наличие двух объектов. Двухобъектную направленность разбоя в юридической литературе признают почти все ученые, занимающиеся изучением данной проблемы.

В данной статье хотелось обратить внимание на такие квалифицирующие признаки разбоя как «неоднократность», «с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия».

Как было указано выше, ранее разбой считался, совершенный «повторно» если лицо, ранее совершивший

разбой с целью завладения государственным или общественным имуществом или личным имуществом либо бандитизм только после совершения разбоя и бандитизма[4].

Что считал законодатель повторным по УК КазССР?

Согласно п. «а» примечания к ст. 76 УК Каз. ССР (кража) в настоящей главе (Глава II Преступления против собственности) повторным является преступление, совершенное лицом, ранее совершившим какое-либо из преступлений, предусмотренных статьями 63 (бандитизм), 76 (кража), 76-1 (грабеж), 76-2 (разбой), 76-3 (мошенничество), 76-4 (хищение чужого имущества путем присвоения или растраты либо путем злоупотребления служебным положением), 76-7 (вымогательство), 205-2 (хищение радиоактивных материалов), 213-1 (хищение наркотических средств), 203 (хищение огнестрельного оружия, боевых припасов или взрывчатых веществ)[4].

Ранее ст. 76-2 УК Каз ССР (Разбой) выглядел следующим образом:

Ст. 76 - 2 УК Каз.ССР (Разбой с целью завладения государственным или общественным имуществом).

По ч. 1 ст. 76- 2 УК Каз.ССР привлекалось лицо, совершивший разбой, то есть нападение с целью завладения государственным или общественным имуществом, соединенное с насилием, опасным для жизни или здоровья лица, подвергнувшегося нападению, или с угрозой применения такого насилия.

Часть вторая ст. 76- 2 УК Каз.ССР предусматривала ответственность за те же действия, если они были направлены на завладение государственным или общественным имуществом в крупных размерах, или совершены по предварительному сговору группой лиц, или с проникновением в помещение или иное хранилище, или соединены с причинением тяжких телесных повреждений, или совершены особо опасным рецидивистом, или лицом, ранее совершившим разбой с целью завладения государственным или общественным имуществом или личным имуществом либо бандитизм[6].

В дальнейшем казахстанский законодатель квалифицирующий признак «повторно» заменил на «неоднократно».

Что понимал законодатель под «неоднократностью»?

Согласно п. 3 примечания к ст. 175 УК РК 1997 г. (Кража. Глава 6. Преступления против собственности неоднократно в статьях 175-181 настоящего Кодекса признается совершение преступления, если ему предшествовало совершение одного или более преступлений, предусмотренных этими статьями, а также статьями 248, 255, 260 настоящего Кодекса[2].

Из данного примечания следует, что разбой считается совершенным «неоднократно» если ему предшествовало совершение одного или более преступлений, предусмотренных этими статьями (175-181), а также статьями 248, 255, 260 настоящего Кодекса[2].

В данное время в Казахстане действует УК РК 2014 г. Разбой предусмотрен в ст. 192 УК РК.

Квалифицирующими признаками разбоя закон признает совершение его: 1) группой лиц по предварительному сговору; 2) неоднократно; с незаконным проникновением в жилое, служебное, производственное помещение либо хранилище; с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия; с причинением тяжкого вреда здоровью.

В качестве особо квалифицирующих признаков указываются совершение разбоя: с причинением тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего; с целью хищения имущества в крупном размере (ч. 3 ст. 192 УК РК); преступной группой; в особо крупном размере (ч. 4 ст. 192 УК РК).

Согласно ч.1 ст. 12 УК РК неоднократно уголовных правонарушений признается совершение двух или более деяний, предусмотренных одной и той же статьей или частью статьи Особенной части настоящего Кодекса. Преступление и уголовный проступок не образуют между собой неоднократно (Статья 12. Неоднократность уголовных правонарушений).

В соответствии с ч. 2 ст. 12 УК РК уголовное правонарушение не признается совершенным неоднократно, если за ранее совершенное уголовное правонарушение лицо было осуждено либо освобождено от уголовной ответственности по основаниям, установленным законом.

Не признается неоднократно продолжаемое уголовное правонарушение, то есть уголовное правонарушение, состоящее из ряда одинаковых противоправных деяний, которые охватываются едиными умыслом и целью и образуют в целом одно уголовное правонарушение (ч. 3 ст. 12 УК РК).

В случаях, когда неоднократно преступлений предусмотрена настоящим Кодексом в качестве обстоятельства, влекущего за собой более строгое наказание, совершенные лицом преступления квалифицируются по соответствующей части статьи Особенной части настоящего Кодекса, предусматривающей наказание за неоднократно преступлений (ч. 4 ст. 12 УК РК).

В случаях, когда неоднократно уголовных проступков предусмотрена настоящим Кодексом в качестве обстоятельства, влекущего за собой более строгое наказание, совершенные лицом уголовные проступки квалифицируются по соответствующей части статьи Особенной части настоящего Кодекса, предусматривающей наказание за неоднократно уголовных проступков (ч. 5 ст. 12 УКРК) [3].

Что касается квалифицирующего признака « с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия», то необходимо отметить, что в юридической литературе нет единообразного понимания « предметов, используемых в качестве оружия».

В соответствии со ст.1 Закона РК «О государственном контроле за оборотом отдельных видов оружия» от 30 декабря 1998 г. под оружием понимаются устройства и предметы, конструктивно предназначенные для поражения живой или иной цели, а также для подачи сигналов

Используемыми в качестве оружия признаются предметы, которыми может быть причинен вред здоровью, опасные для жизни или здоровья (ножи бытового назначения, бритва, топор, отвертка, приспособленные предметы: дубинки и т.п.) [7].

Под применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, следует понимать фактическое их применение с целью причинения вреда жизни или здоровью потерпевшего (производство выстрела, нанесение колюще-режущих ударов и т.п.), то есть использование способности оружия или предмета поражать живую цель

Если виновный непосредственно не применил, а лишь угрожал применить оружие или предмет, используемый в качестве оружия, то его действия следует квалифицировать как разбой [7].

Как пишет Норвартян Ю.: «В настоящее время участились случаи совершения разбойных нападений на граждан, сопряженных с применением к потерпевшим психического насилия в виде угрозы заражения инфекционными заболеваниями, представляющими опасность для окружающих»[8]. Далее он пишет, что такого рода посягательства по-разному расцениваются в судебной практике[9]. Так, О., находясь с А. на лестничной площадке, продемонстрировал ей медицинский шприц, высказал угрозу заражения ВИЧ-инфекцией, которые А. восприняла реально, и открыто похитил у жертвы мобильный телефон, после чего с похищенным скрылся. Данное общественно опасное деяние судом было квалифицировано по ч. 2 ст. 162 УК как разбой, совершенный с применением предметов, используемых в качестве оружия[10].

По другому делу Н., угрожая О. заражением ВИЧ-инфекцией путем введения инфицированного вещества в организм жертвы неустановленным предметом, похожим на шприц для инъекций, потребовала у О. немедленно передать ей золотые ювелирные изделия на общую сумму 8700 руб. Данные преступные действия Н. суд квалифицировал по ч. 1 ст. 162 УК[11].

Как видно, нападение в целях хищения чужого имущества, совершенное с угрозой применения насилия, опасного для жизни или здоровья, в виде запугивания заражением ВИЧ-инфекцией путем введения в организм жертвы соответствующей инфекции расценивается в современном правоприменении по - разному. В одном случае медицинский шприц, наполненный ВИЧ-инфицированной кровью (или иной жидкостью, имитирующей ВИЧ-инфицированную кровь), рассматривается как средство совершения разбойного нападения при отсутствии квалифицирующих или особо квалифицирующих обстоятельств (ч. 1 ст. 162). В другом - как иной предмет, используемый при разбойном нападении в качестве оружия (ч. 2 ст. 162). [8].

В случаях, когда в целях хищения чужого имущества в организм потерпевшего против его воли было введено опасное для жизни или здоровья сильнодействующее, ядовитое или одурманивающее вещество, содеянное следует квалифицировать как разбой[7].

Если же с вышеуказанной целью в организм потерпевшего против его воли вводилось вещество, не представляющее опасности для жизни или здоровья, содеянное надлежит квалифицировать как грабеж.

Если потерпевший не осознавал факта противоправного завладения его имуществом в связи с нахождением в состоянии опьянения либо сна, наступившем в результате добровольного употребления алкогольных напитков, наркотических средств, сильнодействующих, ядовитых или одурманивающих веществ, то действия виновного должны квалифицироваться как тайное хищение.

Свойства и характер действия веществ, примененных при совершении указанных преступлений, необходимо устанавливать с привлечением специалиста либо экспертным путем[7].

Если виновный угрожал заведомо непригодным или незаряженным оружием либо предметом, имитирующим оружие (макет пистолета, игрушечный кинжал и др.), то действия виновного при отсутствии квалифицирующих признаков следует квалифицировать как грабеж .

Причинение потерпевшему при разбойном нападении легкого или средней тяжести вреда здоровью квалифицируется по ч. 1 ст. 192 УК РК, причинение же при разбое тяжкого вреда здоровью квалифицируется по п. 5) ч. 2 ст. 179 УК РК.

В случае причинения тяжкого вреда здоровью потерпевшего в ходе разбойного нападения действия виновного полностью охватываются составом преступления, предусмотренного п. 5 ч. 2 ст. 179 УК РК, и дополнительной квалификации по ст. 106 УК РК не требуют [7].

Литература:

- 1 Указ Президента Республики Казахстан имеющего силу Закона от 12 мая 1995 г. N 2282// ИС Әділет
- 2 Уголовный кодекс Республики Казахстан 1997 г. // <http://adilet.zan.kz/rus/arc>
- 3 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК.// ИС Параграф WWW <http://online.zakon.kz>
- 4 Уголовный кодекс Казахской ССР Статья 76 в редакции Указа Президента Республики Казахстан имеющего силу Закона от 12 мая 1995 г. N 2282; Указ Президента РК от 30 мая 1995 г.; (с изменениями, внесенными Указом Президента Республики Казахстан имеющего силу Закона от 5 июля 1995 г. N 2362)// ИС Параграф.
- 5 Уголовный кодекс Казахской ССР (Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 сентября 1986 г.) – Алма –Ата: Казахстан,1987 – 266 с.
- 6 Статья 76—2 введена Указом от 21 июля 1961 г. (Ведомости Верховного Совета и Правительства Казахской ССР, 1961 г., № 37); с изменениями, внесенными Указом от 29 декабря 1982 г. (Ведомости Верховного Совета Казахской ССР, 1983 г., № 2, ст. 17).
- 7 Борчаивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). - Алматы: Жеті жарты, 2015. - 1120 с.
- 8 Норвартян Ю. «О некоторых вопросах квалификации разбоя» // Уголовное право. 2016.
- 9 Согласно постановлению Правительства РФ от 1 декабря 2004 г. № 715 «Об утверждении перечня социально значимых заболеваний и перечня заболеваний, представляющих опасность для окружающих» к таким заболеваниям относятся: болезнь, вызванная вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ); вирусные лихорадки, передаваемые членистоногими, и вирусные геморрагические лихорадки; гельминтозы; гепатит В; гепатит С; дифтерия; инфекции, передающиеся преимущественно половым путем; лепра малярия; педикулез, акариаз и другие инфекции; сар и мелиоидоз; сибирская язва; туберкулез; холера; чума. См.: СЗ РФ. 2004. № 49. Ст. 4916.
- 10 См.: Апелляционное определение московского городского суда от 10 декабря 2014 г. по делу № 10-16875/14 // СПС «КонсультантПлюс»
- 11 См.: Апелляционное определение Московского городского суда от 15 декабря 2015 г. № 10- 16752/2015 // СПС «КонсультантПлюс».
- 12 Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 года N 8 «О судебной практике по делам о хищениях» // ИС Әділет

Tusupova A.Zh.

al-Farabi Kazakh National University, Almaty, E-mail: alma_gul_mail.ru

Makisheva M.K.

al-Farabi Kazakh National University, E-mail:makisheva50@mail.ru

ON THE ESSENCE OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC KAZAKHSTAN

***Резюме.** Специфика сущности Конституции как Основного закона состоит в том, что она представляет собой нормативно-правовое выражение жизненных интересов различных социальных сил, а также их компромисса или консенсуса, общечеловеческих ценностей, признаваемых обществом, сделанное на высшем правовом уровне. В условиях современного демократического, социализированного, коллективизированного и информационного общества сущность конституции можно охарактеризовать как закрепление Основным законом совпадающих жизненных интересов народа при приоритете интересов доминирующего социального слоя, юридическое выражение достигнутого в обществе компромисса или консенсуса на базе признания общечеловеческих ценностей.*

***Ключевые слова:** Конституция, Основной Закон, сущность конституции, правовое государство, органы государства, принципы, прямое действие, права, свободы.*

***Түйін.** Конституция болмысының Негізгі заң ретіндегі ерекшелігі, өз болмысымен әр түрлі әлеуметтік күштердің өмірлік қызығушылықтарының нормативті-құқықтық көрінісін қамтуында, сондай-ақ олардың келісінде немесе жоғары құқықтық деңгейде жасалынған қоғаммен танылатын жалпы адамдық құндылықтардың бәтуалыстығында. Қазіргі демократиялық, әлеуметтік, ұжымдастырылған және ақпараттандырылған қоғам жағдайында, үстем әлеуметтік топ мүдделерінің басымдылығы жағдайында өзара үйлесетін халықтың өмірлік мүдделерін, қоғамда қол жеткізілген келісімнің заңды көрінісі немесе жалпы адамдық құндылықтарды тану базасындағы бәтуаластықты Негізгі заңмен орнықтыру негізінде конституцияның болмысын сиппатауға болады.*

***Түйін сөздер:** Конституция, Негізгі Заң, конституцияның болмысы, құқықтық мемлекет, мемлекет органдары, қағидалар, тіке әсер, құқықтар, бостандықтар.*

***Summary.** Specificity of the essence of the Constitution as the Fundamental Law is that it represents the normative and legal expression of the vital interests of various social forces, as well as their compromise or consensus, the universal values recognized by society, created at a higher legal level. The essence of the Constitution in the conditions of the modern democratic, socialized, collectivized and information society, can be characterized as the consolidation of the basic life interests of the people by the Fundamental Law in the priority of the interests of the dominant social stratum, the legal expression of the compromise achieved in the society or consensus based on the recognition of universal values.*

***Key words:** Constitution, Basic law, the essence of the constitution, legal state, state organs, principles, direct action, rights, freedoms.*

***Summary:** The article reveals the content of the object of genocide. The object is investigated within the framework of classifications on the degree of commonality of public relations protected by the criminal law and on the priority of protection of objects. Theoretical problems related to the definition of the object of genocide are considered. Thus, the specificity of the main immediate object of genocide committed by various methods enshrined in article 168 of the criminal code is indicated. Depending on the method of motives of genocide, additional objects of this crime are revealed. The analysis of scientific positions on the subject of research.*

***Key words:** genocide, the object of the crime, object classification, criminal law*

The modern Constitution is a constituent legal act, fundamental law of a State, adopted and applied in a specific way. Under the modern conditions it has a special object of regulation, the supreme legal power, being a legal basis for enacting, applying and acknowledging law.

The 200-year long constitutional experience “has inhaled in itself more than 1000 constitutions of different forms” [1, p.14]

In some countries the function of the Constitution is fulfilled by the body of constitutional acts, and in a few states – by other documents. At present in many countries the Constitution is named as “Fundamental Law” and in some countries as “Supreme Law” (Constitution of Japan of 1946) or “Supreme Law of a Society and State” (Constitution of Moldova of 1994)” [2]

By its form the Constitution is a legal act being adopted by the Parliament by the special Constitutional Assembly, by direct voting of the population... having the state - mandatory, at the same time, supreme force, where the Constitution in the legislation of the country is put in the first place and has the initial roots of the national system of law. And in its essence and content the Constitution is the document both of society and state.

The Constitution, as the main source of the legal system of the state, becomes the content forming factor what was stated about by the Soviet legislators in 1936 [3, p.124]. But this recognition has not led to the practical realization of many constitutional norms during several decades of the existence of the soviet statehood that's why their efficiency, as a whole, was not high.

After the collapse of the USSR the adoption of their national Constitutions by the CIS countries has become an important stage of democratic transformations on the post-Soviet space. The positive impact of the generally recognized principles and norms of international law can be traced in them.

In the Republic of Kazakhstan it has become possible to speak in full extent about the Fundamental Law as the system forming, fundamental source of the legal system of the country, only after the adoption of the first Constitution of 1993.

In fact, all the main parametres of the Constitution of 1995 (content, form, nature, functions, and principles) are derived from its essence.

The notion "essence of the constitution" has two aspects: juridical and social which are functioning in common. In the social aspect this essence may be of one-sided character, and may also include several different components.

First of all, the Constitution can express and consolidate the main vital interests of the ruling or dominating strata of the population, overlapping interests of several of such kind of strata, compromise of different in their social essence strata and coinciding interests of the whole nation with regard of the priorities given to the social strata dominating in the society.

Such a compromise is based on a treaty of specific character. It is not of a strict juridical character, its sides are not officially determined. An agreement of different social forces is not of a juridical /legal but of a virtual character. It is objectively formed in the process of their struggle and cooperation both directly and through their various organizations.

By its nature the Constitution is the outcome of the agreement, sometimes achieved in the process of long considerations at the Constitutional commission, the constituent assembly or Parliament (for example, in Russia – in 1991-1993; in Italy in 1946-1947; in India in 1948-1949).

From the point of view of the Russian scientist V.V. Maslakov "any constitution alongside with its juridical essence as the fundamental law, possessing the supreme legal force, also has the essence of the socio-political character. It means that the Constitution is presented as the record of correlations of political forces which existed at the moment of its adoption [4, p.42]

Consequently, the essence of the Constitution lies in the fact that it expresses the social compromise or consent being achieved at the moment of its adoption by different socio-political forces on the main issue under consideration – limitation of interference of the state into the life of the society and personality.

The essence of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, its characteristics as the Fundamental Law of the state, have been thoroughly studied in the literature on law in our country. They have been analysed both in the general theoretical aspect and being applicable to other types or to constitution [5]

G.S. Sapargaliev emphasizes: "The Constitution has been adopted by the people of Kazakhstan. That's why the Constitution expresses the wills and aspirations of the people, characterizing its essence.

Thus, the recognition of the nation as the creator of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, displays its essential feature" [6, p.32]

On the basis of the above mentioned facts, the essential characteristics of the Constitution of the RK of 1995 will be distinguished in the following way:

- 1) the establishment of the rule of law over the state and its organs in order to limit the power of the state;
- 2) the appointment of the people as the sole source of the state power;
- 3) proclaiming an individual, his life, rights and freedoms as the highest values of the state;
- 4) the division of the common state power into legislative, executive and judicial branches and their interaction applying the system of checks and balances.

Constitutions, in general, possess a number of specific legal characteristics distinguishing them from other normative legal acts.

These characteristics are as follows:

The constituent character; the specific legal nature envisaging the specific subject and character for the regulation of public relations; the highest power of law; direct action; stability; the basis of the current national legislation; ideological impact; maximum security of the state; the special procedure of adopting and making amendments and additions to the Constitution.

Due to the above mentioned features of the Constitution the State must provide protection of the injured rights, to establish the basis of law and order to guarantee the implementation and fulfillment in good faith

of all the obligations arising from the generally recognized rules and norms of international law and international treaties signed by states.

The Constitution of the republic of Kazakhstan can be distinguished by the following features:

- 1) in our opinion, the head of the state is vested with unlimited power by the Constitution;
- 2) it partly bears a formal character, i.e. partial rupture between the constitutional theory and everyday practice;
- 3) the existence of a certain gap between the constitutional model and practical application of its norms which may lead to certain tensions in the society and may be reduced in the process of development of constitutionalism.

Separating the legal and socio-political features of the Fundamental Law, it should be noted that it is also to serve as an ideological basis for the development of the Kazakhstani statehood, for the formation of a legal and democratic state corresponding both to the common human and national perceptions of law and democracy, ensuring human rights, the rule of order and respect for law.

At the same time it should be noted that much attention is given to the lack of adequate conditions for the development of democratic processes, the weakness of the institutions of civic society, the alienation of the wide strata of the population from the state and political processes, the low level of political and legal literacy and culture of the society and its members.

All these facts enable us to make some conclusion that the current Constitution of the Republic of Kazakhstan may be of positive effect only in case if it is recognized by the society as an important social value given the priority.

Consequently, the constitutional consensus achieved by the society while adopting the Fundamental Law is to be constantly displayed in the process of its realization.

The proclamation of the constitutional institutions and norms by the Fundamental Law as democratic by their external features and which do not work in practice, may lead not to strengthening and development but to the erosion, and finally, to weakening of the foundation of the state and public structure of the country. Such kind of loose application of formal characteristics of the Fundamental Law is fraught with considerable discrepancies between the Constitutional prescriptions and the realities of the socio-political practice, which, in its turn, may cause the permanent constitutional crises in the countries like in (Ukraine, Georgia, Kyrgyzstan, etc.)

The thing is that the content and formal elements of the Constitution as the Fundamental Law are in close connection and comprise an integral part. That is why in the process of creating and exercising the Constitution the differentiation between its formal and content elements is of great significance. So, the formal elements of the Constitution make it be the source of law of the highest level, place it on the top of the entire legal system of the state. Under the practical application of the Fundamental Law these formal elements are recording not only the normative content of the constitution prevailing the power of all other laws, but simultaneously help to exercise and realize the constitution having special guarantees which are envisaged only in the constitution.

Thus, analyzing the contents of the Constitution we can make the following conclusion: the Constitution is the Fundamental Law of the state which consolidates the foundations of the constitutional system of the country where the fundamental principles of the activities of the state and society are expressed such as (sovereignty; humanism; social justice; constitutional legitimacy); the basis of the legal status of a human being and citizen, the basis of the legal status of state bodies and local public self-administration which ensures that the issues of local significance are resolved independently and directly on the entire territory of the state and being subjected to a special legal protection.

The definitions of the essence of the constitution, as we believe, cannot be identical to the definitions of the notion of the constitution. The category "the essence of the constitution" due to its socio-political content is a multifaceted category possessing various aspects and requiring the consideration of a variety of approaches within a state and on the international level.

For the formation of a powerful and effective state it is required to reorientate the state power to the modern constitutional legal values and priorities, to new social ideals based on democratic, generally recognized human values.

At present it is necessary to enhance the constitutional significance of an effective, open and powerful state as a guarantor of a stable law and order and security of the Kazakhstani society.

References

- 1 Habrieva T. Ya., Chirkin V.E. *The theory of modern constitution*. - M.: Norma, 2005. - 320 p.
- 2 «*The Constitution of the 16 countries of the world: Coll. Constitutions of the CIS countries, the Baltic States and several other countries in the world*» / Compiled by J. Baishev, K. Shakirov. - Almaty: «ZhetiZhargy», 1995.- 576p.
- 3 Lukyanova E.A.«*Sources of Soviet state law between the two constitutions (1936-1977 gg.)*» // *The Soviet state and law*.- 1990.- № 2. - S. 121-128.
- 4 «*Constitutions of foreign countries*»: *Textbook / Compiled by Professor V.V. Maklakov*. - 3rd ed., Revised, and ext. - M.: Publishing House BEK, 2001. - 592 with 4.
5. Aitkhozhina K.K. «*Theoretical questions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan*. Abstract-diss. Dr. of laws: Almaty, 2008. - 44c.; Amandykova S.K.«*The Constitution of the Republic of Kazakhstan: essence and legal nature*». Scientific publication. - Karaganda «Bolashak-Baspa», 2000. - P.21; A.N.Sagyndykova«*Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan*»: *Lectures*. - Almaty: Bilim, 1999. P.42
- 6 Sapargaliyev G. «*Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan*»: *Acad, course*. - Almaty: «ZhetiZhargy», 2007. - 526 P

Тусупова А.Ж.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Халықаралық қатынастар факультеті
халықаралық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к., E-mail: alma_gul_@mail.ru

Жарболова А.Ж.

Мемлекет және құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық
кафедрасының доценті, з.ғ.к., e-mail: Aygerim.Zharbolova@kaznu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ТІКЕЛЕЙ ӘРЕКЕТІ ТУРАЛЫ

***Резюме.** Изучение содержания принципа прямого действия норм Конституции Республики Казахстан, представляет теоретический и практический интерес, так она является нормативным правовым актом, предписаниями которого должны руководствоваться все органы государства, организации, общественные объединения и граждане. В то же время принцип прямого действия провозглашен формально и не отрегулирован в процессуальном отношении ни в самой Конституции Республики Казахстан, ни в текущем законодательстве. Из этого следует вывод о необходимости разработки Концепции прямого действия Конституции Республики Казахстан, которая была бы адекватна запросам современного этапа конституционно-правового развития общества и государства и в полной мере отвечала его потребностям. Указанная Концепция стала бы составной частью теории реализации Конституции, которая могла бы охватывать весь социальный механизм ее действия в обществе и государстве.*

***Ключевые слова:** Конституция, Основной закон, принцип прямого действия, права, свободы, обязанности, граждане, правовое государство, органы государства*

***Түйін.** Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларының тікелей әрекет ету қағидасының мазмұнын зерттеу теориялық және практикалық қызығушылық тудырады, өйткені ол барлық мемлекеттік институттар, ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер мен азаматтар басшылыққа алынуы тиіс нормативтік құқықтық акт. Сонымен қатар, тікелей іс-қимыл қағидаты ресми түрде жарияланады және Қазақстан Республикасының Конституциясында немесе қолданыстағы заңнамада рәсімдік жағдайларда реттелмейді. Осыдан бастап, Қазақстан Республикасы Конституциясының тікелей қоғамның және мемлекеттің конституциялық-құқықтық дамуының қазіргі кезеңінің талаптарына сай келетін және оның қажеттіліктерін толық қанағаттандыруға болатын тікелей әрекет тұжырымдамасын әзірлеу қажеттілігі туралы тұжырым жасалады. Бұл Тұжырым Конституцияны іске асыру теориясының ажырамас бөлігіне айналады, ол қоғамдағы және мемлекеттегі бүкіл әлеуметтік механизмін қамтуы мүмкін.*

***Түйін сөздер:** Конституция, Негізгі заң, қағида, тікелей әрекет, құқық, бостандықтар, міндеттер, азаматтар, құқықтық мемлекет, мемлекет органдары.*

***Summary.** The study of the content of the principle of direct action of the norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan represent theoretical and practical interest, since it is a normative legal act, which should be guided by all institutions of the state, organizations, public associations and citizens. At the same time, the principle of direct action is has proclaimed formally and is not regulated in procedural terms either in the Constitution of the Republic of Kazakhstan itself or in the current legislation. From this follows we can conclude about the need to develop a Concept of Direct Action of the Constitution of the Republic of Kazakhstan that would be adequate to the requirements of the current stage of the constitutional and legal development of society and the state and fully meet its needs. This Concept would become an integral part of the theory of the implementation of the Constitution, which could cover the entire social mechanism of its operation in society and the state.*

***Key words:** Constitution, the Basic Law, the principle, direct action, rights, freedoms, responsibilities, citizens, legal state, state bodies.*

Негізгі Заңның тікелей қолданылуы мәселелерін зерттеу өзектілігі алдымен, оның барлық мемлекеттік органдар, ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер мен азаматтар басшылыққа алу тиіс құқықтық акті болып табылатындығымен байланысты.

Негізгі Заң ретінде Конституция өзінің тікелей қолданылуы арқылы мемлекеттегі қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің барлық жүйесін анықтайды. Айта кететіні, Конституцияның тікелей қолданылуы туралы жетекші, түбегейлі мәселе отандық ғылым мен практика үшін салыстырмалы түрде жаңа болып табылады. Конституцияның тікелей әрекет ету қағидасы біздің конституциялық тәжірибемізде алғаш рет 1993 жылғы Негізгі заңымыздың «Конституциялық құрылыс негіздері» бөлімінің жетінші тармағында бекітілді. Онда «Қазақстан Республикасы Конституциясының ең жоғары заңдық күші бар. Оның тұжырымдары тікелей қолданылады. Конституция ережелеріне қайшы келетін заңдар мен өзге де құжаттардың заңдық күші болмайды» делінген [1].

Кеңестік конституцияларда Конституцияның тікелей қолданылуы қағидасы жарияланбады. Десе де, ол (Конституция) «... ешбір шектеуді білмейтін тікелей, төте әрекет ететін құқықтық акт» [2, с.49] ретінде қарастырылды. Мысалы, ресейлік ғалым А.Венгеровтың пікірінше кеңестік конституцияның нормативтілік қасиеті сол тұста сот органдарына нақты істерді шешу үшін КСРО Конституциясының нормаларын тікелей қолдануға мүмкіндік берді. Бір қызығы – бұл туралы, яғни Конституция нормаларының тікелей қолданылуы туралы Конституциясында айтылмағанына қарамастан. Тиісті ғалым «Амалсыздыққа, құқықтық тығырыққа тірелген жеке судьялар азаматтардың құқықтарын қорғау үшін өзге жол таппай Конституция баптарына сілтеме жасауға бел буды. Бірақ мұндай жағдайлар практикада қаншалықты орын алды» дей отырып ол 30 жыл аралығында КСРО сот органдарының Конституция нормаларын қолдану практикасын талдап КСРО Конституциясының тікелей қолданылуының өте аз, сирек жағдайын ғана анықтады [3, с.52].

Конституцияның тікелей қолданылуы туралы қағиданың реттелу және қолданылу жағдайы барлық социалистік елдердің теориясында толықтай дерлік ұқсас шешілді. Сол заманғы заң ғылымында ерекше назар ұлттық конституциялардың тікелей қолданылуы қағидасының маңызы мен оны практикада неғұрлым кеңінен пайдаланудың қажеттігіне бөлінді.

Біздің мемлекетімізді құқықтық мемлекет ретінде орнықтыру үшін нақты істерді шешу барысында конституциялық нормаларды қолданбау туралы түбірі кеңестік дәстүрден бас тарту қажет. 1995 жылғы ҚР Конституциясында «Конституцияның Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылатындығы» (4 баптың 2 т.) туралы ереже бекітілді, сәл кейін ол «... заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай (адам құқықтары мен бостандықтарына қарай) анықталады» (12 баптың 2 тарм.) деген ережемен толықтырылды.

Конституцияның тікелей қолданылуы қағидасы келесіні білдіреді:

- азаматтар және Қазақстан аумағында заңды негізде жүрген өзге жеке тұлғалар Негізгі Заңның қағидалары мен нормаларын басшылыққа ала отырып өздерінің құқықтары мен бостандықтарын тікелей жүзеге асыра алады, ал олар бұзылған жағдайда оларды қорғай алады;

- мемлекеттік органдар, ең алдымен соттар мен атқарушы билік органдары нақты істерді шешуде Конституцияның ұйғарымдарын қолдануға, құқықтық актілерді қабылдау үшін және азаматтар мен олардың бірлестіктерінің өтініштерін қарау кезінде оның нормаларын пайдалануға міндетті;

Осы орайда Конституцияның барлық нормаларының толықтай тікелей (тура) қолданылуына қатысты күмән тууы мүмкін, себебі, Конституция мақсат - нормаларынан, міндет – нормаларынан, қағида - нормаларынан тұрады. Олардың тікелей қолданылуы және реттеушілік күші құқықтық реттеу тетігін қоса отырып Қазақстан Республикасының бүкіл әрекет етуші құқық жүйесі құрылуы тиіс жетекші қоғамдық қатынастардың дамуының жалпы бағыттарын белгілеуде байқалады. Нақ осы жағдай ҚР Конституциясына ағымдағы заңнаманың заңи базасы мәнін береді.

Қазақстанның белгілі ғалымы профессор Сапарғалиев Ғ.С. мемлекеттік органдар Конституция нормаларын тура және тікелей келесі жағдайларда қолдана алатындығын көрсетеді, егер:

1. мемлекеттік органдардың қарауына жататын қатынасты реттейтін арнаулы нормативтік акт болмаса;

2. арнаулы нормативтік акт болғанмен, ол Конституцияға қайшы келсе;

3. адамның және азаматтың құқығын, бостандығы мен жауапкершілігін анықтайтын нормативтік құқықтық акт қабылданған жағдайда Конституция қағидасы оны қолданудың мүмкіндігін (қажеттігін) көрсете алмаса;

4. Конституцияның қағидасы мән-мазмұны бойынша қосымша регламенттікті қажет етпесе мұндай жағдайларда Конституция нормалары тікелей қолданылады [4, 46-47 бб.].

Ал, А.Котов болса Конституцияның тікелей қолданылуын былай түсіндіреді: «Конституцияның тікелей қолданылуы оның нормаларын заң шығару арқылы нақтылау немесе оларды ресми талқылау талап етілмесе, сондай-ақ оларға заңдар мен ережелер, халықаралық шарттар мен республиканың міндеттемелері қайшы келген жағдайларда конституциялық нормалардың құқықтық қатынастарға тікелей қолданылуын білдіреді» [5, с.26]. Бұл көзқарас Конституцияның негізінде қандай да бір мәселелер бойынша нақты салалық нормалардың шығарылғанына немесе шығарылмағанына қарамастан оның нормаларының тікелей қолданыла беретінін білдіреді.

Еліміздегі Конституцияның тікелей қолданылуының маңызы және тарихи тәжірибесі туралы Қазақстандық белгілі конституционалист – ғалым Қ.Айтхожин былай дейді: «Негізгі заңның тікелей қолданылуы қағидасы мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды тұлғаларының ең алдымен Қазақстан Республикасы Конституциясының қағидаларымен және нормаларымен байланыстығын көрсететін құқықтық мемлекеттің мәнді белгілеріне жатады. Қазақ ССР-інің 1937 және 1978

жылдардағы Конституцияларының нормалары тікелей қолданылу қасиетіне ие болмағаны және сондықтан да тиісті партиялық-үкіметтік қаулысыз, ведомствалық акт немесе заңсыз оның жүзеге аспағаны белгілі. Тиісінше практикада конституциялық нормалар және заңдар емес, партиялық-үкіметтік директивалар мен әртүрлі ведомстволардың нұсқаулары қолданылды» [6, 43 б.].

Конституциялық нормалардың тікелей қолданылуының құқықты жүзеге асырушылық процесстің барлық әдістеріне тән екендігін айта кеткен жөн. Алайда, барлық жағдайда ол тек конституциялық құқықтық қатынас шегінде ғана жүзеге асырылады.

Біздіңше Конституцияның тікелей қолданылуы қағидасы әрекет етуші ҚР Негізгі заңында формальды түрде жарияланған. Оған қоса, біз Конституцияның тікелей қолданылуы қағидасы не оның (Конституцияның) өзінде не ағымдағы заңнамада процессуалдық қатынастарда реттелмеген деп есептейміз. Сол себепті де азаматтардың құқықтары көбіне сыбайлас жемқорлық пен шенеуніктердің бассыздығына алып келетін қайшы, тұрақты емес заңға тәуелді актілермен реттеліп жатады. Құқық қолдану практикасында конституциялық нормалардың тікелей қолданылуы тетігінің болмауы Конституцияның жоғарылығы қағидасының бағаланбайтындығын куәландырады.

Мемлекеттік басқау саласында орын алған Конституцияға қатысты нигилизм қоғамның Негізгі заңның тікелей қолданылуына сенбеуінің нәтижесі болып табылады. Бұл Конституцияға олардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың кепілі және шынайы әдісі ретінде қарамауы арқылы азаматтардың мемлекеттен алыстауын күшейтеді. Н.И.Матузов РФ Конституциясына қатысты нигилизмнің жалпы себептерінің қатарынан оның жеткіліксіз (минималды) легитимділігі мен жеткіліксіз әлеуметтік базасын көрсетеді. Бұл оның негізінде берік азаматтық бейбітшілік пен келісімділікке қол жеткізуді қиындатады. «Заңи тұрғыда ол бойынша барлығы өмір сүруге міндетті. Тұрғын халықтың көпшілік бөлігінде ішкі сенім мен Негізгі заңды сақтауға қатысты сыртқы қажеттік арасындағы келіспеушілікті байқау қиын емес [7, с.8]. Жазылған қағидалар мен олардың өмірде шынайы жүзеге асуы арасындағы алшақтықтан туындайтын мұндай екі жақтылық ҚР Конституциясы үшін де тән.

ҚР Жоғарғы Соты бірнеше рет соттарға Конституция нормаларын тікелей қолдану мәселелері жөнінде ресми түсіндірме берді [8]. ҚР Конституциясының 78 бабына сәйкес соттардың Конституциямен баянды етілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді қолдануға хақысы жоқ. Егер сот қолданылуға тиісті заң немесе өзге де нормативтік құқықтық акт Конституциямен баянды етілген адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді деп тапса, іс жүргізуді тоқтата тұруға және осы актіні конституциялық емес деп тану туралы ұсыныспен Конституциялық Кеңеске жүгінуге міндетті.

Жалпы юрисдикциялы соттар өздерінің есептеулері бойынша Конституцияға қайшы келеді-ау деген заңды назарға алмауы және конституциялық нормаға тікелей сүйене отырып, негізделе отырып шешім шығаруы мүмкін. Бірақ, бірінші жағдайда әңгіме соттың Конституциялық Кеңеске тиісті актінің конституциялығын тексеру туралы мәселемен жолдану құқығы туралы емес, міндеті туралы болып отыр. Ол ҚР Конституциясының 78 бабының қисынына сәйкес келеді.

ҚР Жоғарғы Соты Пленумының 14 мамыр 1998 жылғы «Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңдарды қолданудың кейбір мәселелері туралы» № 1 қаулысына сәйкес «Конституцияның 4-бабы 4-тармағының талабына сай, азаматтардың құқықтарына, бостандықтарына және міндеттеріне қатысты жарияланбаған нормативтік құқықтық актілерді қолдануға және өз шешімдерін онымен негіздеуге соттардың құқығы жоқ. Сондықтан сот істі қарау барысында қолдануға жататын нормативтік құқықтық актінің жарияланғаны туралы фактіні тексеруге міндетті.

Конституцияның 78-бабында көрсетілген талаптарды орындау кезінде бірінші, апелляциялық және кассациялық сатылардағы соттар Конституциямен бекітілген адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін заң немесе өзге де нормативтік құқықтық актіні конституциялық емес деп тану туралы ұсыныспен Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесіне іс қараудың кез-келген кезеңінде жүгіне алады» [9, 2 тарм.].

Алайда, ҚР Конституциялық Кеңесінің өкілеттіктерін жүзеге асыру практикасын талдау соттардың осы инстанцияға жолдану жағдайы өте сирек орын алатындығын көрсетеді. Біздіңше бұл факт әртүрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілердің мәтіндерінің мінсіз жағдайымен емес, сот органдарының бұл принципалдық мәселеде белгілі бір бәсеңдігімен байланысты.

ҚР Конституциясының қоғам мен әрбір азаматтың өміріндегі лайықты рөлін қамтамасыз ету мақсатында заң шығарушы оның ережелерінің заңдар мен заңға тәуелді актілердің нормаларында нақты көрініс табуын қамтамасыз етуі қажет, сондай-ақ сот органдарын өздерінің шешімдерінің сипаттау бөлімінде (қараудағы) қаралатын нақты құқықтық қатынастарды тікелей реттейтін

салалық нормалардан бөлек Негізгі заңның нормаларына сілтеме жасауға міндеттей отырып Конституция нормаларының тікелей қолданылу дәрежесін күшейтуі қажет.

Біз Конституцияны тікелей қолданылатын акт ретінде тану қағидаттық мәнге ие және Қазақстанның расында да адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттің ең негізгі қазынасы ретінде тануға қадам жасап отырған фактісін растайды деп есептейміз. Сонымен қоса, Конституцияның тікелей қолданылуы қағидасының тек құқықтық аспектілерін ғана зерттеу оның тұтастай жүзеге асу тетігі туралы жан-жақты және толық түсінік алу үшін және оның әлеуметтік тиімділігін анықтау үшін жеткіліксіз. Тиісті тетікті зерделеу кезінде өзге де ғылымдар секілді – тарих, саясаттану, социология, әлеуметтік психология секілді ғылымдармен қоса құқықтану секілді ғылымның потенциалын тұтастай пайдалану маңызды.

Олай болса, ҚР Конституциясының тікелей қолданылуы қағидасы мемлекет пен қоғам өмірінің барлық жақтарына құқықтық әсер етудің күшті практикалық инструменті ретінде құқықтық мемлекет қалыптастыру үшін маңызды мәнге ие. Бұдан шығатын қорытынды: қоғам мен мемлекеттің конституциялық-құқықтық дамуының негізгі кезеңінің талаптарына сай келетін және оның қажеттіктеріне толық шамада жауап беретін Қазақстан Республикасы Конституциясының тікелей қолданылуы тұжырымдамасын әзірлеу қажет. Аталмыш тұжырымдама Конституцияның қоғам мен мемлекетте әрекет етуінің бүкіл әлеуметтік тетігін қамтуы мүмкін еді және оны жүзеге асыру теориясының құрамдас бөлігі болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы 28 қаңтар 1993 ж. Алматы, Жеті жарғы. – 1994.*
2. *Общие начала теории социалистической конституции / отв. ред. Б.Н.Топорнин. – М.: Наука, 1986. – 235 с.*
3. *Венгеров А. Прямое действие Конституции: правовые, социальные, психологические аспекты // Общественные науки и современность. – 1995. - №5. – С.52*
4. *Ғ.Сапарғалиев. Қаз Респ-ң Конституциялық құқығы: Академиялық курс: Өңд., толықт., 3-бас., - Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 536 бет.*
5. *Котов А.К. Действие и развитие Конституции РК // Юрист. - 2004. - №8. - С. 26-29 6. Айтхожин К., Қанағатова Қ. «Конституция нормаларының тікелей жүзеге асуының кейбір мәселелері» // Заң журналы, 2001 - №3.*
7. *Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» // Законодательство России в XXI веке: мат. науч.-практ. конф. – М., Городец – издат., 2002. – С.8*
8. *Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда Республики Казахстан. – Алматы: ТОО «Аян-Әдет», 2009*
9. *«Қазақстан Республикасында сот билігі туралы заңнаманы қолданудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 1998 жылғы 14 мамыр № 1 Нормативтік қаулысы / http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P98000001S_#z0 ы*

Шошаева Лаура Санабековна,
аға оқытушы, құқық магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
e-mail: keukonf2012@mail.ru

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ СОТТАН ТЫС ҚОРҒАУДЫҢ БАЛАМАЛЫ ТӘСІЛДЕРІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Түйін. Мақалада құқықты соттан тыс қорғау тәсілдері, соның ішінде Қазақстанда медиацияның даму перспективалары қарастырылған.

Түйін сөздер: құқықты соттан тыс қорғау, медиация, бітімгершілік.

Резюме. В данной статье рассматриваются способы защиты гражданских прав, в том числе перспективы развития медиации в Казахстане.

Ключевые слова: несудебные защиты прав, медиация, примирение.

Summary. This article examines ways to protect civil rights, including the prospects for the development of mediation in Kazakhstan.

Key words: non-judicial protection of rights, mediation, reconciliation.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасындағы әкімшілік, кәсіпкерлік және өзге де қоғамдық қатынастардан туындайтын құқықтық дауларды соттан тыс реттеу институтын қолдану перспективалары өзекті мәселелерге айналды.

Мемлекет басшысы жыл сайынғы жолдауында құқықтық дауларды соттан тыс реттеудің маңыздылығын атап өтті. «Қазақстан-2050» Стратегиясында «кішігірім мәселелер бойынша барлық даулар дауды шешудің соттан тыс әдістері, яғни, медиация және т.б. арқылы шешілуі тиіс» делінген.

Медиацияны енгізудің қажеттілігін Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев жыл сайынғы Жолдауында, Судьялардың VI және VI съездерінде, «Қазақстанды әлеуметтік жаңғырту: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай жиырма қадам» атты мақаласында атап өтті.

«Сот тәртібінде қарастырылуға жататын даулар санын азайтып, оларды шешудің балама тәсілдерін, соның ішінде бітімгершілік рәсімдер мен медиацияларды енгізу маңызды. Бұл сот төрелігінің қалыпқа келуіне мүмкіншілік туғызады» [1].

«... соттардың жұмысын жеңілдету мақсатында дауларды соттардан тыс реттеу институттарын дамытуды жалғастырған жөн. Болмашы мәселелер бойынша дауларды шешу соттардан тыс тәртіппен жүргізілетіндей тетіктер қарастыру қажет» [2].

«Бүгінде медиация құрылымы мен рәсімін еңбек қатынастары саласында да құру және қолдану жұмыстарын күшейту қажет. Медиация құрылымдарын ұлттық және жеке компанияларды да құру қажет. АҚШ-та, Австралияда және басқа да мемлекеттерде барлық даулардың үштен бірі соттың араласуынсыз, медиация рәсімі шеңберінде реттеледі. Бүгін мемлекет тарапынан дау мен жанжалды, соның ішінде әлеуметтік-еңбек қарым қатынастар саласында да, соттан тыс шешу жүйесін енгізуге мүмкіндік беретін, бастамашылық қадамдар жасалғаны маңызды [3].

Соңғы уақытта даулы құқықтық қатынастар қатысушылары дау-дамайды шешудің баламалы әдістерін пайдалана отырып туындайтын қарама-қайшылықтарды дербес шешуге мүдделі. Құқықтық жанжалдарды шешудің баламалы жолдары, оларды қолданудың нәтижесінде келіспеушіліктерді соттан тыс реттеудің белгілі бір әдістері мен әдістерінің жиынтығы ретінде түсіндіріледі және тараптар өзара қолайлы келісімді жасайды. Сонымен бірге, бұл термин азаматтардың құқықтарын мемлекеттік емес соттан тыс қорғауды көрсетеді. Демек, «баламалы» тұжырымдамасын қолдану кейбір субсидиялылықпен байланысты, азаматтардың құқықтарын мемлекеттік соттық қорғауға қатысты осы құралдардың бірін-бірі толықтыруы.

Қазақстандық заң тәжірибесінде дауды балама шешу шартты түрде сотқа дейінгі және соттан тыс болып бөлінеді. Қорғаудың юрисдикциялық түрі субъективті құқықтар бұзылғанда немесе дауға түскенде өкілетті мемлекеттік органдардың оны қорғауға араласуы болып табылады. Құқығы немесе заңдық мүддесі бұзылған тұста мемлекеттік немесе басқа да құзіретті органдарға (сот, аралық сот, жоғары инстанция және т.б.) шағымданады, әлгі аталған органдар өз кезегінде бұзылған құқықты қалпына келтіру және бұзықшылықты жою үшін өкілеттігіне сай қажетті шараларды қолданады.

Қорғаудың юрисдикциялық нысаны бұзылған құқықтарды қорғаудың жалпы және арнайы тәртібін белгілейді. Жалпы тәртіпке сәйкес заңмен қорғалатын азаматтық құқықтардың мүддесін қорғау сот (төрелік немесе аралық сот) арқылы жүзеге асады.

Қорғаудың юрисдикциялық емес нысаны заттың меншік иесі мен оны иеленушісінің мемлекеттік және басқа құзіретті органға бармай-ақ өз бетімен қорғауын білдіреді. ҚР Азаматтық кодекстің тұжырымдарында аталған әрекеттер «азаматтық құқықтардың өзін-өзі қорғауы» ұғымымен байланысты (АК-тің 9-бабы) және меншік құқығы мен басқа заттық құқықтарды қорғаудың бір әдісі ретінде қаралады.

Азаматтық құқықтың өзін-өзі қорғауы өзінің заңды табиғатында құқық қорғау әдісі болып табылмайтын өзіндік нысанын еншілейді деген пікір де бар. Мәселен, профессор А.П. Сергеев қорғанудың дербес түрі ретінде өзін-өзі қорғау құқығы сот және әкімшілік нысандарымен бірдей қаралуы керек дейді [4, 14 б]. Біздің де пікірімізше, өзін-өзі қорғау құқығына ешкімнің тиіспейтіндігін қамтамасыз етуге, бұзылған құқықты қалпына келтіріп, оның салдарын жоюға бағытталған өкілетті тұлғаның заң немесе шарт негізінде әрекет етуге жол берілген азаматтық құқықты қорғаудың дербес нысаны болып табылады.

Құқық қорғаудың басқа да соттан тыс тәсілі ретінде соттан тыс заңдарға қатысты, мысалы, әкімшілік шағым беру, прокуратураға шағымдану, Қазақстан Республикасына омбудсменге шағым жасау сияқты қоғамдық құралдар бар. Бұдан басқа, заңдық әдебиетте келіссөздер, медиация, арбитраж, омбудсмен және т.б. бар дауларды шешудің баламалы жолдары ерекше орын алады.

Алайда ең тиімді және дамыған азаматтық құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды соттан тыс реттеу тәсілі - медиация. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдағаннан кейін құқықтық қауымдастық әкімшілік және өзге де қоғамдық-құқықтық қатынастардан туындайтын жағдайларда келісу рәсімдерін құруды қоса алғанда, оның ауқымын кеңейту қажеттілігі туралы айтқан.

Жоғары трибуналардан «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының Заңын мемлекеттік органдарға тарату қажеттігі туралы пікірлер айтылды. Бүгінгі күні медиация ауқымы артуда. Бітім рәсімдеріне құқық нотариустарға да беріледі.

Кәсіпкерлердің бұзылған құқықтарын қорғау және осы саладағы заңнаманы іске асыру мәселелері көп уақытқа созылды. Бұл мәселеге назар аудару таңқаларлық емес, себебі кәсіпкерлердің бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау - жемқорлыққа қарсы күрестегі байланыстардың бірі.

Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясатының тұжырымдамасы азаматтық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру шараларының бірі ретінде, жекеше құқықтық жанжалдарға (медиация, медиация және т.б.) тараптар арасында ымыраға келудің әр түрлі жолдары мен құралдарын біріктіруді көздейді. Осы жұмыс мынадай бағыттар бойынша жүзеге асарылады:

- медиацияны дамыту бағыттары;
- нормативтік базаны жетілдіру;
- қоғам туралы хабардар ету;
- медиаторлардың ісін қалыптастыру;
- соттармен және басқа да құқық қорғау органдарымен, үкіметтік емес ұйымдармен өзара әрекеттесу;
- нотариуспен, заңгерлік компаниялармен, бизнес-қауымдастықтармен өзара әрекеттесу;
- «Бітімгершілік-келісім» жобасы.

Жоғарғы Сот, Бас прокуратура және Әділет министрлігі халықаралық ұйымдармен бірлесе отырып, келісім рәсімдерін және құқықтық жанжалдарды шешудің басқа соттан тыс тетіктерін пайдалануды кеңейтетін заңнамалық және ұйымдастырушылық шаралар кешені болып табылатын «Бітімгершілік - келісім» жобасын әзірледі.

Жобаның мақсаты - 2017 жылға дейін соттар мен азаматтық істердің санын 30% -ға дейін салыстырып тексеру институттарын дамыту арқылы азайту.

Жобаның міндеттері:

- 1) Бір мәмілеге қод жеткізудің мүмкіндіктері мен тараптар арасында сотта, соттан да тыс тәртіппен де (медиация, делдалдық және басқалары) бітімге қол жеткізу мүмкіндігін кеңейту;
- 2) Дауларды соттан тыс шешу тәсілдерін жетілдіру;
- 3) Дауларды шешудің құқықтық мәдениетінің деңгейін арттыру;
- 4) Азаматтық-құқықтық дауды қарау тәртібін оңайлату, оның ішінде бұйрықтық іс жүргізу саласын кеңейту арқылы оңайлату.

Заңнамалық базаны жетілдіру тұрғысында:

- мәселелер бойынша дауларды шешудің сот тәртібінен медиация арқылы жүзеге асырылатын механизмді әзірлеу;

- Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің нормаларын тараптар арасындағы соттық және соттан тыс жолдармен ымыраластырудың түрлі жолдарын біріктіруге бағыттау. Неліктен сот ісіне дайындықты дауды бейбіт жолмен шешуге арналған басты алаң ретінде пайдалану керек.

- Медиацияны жанжалды басқарудың соттан тыс әдісі ретінде қолдануды кеңейту.

- Ұйымдарда, кәсіпорындарда жанжалдарды басқару (ескерту, рұқсат) медиа-технологияларды олардың қызметіне интеграциялау жолымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Ұйымда медиацияны енгізу жолдары:

- тиісті біліктілікке ие жанжалдар мен конфликттерге қарсы жағдайларды басқара алатын медиация дағдыларына қызметкерлерді оқыту;

- Ішкі медиацияның толық функционалды қызметін құру;

- қолданыстағы мамандардың функцияларын толықтырады және кеңейтеді.

Ірі ұйымдарда (холдингтер, корпорациялар) қызметкерлері медиация техникасына (ішкі медиаторларға) толықтай ие болатын жанжалдардың алдын алу және шешу бойынша қызметтерді ұсынуға, сондай-ақ күрделі дауларды шешу үшін сыртқы медиаторларды тартуға ұсыныс жасайды. Кез-келген компанияда, ұйымда, кәсіпорында менеджменттер, HR-қызметтерінің қызметкерлері, заңды бөлімшелер (адвокаттар) жанжалды басқару функцияларын қабылдай алады.

Ең дұрысы, бұл қызметкерлер осы қақтығыстарды жоюға емес, оны басқаруға және оны тиімді пайдалануға тиіс деп есептейді. Жұмыстар келесі ретпен жүзеге асырылады:

- жанжалдың себептерін зерттеу;

- қақтығысқа қатысушылардың санын шектеу;

- жанжалды талдау;

- қақтығыс ескертуі немесе шешімі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 19 қарашадағы судьялардың V съезінде сөйлеген сөзі: <https://melimde.com/azastan-respublikasini-sot-jjesi.html?page=8>.

2. «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты" атты Елбасы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 14.12.2012 ж. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200001611>

3. Н. Назарбаев. «Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға бірдей Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» 10.07.2012ж. <http://www.astana.adilet.gov.kz/kk/articles-inner/kazakstannyn-leumettik-zhangyrtlyuy-zhalpyga-ortak-enbek-kogamyna-karay-20-kadam>

4. Сергеев А.П. Защита гражданских прав. В кн. Гражданское право. – М., 1997. – 301 с.

Шегебаева А.Р.

Қазақстан Республикасы ПМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы
e-mail: shegebaeva_1985@mail.ru

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҒЫ МЕН ЖЫНЫСТЫҚ БОСТАНДЫҒЫНА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі 1-тарауында орын алған қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісі ретінде жыныстық бостандық пен жыныстық қолсұғылмаушылық қарастырылады. Кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығы және қолсұғылмаушылығына қарсы қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықтың проблемалық сұрақтары талданады. Кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар үшін жауаптылық мәселелерін реттейтін кейбір шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамалары зерттелді. Жыныстық бостандық, жыныстық қолсұғылмаушылық, көрнеу ұғымдарының мазмұны зерделенген.

Негізгі сөздер. Жыныстық бостандық, жыныстық қолсұғылмаушылық, көрнеу, кәмелетке толмаған, жауаптылық, объект, субъект, жәбірленуші, жасы, қылмыс.

Резюме. В статье рассматривается половая свобода и половая неприкосновенность несовершеннолетних как объект преступлений, предусмотренных главой 1 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Анализируются проблемные вопросы уголовной ответственности за преступления против половой свободы и неприкосновенности несовершеннолетних. Были исследованы уголовные законодательства некоторых зарубежных стран регламентирующие вопросы ответственности за половые преступления против несовершеннолетних. Изучается содержание понятий половая свобода, половая неприкосновенность, заведомость.

Ключевые слова. Половая свобода, половая неприкосновенность, заведомость, несовершеннолетний, ответственность, объект, субъект, потерпевший, возраст, преступления.

Summary. In article sexual freedom and sexual inviolability of minors as object of the crimes provided by chapter 1 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan is considered. Problematic issues of criminal liability for crimes against sexual freedom and inviolability of minors are analyzed. A number of the changes made to standards of the criminal legislation is described, expediency of the specified changes is investigated. The content of concepts sexual freedom, sexual inviolability, B'day zavedomost is studied

Key words. Sexualfreedom, sexual immunity, actual knowledge, minor, responsibility, object, subject, complainant, age, justice, criminal acts.

Құқықтық мемлекеттің дамуы мен қоғамдық өмірдің демократиялық бастамасы жалпы адами құндылықтардың, ең алдымен адамның бостандығын, денсаулығын, қадір-қасиетін, абыройын, құқықтары мен мүдделерінің басымдығын тануды болжайды. Адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабының 2-тармағына сәйкес әркімге тумысынан тиесілі [1]. Балалар ірі және халықтың ең әлеуметтік осал топтардың бірі болып табылады. Қазіргі уақытта дүниежүзінің барлық елдері кәмелетке толмағандармен сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттеріне ғана емес, сонымен қатар зорлық-зомбылығы жоқ сексуалдық сипаттағы әрекеттерге де қылмыстық-құқықтық тұрғыдан тыйым салады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 16-бабының 1-тармағына сәйкес әркім өзінің жеке басының бостандығына құқығы бар [1, 16-б.]. Қазақстан Республикасы аумағындағы криминогендік жағдайға талдау жасау біздің қоғамымыздың ішкі жағдайының нашарлығын көрсетеді. Сексуалдық сипаттағы қылмыстылықтың деңгейін анықтау біршама қиын, себебі мұндай іс-әрекеттердің көпшілігі тіркелмей, құқық қорғау органдары назарынан тыс қалады. Тіпті осы қылмыстардың аз ғана тобының өзі қоғамдық қауіптілігінің жоғары болуына, келтірілетін зардаптардың қайтарымсыздығына, терең физикалық, моральдық және психологиялық залалдарға байланысты алаңдатпай қоймайды. Сексуалдық сипаттағы қылмыстарды ашу едәуір қиындық тудырады. Бұл қылмыстардың куәларсыз жасалуымен байланысты болып келеді. Жәбірленушілер ұялғандарынан жасалған қылмыс туралы біраз уақыт өткеннен кейін хабарлайды. Мұндай жағдайда қылмыс іздерін бекітіп, оларды болашақта дәлелдеме ретінде пайдалану қиынға соғады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі осындай қолсұғушылықтардың бірқатар кешені үшін жауаптылықты қарастырған. Алайда, бұл қылмыстық-құқықтық нормалар қажетті деңгейде орындалып жатқан жоқ және олардың мазмұны кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігі мен жыныстық бостандығының сақталуын толық көлемде қамтамасыз етпейді. Мұндай негіз

көптеген ғалымдарға зерттелетін қылмыстардың тікелей объектісі ретінде жыныстық еркіндік пен жыныстық тиіспеушілігін қарастыруға мүмкіндік берді.

Жыныстық еркіндік адам өзінің жыныстық құмарлығын қалай қанағаттандыру керек екенін өзі шешетін, адамның жеке бостандығының құрамдас бөлігі. Онымен 16 жасқа толған, психикалық тұрғыдан дені сау адам ие бола алады. Осы жасқа толмаған және психикалық ауру адамдар жыныстық еркіндікке ие бола алмайды. Сондықтан, он алты жасқа толмаған адаммен, сонымен қатар он алты жасқа толған психикалық ақыл есі кем тұлғамен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120-122 баптары бойынша пайда болады [2, Б. 60].

Ғылымда жыныстық қолсұғылмаушылық ретінде жыныстық еркіндікке ие емес тұлғалармен, яғни өздеріне қатысты сексуалды әрекеттердің салдары мен маңызын түсіне алмауы немесе жыныстық салада өздерінің әрекетін басқара алмауы себепті жыныстық қарым-қатынасқа түсуге моральдық және құқықтық тыйым салуды айтады. Мұндай тұлғалардың жыныстық актіге түсуге келісімінің заңдық маңызы болмайды, себебі бұл тұлғалардың жыныстық салада өзін басқару құқығы жоқ. Сексуалдық қолсұғушылықтың объектісі ретінде жыныстық тиіспеушілік туралы айта келе, дәрменсіз күйдегі тұлғаларға, яғни өзінің физикалық немесе психикалық жай-күйіне (кем ақылдылық немесе өзге де психикалық бұзылу, физикалық кемшілігі, сырқау немесе ессіздік, жас немесе кәрілігі жеткен жасы және т.с.с) байланысты онымен жасалып жатқан іс-әрекеттердің сипаты мен маңызын түсіне алмайтын, не болмаса қарсылық көрсетуге мүмкіндігі жоқ тұлғаларға қатысты жасалатын қылмыстарды ескеру қажет.

Белгілі бір жасқа және жетілу деңгейіне жетпеген тұлғаларға қатысты жыныстық тиіспеушілік ретінде кейбір авторлар жыныстық қатынасқа және өзге де сексуалдық сипаттағы әрекеттерге түсуге толықтай тыйым салуды түсіндіреді [3].

Аталған қолсұғушылықтардың тікелей объектісі ретінде адамның қалыпты психикалық, физикалық, әлеуметтік және рухани дамуын қамтамасыз ететін жыныстық қолсұғылмаушылық аясындағы қоғамдық қарым-қатынастар табылады. Осы жағдайда жыныстық қолсұғылмаушылық кәмелетке толмаған тұлғаның дұрыс қалыптасуы мен дамуының шарты ретінде орын алады.

Жалпы қоғамда адамдар арасындағы жыныстық қарым-қатынас саласын құқықтық мемлекеттік реттеу орын алмағанымен, мұндай араласпаушылық шексіз бола бермейді. Адамдардың сексуалдық қарым-қатынас саласын өз бетінше басқаруға құқық бере отырып, алайда адамның сексуалдық еркіндігіне, қолсұғылмаушылығына, оның қалыпты дамуына қауіп төндіретін сексуалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру жағдайларында қылмыстық-құқықтық қорғау құралдарымен қарсы тұрады.

Мұнымен қоса, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы кодексінің 10-бабына 1-бөлігіне сәйкес неке (ерлі-зайыптылық) жасы еркектер мен әйелдер үшін он сегіз жас болып белгіленген. Ал осы баптың екінші бөлігінде жүкті болған және ортақ бала туған кезде неке қиюды (ерлі-зайыпты болуды) мемлекеттік тіркеу орны бойынша тіркеуші органдар неке (ерлі-зайыптылық) жасын екі жылдан аспайтын мерзімге төмендететінін бекіткен. Осылайша, он алты жасқа толған тұлғалар жыныстық серігін таңдауда қарау бостандығына ие болса, соңғысы он сегіз жасқа толса ерікті түрде сексуалдық сипаттағы іс-әрекетке түскені үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылуға жатпайды [4]. Осыған байланысты, он алты жасқа толған, бірақ он сегіз жасқа толмаған тұлғалардың жыныстық саласына қолсұғудың объектісі ретінде де жыныстық бостандықты тану қажет. Жоғарыда аталған отбасылық заңнамаға сүйеніп, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 122-бабы он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасағаны және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 124-бабы жас балаларды азғындық жолға түсіргені үшін қылмыстық жауаптылықты қарастырады. Осылайша, егер жас өлшемін назарға алатын болсақ жыныстық қолсұғылмаушылық туралы тек он алты жасқа толмаған тұлғаларға қатысты айтқан орынды. Он алтыдан он сегіз жасқа дейінгі жас шамасындағы тұлғалар жыныстық бостандыққа ие бола алады, бірақ олардың кәмелеттік жасқа жетпегендігін назарға ала отырып, заң шығарушы бұл мән-жайлармен Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 120-бабы 3-бөлігінің 3-тармағы және 121-бабы 3-бөлігінің 3-тармағында саралаушы белгі ретінде жәбірленушінің кәмелетке толмауын көрсете отырып, сексуалдық қолсұғушылықтардың жоғары қоғамдық қауіптілігін байланыстырады [5].

Қарастырылып отырған баптардағы жәбірленушінің жасының белгілері туралы айта келе, кінәлінің жәбірленушінің жасын субъективті түрде қабылдау ерекшеліктерін ескеруіміз қажет. Бұл жерде әңгіме «көрнеу» жәбірленушінің жасын ұғынуы туралы болып отыр. Құқықтық әдебиеттерде

заң шығарушымен «көрнеу» терминін қолдану бойынша әр түрлі пікірлер айтылып жатады. А. Игнатовтың пікірінше, адамның субъективтік қатынасын, яғни оның сана-сезімін, оның ниетін ескерместен, зиян келтірудің тек объективтік фактісі немесе жасаған іс-әрекеттің үлкен объективті қауіптілігі бойынша жауаптылықты объективті кеңейту мәселенің әділетсіз шешіміне әкеледі және іс жүзінде әділетсіз жазалауға әкеп соғады деп пайымдайды [6].

В. Мальцев болса жыныстық қол сұғылмаушылыққа қарсы қылмыстар туралы нормаларда «көрнеу» терминін қолдануға теріс көзқарасын білдірді. Автордың пікірінше, оның болуы, аталған қылмыстық-құқықтық объектілерге бей-жай қарап жүрген қылмыскерлерге жәбірленушінің құқықтарына қатысты артықшылықты жағдай туғызады [7].

Бүгінде кейбір мемлекеттер зорлау және өзге де сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық іс-әрекеттерінің жәбірленушілері кәмелетке толмағандар мен жас балалардың жасына кінәлінің субъективті қатынасын сипаттауда «көрнеу» терминін қолданудан бас тартқан. Мысалға алатын болсақ, Ресей Федерациясы «көрнеу» белгісін осы тектес қылмыстардың саралаушы құрамдарынан 2009 жылы 27 шілдеде № 215 Заңымен алып тастап, қылмыстық заңнамасында аталған баптарды жаңа редакцияда ұсынды. Алайда, жоғарыда аталған қылмыс құрамдарынан «көрнеу» терминін алып тастағанына қарамастан, 2004 жылғы №11 Жоғары Сотының қаулысында: «кәмелетке томағандарға қатысты немесе он төрт жасқа толмаған тұлғаларға қатысты зорлау, не болмаса сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық іс-әрекеттерін жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы заңды қолдана отырып, сот осы белгілер бойынша қылмыстарды саралау кінәлі жәбірленушінің он сегіз жасқа немесе он төрт жасқа толмағандығын білгені немесе білуі тиіс болғанда ғана жол беріледі» деп түсіндірме береді [8]. Көршілес мемлекет Қырғыз Республикасының қылмыстық заңнамасында да жоғарда зерделеніп жатқан «көрнеу» термині орын алмаған екен [9].

Алайда біздің пікірімізше, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығы мен жыныстық қолсұғылмаушылығына қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтарда «көрнеу» терминінің болуы өте орынды. Бұл жайында «Зорлау және өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерімен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 Нормативтік қаулысында «жас немесе кәмелетке толмағанды зорлағаны немесе осындай жастағы адамдарға қатысты жасалған өзге нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттері үшін жауаптылық, тек кінәлі қылмыс жасағанға дейін жәбірленушілердің жасы жөнінде білсе ғана орын алуы мүмкін. Жәбірленушілердің дене бітімінің дамуы мен бет әлпетінің қалыптасуы оның нақты жасына сәйкес келмеуі кінәлінің жәбірленушілердің шын жасы жөнінде хабардар болуын қуәландыратын басқа да мәліметтердің жиынтығымен бірге бағалануға жатады» [10] деп түсіндірме беріліп кеткен.

Сонымен қатар «қылмыстық заңның өзі кез келген құқық қолданушыға, ол азаматтар болсын, құқық қорғау органдарының қызметкерлері немесе судьялар болсын, барлығына түсінікті, қол жетімді және қолдануға ыңғайлы болатындай, яғни шынымен жұмыс істейтіндей, азаматтардың жеке өмірін қолсұғушылықтан қорғайтындай түрге келтіру қажет» [11] деп біз бұрын өзге зерттеулерімізде атап өткендей, бұл жағдайда да біздің пікірімізше Қылмыстық заңның күші Жоғарғы Соттың қаулыларының күшінен жоғары болғандықтан, жоғарыда талқыланып жатқан «көрнеу» термині біздің қылмыстық заңнамамызда нақты көрсетілгендігі дұрыс деп заң шығарушымен келісеміз.

Қорыта келе, соңғы жылдарда кәмелетке толмағандардың жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығын қорғау саласында қылмыстық заңнамаға белсенді өзгерістердің болуына қарамастан, қылмыстық-құқықтық доктринада көрсетілген қолсұғушылықтардың әлдеқайда проблемалық мәселелері бойынша пікірталастар жалғасуда. Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстардың жасалуы жоғары қоғамдық қауіптілікке ие және ол кәмелетке толмаған адамның өзін-өзі қорғай алмауына байланысты емес, сонымен қатар мұндай қолсұғушылықтар кәмелетке толмағанның қалыпты психологиялық, сондай-ақ физикалық дамуына және баланың қоғамға әлеуметтану үдерісіне түзетілмейтін залал келтіреді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
2. Борчаивили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2) – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
3. Дьяченко А. П. Уголовно-правовая охрана граждан в сфере сексуальных отношений. М., 1995
4. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
6. Игнатов А. Вопросы развития уголовного законодательства об ответственности за преступления на сексуальной почве [Электронный ресурс] // Сексуальные домогательства на работе / МЦГИ. М.: Женский консорциум, 1996. URL: <http://www.a-z.ru/women/texts/ignatr.htm> (дата обращения: 10.05.2015).
7. Мальцев В. Принцип гуманизма в уголовном законодательстве // Российская юстиция. 2002. № 7. - С.51-53.
8. Федеральный закон от 27 июля 2009 г. N215-ФЗ "О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации" // Интернет ресурс: <http://www.fpa.su/zakon/federalnie-zakoni-rf/8759-federalnyj-zakon-ot-27-ijulja-2009-g-n-215-fz/>
9. Уголовный Кодекс Кыргызской Республики (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.08.2017 г.) // Параграф: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30222833#pos=0;0&sdoc_params=text%3D%25D0%25
10. «Зорлау және өзге де нәпсіқұмарлық сипаттағы күш қолдану әрекеттерімен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 Нормативтік қаулысы // «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000004S_
11. Шегебаева А.Р. Қазақстанның қылмыстық-құқықтық саясатында жеке өмірге қолсұғылмаушылық құқығын қамтамасыз ету: философия докторы (PhD) дәреж. ізд. үшін орынд. дис. «Құқық қорғау қызметі» – Қарағанды, 2016. – 142 б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан республикасындағы бала құқықтарын қорғауға байланысты заңдарға, олардың артықшылықтарына, мемлекеттік, халықаралық және жергілікті үкіметтік емес ұйымдардың міндеттеріне тоқталамыз.

Түйінді сөздер: бала, бала құқығы, конвенция, ратификациялау, факультативтік хаттама.

Резюме. В этой статье рассматриваются законы Республики Казахстан о защите прав ребенка, их преимущества, обязанности государственных, международных и местных неправительственных организаций.

Ключевые слова: ребенок, права ребенка, конвенция, ратификация, факультативный протокол.

Summary. This article examines the laws of the Republic of Kazakhstan on the protection of the rights of the child, their advantages, the responsibilities of state, international and local non-governmental organizations.

Keywords: child, rights of the child, convention, ratification, optional protocol.

Адам құқықтарын қамтамасыз ету, әрине, кез келген мемлекеттің гүлденуі үшін негіз болып табылады. Адам қай жерде өмір сүрсе де, ол білімге, медицинаға қолжетімділікке, құқық қорғау органдарының қорғауына және жүріп-тұру еркіндігіне мұқтаж. Әсіресе, осы тұрғыда жасына байланысты өз-өзін қамтамасыз ету мүмкін емес жағдайларда баланың құқықтары мен бостандықтарын қорғау маңызды. Бұл жағдайда мемлекет, халықаралық ұйымдар мен құқық қорғаушылар бүкіл әлемдегі балалардың құқықтарын реттейтін құжаттарды құру және қабылдау арқылы көмектеседі.

Баланың құқықтарын қорғау - мемлекеттің, қоғамның, сондай-ақ халықаралық және жергілікті үкіметтік емес ұйымдардың өзара іс-қимыл жүйесі. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан балалар құқығын қорғау бойынша негізгі халықаралық құжаттарды ратификациялады. Мемлекет сондай-ақ кәмелетке толмағандардың құқықтарын белгілейтін заңдар мен қаулылар қабылдады. Халықаралық құжаттар балалармен туындайтын негізгі проблемаларды және қауіптерді шешуге арналған:

- кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық;
- әлеуметтік-тұрмыстық жағдайы төмен отбасыларда тұру;
- медициналық көмек көрсетудің төмендігі салдарынан өлім;
- үйсіздік;
- білімнің жоқтығы;
- өмір сүруі мен құқықтарын бұзу қаупі.

Балалардың құқықтарын қорғау туралы негізгі құжат - Бала құқықтары туралы конвенция. Ол БҰҰ Бас Ассамблеясы 1989 жылы 20 қарашада қабылданды. Содан кейін бала алғаш рет адам құқықтарының толық ауқымына сене алатын құқық субъектісі ретінде танылды. Бала құқықтары туралы конвенцияны 190 ел, оның ішінде Қазақстан 1994 жылғы 8 маусымда бекітті.

Конвенцияның ережелерін іске асыруды Бала құқықтары жөніндегі комитет бақылайды. Әрбір бес жыл сайын Комитет Конвенцияның ережелерін іске асыру үшін қабылданған шаралар туралы мемлекеттерден есептерін қарайды. 2003 жылы Қазақстан БҰҰ-ның Бала құқықтары жөніндегі комитетінің 33-сессиясында алғашқы баяндамасын жасады. Одан кейін баяндаманың қорытындысы бойынша Комитет балалардың құқықтарын қорғау және мемлекеттік органдар мен халықаралық ұйымдар арасындағы ынтымақтастықты дамыту саласындағы заңнамалық базаны жетілдіруді ескере отырып, ескертулер мен ұсынымдар дайындады [1].

Балалардың құқықтары жөніндегі ақпаратқа сәйкес, Қазақстанда тұратын әрбір кәмелетке толмаған тұлға:

- денсаулық сақтау құқығы; - ойынға қатысу құқығы; - білім алу құқығы; - кемсітуден қорғау құқығы; - зорлықтан қорғау құқығы; - өзін еркін білдіру құқығы; - еңбек бостандығына құқығы; - әділ сот төрелігі құқығы.

«Қазақстанда балалар мен жасөспірімдердің құқықтары мен кепілдіктерін реттейтін 45-тен астам нормативтік құқықтық актілер қабылданды»

Осылайша, Бала құқықтары туралы конвенцияның негізгі қағидаттары мен нормалары Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қылмыстық кодекс, Қылмыстық процестік кодексі мен Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінде ескеріледі және азаматтық, отбасылық және басқа да құқық салаларында көрініс табады.

— Қазақстан Республикасының Конституциясының 27 бабында неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады деп көрсетілген [2].

— «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі денсаулық сақтау саласындағы құқықтарына кепілдік береді. Қазақстанда әр баланың тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемінде заманауи және тиімді медициналық қызмет көрсету, сондай-ақ ауруды емдеу және оңалту, денсаулық сақтау, медициналық тексеру және динамикалық бақылау, емдеу, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету және оңалту қызметтерін пайдалануға құқығы бар.

Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласындағы заңнамасына сәйкес мүгедектігі бар балалар, сондай-ақ АҚТҚ жұқтырғандар, СПИД-пен ауыратындар білім беру және денсаулық сақтау ұйымдарында тегін медициналық-педагогикалық түзету көмегін алуға құқылы [3].

— «Неке(ерлі- зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының Кодексінің 10-тарауы 8 баптан тұрады және отбасындағы баланың құқықтарын білдіреді. Сонымен, әрбір бала отбасында тұруға және білім алуға, ата-аналарымен және туыстарымен байланысқа шығуға, өз пікірін білдіруге, атын, әкесінің атын және тегі болуын және қажет болған жағдайда оларды өзгерту құқығына ие. Сондай-ақ баланың меншік құқығы болуына және оның құқықтары мен заңды мүдделері заңмен қорғалуына құқығы бар [4].

— «ҚР мемлекеттік жастар саясаты туралы» Қазақстан Республикасының Заңының мақсаты жастардың рухани, мәдени, білім алып, кәсіби және дене бітімінің толыққанды дамуы, шешімдер қабылдау процесіне қатысуы, ойдағыдай әлеуметтенуі және олардың әлеуетін елді одан әрі дамытуға бағыттау үшін жағдайлар жасау болып табылады. Заңның міндеті жастардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, балалар мен жастарды елдің әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси өміріне тарту және оларды азаматтық қоғам шеңберінде оқыту болып табылады [5].

— «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы кәмелетке толмағандардың заңсыз әрекеттері туралы ескертеді, балалардың заңды құқықтары мен мүдделерін сақтау жөніндегі мемлекеттік саясатты жүзеге асырады. Заң балалардың құқықтарын және әлеуметтік кепілдіктерін, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықты, қараусыздықты және панасыздықты болдырмау жүйесін құрайтын органдар мен мекемелер үшін материалдық, техникалық, қаржылық, ғылыми, әдістемелік және кадрлық қолдауды жасайды [6].

— «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңында кәмелетке толмағандардың тегін және міндетті бастауыш білім алуы, сондай-ақ тегін орта білім беруді енгізілуі қарастырылған. Сондай-ақ, азамат мемлекеттік жоғары оқу орнында тегін жоғары білім алуға конкурстық негізде құқылы. Осылайша, Конвенцияның нормаларын кеңейту туралы заңдар балалардың тек бастауыш білім алуы емес, сонымен қатар тегін орта білім алуына кепілдік береді [7].

— «ҚР баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы балалардың мүддесінде мемлекеттік саясаттың мақсаттарын анықтайды. Барлық бала тегіне, нәсіліне және қай ұлтқа жататындығына, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге көзқарасына, тұрғылықты жеріне, денсаулық жағдайына, балаға және ата-анасына немесе басқа заңды өкілдеріне қатысты өзге де мән-жайларға қарамастан, тең құқыққа ие. Некеден де және некесіз де туған балалар тең әрі жан-жақты қорғауды пайдаланады.

Баланың құқықтары Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жағдайларда ғана шектелуі мүмкін. Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтауды қамтамасыз етеді және оларды кемсітуге жол бермейді. Осы мақсатта баланың құқықтарын қамтамасыз етудің құқықтық негізі қалыптасты және баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін тиісті органдар мен ұйымдар құрылды. Сонымен қатар, бұл құжат балалардың физикалық, интеллектуалдық, рухани және адамгершілік дамуына, патриоттыққа, азаматтыққа және бейбітшілікке тәрбиелейді, кәмелетке толмағандардың әділдік пен құқықтық мәдениетке деген көзқарастарын қалыптастырады. Заңда балалар мүддесі бойынша балалардың құқықтарын заңнамалық қолдауға және балаларды толыққанды тәрбиелеуді қамтамасыз етуге, олардың құқықтарын қорғауға, оларды қоғамда толыққанды өмірге дайындауға отбасының мемлекеттік қолдауына негізделген мемлекеттік саясат мемлекеттік органдар үшін басым бағыт болып табылады [8].

— «Балаларды қорғау және баланы шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;

Балаларды қорғау және шетелде асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы конвенция 1993 жылғы 29 мамырда Гаагада қабылданды. Конвенцияға қол қойған мемлекеттер баланың толыққанды және үйлесімді дамуы үшін бақыт, махаббат пен түсіністігі бар отбасында өсіп-

өркендеуі қажет екенін мойындайды. Бұл жағдайда басымдылық бала туылған отбасына беріледі. Егер белгілі бір жағдайларда балалар өз отбасыларында тұра алмаса немесе елде қолайлы отбасы табылмаса, шетелдіктерге баланы асырап алу, тұрақты отбасы болу артықшылықтарын бере алады. Шетелдік бала асырап алушы баланың мүддесіне және оның негізгі құқықтарына, сондай-ақ балаларды ұрлауға, сатуға немесе сауда-саттыққа жол бермейді [9].

— «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы кемтар балаларды әлеуметтік, медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдаудың нысандары мен әдістерін айқындайды, дамуында кемістігі бар балаларға көмек көрсетудің тиімді жүйесін жасауға, оларды тәрбиелеу, оқыту, еңбекке және кәсіби даярлау ісімен байланысты проблемаларды шешуге, балалар мүгедектігінің алдын алуға бағытталған [10].

Қазақстанның құқықтық жүйесінің бөлігі жалпыға ортақ халықаралық нормалар мен стандарттар болып табылады. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің веб-сайтында кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясатқа қол жеткізу кең ауқымды нормативтік-құқықтық базаны құру болып табылады. Сонымен бірге, Қазақстанның құқықтық жүйесінің бөлігі ретінде жалпыға ортақ халықаралық нормалар мен стандарттардың мәселесін шешу қажет деп көрсетілген:

— Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін жүзеге асырудың БҰҰ-ның ең төменгі стандартты ережелері (Пекин ережелері, 1985 ж.);

— БҰҰ-ның Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықты болдырмау жөніндегі нұсқаулығы (Эр-Рияд басшылығы, 1990);

— Біріккен Ұлттар Ұйымының кәмелетке толмағандардың өз бостандығынан айрылған құқықтарын қорғау туралы ережелері (1990 ж.);

— Біріккен Ұлттар Ұйымының қамауға алуға жатпайтын шараларды қолданудың минималды стандартты ережелері (Токио ережелері, 1990) және т.б.

Қазақстандағы балалардың құқықтарын жүзеге асыруға, сондай-ақ, өмірдің әр түрлі аспектілерінде балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін, Қазақстан ратификациялаған халықаралық құжаттар:

- 1999 жылы Қазақстанда шетелде алиментті қалпына келтіру туралы конвенция ратификацияланды;

- 2000 жылы Еңбекке ақы төлеудің ең төменгі жас шамасы туралы конвенция;

- 2001 жылы Балаларды сату, балаларды жезөкшелікке және балалар порнографиясына қатысты Бала құқықтары туралы конвенцияға және балалардың қарулы жанжалдарға қатысуы туралы Бала құқықтары туралы конвенцияға Факультативтік хаттамаға;

- 2002 жылы Балалар еңбегінің ең нашар түрлерін жоюға және тыйым салу туралы ХЕҰ-ның Конвенциясына (№ 182 Конвенция);

- 2004 жылғы қарашада Қазақстан БҰҰ-ның Адам саудасына қарсы конвенциясына және басқа адамдардың жезөкшелікті пайдалануына және оның қорытынды хаттамасына қол қойды [11].

Қорыта айтқанда, адам құқығы бала құқығын қорғаудан басталады. Қазақстан Республикасында көп жылдар бойы бала құқығын қорғауда әлеуметтік жағына көңіл бөлінсе, бүгінгі таңда құқықтық қорғауға ауысып жатыр. Балаларға қатысты мемлекеттік саясат елімізде экономикалық және саяси реформалау жағдайында іске асырылуда, осыған байланысты балалардың қоғамдағы жағдайын жақсарту жөнінде шаралар қабылданып жатыр. Сондықтан біз мемлекет, қоғам, отбасы болып бала құқығын қорғауды насихаттауға міндеттіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы» ҚР Жоғарғы Кеңесінің 08.06.1994
2. «Қазақстан Республикасының Конституциясы» 1995 жылы 30 тамыз.
3. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР 2009 ж. 18.09. N 193-IV Кодексі.
4. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі.
5. «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» ҚР Заңы 2015 жылғы 9 ақпандағы № 285-V ҚРЗ.
6. «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы» ҚР 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы.
7. «Білім туралы» ҚР 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319 Заңы.
8. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» ҚР 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы
9. «Балаларды қорғау және баланы шетелдік асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы конвенцияны ратификациялау туралы» ҚР 2010 жылғы 12 наурыздығы № 253-IV Заңы
10. «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» ҚР 11.03.2008
11. http://www.ombudsman.kz/kz/publish/docs/doklad_spec/detail_2.php?ID=1373

ӘЙЕЛ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ

***Түйін.** Бұл мақалада әйелдер арасындағы қылмыстылық жайында болып отыр. Осыған байланысты қылмыс жасау себептері және әйел қылмыстылығын алдын-алу шараларының тиімді жақтары қарастырылған. Атап айтқанда қазіргі таңда әйел қылмыстары сипатының жылдан жылға өзгеріп, олар жасайтын қылмыстардың жекелеген түрлерінің басым сипат алуы елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен қоғамдағы құқықтық қатынастардың ахуалынан да хабар береді.*

Мына экономикалық дағдарыстар жетіспеушіліктер оған қоса жанұя арасындағы дау жанжалдар міне осы жағдайлар әйелдер арасындағы қылмыстарды жасауға душар етеді.

***Түйінді сөздер:** әйел, қылмыс, құқық бұзушылық, экономика, алкоголизм, әлеуметті-құқықтық қатынастар, қоғам, әйел қылмыстылығы, мәжбүрлеу шаралары, профилактикалық жұмыстар, демографиялық мәліметтер, конвенция.*

***Резюме.** В статье рассматривается вопрос о преступности среди женщин и эффективные методы профилактики женской преступности. В связи с этим, также, мотивы этих преступлений. А именно, характер преступности женщин меняется с каждым годом, и приоритетность отдельных видов преступления показывает социально-экономическую ситуацию и правовые отношения в социуме. Экономические кризисы, конфликты внутри семей побуждают преступность среди женщин.*

***Ключевые слова:** женщина, преступление, экономика, алкоголизм, социальные и правовые отношения, общество, женская преступность, принудительные меры, профилактическая работа, демографические данные, конвенция.*

***Summary.** The article considers the issue of crime among women, effective methods of female crime preventing. In this regard, also, the motives of these crimes. Namely, the nature of crime among women changes every year, and priority of certain types of crime shows the socio-economic situation and legal relations in society. Economic crises, conflicts within families encourage crime among women.*

***Keywords:** woman, crime, economics, alcoholism, social and legal relations, society, female crime, coercive measures, preventive work, demographic data, convention.*

Бүгінде әйелдер жасайтын қылмыстардың сипаты күн сайын құбылып, жекелеген түрлері басымдық ала бастады. Әйелдер қылмыстылығы - жалпы қылмыстың бөлігі, әйелдердің жасаған қылмыстары. Бұл қылмыстылық әйелдердің әлеуметтік рөлі мен функцияларына, олардың өмір салты мен кәсіби қызметіне, олардың биологиялық және психофизиологиялық ерекшеліктеріне, сондай-ақ әлеуметтік қатынастар жүйесінде тарихи тұрғыдан белгілі орынға байланысты ерекшеліктерге ие. Өйткені әйел адам үшін қылмыстың қай түрі болсын астары қалың қайғылы, қасіретті. Дегенмен, жыл сайын, орта есеппен, қылмыс жасағандары үшін 40 мыңға жуық адам сотталатын болса, олардың 4-5 мыңы әйелдер екен. Олардың ішінде 500-ден астам әйел қылмысты мас болу жағдайында, 13-15 әйел есірткі заттарды пайдалану барысында жасаған. Олардың қатарында орта білімділері де, жоғары білімі барлар да, жұмыс істемейтіндер мен оқушылар, студенттер де кездеседі. Мемлекеттік қызметкерлер мен басқа қызмет түрімен айналысатындар бар.

Сонымен, әйелдер қылмыстылығының бүгінгі таңдағы негізгі себептері мынадай:

- 1) қоғамдық өндірісте белсенділік танытуы;
- 2) басты әлеуметтік институттардың осыздануы, яғни бірінші орында отбасының әлсіреуі;
- 3) әйел адамдармен қатаң қабылданатын қоғамдағы келіспеушіліктермен жеккөрушіліктің өсуі;
- 4) есірткіге құмарлық, алкоголизм, жезөкшелік, қаңғыбастық және т.б. қоғамға қайшы әрекеттердің етек жаюы.

Қазіргі таңда әйел адамдар қоғамдық өмірде көп жұмыс жасаушылар болып табылады. Шамамен өндірісте, құрылыста кіші квалификацияны қажет ететін және ауыр жұмыстар әйел адамдарға жүктелген, сонымен қатар саудамен айналысатын адамдар, қоймаларда, базаларда, сауда орындарында қолдарымен жүк тиейді немесе түсіреді, сондықтан әйел адамдар мұндай ауыр жұмысты тастап, құқық бұзушылық жолына түсуі әбден мүмкін. Бұл жағдайлардың криминалогиялық маңыздылығы әйел адамдардың бұндай ауырлықты көтере алмауында. Зерттеу нәтижелері қаңғыбас әйелдерді бұрын ауыр және кіші квалификацияланған жұмыстарды істегендігін көрсетеді. Ауылды жерлерде әйел адамдардың қылмыстылығы күн көру мақсатында қалалы жерге барып жаңа ортаға ене алмаушылықтан әйел қылмыскерлер санын толтырады: жезөкшелік және ұрлықпен айналысуы, қайыр садақа сұрау т.с.с. Ал әлеуметтік себептерінің біріне сонымен қатар әйел адамдарының отбасындағы ауыр тауқыметімен байланысты, мысалы

демалыссыз жұмыс, көптеген істерді жүргізіп кете алмаймын деген қорқушылық сезімі, үй жұмыстарына көңіл бөлу арқылы жолдасына немесе балаларына көңіл аудармау, үлгермеу, шаршау, жетіспеушілік және т. б. Бұл жанұяда үнемі ұрыс-керістің болуына және ыдырауына алып келеді. Көбінесе мұндай жайттарда әйел адамдар психикалық тұрғыда көтере алмай ішімдікке салынады немесе өзге де құқық бұзушылыққа әкеп соқтырады [1].

Әйелдердің қоғамдық өмірдің үлкен алаңына шығуы, яғни олардың көптеген қызмет аясындағы кенеттен өскен әлеуметтік белсенділігі «мемлекеттік мүлікті ұрлау», «пара алу», «тұтынушыларды алдау» т.с.с. қылмыстар санының көбеюіне әкеліп соқты. Олардың көпшілігі қоғамдық тамақтандыру, сауда-саттық, денсаулық сақтау мен білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру саласында жұмыс істейді. Аталған қызмет саласында жұмысшылардың негізгі санын құрай отырып, олар материалдық құндылықтарға еркін түрде қол жеткізеді. Мұндай қылмысқа әйелдер тек жанұясы мен балалары үшін барады, бірақ кейбір зерттеулер мұндай әрекеттерге ауыр материалдық жағдай немесе мұқтаждық қана емес, «менде бола берсе екен» деген құнығушылық итермелейтіні көрсетеді. Кәмелетке толмаған жас қыздардың қылмыстық әрекеттері алаңдатарлық халде, олардың жасайтын қылмыстарының жартысынан көбін ұрлық құрайды, сонымен қатар зорлық пен пайдакүнемдік сипаттағы, кісі өлтіру, қарақшылық, тонау, бұзақылық секілді қылмыстар салмақты орынды алып отыр. Мұнда кәмелетке толмаған қыздар жеңіл жолменбайып кетуді, әлеуметтік сатының ең жоғарғы дәрежесіне жетуді көздейді [2].

Алайда, құқыққа қайшы әдістер арқылы мұндай мақсатқа жету ешқашан да қоғамдық қолдауды таппайды.

Жеткілікті түрде қамтамасыз етілмеген отбасында тәрбиеленіп жатқан бойжеткендердің құнды игіліктерге қол жеткізуі өте қиын екені баршамызға мәлім. Сондықтан да әрқашан тұрмыстық қысымда болу сезімі – оларды ұрлық пен тонау қылмысын жасауға, жезөкшелікпен айналысуға итермелейді. Әйелдер қылмыстылығын қоғам өмірінен тыс қарастыруға болмайды, себебі бұл қылмыстылықтың себептері осы өмірдің бір бөлігін құрайды. Ер адамдарға қарағанда, әйелдер жағымсыз мән-жайлардың торына тез түсіп, өмір сүру жағдайының теріс жаққа бет бұруын көп көтере алмайды [3]. «Адам қайғысы – заманқайғысы» деп атам қазақ тегін айтпаған, сондықтан әйел адамдарға әлеуметтік жағынан қолдау көрсету басты міндеттеріміздің бірі деген ойдамыз. Сонымен қатар, әйел қылмысының себепті заңдылығын экономикалық тұрғыдан болатын тежеулерден көруге болады. Ерлерге қарағанда, әйелдердің айналық жалақысы әлі де төмен. Осы және басқа да факторлар міндетті түрде отбасы жағдайының нашарлауына алып келеді, сөйтіп бірте-бірте әйел адам өзінің балалары мен жақындарының тағдыры үшін ішінен қобалжи бастауы, мазасыздануы байқалады. Ал мұның өзі қылмысты тудыратын жайға айналуы мүмкін.

Қылмыстық әрекеттердің себеп-салдары жөнінде ғалымдар әралуан пікірде. М.Н. Гернеттің көптеген еңбектерінде ер адамдар қылмысы мен әйел қылмысының арасындағы өзгешеліктерге көңіл бөлінген. Оның айтуы бойынша, неғұрлым әйелдің жағдайы ерлердің жағдайынан төмен болып өзгешеленетін болса, соғұрлым әйел қылмысы көбірек болады, ал егер қылмыс мөлшері тепе-теңдікте болса, мұндай қоғамға қайшы құбылыстың саны азаяды. Ал, Ломброзоның пікірінше, әйел ағзасының даму дәрежесі ер адамға қарағанда төмен болғандықтан, әйелдер қылмыс жасауға бейімдірек болады деген. Ломброзоның ізбасарының бірі П.Н. Тарновская да адамның қылмыс жасауы биологиялық ауытқуларға байланысты деген тұжырымдарын қолдаған. Бірақ кейін өмір сүру жағдайының нашарлығы, нашар үлгі мен сапасыз тәлім-тәрбие деген себепті мән-жайларды жоғары бағалаған [4]. Әйелдер қылмысының проблемасына арналған ғылыми-статистикалық материалдардың шығуы А.Кетленнің есімімен байланысты. Қылмыстың заңдарын зерттей келе, ол қылмыс жасауға адамның жасы, жынысы, оның мамандығы, жыл мезгілдері әсер етеді деген қорытындыға келген. Сондай-ақ әйел адамның қоғамдық өмірден қол үзіп қалғанда, отбасы мүшелерімен араласудан және отбасы міндеттеріне шектеліп қалғанда да осындай жолға баратынын көрсеткен. Әйелдер қылмысының себептерін ғылыми-практикалық зерттеуде биологиялық мектептің өкілдері болып саналатын Чезаре Ламброзоның және оның ізбасарларының зерттеулері үлкен орын алды. Еуропада қылмыскер әйелдің тұлғасын ғылыми зерттеу, психолог және криминалист Ч.Ламброзоның еңбектері жарыққа шыққаннан кейін ғана жүргізе бастады [5]. Соңғы кездері қоғамда көптеп кездесетін әйелдердің қылмысы, бұл алаяқтық. Алаяқтық, яғни бөтен мүлікті ұрлау немесе мүлікке құқықты алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы алу меншікке бағытталған қылмыстар қатарына жатады. Меншікке қарсы қылмыстардың ішінде алаяқтық қылмысы сирек кездесетін, бірақ кейінгі жылдары әйелдердің қоғамға, билік басына араласуына байланысты, оның өсу қарқыны бірден көзге түсе бастады. Әйелдерде көбінесе алаяқтық әрекетті жүзеге асырғанда қылмыстық қол сұғушылық заты болып ақша табылады. Әйелдер алаяқтық

қылмыстардың төмендегідей тәсілдерін қолданады: банктік несиелерді жалған құжаттар арқылы алу; жалған фирмалар құрып кейіннен халықтың қаражатын иелену; тұрғын үйлерді алу (сату, айырбастау, кепілге беру) үшін жалған құжаттар жасау; валютаны айырбастау, шетелдік куәліктерді, визаларды рәсімдеу кезіндегі жалған құжаттарды қолдану. Әйелдердің мұндай алаяқтық қылмысқа баруларының себебі, өзінің материалдық құндылықтарын толығымен қатамасыз етуді көздеу және осы арқылы жоғарғы сатыға көтерілуді көздеу арқылы алаяқтық қылмысқа барады [6].

Әйел қылмыстылығының алдын алу мәселесі қылмыстылықпен күресу аясында толық қамтылуы керек. Әйел адамдар қоғамдық өмірде белгілі бір орынға ие болуы және ер адамдардай ауыр жұмыстарға тартылмауы керек. Оның күші мен көңілі ұдайы отбасы мен балаларына арналуы тиіс. Әйел қылмыстылығының алдын алу бойынша жүргізілетін жұмыстар олар жиі қылмыс жасайтын және жеке басының негативті көріністері негізделетін аяны қамту болып табылады. Мемлекет және қоғам тек қаржылай және материалды түрде көмек көрсетіп қан қоймай, отбасы ыдырағанда және де жалғыз басты әйелдерге де көмек көрсетулер керек. Сонымен қатар әйел адамдардың қылмыстылығының алдын алу мақсатында қыз балаларға қатысты профилактикалық жұмыстар жүргізілуі керек:

1) кәмелетке толмағандарға қатысты: ата-анасыз қалғандарға қорғаншыларды бекіту, балалар үйіне, арнаулы мектептерге, мектеп интернаттарға, жұмыстарға және т. б. қажетті жерлерге орналастыру, медициналық көмек көрсету. Медициналық көмек көбінесе қоғамға қарсы жат қылықтармен өмір сүретін қыз балаларға керек, себебі олардың арасында СОЗ және психикалық аурулармен ауыратындардың саны басым. Ондайларды емдеусіз қалыпты өмір сүру жағдайына енгізу мүмкін емес.

2) күнделікті тәрбие жұмыстарын жүргізу және тәртіптерін қадағалау.

3) тәртібі нашар қыз балаларға қатысты мәжбүрлеу шараларын қолдану[7].

Әйел адамдарына қатысты қылмыстардың алдын алу мақсатында жүргізілетін профилактикалық жұмыстардың келесі объектісіне олардың еңбек қызметінің аясы жатады. Түнгі смені бойынша әйел адамдарды жұмысқа тартпау керек. Себебі әйел адамдардың өндірістегі қызметі балалардың тәрбиесіне және жанұясына кедергі келтірмеуі керек. Әйелдер қылмыстылығының алдын алу жалпы және арнайы деңгейде жүзеге асырылады. Әйелдер өмірінің барлық салаларын жалпы жақсартуға, қоғамдағы моральдық климатты жетілдіруге бағытталған, әйелдердің нақты жағдайын өзгерту жөніндегі шаралар база ретінде алынады. Заңдылықты нығайту, әйелдердің өндірістегі, отбасындағы құқықтарын қорғаудың ұтымды жүйесін қамтамасыз ету жөніндегі шараларға; өндірістегі, отбасындағы, тұрмыстағы жағдайларды сауықтыруға; білім, мамандық, әлеуметтік мәртебе алу үшін ерлермен бірдей бастапқы мүмкіндік жасауға баса көңіл аудару керек [2,1]. Әйел қылмысы төңірегінде әңгіме бола қалғанда қазақстандық ғалымдар ең алдымен ПМ академия ғылыми орталығының орынбасары Игорь Сорзунның есімін атайды. Болашақ заң ғылымының докторы он жылдың ішінде 2450 сотталған әйелдердің жеке істерін, жүздеген қылмыстық іс пен кері қайтарылған материалдарды қарап, Қарағанды обылысындағы Көксу, Алматы облысындағы Жауғашты қазақстандық әйелдер колониясында жазасын өтеп жатқандармен 230 сұхбат жүргізген. Бұл еңбектердің нәтижесі бізге әйел қылмыстарының жаңа түрлерін ашып көрсетуге мол мүмкіндік беріп отыр [8.8-176]. Жазасын өтеп жатқан немесе өтеп келген әйелдерге әлеуметтік көмек көрсету жағына арнайы назар керек, себебі олардың еркектерге қарағанда, отбасы жиі ыдырайды, кейін қай жерге бас сұғарын білмейді. Қылмыстың бұл түрлерін әйелдердің жасау себептері де өзгеше. Көбіне оларды қызғаныш, өш алу, біреуден құтылу сезімдері басқарады. Көптеген қылмыстарды әйелдер сол жәбірленушінің заңға қайшы әрекетіне жауап ретінде жасайды. Әйел ең бірінші отбасының ұйытқысы, өмірге ұрпақ әкелетін, бала тәрбиелейтін ана екенін ұмытпауы тиіс. Қазақтың әйеліне тән ибалы мінезбен ерінің абыройын асырып, мейірімді, қайырымды, саналы ұрпақ тәрбиелеумен де өзгелерге үлгі-өнеге болуы тиіс. «Әйел бір қолымен бесікті тербетіп, екінші қолымен әлемді тербетеді», деп тегін айтылмаған ғой. Сондықтан қазіргі күні әйелдердің қылмысқа бару жолын кесетін алдын алу шаралары көптеп қолға алынып жатыр. Солардың бірімен, яғни әйелдердің құқықтары мәселелерімен Президент жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия 13 жылдан бері айналысып келеді. 1999 жылы Қазақстан Республикасындағы әйелдердің жағдайын жақсарту жөніндегі әрекеттердің алғашқы Ұлттық жоспары қабылданды. Осы жылдар ішінде БҰҰ Тұрмыстағы әйелдердің азаматтығы туралы конвенцияға қосылуы туралы және Әйелдердің саяси құқықтары туралы конвенциялары бекітілді [5,1]. Тәуелсіздік жылдары Қазақстанда гендерлік саясаттың өзіндік моделі қалыптасты.

Бүгінгі күнде қазақ әйелі елімізде болып жатқан барлық жағымды жаңалықтарға, қоғамдағы өміршең өзгерістерге, идеялық-саяси, әлеуметтік-мәдени, халықаралық-дипломатиялық жұмыстарға белсене араласып отыр. Демографиялық мәліметтерге сүйенсек, біздегі жалпы мемлекеттік қызметшілердің тең жартысынан астамы әйелдердің үлесіне тиеді екен. Бұл – үлкен көрсеткіш, жоғары нәтиже, жақсылықтың нышаны[9].

Қорыта айтқанда, әйелдер қылмыстылығының ерекшелігі мен себептері және алдын-алу шаралары қарастырылады. Әйелдер қылмыстылығының себептері әлеуметтік дамудың қарама-қайшылығымен тығыз байланысты. Жалпы қылмыс, әсіресе, әйелдердің қылмыстылығы, жақсылық пен зұлымдықтың жолын үнемі бұзып, рұқсат етілген және рұқсат етілмеген, лайықты және лайықты емес, мақтауға лайық және ұятқа қалдыру сияқты іс-әрекеттердің қарама-қайшылықтарынан туындайды. Адамдар осы қарама-қайшылықтың шекарасын жиі бұзып, қылмыстардың көбеюіне жол береді. Әйелдердің қылмыстылығын жасауының алдын алу, оларды болдырмау шаралары жас мемлекетімізде өсіп келе жатқан ұрпақты имандылық пен адамгершілік рухында тәрбиелеп, еліміз бен қоғамымызда тәртіп пен заңдылықтың нық орнауына негіз болады. Отбасын дамыту және қолдау үшін - біздің қоғамымыздың негізін қалайтын арнайы бағдарламалар қажет. Бұл біздің мемлекетіміздің экономикалық және саяси тұрақтылығын талап етеді. Басқа мемлекеттермен бұл мәселені шешу тәжірибесін зерттеулер арқылы салыстырса жақсы болар еді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. <http://www.sharapna.kz/16940>. С.Бұхарова. Сәтбаев қалалық сотының бас маманы.
2. Жапарова М.Ж. Әйелдер қылмысы өсіп барады/ Жапарова М.Ж.// Заң және заман журнал. -2009. - №3.- Б. 14 -15
3. Женская психология. Карен Хорни / Восточно-европейский институт психоанализа. С-П., 1993. – 300с
4. Антонян Ю.А. Преступность среди женщин. - М., 1992.
5. Құрбанова И.Қ. Заңгер мен психолог іс -әрекеттерінің психологиялық процестер жүйесіндегі қасиеттер мен сипаты жайында/ Құрбанова И.Қ.// Заң психологиясы журнал. -2008. №3. –Б. 20 -23
6. Есематова А., Уалиева Ж. Қылмыс объектісін анықтаудың өзекті сұрақтары // Заң және заман. - 2015. -№1(169). -С. 57-61.
7. Рысқалиев А. Әйел және қылмыс, себебі мен сипаты. //Тураби. 2000. №6.8-17 б.
8. Заң республикалық, құқықтық, ғылыми-практикалық журналы. № 4/2006ж., № 5/2006 ж. №7 /2006 ж. №8/2006, №1/2007 ж. «Заң» Медиа-корпорация ЖШС баспаханасы
9. 65/229. Біріккен Ұлттар Ұйымының бостандығынан айырудан басқа құқық бұзған әйелдерге жаза қолдану шаралары мен бостандығынан айырылған әйелдердің өтінішіне қатысты ережесі (Бангкоктік ереже) Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының 2011 жылғы 16 наурызда қабылдаған № A/RES/65/229

Борейчук Андрей Юрьевич

магистр юридических наук, Казахско-Русский Международный Университет
г. Актобе, 6213306@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПОРТАЛОВ В ЦЕЛЯХ ФОРМИРОВАНИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ

***Резюме.** Статья рассматривает взаимодействие правоохранительных органов с молодежью как инструмент формирования созидательного правосознания в Республике Казахстан. На основе современного практического а так же зарубежного опыта выносятся предложения его практической реализации.*

***Түйін.** Құқық қорғау органдары мен жастар арасындағы қарым-қатынасты Қазақстан Республикасында әділет жаратылысын қалыптасу құралы ретінде қарастыруда. Заманауи тәжірибесінің негізінде оны практикалық түрде жүзеге асыру туралы ұсыныстар еңгізілуде.*

***Summary.** The article examines the interaction of law enforcement with young people as an instrument of creative justice in the Republic of Kazakhstan. Based on advanced practical experience make suggestions on its practical implementation.*

Формирование правосознания граждан является мощным инструментом по противодействию экстремизму и деструктивным влияниям в стране. Ведь только граждане, полностью понимающие свое правовое положение, и цели государства способны эффективно противостоять разложению общества. Сфера взаимодействия правоохранительных органов с молодежью обширна, направления и формы ее многообразны. Вследствие этого дальнейшее исследование проблемы невозможно без осуществления классификации, без расчленения имеющегося многообразия на составляющие его относительно единообразные группы. В юридической литературе классификации направлений взаимодействия правоохранительных органов и учреждений массовой информации в формировании правового сознания населения не имеется. Более того, задача ее создания просто не ставилась, да и не могла ставиться, поскольку сам предлагаемый в настоящей работе подход является новым. Усиление роли криминальной субкультуры в этиологии девиантного поведения происходит на фоне социального и ценностного конфликтов, обусловленных наличием кризисных явлений в сфере достижения и обеспечения стандартов жизни, задаваемых обществом. Культивируемые ценностные ориентиры общества потребления, распространяемые в средствах массовой информации, задаваемые стандарты жизни объективно являются недостижимыми для подавляющего большинства членов общества.

В этих условиях девиации, продуцированные криминальной субкультурой, приобретают в сознании маргинальных индивидов статус легитимности как целесообразные, вследствие эффективности, при достижении целей, а также имеющие широкое распространение и лояльно, без глубокого осуждения, воспринимаемые обществом. В данных условиях девиации, обусловленные криминальной субкультурой, получают мощный импульс к своему воспроизводству. Таким образом, в сознании индивидов девиантное поведение подтверждает свою устойчивую жизнеспособность.

Тем самым, на взгляд автора, деструктивному воздействию подвергается большинство социальных интеракций, существующих в рамках традиционной культуры. Катализатором рассматриваемых процессов также является такой социальный феномен, как аномия. По мнению Э. Дюркгейма, аномия представляет собой состояние, при котором личность не имеет твердого чувства принадлежности, никакой надежности и стабильности в выборе линии нормативного поведения. Особенностью транзитивного общества является большой объем конфликтующих норм, который ставит человека перед выбором модели поведения и способов своей социализации.

Рассматриваемая корреляция девиантного поведения и конфликта культивируемых обществом стандартов с механизмами их достижения явилась предметом научного исследования Р. Мертона. Согласно его точке зрения, причиной девиации является разрыв между культурными целями общества и социально одобряемыми (легальными или институциональными) средствами их достижения.

Р. Мертоном была разработана типология поведения личностей в их отношении к целям и средствам, согласно которой отношение к целям и средствам любой личности укладывается в определенную систему. Тенденция криминализация социума, расширение в нем делинквентных практик относится к категории наиболее значимых и актуальных современных проблем общества,

оказывающих принципиальное влияние на уровень стабильности его функционирования. Вместе с тем исследователь, поставивший перед собой указанную задачу, ее выполнение начинает не на голом месте. В современной юридической литературе имеются классификационные построения, касающиеся участия населения в различных сферах деятельности органов внутренних дел.

Имеющиеся разработки представляют собой богатый исходный материал для управленческого анализа проблемы. Используя в качестве основания признак наличия (или отсутствия) нормативного регулирования, можно выделить две большие классификационные группы: к первой отходит то поведение, посредством которого граждане исполняют обязанности, возложенные на них правом, ко второй - направления, в которых такого правового императива нет. Так, обязанность гражданина сообщить властям о заведомо известном ему совершенном или готовящемся серьезном преступлении должна быть отнесена к первой группе, а взаимодействие с общественными помощниками сотрудников ОВД - ко второй. В рамках совместной деятельности правоохранительной и массово-коммуникативной системы выделяются два направления функционирования: информирование населения через средства массовой информации; сбор интересующих правоохранительные органы сведений, передаваемых через СМИ.

Классификация может быть осуществлена также применительно к содержанию функций-задач правоохранительных органов:

- а) взаимодействие в области оперативно-розыскной деятельности;
- б) взаимодействие в сфере охраны правопорядка;
- в) взаимодействие в сфере предварительного расследования и т.д..

В свою очередь, сотрудничество в области оперативно-розыскной деятельности можно разделить на подгруппы: взаимодействие с аппаратами уголовного розыска, БЭП, оперативно-режимными аппаратами ИТУ; сотрудничество в сфере предварительного расследования - взаимодействие с аппаратами дознания и предварительного следствия и т.д. По нашему мнению, познавательные потенции классификации, построенной на разграничении взаимодействий в зависимости от функций-задач соответствующих служб правоохранительных органов, в значительной мере исчерпаны. Эта классификация работает для систематизации уже имеющихся знаний, полезна в учебном процессе. уже имеющихся знаний, полезна в учебном процессе. Однако для получения нового знания нам представляется более перспективной другая схема, более полно использующая возможности системного подхода. Допустимо полагать целесообразным осуществить членение генеральной совокупности на основе критерия соотносимости взаимодействия не с функциями-задачами, а с содержательной характеристикой связей функционирующей системы со средой ее функционирования. Думается, что такой путь, позволив взглянуть на взаимодействие правоохранительных органов с молодежью, может способствовать добавлению новых элементов в наши знания по исследуемой проблеме.

Теоретической основой для принятой классификации служит схема взаимодействия всякой открытой системы со средой ее функционирования. Применительно к ней все многообразие проявлений взаимодействия правоохранительных органов с молодежью сводится: а) к обмену людьми; б) к обмену информацией; в) к взаимодействию поведений. В зависимости от содержательной характеристики связей правоохранительных органов с молодежью и различаются основные направления взаимодействия. Таким образом, можно сказать, что основанием деления, в соответствии с которым осуществляется членение генеральной совокупности («взаимодействие правоохранительных органов с молодежью») на классификационные группы («направление взаимодействия»), является характер оцениваемой субстанции. «Направления взаимодействия» как классификационные группы не являются выше- или нижестоящими по отношению к «формам взаимодействия». Каждая из принятых классификационных схем членит генеральную совокупность в различных отношениях: условно говоря, формы членят взаимодействие по вертикали, направления по горизонтали.

В зависимости от целей исследования возможны, естественно, и другие классификационные структуры. Взаимодействие правоохранительной и массово-коммуникативной систем осуществляется в процессе управления, т.е. воздействия на объект - правосознание молодежи.

Под взаимодействием понимается совместное участие и связь систем в процессе их деятельности. Управленческое взаимодействие систем основывается на реализации центральной комплексной функции управления - организационной, связанной с формированием и преобразованием, совершенствованием социальных структур, процессов и явлений. В рамках управления социальными процессами охватывается весь спектр взаимовлияний и взаимоотношений, связывающих правоохранительную и массово-коммуникативную системы. М.И.

Еропкин раскрывает содержание понятия взаимодействия следующим образом: «Взаимодействие складывается из: повседневной взаимной информации различных аппаратов и служб о складывающейся оперативной обстановке, ее изменениях, проводимых коммуникативную системы. М.И. Еропкин раскрывает содержание понятия взаимодействия следующим образом: «Взаимодействие складывается из: повседневной взаимной информации различных аппаратов и служб о складывающейся оперативной обстановке, ее изменениях, проводимых мероприятиях и т.п., совместной разработки мероприятий, направленных на решение конкретных задач, совместного осуществления этих мероприятий» [1]. Одно из самых развернутых определений взаимодействия применительно к отношениям между участниками уголовного судопроизводства дает И.М. Гуткин: «...Под взаимодействием следователя и органов дознания в уголовном процессе следует понимать основанную на законе, согласованную по цели, месту, времени деятельность независимых друг от друга в административном отношении органов, которая выражается в наиболее целесообразном сочетании присущих этим органам средств и методов и направлена на предупреждение, пресечение и раскрытие преступлений...»[2] Своеобразный подход к конструированию дефиниции взаимодействия применительно к управленческому анализу деятельности органов внутренних дел демонстрирует В.М. Шванков. Для него характерно стремление освободить ее от излишних (факультативных, по его мнению) признаков. «Взаимодействие в органах внутренних дел, - пишет он, - это деловое сотрудничество на основе взаимопомощи частей и элементов системы органов внутренних дел в целях наиболее эффективного решения задач борьбы с преступностью» [3]. При всех существенных различиях в дефинициях взаимодействия (различий, неизбежных не только вследствие расхождения в подходах, но и в силу разнообразия исходных позиций и исследовательских задач) в них есть одно общее: понимание взаимодействия как согласованного движения двух или более числа субъектов к осознаваемой ими цели (целям). В существенно ином, значительно более широком смысле употребление этого термина характерно для исследователей, использующих инструмент формализации для познания изучаемых явлений. Следует подчеркнуть, что определение – инструмент познания, а всякий инструмент специализирован. В науке сегодня столь много дискуссий о терминах и дефинициях, очевидно, потому, что оппоненты анализируют и оценивают чужой гносеологический инструментарий с позиций своих, а не оппонента целей и направлений исследования. Современное состояние историко-культурного наследия Казахстана характеризуется предпринимаемым государством комплексом мер по сохранению и развитию многовековых традиций, открытием новых памятников истории и культуры, реставрацией мавзо-леев, старинных мечетей, созданием новых историко-культурных музеев- заповедников, выявлением архивных документов, имеющих историческое значение в культурном наследии народов Казахстана. Под взаимодействием правоохранительной и массово-коммуникативной систем необходимо понимать такое состояние связей между ними, реставрацией мавзо-леев, старинных мечетей, созданием новых историко-культурных музеев- заповедников, выявлением архивных документов, имеющих историческое значение в культурном наследии народов Казахстана. Под взаимодействием правоохранительной и массово-коммуникативной систем необходимо понимать такое состояние связей между ними, которое характеризуется значимым для результатов функционирования воздействием, взаимовлиянием указанных субъектов друг на друга. Из определения следует два вывода: 1) явление взаимодействия с правоохранительной системой имманентно присуще функционированию массово- коммуникативной системы, оно, в частности, имеет место и в случаях, когда его осуществление субъектами взаимодействия не осознается; 2) процесс взаимодействия оказывает на достижение целей взаимодействующих систем как положительное, так и отрицательное воздействие; отсюда необходимость в регулировании процесса взаимодействия со стороны массово-коммуникативной системы. Повседневная деятельность дает нам достаточно примеров, когда взаимодействие между элементами этих двух систем приводит к позитивному либо, наоборот, негативному эффекту. Анализ направлений взаимодействия между правоохранительной и массово-коммуникативной системами позволяет сделать вывод о целесообразности: а) резко расширить поле сбора осведомительной информации СМИ и увеличить число ее источников; б) сократить разрыв во времени между событием, требующим вмешательства власти, и поступлением сигнала о нем на рецепторы правоохранительных органов; в) сократить затраты сил и средств (затраты энергии) правоохранительных органов на единицу получаемой информации. С разрушением прежней системы общественных объединений и формирований правоохранительной направленности была резко сокращена социальная база для информационного обмена правоохранительных органов с молодежью, и тем самым была сведена к минимуму

возможность использовать данный канал социального взаимодействия для повышения авторитета правоохранительных органов, активизации сотрудничества с ними молодых граждан. Д.В. Сочневым была выявлена важная тенденция: в недавнем прошлом традиционно главным каналом информационного обмена считалась пресса, сегодня фактически она является таковым лишь для незначительной части опрошенных. Для большинства молодых граждан в настоящее время главные источники сведений о работе ОВД – это электронные СМИ (теле-и радиопередачи) [4]. Перераспределение информационного обмена о деятельности правоохранительных органов, воспринимаемой молодежью, между различными видами средств массовой информации связано с общим падением интереса молодых граждан к периодической печати. Большая часть электронных СМИ в настоящее время вещает бесплатно (за исключением кабельных сетей телевидения), поэтому при наличии принимающей аппаратуры доступ к информации, воспринимаемой молодежью, между различными видами средств массовой информации связано с общим падением интереса молодых граждан к периодической печати. Большая часть электронных СМИ в настоящее время вещает бесплатно (за исключением кабельных сетей телевидения), поэтому при наличии принимающей аппаратуры доступ к информации, распределяемой по этим каналам, более свободный. В этой связи встает актуальная проблема переоценки роли прессы, пересмотра форм и методов взаимодействия подразделений правоохранительных органов по связям со средствами массовой информации с конкретными каналами информирования молодых граждан. Акцент во взаимодействии со СМИ целесообразно сместить в сторону усиления работы с телевидением и радио, как наиболее массовыми средствами информирования молодежи. Такая переориентация требует новых подходов в организации работы со СМИ. Наиболее эффективными формами информационного обмена, несущими большой пропагандистский заряд, являются прямые контакты работников правоохранительных органов и молодежи (встречи с молодыми гражданами, «горячие» телефонные линии и др.). В процессе такого доверительного взаимодействия удовлетворяются конкретные потребности молодежи в информации и создается положительный имидж правоохранительных органов. Особенно важна работа по формированию общественного мнения молодежи при проведении комплексных профилактических операций. В данном случае необходимо наряду с другими мерами предусматривать и осуществлять изучение отношения молодежи к поставленным перед правоохранительными органами задачам. Необходимо прогнозировать реакцию молодежи на цели операции и конкретные действия, учитывать эти характеристики при распределении сил и средств. При необходимости производится подготовка общественного сознания с привлечением возможностей средств массовой информации, причем мероприятия по оказанию воздействия на население при производстве комплексной операции, как правило, должны начинаться, раньше функционирования правоохранительного органа среди населения (исключения могут быть вызваны соображениями конспирации) [5]. Оперативно следственные аппараты правоохранительных органов в настоящее время должны максимально использовать возможности массово-информационной системы для создания условий, способствующих решению поставленных перед ними задач, повышению эффективности участия молодежи в деятельности по борьбе с преступностью и охране правопорядка. При этом необходимо учитывать изменения в криминогенной ситуации в стране и перераспределение степени воздействия отдельных видов СМИ на формирование правосознания молодежи. Особенно важно взаимодействие со средствами массовой информации для борьбы с преступностью и охране правопорядка. При этом необходимо учитывать изменения в криминогенной ситуации в стране и перераспределение степени воздействия отдельных видов СМИ на формирование правосознания молодежи. [6]. Особенно важно взаимодействие со средствами массовой информации для формирования активной позиции молодежи, инициирования партнерских взаимоотношений сотрудников ОВД и молодежи, т.е. создания благоприятной среды функционирования правоохранительных органов. Использование методов системного подхода для анализа поведенческого обмена правоохранительной и массово-коммуникативной систем позволяет сделать выводы и предложения: - правоохранительным органам при планировании и проведении операций надлежит, наряду с другими мерами, предусматривать и осуществлять изучение общественной среды молодежи, прогнозировать ее реакцию на цели операции и поведенческие акты, составляющие эту операцию, учитывать характеристики среды при распределении сил и средств и при корректировке задач; - на основе этого изучения и в целях оптимизации деятельности правоохранительных органов следует осуществлять соответствующее воздействие на ключевые компоненты; - воздействие на молодежь целесообразно осуществлять, широко используя средства массовой коммуникации; - содержание информации, предназначенной для подготовки среды к проведению операции, определяется в первую очередь задачами правовой

агитации и лишь затем - правовой пропаганды; - мероприятия по оказанию воздействия на молодежь при производстве операции должны, как правило, начинаться раньше функционирования правоохранительного органа среди молодых граждан и несовершеннолетних (исключения могут быть порождены соображениями конспирации); - нуждается в коррекции тенденция, требующая при проведении следственных, розыскных или иных подобных операций стремиться к максимальной изоляции их участников от окружающих граждан; - при разработке моделей поведения сотрудников правоохранительных органов во время функционирования в условиях поведенческого соприкосновения с молодежью должен учитываться характер влияния действий по достижению цели на окружающих молодых граждан Республики.

Литература:

1. Еропкин М.И. *Научные основы управления органами охраны общественного порядка.*-М., НОРМА – ИНФА, 1998.

2. Гуткин И.М. *Правовые вопросы взаимодействия следователя и органов дознания в уголовном процессе.*- М., НОРМА – ИНФА, 1967.

3. Шванков В.М. *Теоретические основы координации и взаимодействия в органах внутренних дел.* -М., НОРМА – ИНФА, 1995.

4. Сочнев Д.В. *Молодежь, правоохранительная система и массовая коммуникация: оптимизация взаимодействия.* Изд. 2-е.- Н. Новгород, 2002.

5. Бекмагамбетов Р. К., Бекмагамбетова М. Ж., *Развитие правосознания сотрудников органов внутренних дел*

6.. *Тогизбаев Б. К. Казахстанский патриотизм*

Бахтияров К.Б.

магистрант кафедры «Юриспруденции» Казахско-Русского Международного университета,
e.venera@list.ru

Балмагамбетова В.М.,

м.ю.н., ст. преподаватель кафедры «Юриспруденции» Казахско-Русского Международного
университета

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ ПРИ РЕШЕНИИ ВОПРОСА ОБ ОСВОБОЖДЕНИИ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ ПРЕВЫШЕНИИ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

***Резюме:** Статья посвящена исследованию одного из наиболее важных и вместе с тем проблемных институтов уголовного права – освобождения от уголовной ответственности при превышении пределов необходимой обороны. В работе рассматривается тенденция развития освобождения от уголовной ответственности в Республике Казахстан, правовая природа института необходимой обороны отечественного законодательства, уделено внимание вопросам, которые продолжают оставаться сомнительными в литературе, по-разному оцениваются судами и органами следствия.*

***Ключевые слова:** необходимая оборона, освобождение от уголовной ответственности при превышении пределов необходимой обороны, состояние аффекта.*

Президент нашей страны Н.А. Назарбаев, в послании народу Казахстана «Стратегия Казахстан-2030» отметил: «Мы должны: ...установить абсолютное верховенство закона и защищать законопослушных граждан от преступности»[1]. В этих условиях граждане нашего государства должны знать свои права, и в первую очередь права, закрепленные Конституцией Республики Казахстан, где в статье 13 определено: «Каждый имеет право на признание его правосубъектности и вправе защищать свои права и свободы всеми не противоречащими способами, включая необходимую оборону»[2]. В развитие данной конституционной нормы отечественное законодательство в статье 32 УК РК более детально регламентировало право каждого гражданина на необходимую оборону.

Институт необходимой обороны является одним из сложных и вызывающих множество противоречий, как в теории уголовного права, так и в правоприменительной практике. Сложность применения нормы о необходимой обороне обусловлена главным образом наличием в нем признаков, носящих оценочный характер. Субъекты правоприменительной деятельности вынуждены оценивать данные признаки, исходя из своего внутреннего понимания, руководствуясь при этом правосознанием, имеющимися официальными разъяснениями пленума Верховного Суда и сложившейся практикой. Если учесть, что в исследовании отдельного факта необходимой обороны на предмет ее правомерности в рамках уголовно-процессуальных отношений участвует несколько субъектов (следователь, защитник, прокурор, судья и др.) со своими сложившимися и укоренившимися жизненными установками, то избежать разногласия в оценке тех или иных оценочных признаков практически не удается.

Анализ необходимой обороны в теоретико-практическом плане продиктован неполной разработанностью и дискуссионностью общего ряда соответствующих теоретических проблем. Все это отрицательно отражается на судебной практике. Большинство вопросов правовой оценки действий, совершаемых при защите или в связи с защитой от преступного нападения, решаются следственными, прокурорскими и судебными органами по-разному, а в некоторых случаях по одним и тем же делам различные судебные инстанции принимают противоположные решения.

В некоторых случаях это вызвано отсутствием точных указаний в законодательстве (в т.ч. и в нормативном постановлении Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года N 2 "О применении законодательства о необходимой обороне") [3].

Правильное и обстоятельное уяснение внутренних элементов, закономерностей их взаимодействия, а также правил оценки признаков необходимой обороны невозможно без анализа законодательной ее формулировки. Часть 1 статьи 32 УК РК закрепляет: «не является преступлением причинение вреда посягающему лицу в состоянии необходимой обороны, то есть при защите личности, жилища, собственности, земельного участка и других прав обороняющегося или иных лиц, охраняемых законом интересов общества или государства от общественно опасного посягательства путем причинения посягающему вреда, если при этом не было допущено

превышения пределов необходимой обороны» [4]. Отсюда следует, что по правовой природе необходимая оборона – действие правомерное, разрешаемое и поощряемое как основным законом, так и отраслевым. Право на подобную оборону ряд ученых считают естественным, прирожденным правом. В частности, Э.Ф. Побегайло утверждает, что оно "вытекает из естественного, присущего человеку от рождения права на жизнь"[5]. Существует точка зрения у В.В. Орехова, согласно которой прирожденных прав вообще не существует: всякое право возникает лишь в общезитии[6]. В.В. Меркурьев, анализируя природу необходимой обороны, пришел к выводу, что "принципиальное решение вопроса об условиях правомерности необходимой обороны и пределах ее допустимости всегда находилось в прямой зависимости от положения личности в обществе и государстве"[7].

В социальном отношении необходимая оборона лишена общественной безопасности. Такое ее свойство вытекает из того, что она является одним из способов защиты, гарантированных Конституцией РК таких неотъемлемых прав и свобод граждан, как неприкосновенность личности, неприкосновенность жилища, собственности и др. Как показывает практика, необходимая оборона представляет собой надежное средство борьбы с преступностью, особенно с насильственной. С другой стороны, жизнь, здоровье, собственность и иные интересы, посягающего в момент совершения им нападения выводятся из-под охраны закона и причинения ему вреда при необходимой не образуют состава преступления.

Кроме того необходимая оборона как правовой институт несет в себе огромный превентивный заряд, так как осознание посягающим возможности отпора с причинением ему физического вреда является существенным сдерживающим фактором. Именно поэтому в современных условиях, когда граждане нашего общества стремятся как можно больше знать о своих правах и способах их отстаивания, государство должно проводить активную работу по их правовому воспитанию, в том числе и по разъяснению условий правомерности реализаций конституционного права на необходимую оборону.

Проведенное В.Л. Зуевым исследование практической реализации института необходимой обороны показало, что причиной крайне редкого использования гражданами права необходимой обороны из 100% опрошенных 17% считают незнание данного права; 19% - незнание конкретных правил поведения в такой ситуации; 48% - боязнь наступления нежелательных правовых последствий; 11% - не хотят использовать такое право вследствие известного этим лицам негативного опыта наступления подобных последствий; 5% опрошенных недооценивают собственные возможности[8].

В противном случае не преодолеть сформировавшиеся у граждан в последнее время пассивность и равнодушие.

Каждый поступок проявления смелости, мужества, героизма при отражении преступного посягательства, проявленные сотрудниками правоохранительных органов, и в особенности гражданами (в случаях не только необходимой обороны, но и задержания, крайней необходимости) должен освещаться в средствах массовой информации, становиться достоянием широкой гласности. Поддержка государством каждого человека, активно проявляющего гражданскую позицию в таких случаях, побудит и других людей поступать аналогично.

Состав необходимой обороны представляет собой единую систему взаимообусловленных элементов, составляющих совокупность объективных и субъективных критериев, установление наличия которых является объективным юридическим основанием для неприменения уголовной ответственности за причиненные при предотвращении посягательства последствия в виде лишения жизни и причинения тяжкого вреда здоровью нападающего. Данный состав представляет собой целостную нормативно-правовую конструкцию, обособленную по ряду объективных и субъективных признаков с одной стороны, от тяжких и особо тяжких преступлений против жизни и здоровья и уголовно-наказуемого превышения пределов необходимой обороны и с другой - от правомерного причинения вреда в состоянии крайней необходимости и при задержании лица, совершившего преступление [9].

Закон не исключает наказуемости действий, связанных с превышением пределов необходимой обороны. Согласно части 3 статьи 32 УК превышением пределов необходимой обороны признается «явное несоответствие защиты характеру и степени общественной опасности посягательства, в результате чего посягающему причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред»[4]. К тому же Уголовный кодекс в статье 66 предусматривает возможность освобождения судом от уголовной ответственности, если лицо превысило пределы необходимой обороны из-за страха, испуга или замешательства, вызванного общественно опасным посягательством.

Превышение пределов необходимой обороны можно рассматривать только в случаях причинения посягающему смерти или тяжкого вреда его здоровью при условии, если вред не будет соответствовать характеру и степени общественной опасности посягательства (характер общественной опасности посягательства определяется направленностью преступного деяния на определенный объект, иначе говоря, какого рода преступления совершаются, от какой угрозы следует защищаться. Понятно, что есть существенное различие между посягательством на жизнь и попыткой нанести побои. Чем более опасное посягательство совершается, тем более жесткие меры защиты являются правомерными. Степень общественной опасности характеризуется интенсивностью посягательства. Так, разбой с применением оружия или совершенный группой лиц, представляет большую опасность, чем разбойное нападение одного невооруженного лица, нанесение побоев несовершеннолетним менее опасно, чем избиение группой физически сильных взрослых лиц.

Получается так, что причинение посягающему лицу средней тяжести или легкого вреда здоровью, а так же побоев в состоянии необходимой обороны будет считаться правомерным.

В том случае, если общественно опасное посягательство было сопряжено с насилием, опасным для жизни обороняющегося или другого лица, либо с непосредственной угрозой применения такого насилия, допускается причинение посягающему любого вреда, вплоть до лишения жизни, и это будет охватываться рамками правомерной обороны.

Работая над данной темой, мы столкнулись с дилеммой: Наше современное законодательство и то, что происходит на практике в ходе рассмотрения процессуальных дел, зачастую противоречат друг другу. В качестве примера хотим привести следующий: Три года назад в одной из зон отдыха Капшагая вспыхнула драка: на юношу набросились семь человек. Получив несколько сильных ударов и осознав, что вряд ли выйдет живым из этой передраги, он схватил кухонный нож и вонзил его в одного из нападавших. Раненый скончался на месте от потери крови, а оборонявшегося признали виновным в совершении умышленного убийства и осудили на 13 лет лишения свободы. Так как же поступать в подобных случаях: покорно сносить оскорбления, издевательства и избиения или попытаться себя защитить?[10].

В дальнейшем мы намерены в практической деятельности работать над усовершенствованием законодательной базы в данном направлении.

В связи с гуманизацией действующего уголовного законодательства и необходимостью учета мотивов лица, действующего в состоянии необходимой обороны, а также в целях дифференциации его ответственности предлагаем дополнить статью 99 УК РК, предусматривающую условия освобождения от уголовной ответственности, следующей уголовно-правовой нормой: «Лицо, совершившее убийство или причинение тяжкого вреда здоровью при превышении пределов необходимой обороны, может быть освобождено от уголовной ответственности, если у него установлено состояние аффекта, вызванное общественно опасным посягательством».

Мы считаем, что государство должно быть заинтересовано в том, чтобы лицо, осуществляющее оборону, находилось в более выгодных правовых условиях. Но требование уголовного закона о соответствии обороны характеру и степени общественной опасности посягательства, предполагающее, что защищающийся должен учитывать реальное соотношение своих сил и сил нападающего (соразмерность), недопущении причинения посягающему вреда, явно чрезмерного, не вызываемого обстановкой, отрицательно влияет на инициативу защищающейся стороны.

Нарушение оценочного принципа соразмерности защиты и нападения влечет для обороняющегося уголовную ответственность. По существу, это означает, что обороняющийся в каждом конкретном случае защиты от нападения должен становиться хладнокровным, мгновенно оценивать обстановку и соизмерять свои усилия по защите с характером и степенью общественно опасного посягательства. Фактически в 95-97 из 100 случаев обороны защищающееся лицо находится в возбужденном психическом состоянии, в силу чего не всегда может правильно оценить обстановку и соизмерить свои действия с характером и степенью общественной опасности посягательства, определить, что нападение на него и ответственность за превышение защиты предусмотрено Особенной частью Уголовного кодекса Республики Казахстан. На наш взгляд, в ст. 32 УК РК как бы между строк закреплён принцип состязательности сторон – нападения и защиты в форме поединка, единоборства, результаты которого оценивает суд, предварительно изучив все возможности сторон. Подчас защита оценивается правоохранительными органами как на соревнованиях (победит сильнейший), а это не допустимо с точки зрения общих задач уголовного законодательства Республики Казахстан. Необходимо отказаться от такого подхода, а когда

посягающий и обороняющийся ставятся в равное положение, следует предоставить защищающейся стороне более выгодное положение, дать ей правовое преимущество и проявлять гуманность.

В настоящее время характер и реальная значимость угрозы изменилась, высказывается она в более жесткой, ультимативной, категорической форме. Реальная угроза общественно опасного посягательства на объекты, охраняемые уголовным законом, объективно стала более общественно опасна, воспринимается как вполне выполнимая. Фактов действительного осуществления высказанной угрозы становится все больше. Постановление пленума Верховного суда Республики Казахстан признает допустимость оборонительных действий и от реальной угрозы общественно опасного посягательства. Но этот важный момент должен быть отражен в уголовном законе.

Рост преступности в стране, при котором создается обстановка небезопасности личности, безнаказанности правонарушителей, затруднение в борьбе с преступностью порождается в некоторых случаях, в связи с неквалифицированным подходом при толковании норм о необходимой обороне. Низкий профессионализм и незнание в итоге приводят в судебной практике к большим судебным ошибкам и незаконному осуждению законопослушных граждан, и ограничению их конституционных прав на необходимую оборону.

Список использованной литературы:

1. *Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства, г. Астана, 14 декабря 2012 года// "Казахстанская правда" от 15.12.2012 г., № 437-438 (27256-27257); "ЕгеменҚазақстан" 2012.12.15., № 828-831 (27902)*
2. *Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 Алматы, 2001 г.-с.5*
3. *Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года N 2 "О применении законодательства о необходимой обороне" "Казахстанская правда" от 31 мая 2007 года N 81 (25326); "Юридическая газета" от 1 июня 2007 года N 82 (1285); "Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан" от 2007 года N 6*
4. *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.06.2014 г.*
5. *Побегайло Э. Превышены ли пределы необходимой обороны? // Уголовное право. – 2002. - № 4. – С. 133*
6. *Орехов В.В.Необходимая оборона и иные обстоятельства, исключющие преступность деяния. СПб. 2003. С.54*
7. *Меркурьев В. В. Необходимая оборона: уголовно-правовые и криминологические аспекты.- Рязань, 1998. С. 11*
8. *Зуев В. Л. Необходимая оборона и крайняя необходимость. - М. 1996. С. 4-5*
9. *Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Под ред. Рогова И.И., Баймурзина Г.И. Алматы, 1998 г.-с.137*
10. *Официальный сайт республиканской газеты «Караван» www.caravan.kz, №44.*

Кульбаева Зарина Едигеевна

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Заң факультетінің 2 курс магистранты, e-mail: zarina_kulbaeva@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Түйін.** Мақалада халықаралық энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың қызметі, осы саладағы ынтымақтастықты реттейтін халықаралық-құқықтық нормалар қарастырылған. Сондай-ақ, халықаралық құқықтық құжаттарды және халықаралық құқық субъектілерінің қызметін талдау негізінде энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ынтымақтастықтың халықаралық-құқықтық мәселелері талқыланады.*

***Резюме.** В статье рассматриваются вопросы деятельности государств и международных организаций в области международной энергетической безопасности, международно-правовых норм, регулирующих сотрудничество в этой области. Кроме того, обсуждены международно-правовые вопросы сотрудничества в области энергетической безопасности на основе анализа международно-правовых документов и деятельности субъектов международного права.*

***Summary.** The article deals with the activities of states and international organizations in the field of international energy security, international legal norms governing cooperation in this field. In addition, international legal issues of cooperation in the field of energy security were discussed on the basis of an analysis of international legal instruments and the activities of subjects of international law.*

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттердің ынтымақтастық мәселелерінің туындауы қазіргі халықаралық қауымдастықтың, әлемдік экономиканың жаһандану ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Осындай даму үрдісі барысында мемлекеттердің энергетикалық жүйесінің интеграциялануы орын алады. Қазіргі таңда мемлекеттердің өзара ынтымақтастығы тек қана әлемдік желі жүйелері мен көліктік қатынастардың дамуымен ғана емес, сондай-ақ ресурстармен қамтамасыз ету саласында, бірінші кезекте қуат көзімен қамтамасыз ету аясындағы қызметтердің артуымен де байланысты. Себебі, жарық, қуат және жылу беретін басты энергетикалық ресурстармен тұрақты түрде қамтамасыз етпесе, тек қана экономиканың ғана емес, тіптен өркениеттің дамуын елестету қиын.

Энергетика саласындағы халықаралық ұйымдар ХХ ғасырдың екінші жартысында пайда болды. Халықаралық энергетикалық қатынастарды іс жүзінде реттеу жалпы және арнайы құзыреттілік ұйымдарымен жүзеге асырылады. Энергетиканы тасушылар арасындағы сауда заңды тұрғыдан халықаралық шарттармен реттеледі. Сонымен қатар мұндай жіктеу жалғыз емес. Қатысушылардың құрамы бойынша олар үкіметаралық деңгейге бөлінуі мүмкін (МАГАТЭ) және үкіметтік емес (Жанартылатын энергетика бойынша Еуропалық қауымдастығы (EUROSOLAR)). Энергетикалық қатынастарды реттейтін пәні бойынша – ядролық (МАГАТЭ, Еуратом), мұнай (ОПЕК), газ (газ экспорттаушы елдер форумы), баламалы (ИРЕНА), көмір (Еуропалық көмір және болат Қауымдастығы) энергетиканы реттейтін қатынастарға жіктеледі [1]. Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі алғашқы құжаттар табиғи ресурстарға өз егемендігін жүзеге асыру мақсатында өндіруші мемлекеттермен жасалған. Осыған байланысты, өндіруші елдерге энергия ресурстарын бақылауды қалпына келтіруге әрекет ететін Мұнай экспорттаушы елдер ұйымы (ОПЕК) құрылды. Энергетикалық қауіпсіздіктің жаһандануы ретінде көрініс табатын маңызды құжаттардың бірі - Ұйымға мүше мемлекеттердің Мұнай саясаты туралы Декларация 1968 жылы қабылданған болатын.

Сондай-ақ, қазіргі энергетика саласындағы маңызды орын алатын келісімдердің бірі болып «Париж Келісімі» болып табылады. Климаттың өзгеруі туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Негіздемелік конвенциясының аясында қабылданған Париж келісімі 2015 жылы жасалды және 2016 жылдың 4 қарашасында күшіне енді. 2016 жылғы желтоқсандағы жағдай бойынша келісім әлемнің 118 елімен ратификацияланды және әлем елдерінің климаттық саясатын реттеуге арналған негізгі құжат болып табылады. Әрбір елдің Париж келісімінің мақсаттарына қол жеткізу үшін 21-ғасырдың аяғына дейін өнеркәсіптік кезеңнен бастап ХХІ ғасырдың соңына дейінгі жаһандық температураның өсуін қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігері Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі туралы Негіздемелік конвенциясының хатшылығына хабарлау арқылы әрбір ел дербес шешім қабылдайтын ерікті ұлттық мақсаттарда жарияланады. Әрбір ел парниктік газдар шығарындыларын азайту мақсатына жету жолдарын көрсете алатындықтан, ядролық энергетика нұсқалардың бірі ретінде де болуы мүмкін. Бұл таңдауды 9 ел таңдаған. Париж келісімін ратификациялаған елдердің арасында Аргентина, Белоруссия, Үндістан, Иордания, Қытай, Нигерия,

Біріккен Араб Әмірліктері (БАӘ) және Жапония атомдық электр станцияларының (АЭС) рөліне қатысты парниктік газдар шығарындыларын азайту бойынша ұлттық мақсаттарға қол жеткізуге де қатысты болды [2].

1997 жылы желтоқсан айында Киото хаттамасы қабылданды, ол халықаралық шартта климаттың жаһандық өзгеруінің алдын-алу шаралары, механизмдері мен міндеттемелері жүйесін қарастырады. Киото хаттамасының «икемділік механизмдері» бірі - индустриалды елдерге парниктік газдар шығарындыларын азайту бойынша жобаларды бірлесіп әзірлеуге мүмкіндік беретін бірлескен жобаларды іске асыру болып табылады. Мысалы, компания (немесе ел) парниктік газдар шығарындыларын азайту мақсатында өз қаражатын инвестициялайды немесе басқа технологияларды басқа компанияға береді, ал «айырбасталатын шығарындылар бірліктері» алады. Бірлескен іске асыру тетігі энергияны үнемдеу, энергияны үнемдеу, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану жобаларына инвестиция салу үшін көптеген мүмкіндіктер береді. Көптеген дамыған және дамушы елдер Киото хаттамасының тетіктерін іске асыру мақсатында заңнамалық база құрылды. Мысалы, Климаттың өзгеруі туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Негіздемелік конвенциясының Киото хаттамасының 6-бабын іске асыру мақсатында Ресей Федерациясы Үкіметі 2007 жылғы 28 мамырдағы № 332 «Климаттың өзгеруі туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Негіздемелік конвенциясына Киото хаттамасының 6-бабына сәйкес жүзеге асырылатын жобаларды іске асыруды бекіту және тексеру тәртібі туралы» Жарлықты бекіткен болатын.

Жаһандық энергетикалық нарықтың қатысушылары жаңа қауіптерді кездестіруде. Бүгінде әлемдік энергетика құрылымында елеулі өзгерістер орын алуда. Мемлекеттер энергетикалық ресурстардың негізгі үлесін және тұтыну көлемін ұлғайтуын арттыратын негізгі динамикалық факторлардың бірі болуда. Энергетикалық мәселелер тек қана өзекті, маңызды болып табылмайды, олар әлемнің жаңа геосаяси және геоэкономикалық құрылымын қалыптастыратын себепшілердің бірі болып табылады. Әлемдік державалар энергетикалық қауіпсіздік саласында жиі ынтымақтасуда: көптеген келісім-шарттар, келіссөздер, жобалар жасасып, энергия тасымалдаушылармен ауқымды сауданы жүргізуде [3].

Ғаламдық проблемалар бойынша зерттеушілердің басылымдарында энергетикалық қауіпсіздік, энергетикалық тұрақтылық, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету сияқты терминдер жиі енгізілуде. Бұл терминдердің анықтамалары энергетикалық ресурстардың жетіспеушілігінен болатын елдердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету идеясын қамтиды, энергия тасымалдаушылардың қолжетімділігі немесе сапасыз шикізатты тұтыну қаупі туралы айтылады. Бұған дейін бұл тұжырымдамалар үздіксіз қамтамасыз ету қажеттілігін ғана қамтыса, қазіргі кезде бұл ұғым өндіру, тасымалдау және сауда сияқты кеңірек мағынаны қамтиды. Тиісінше, энергетикалық тізбектің барлық байланыстары жеткізушілер, тұтынушылар және транзит мемлекеттері ортақ жауапкершілікте болуы керек. Бүгінгі күні әскери әрекеттердің төмендеу үрдісі байқалады, себебі мемлекеттер энергетикалық сала деңгейінде бәсекелеседі және әрекеттер жасайды, өйткені халықтың өмір сүруінің қолайлығы мен деңгейі энергияның болуымен байланысты. Сондықтан, энергетикалық кешеннің қауіпсіздігі - мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады [4].

Дегенмен, энергетикалық қауіпсіздік тұжырымдамасы әлі де толығымен қалыптаспаған және негізгі пікірталас тақырыбы болып табылады, яғни нақты тұжырымдама жоқ. Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы халықаралық құқықтық ынтымақтастық 1970-шы жылдардағы энергетикалық дағдарыстардан кейін белсенді дами бастады. Көптеген елдердің ұжымдық әрекеттері кейіннен Халықаралық энергетикалық агенттіктің (ХЭА) құрылуына әкелді. Халықаралық құқықтың басқа институттарынан айырмашылығы, мемлекеттердің энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ынтымақтастығы кодификацияланған халықаралық-құқықтық актілерге емес, ғасырлық әдет-ғұрыптарға негізделген.

Халықаралық энергетикалық қауіпсіздік әлемдік экономикадағы энергетикалық ресурстардың мөлшері мен құрылымымен сипатталады, олардың дүниежүзі бойынша өзара қолданылуын және халықаралық энергетикалық ынтымақтастықтың тұрақты жүйесін қамтамасыз етеді [5]. Халықаралық энергетикалық қауіпсіздік саласындағы тиімді ынтымақтастықты қамтамасыз ету үшін өркениеттің тиімді «энергетикалық негізін» құрудың тәсілдерін табу қажет, ұзақ мерзімді болашағы бар энергетикалық қауіпсіздіктің доктринасын әзірлеу керек. Мұның бәрі дүниежүзілік экономиканы отынның дәстүрлі түрлерімен сенімді қамтамасыз ету сияқты мәселелерді шешуді көздейді: диверсификация және энергиямен жабдықтау қауіпсіздігі; атом энергиясын дамыту; энергияны үнемдеу; серпінді технологияларды және экологиялық таза энергия көздерін іздестіру. Жаңа әлемдік энергетикалық жүйені құру әлемді энергиямен жабдықтау үшін жанжалдардан туындаған күрестерден құтқарады және тұтастай халықаралық тұрақтылыққа ықпал етеді [6].

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың мәселелері оның дамуындағы энергетикалық қызметтен үнемі артта қалуымен байланысты, оны энергетикалық қауіпсіздік туралы әмбебап кешенді конвенцияны дайындау арқылы жоюға болар еді. Осындай конвенцияларды дайындау арқылы энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы қолданыстағы нормаларды жүйелеуге, Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде қабылданған қағидаларды ұсыныс сипатындағы құжат ретінде қабылдау, энергетикалық ынтымақтастықты халықаралық-құқықтық реттеудегі кемшіліктерге байланысты мәселелерді шешуге мүмкіндік береді.

Энергетикалық қауіпсіздік халықаралық тұрақтылықтың маңызды факторы ретінде Қазақстанның маңызды саяси және экономикалық басымдықтарының бірі болып табылады. Біздің еліміз жаһандық энергетикалық инфрақұрылымның маңызды элементі болып табылады, сондықтан қазақстандық сыртқы саясаттың маңызды бөлшегі отандық көмірсутек шикізатын тұрақты және қауіпсіз экспорттық маршруттармен қамтамасыз ету мәселесін шешуге бағытталған.

Соңғы онжылдықта энергетикалық қауіпсіздік мәселелері ЕО үшін маңызды және маңызды болды. Қазіргі әлемде таусылмайтын табиғи ресурстардың, әсіресе көмірсутектер сияқты қажетті заттардың сарқылу тенденциясы байқалады. Өз кезегінде, бұл өзгерістер электр энергиясының жоғары бағасына, сұраныстың жоғарылауына және энергияның жоғары бағасының өсуіне алып келеді, энергетикалық балансты сақтау мәселесі өте маңызды болады. Халықаралық энергетикалық агенттік алдағы екі онжылдықта құлдырауды емес, мұнай бағасының одан әрі өсуін болжайды, бұл қор қуатының төмендеуімен бірге жүреді. Энергиямен жабдықтау проблемалары әсіресе ЕО елдеріне қатысты, өйткені бұл үшін бірқатар себептер бар: энергияны тұтыну бойынша ЕО АҚШ пен Қытайдан кейін үшінші орында. Солтүстік теңіз - энергетикалық ресурстардың маңызды көзі болып табылады, сарапшылардың бағалауы бойынша, оның қазіргі энергетикалық өндірістің ағымдағы қарқынында алдағы сегіз жылға ғана жетеді: бұл ЕО-ның АҚШ-қа қарағанда шетелдік энергия көздеріне деген тәуелділігін әлдеқайда арттырады.

Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін нақты міндеттер кешенін шешудің бірыңғай тәсілін әзірлеуде халықаралық ғылыми-тәжірибелік ынтымақтастықты дамытуға және терендетуге ерекше көңіл бөлінеді. Олар: әртүрлі елдердегі отын-энергетикалық кешеннің жай-күйін бағалау және оның жалпы ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі рөлі; энергетикалық салада технологиялық, құрылымдық және институционалдық қайта құрылымдау жолдарын анықтау; энергетикадағы мемлекеттік және нарықтық реттеудегі оңтайлы арақатынасын негіздеу; әртарапандырылған отынның және энергия теңгерімінің ұтымды параметрлеріне көшу; әрбір жеке ел үшін энергетикалық қауіпсіздіктің нақты жиынтығын, шарттарын, факторларын және қауіптерін анықтау.

Энергетикадағы халықаралық сауданы либерализациялауға қатысты, ол кейбір өзгерістерді алып, 1991 жылғы Энергетикалық хартияда бекітілген. Осылайша, Хартияның мақсаттары үшін энергияны либерализациялауға арналған мынадай ережелер атап өтілді: энергетикалық материалдардың, жабдықтардың, қызметтердің ашық және бәсекеге қабілетті нарығы; энергетикалық ресурстарға қол жетімділік, олардың барлау және коммерциялық негізде дамуы; жергілікті және халықаралық нарыққа қол жеткізу; энергиямен саудаға кедергілерді жою; өнеркәсіптік жаңғырту, энергияны өндіру, қайта құру, тасымалдау, бөлу және пайдалану жөніндегі қызметтер мен объектілерді жаңарту және рационализациялау; халықаралық транзит үшін көлік инфрақұрылымына қол жеткізуді жеңілдету; энергетикалық ресурстарды барлау, игеру және пайдалану кезінде пайдаланылатын технологияларға коммерциялық шарттарға қол жеткізу [7]. Энергетикалық Хартияның заңдық күші жоқ болса да, халықаралық құқықта энергетикалық саланы реттейтін құқықтық құралдарды дамытуда маңызды рөл атқарды.

Қорытындылай келе, көптеген экономикалық жобалар қандай да бір түрде энергетика саласына негізделген. Бұл тақырып жекелеген мемлекеттер мен олардың одақтары арасындағы даулардың негізгі мәселесіне айналуға қабілетті. Қазіргі уақытта дамушы елдер экономикасы дамыған елдерден әлдеқайда жылдам өсуде. Қазіргі уақытта, бүкіл әлемде альтернативті энергия көздерін пайдалануға деген жоғары қызығушылық байқалады. Бұл, бірінші кезекте, қазба ресурстарының шығындарын ұлғайту және қоршаған ортаға зиянды әсерді азайту қажеттілігіне байланысты болып келеді. Қазақстан жаңартылатын энергия көздерін дамытуды және пайдалануды жеделдетуге тиіс. Дегенмен, олардың құны жоғары бағаға байланысты баяу дамиды. Энергетикалық ресурстарға ие болу тек елдің экономикалық жүйесін ғана емес, сондай-ақ елдегі тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ықпал ететін саясатты да анықтайды, сондықтан қазіргі уақытта үздіксіз және тұрақты энергиямен жабдықтау бойынша өзекті мәселелер әлі де болса шешілмеген [7].

Энергетикалық қауіпсіздік халықаралық аренада тұрақтылықтың басты факторы ретінде Қазақстанның басты басымдықтарының бірі болып табылады. Қазақстан жаһандық энергетикалық инфрақұрылымда маңызды ойыншы болып табылады және осы мәселеге үлкен көңіл бөледі. 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанда энергетикалық сектор үшін кең заңнамалық база құрылды. Осы реформалар кезінде қабылданған заңнаманы нарықтық экономика стандарттарын қанағаттандыру, инвесторлар үшін тартымды деп санауға болады. Біздің елімізде энергетикалық ресурстар туралы негізгі заңдар бар, бірақ кейбір қызмет кезендері мен жеке ресурстар қосымша реттеуді талап етеді.

Қазақстан әлемдік энергетикалық ынтымақтастықта біздің еліміздің рөлін қайта айқындауға бағытталған таза және икемді заңнамалық база мен саясатты жасауы қажет, бұл әлемдік шикізат жеткізушісінің энергия ресурстарына, материалдарға, энергетикалық жабдықтарға және әлемдік энергетикалық нарықтарда тәуелсіз саясатты жүзеге асыратын әлемдік саудадағы толыққанды қатысушысына айналдырады. Аталған ынтымақтастық туралы халықаралық келісімдерге негізделетін болсақ, Қазақстан Республикасына халықаралық энергетикалық саласында шикізат ресурстарын жеткізушісінен энергетикалық ресурстарының халықаралық сауда айналымының толыққанды қатысушы бола алатын, негізделген саясатты қолдануы тиіс.

Осылайша, әлемдегі қазіргі саяси және құқықтық шындықты ескере отырып, энергетикалық саладағы әлемдік ынтымақтастықты дамытудағы негізгі үрдіс барлық елдердің мүдделерін ескере отырып, әмбебап көпжақты келісімдерге және энергетикалық ынтымақтастықты реттейтін халықаралық нормалардың тиімділігін анықтайтын уақыт факторына айналуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Белоцкий С. Д. *ИРЕНА и ИТЭР как регуляторы межгосударственных отношений в сфере альтернативной энергетики // Вестник Российского университета дружбы народов: Серия юридические науки. - 2012. - № 4. - 242 – 252 с.*
2. Кувалдин А., Кокорин А. *Атомная энергетика и противодействие изменению климата в контексте Парижского климатического соглашения. Российское Атомное сообщество <http://www.atomic-energy.ru/articles/2017/02/03/72334>*
3. Шилова Н.Л., Ковалев А.А. *Международно-правовые аспекты обеспечения энергетической безопасности // Московский журнал международного права. 2008. - № 3. – 63 б.*
4. Елибаева А. Е. *Шанхайская Организация Сотрудничества и Европейский Союз: региональные комплексы энергетической безопасности, диссертация на соискание ученой степени доктора философии. А., 2014.*
5. Зверев П. Б. *Проблемы современной экономики // Евразийский международный научно-аналитический журнал, N 4 (28), 2008.*
6. Уранхаев Н. Т. *Энергетическая безопасность Республики Казахстан, саясат ғылым кандидатының диссертациясы. А., 2007.*
7. Лифань Ли. *Энергетическая безопасность страны и сотрудничество с Россией, Казахстаном и Японией в сфере энергоресурсов // Центральная Азия и Кавказ. – 2007. - №49. - 132-133 б.*

ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА ГРАЖДАН НА ЗАЩИТУ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ ПУТЕМ КОМПЕНСАЦИИ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Резюме. Данная статья раскрывает проблему обеспечения защиты частной жизни гражданина вследствие развития цифровых технологий. Особое внимание уделено категории «персональные данные» из более общей категории «личная жизнь». В данном случае рассматривается компенсация морального вреда как способ защиты за нарушение личных неимущественных прав граждан.

Түйін. Бұл мақала цифрлық технологиялардың дамуына байланысты азаматтың ішкі өмірін қорғаудың қамтамасыз ету проблемасын ашады. «Жеке өмір» жалпы категорияның ішіндегі «персоналдық мәліметтер» категориясына маңызды көңіл аударылды. Бұл жағдайда азаматтардың жеке мүлкіктік емес құқықтарын бұзуынан қорғау ретінде моральдық шығынның компенсациясы қарастырылады.

Summary. This article covers the issue of ensuring protection of the citizen's private life as a result of digital technologies' development. Particular attention is given to the "personal data" category as a part of a bigger category, the so-called "private life". In this case the compensation for moral injury as means of protection for the violation of non-property rights is being considered.

В современном мире цифровые технологии в развитии стран играют немалую роль. Казахстан, идя в ногу со временем, внедрил государственную программу «Цифровой Казахстан-2020», благодаря которой населению стал упрощен доступ к государственным услугам. Ключевыми направлениями данной программы являются развитие надежной, доступной, защищенной цифровой инфраструктуры и усовершенствование системы электронного и мобильного правительства, оптимизация сферы предоставления государственных услуг[1].

Однако по мере развития системы электронного правительства тестируются и вскрываются ошибки системного и объективного характера, которые должны немедленно устраняться. Система должна быть защищена от несанкционированных взломов, попыток массового хищения персональных данных. Среди ряда этих проблем, с которыми уже столкнулся Казахстан, особо выделяется обеспечение сохранности персональных данных. Согласно п.2 ст.1 Закона Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» персональные данные - сведения, относящиеся к определенному или определяемому на их основании субъекту персональных данных, зафиксированные на электронном, бумажном и (или) ином материальном носителе[2]. В данном случае речь идет о персональных данных, имеющих ограниченный доступ, т.к. такая информация как раз таки и подвергается неправомерному распространению. Это является нарушением личных неимущественных прав человека, которые закреплены в п.3 ст.115 Гражданского Кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК): к личным неимущественным благам и правам относятся жизнь, здоровье, достоинство личности, честь, доброе имя, деловая репутация, неприкосновенность частной жизни, личная и семейная тайна, право на имя, право на авторство, право на неприкосновенность произведения и другие нематериальные блага и права [3].

Часто при нарушении личных неимущественных прав не причиняются физические страдания, а только нравственные, которые можно определить как совокупность отрицательных эмоций. Степень и глубина подобных психических реакций зависят от индивидуальных особенностей психики, уровня развития интеллекта, самооценки потерпевшего, а также от положения объекта в системе ценностей самого потерпевшего. Человеку присуще оценивать все происходящее с эмоциональной точки зрения. Однако в мире сохраняется дефицит в понимании эмоций, соответственно их сложно уловить или воспользоваться ими для собственного блага. Трудно сказать, что именно чувствует человек при нарушении его личных неимущественных прав: унижение, раздражение, гнев, отчаяние, ущербность, дискомфортное состояние или даже стыд?

В рамках этой темы затрагиваются неприкосновенность частной жизни, личная и семейная тайна. Один из способов защиты данных прав и интересов граждан - институт возмещения морального вреда. Понятие «моральный вред» отражено в п.1 ст.951 ГК РК. Законодатели определяют моральный вред как «нарушение, умаление или лишение личных неимущественных благ и прав физических лиц, в том числе нравственные или физические страдания (унижение, раздражение, подавленность, гнев, стыд, отчаяние, физическая боль, ущербность, дискомфортное состояние и т.п.), испытываемые (претерпеваемые, переживаемые) потерпевшим в результате совершенного против него правонарушения»[4]. Аналогичное определение дается в Нормативном

постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года №7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда»[5]. Стоит отметить, что такое определение не раскрывает детально самой сути этого понятия, т.к. при этом не учитываются материальные потери потерпевшего, вследствие которых размер морального вреда для личности потерпевшего может вырасти в несколько раз.

В Казахстане действующий Закон «О персональных данных и их защите» предусматривает различные виды ответственности за рассматриваемые правонарушения (гражданская, административная, и даже уголовная), однако в практике имеются некоторые пробелы. Ввиду широкого применения и использования представителями государственных органов и иных организаций электронных и других информационных систем, которые запрашивают в целях идентификации личные данные граждан – пользователей таких систем, существует необходимость разработки подробной модели по защите прав личности, включающей в себя и определение размера компенсации за причинение морального вреда.

Как показывает практика, при недобросовестном исполнении обязанностей возможны случаи разглашения личных данных граждан сотрудниками государственных учреждений. Одним из ярких примеров является случай гражданки Анны Дмитриевич, чьи справки с информацией личного характера были переданы неизвестному лицу сотрудниками одного из Центров обслуживания населения Алмалинского района (далее – ЦОН) г. Алматы[6]. В данном случае справедливо утверждать, что гражданке Дмитриевич был причинен моральный вред, заключавшийся в нравственных страданиях, пережитых потерпевшей при обнаружении факта передачи ее персональных данных неизвестному лицу. Возникает вопрос, какова была бы компенсация в случае признания судом данного факта правонарушением? В данном инциденте представители ЦОНа принесли извинения гражданке Дмитриевич. На сегодняшний день ввиду отсутствия в законодательстве четкой системы определения размера компенсации за причинение морального вреда, трудно сказать каков был бы исход дела, если бы «потерпевшая» обратилась в суд.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что текущее законодательство имеет ряд недочетов в регулировании института компенсации морального вреда при нарушении прав человека на защиту персональных данных.

Во-первых, законодательное определение понятия «моральный ущерб» путем перечисления лишь некоторых его внешних проявлений не отражает существенных особенностей изучаемой концепции. Раскрытие понятия «моральный вред» посредством «морального и физического страданий» довольно размыто, таким образом существует необходимость определения этих категорий посредством юридических инструментов.

Во-вторых, нет четких критериев для определения размера компенсации за причинение морального вреда. Решением этой проблемы является разработка законодателями конкретных критериев и методов по определению размера причиненного вреда и компенсации за него.

Список использованной литературы:

- [1] <https://zerde.gov.kz/activity/management-programs/digital-kazakhstan/#hcq=HaZVIEq/>;
- [2] Закон Республики Казахстан «О персональных данных и их защите» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.) п.2 ст.1;
- [3] Гражданский Кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2017 г.) п.3 ст.115;
- [4] Гражданский Кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2017 г.) п.1 ст.951;
- [5] Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 27 ноября 2015 года №7 «О применении судами законодательства о возмещении морального вреда» п.3: «Под моральным вредом следует понимать нравственные или физические страдания, испытываемые гражданином в результате противоправного нарушения, умаления или лишения принадлежащих ему личных неимущественных благ и прав.
Под нравственными страданиями (эмоционально-волевыми переживаниями человека) следует понимать испытываемые им чувства унижения, раздражения, подавленности, гнева, стыда, отчаяния, ущербности, состояние дискомфорта и т.д.»;
- [6] https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skandal-tsone-grozit-razglashenie-personalnyih-dannyih-329564/.

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША ІС ЖҮРГІЗУДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДА ҚОРҒАУШЫНЫҢ ІСКЕ ҚАТЫСУЫНА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Түйін. Мақалада әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларының қолдану барысында қорғаушының іске қатысуына қатысты мәселелер қамтылды.

Тірек сөздер: ҚР әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі, құқықтық саясат тұжырымдамасы, әкімшілік қамтамасыз ету шаралары, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қорғаушы және заңды өкілдердің көмегімен қамтамасыз ету, әкімшілік ұстап алу.

Резюме. В статье рассматриваются вопросы, связанные с участием адвоката в применении процессуальных гарантий в случаях административных правонарушений.

Ключевые слова: Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях, Концепция правовой политики, меры административное обеспечение, защита прав и свобод отдельных лиц и граждан, помощь защитникам и юридическими лицами, административное задержание

Summary. The article deals with issues related to the participation of a lawyer in the application of procedural safeguards in cases of administrative offenses.

Keywords: The Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses, the Concept of Legal Policy, administrative measures, the protection of the rights and freedoms of individuals and citizens, the assistance of defenders and legal entities, administrative detention.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мемлекеттің басты міндеті болып табылады [1]. Яғни, кез келген тұлға өзінің құқықтарын заңмен бекітілген барлық құралдарды пайдалана отырып жүзеге асыра алады.

Барлық адамның басты құқықтарының бірі – қорғану құқығы болып табылады. Қорғану құқығы азаматтық, әкімшілік және қылмыстық істер бойынша іс жүргізу барысында жүзеге асырылады.

Қорғану құқығын жетілдіру жолдары Қазақстан Республикасы 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат Тұжырымдамасында [2] да қаралып отыр.

Қазіргі таңда сот тәжірибесінде пайда болып отырған мәселелердің бірі - әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша әкімшілік істі жүргізуге қатысушы тұлғалардың қорғану құқығына қатысты болып отыр.

Қолданыстағы Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне сәйкес, әкімшілік іске қатысушылар өздерінің құқықтарын жеке, қорғаушы және заңды өкілдердің көмегімен жүзеге асыра алады [3].

Мысалы, «Өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адам хаттамамен және істің басқа да материалдарымен танысуға, түсініктемелер беруге, хаттаманың мазмұны мен ресімделуі жөнінде ескертулер жасауға, дәлелдемелер ұсынуға, өтінішхаттар мен қарсылықтарды мәлімдеуге, қорғаушының заң көмегін пайдалануға, істі қарау кезінде ана тілінде немесе өзі білетін тілде сөйлеуге және егер іс жүргізіліп отырған тілді білмесе, аудармашы көрсеткен қызметтерді өтеусіз пайдалануға; іс бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларының қолданылуына, әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамаға және іс бойынша қаулыға шағым жасауға, одан үзінді көшірме алуға және істегі құжаттардың көшірмелерін түсіріп алуға, сондай-ақ өзіне осы Кодекспен берілген өзге де процесік құқықтарды пайдалануға құқылы» (ҚР ӘҚБтК-нің 744 бабы). Ал, «Жәбірленуші істің барлық материалдарымен танысуға, түсініктемелер беруге, дәлелдемелер ұсынуға, өтінішхаттар мен қарсылықтар мәлімдеуге, өкіл ұстауға, әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамаға және әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша қаулыға шағым жасауға, өзіне осы Кодекспен берілген өзге де процесік құқықтарды пайдалануға құқылы» (ҚР ӘҚБтК-нің 745 бабы).

Кәмелетке толмағандар немесе өзінің дене бітімі немесе психикалық жағдайы бойынша өз құқықтарын өз бетінше жүзеге асыру мүмкіндігінен айырылғандар болып табылатын, өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан жеке тұлғаның немесе жәбірленушінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды олардың заңды өкілдері жүзеге асырады. Өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан немесе жәбірленуші болып табылатын заңды тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды оның өкілдері жүзеге асырады.

Өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан адамның құқықтарын қорғау қорғаушының көмегі арқылы да жүзеге асырылады. Қорғаушы дегеніміз әкімшілік жауаптылыққа тартылатын тұлғаның құқықтары мен мүдделерін заңда белгіленген тәртіппен қорғауды жүзеге асыратын және оған заң көмегін көрсететін адам.

Қорғаушылар ретінде адвокаттар қатысады. «Адвокаттық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 5 желтоқсандағы N 195 Заңының 7-бабына сәйкес, «Адвокат - жоғары заң білімі бар, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия алған, міндетті түрде адвокаттар алқасының мүшесі болып табылатын және осы Заңмен регламенттелетін адвокаттық қызмет шеңберінде кәсіптік негізде заң көмегін көрсететін Қазақстан Республикасының азаматы» [4]. Егер заңнамада айқындалатын тәртіппен өзара негізде Қазақстан Республикасының тиісті мемлекетпен жасаған халықаралық шартында көзделсе, шетелдік адвокаттар іске қорғаушылар ретінде қатысуға жіберіледі.

Қорғаушылар ретінде адвокаттармен бірге әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның жұбайы (зайыбы), жақын туыстары немесе заңды өкілдері жіберіледі.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізуге мынадай жағдайларда, егер:

- 1) әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам бұл жөнінде өтінішхат жасаса;
- 2) әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам дене немесе психикалық кемістіктеріне орай өзін қорғау құқығын өз бетінше жүзеге асыра алмайтын болса;
- 3) әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам іс жүргізіліп жатқан тілді білмесе;
- 4) әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адам кәметке толмаған адам болып табылса, қорғаушының қатысуы міндетті.

Осы жағдайларда, қорғаушыны әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамның өзі, оның заңды өкілдері, сондай-ақ оның тапсыруымен басқа да адамдар шақырмаса, судья, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген орган (лауазымды адам) іс жүргізудің тиісті сатысында қорғаушының қатысуын қамтамасыз етуге міндетті, олар бұл туралы қаулы шығарады. Қаулы облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың адвокаттар алқасына немесе оның құрылымдық бөлімшелеріне орындау үшін жіберіледі және оны алған кезден бастап жиырма төрт сағаттан аспайтын мерзімде орындалуға жатады.

Қорғаушы әкімшілік жауаптылыққа тартылатын адамды әкімшілік ұстап алған, әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалған немесе прокурор әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы қаулы шығарған кезден бастап, сондай-ақ әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізудің кез келген сатысында іске қатысуға жіберіледі (ҚР ӘҚБтК-нің 748-бабы).

Қорғаушыны өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлға, оның өкілдері, сондай-ақ өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс бойынша іс жүргізіліп жатқан тұлғаның тапсыруымен немесе келісімімен басқа да адамдар шақырады.

Адвокаттың еңбегіне ақы төлеу адамдармен жасалынған келісім негізінде жүзеге асырылады. Егер өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізіліп отырған адамның адвокаттың еңбек ақысын төлеуге материалдық тұрғыдан мүмкіншілігі болмаса судья, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген орган (лауазымды адам) тұлғаны заң көмегіне ақы төлеуден босатуға міндетті. Бұл жағдайда еңбекке ақы төлеу бюджет қаражаты есебінен жүргізіледі.

Бірақ сот тәжірибесі көрсеткендей қорғаушының әкімшілік істер бойынша қатысуына байланысты туындап отырған мәселелер кездеседі. Әсіресе, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдану барысында жиі орын алады.

Мысалы, адвокаттарды әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерге мемлекеттік тараптан тарту кезінде олар қорғауды тиісті деңгейде атқармайды. Себебі, адвокаттың кез-келгені мемлекеттік бюджеттен өте шамалы төлемақыға бар күшін салып жұмыс істеуге құлшынып тұрмайды және оның еңбегіне бюджеттен бөлінетін қаражаттың көлемі өте аз. Сондықтан, кейбір адвокаттар іске мүдделі емес немесе қызығушылық танытпайды.

Әдетте әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерге кезекші адвокат немесе тағайындалған адвокаттың міндеттерін атқаруға қарсы емес кез келген басқа адвокат жіберіледі. Оларға төленетін қаражат аз және ынталандыру мен бақылау жоқ. Сонымен қатар, уақыт бойынша ақы төлеу жүйесі және төлемақының төмен деңгейі адвокаттары процесті созуға және заң бұзуға итермелейді [5].

Екіншіден, Қазақстан Республикасы аумағында адвокаттар аз немесе кейбір алыс аудандарды жоқ десек болады. Сондықтан, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізуді қамтамасыз ету шараларын қолдану және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарау барысында іске қатысушыларға кәсіби заң қызметін көрсетуге мүмкіншілік болмай отыр.

Егер қорғаушы іске тартылмаса онда Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нің 765-бабына сәйкес, «процестік әрекетті жүргізу тәртібін бұза отырып» алынған мәліметтердің дәлелдемелік күші болмайды. Сонымен қатар, осындай іс әрекеттер арқылы «заңдылық» принципі бұзылып отыр. Себебі, ӘҚБтК-нің 8-бабына сай, «Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қарауға уәкілеттік берілген сот, органдар (лауазымды адамдар) әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу кезінде Қазақстан Республикасы Конституциясының, осы Кодекстің, осы Кодекстің 1-бабында көрсетілген өзге де нормативтік құқықтық актілердің талаптарын дәлме-дәл сақтауға міндетті» болып табылады.

Жоғарыда көрсетілгендей мәселелерден шығу үшін келесідей жағдайларды реттеу керек деп есептейміз:

1. Қазіргі кезде орын алып отырғандай, қаражатты барлық құқық қорғау органдарына бөлмей, бір мемлекеттік ведомствоға – Әділет министрлігіне мемлекеттік бюджет есебінен төленетін құқықтық көмектің қаржыландырылуын басқаруға уәкілеттік берген жөн сияқты көрінеді.

2. Мемлекет есебінен төленетін құқықтық көмек көрсету саласындағы басқару ісін үйлестіру мен бақылауды мемлекеттің, адвокатура мен азаматтық қоғамның өкілдерінен тұратын құрылымдар арқылы жүзеге асыру.

3. Азаматтық қоғам институты ретіндегі адвокатураны нығайтуды жалғастыруды және оның айрықша құзыретіне қылмыстық процесте, сондай-ақ азаматтық және әкімшілік істер бойынша соттарда мемлекеттік бюджет есебінен азаматтарға құқықтық көмек көрсетуді жатқызуды ұсынамыз.

Қолданылған қайнар көздер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы <http://adilet.zan.kz/>*
2. *Қазақстан Республикасы 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат Тұжырымдамасы <http://adilet.zan.kz/>*
3. *Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі <http://adilet.zan.kz/>*
4. *«Адвокаттық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 5 желтоқсандағы N 195 Заңының 7-бабы <http://adilet.zan.kz/>*
5. *Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссия «2017 жылы Қазақстан Республикасындағы адам құқықтарының ахуалы туралы» баяндама. Жалпы редакциясын басқарған Қуаныш Сұлтанов, Тастемір Әбішев. Астана, 2018 ж. - 173 б.*

Файзулла Д.Н

Магистрант 1-курса, специальности «бМ030100-Юриспруденция»,
Университета им.Сулеймана Демиреля, faizulla.dinmukhammed@mail.ru

ОБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ГЕНОЦИДА

Резюме: В статье раскрывается содержание объекта геноцида. Объект исследуется в рамках классификаций по степени общности охраняемых уголовным законом общественных отношений и по первоочередности охраны объектов. Рассматриваются теоретические проблемы, связанные с определением объекта геноцида.

Так, указывается специфика основного непосредственного объекта геноцида, совершенного различными, закрепленными в ст. 168 УК РК способами. В зависимости от способа мотивов совершения геноцида, раскрываются дополнительные объекты данного преступления. Проводится анализ научных позиций по предмету исследования.

Ключевые слова: геноцид, объект преступления, классификация объектов, уголовное право.

Каждое преступление, обладая свойством общественной опасности, причиняет или создает угрозу причинения вреда общественным ценностям. Вводя под охрану уголовного закона определенный объект, законодатель желает защитить его от посягательств, что и лежит в основе криминализации деяния [5]. Геноцид также ставит под удар свой объект. Его содержание, на наш взгляд, до сих пор в теории уголовного права исчерпывающе не определено. В комментариях к законодательству и учебной литературе можно встретить множество различных позиций, которые, к сожалению, приводятся без аргументации. Объект геноцида, как преступления в Казахском уголовном праве выступал в качестве самостоятельного предмета лишь одной научной статьи. Однако многие, в том числе и важнейшие содержательные, проблемы объекта преступления, предусмотренного ст. 168 УК РК, пока не имеют однозначного решения или вообще не рассматривались в отечественной науке уголовного права. В связи с тем, что геноцид является одним из наиболее общественно опасных деяний, запрещенных действующим УК РК, необходимость наиболее полного анализа объекта этого преступления не вызывает сомнений. В данной статье мы попытаемся раскрыть содержание объекта геноцида, а также решить некоторые проблемы с учетом точек зрения, высказанных в научной и учебной литературе.

С этой целью используем в первую очередь принятую в науке уголовного права классификацию объектов по степени общности охраняемых уголовным законом общественных отношений (благ, интересов) на общий, родовой, видовой и непосредственный. Наиболее распространенной позицией в литературе является определение родового объекта геноцида как общественных отношений по обеспечению мира и безопасности человечества [3]. Родовой объект лежит в основе деления УК РК на главы. Глава 4, в котором находится ст. 168, предусматривающая ответственность за геноцид, назван «Преступления против мира и безопасности человечества», что также подтверждает указанную позицию.

Геноцид создает угрозу безопасности человечества. Под последней понимается объективное состояние отсутствия угрозы существования неопределенного круга лиц, всей совокупности людей как единого целого. Стоит отметить, что безопасность человечества не есть безопасность каждого человека в отдельности. Геноцид, причиняя ущерб отдельным социальным группам, посягает на безопасность всей совокупности людей как таковой. Человек – существо биосоциальное. Опыт, накопленный человечеством за весь период его существования, содержится в двух независимых формах: в генетическом коде человека и в человеческой культуре.

Не секрет, что различные национальные, расовые, этнические группы обладают отличиями в генетическом коде. В последнем содержатся признаки, характеризующие человека в биологическом смысле как представителя того или иного этноса, нации, расы. Ряд генов отвечают за сопротивление организма к некоторым заболеваниям, иным возбудителям внешней среды. Уничтожение указанных групп приводит к сокращению разнообразия в генетическом коде человечества. В этом и проявляется влияние геноцида на безопасность человечества как такового.

Понимая под культурой накопленную человечеством за весь период его существования совокупность знаний и умений, направленных на его самосохранение, воспроизводство, самосовершенствование и воплощенную в нормах жизни, в предметах материальной и духовной культуры [1], можно сказать, что культура есть социальная ипостась опыта человечества. При этом культура различных этносов, наций, религиозных групп, являясь частью общечеловеческой

культуры, содержит достижения характерные только или преимущественно для конкретного этноса, нации, религии.

Очевидно, что частичная потеря как культурной, так и генетической составляющей опыта человечества представляет угрозу безопасности всему человеческому роду. Поэтому среди потерпевших в ст. 168 УК РК указаны религиозная группа, не обладающая своей генетической идентификацией, и раса, которая, за счет большого количества своих представителей, не может обладать единой культурой. Поэтому геноцид несет в себе угрозу безопасности человечества в целом, а не каждого отдельно взятого человека.

Как мы видим, геноцид действительно создает угрозу безопасности человечества.

Эта категория является более узкой по объему, нежели категория «мир и безопасность человечества», за счет отсутствия «мира» в ее содержании. С учетом того, что геноцид, как и некоторые другие преступления (ст. 162–173), предусмотренные главой 4 УК РК, не затрагивают мир, есть все основания признать безопасность человечества видовым объектом для этих преступлений, в том числе и для предусмотренного ст. 168 УК РК.

Общественная опасность геноцида состоит в том, что в результате совершения действий, входящих в содержание его объективной стороны, полностью может исчезнуть, прекратить свое существование определенная группа людей, отличающаяся от других групп своей культурой, языком, обычаями, традициями, физиологическими и иными признаками, обуславливающими ее самобытность. Согласно ст. 168 УК РК, таковыми являются национальная, этническая, расовая и религиозная группы, так как именно на их уничтожение непосредственно направлен геноцид. Такие группы при геноциде могут быть уничтожены и частично, но и в этом случае причиненный вред носит трудновосполнимый или вообще невозможный характер. Таким образом, геноцид создает реальную опасность, которая может быть и реализована, для существования отдельных или нескольких социальных групп, указанных в диспозиции ст. 168 УК РК. Поэтому, а также в связи с тем, что безопасность человечества и безопасность национальных, этнических, расовых и религиозных групп соотносятся как часть и целое, что характерно для взаимосвязи, соответственно, видового и непосредственного объектов, именно безопасность указанных групп необходимо признать непосредственным объектом геноцида. Следовательно, норма о геноциде охраняет безопасность национальных, этнических, расовых и религиозных групп, как составляющую безопасности человечества.

Для полного понимания содержания объекта преступления, предусмотренного ст. 168 УК РК, необходимо дать определение каждой группы, против которой может быть направлен геноцид. Также это следует сделать еще и потому, что потерпевшими от геноцида могут быть представители (члены) национальной, расовой, этнической или религиозной группы. Нетрудно заметить, что потерпевшие указаны в статье альтернативно, а значит, геноцид будет иметь место при совершении действий, входящих в объективную сторону геноцида, в отношении любой из указанных групп.

Религиозная группа – добровольное объединение граждан, образованное в целях совместного исповедания и распространения веры [2]. Этнос – межпоколенная группа людей, объединенная длительным совместным проживанием на определенной территории, общими языком, культурой и самосознанием [4]. Раса – одна из групп, на которые условно делят человечество в зависимости от наличия той или иной совокупности исторически сложившихся физиологических признаков (цвета кожи, особенностей волосяного покрова, формы головы, пропорции тела и т. п.), не обладающих неизменностью и чистотой вследствие смешения племен и народов в процессе их экономического и культурного развития [4]. Нация – историческая общность людей, складывающаяся в процессе формирования общности их территории, экономических связей, языка, некоторых особенностей культуры и характера, которые составляют ее признаки [4].

В литературе существует точка зрения, согласно которой основным непосредственным объектом геноцида является безопасность человечества [3]. Однако, как было показано выше, геноцид в первую очередь направлен против безопасности национальных, этнических, расовых и религиозных групп. Согласно ст. 168 УК РК, всетаки безопасность этих групп, а не всего человечества следует признать основным объектом преступления.

Однако в вопросе определения основного непосредственного объекта геноцида по первоочередности охраны объектов все же существует проблема. Практически для всех действий, образующих геноцид, законодатель предусмотрел направленность деяния на уничтожение национальной, расовой, этнической или религиозной группы, что позволяет назвать их безопасность основным объектом геноцида. Вводя уголовную ответственность за эти действия, законодатель ставит под первоочередную охрану безопасность национальных, расовых, этнических

и религиозных групп. При этом направленность одного из таких действий (создания жизненных условий) определена в ст. 168 УК РК как физическое уничтожение членов этих групп. Данная формулировка при буквальной ее интерпретации означает, что целью лица, совершающего геноцид путем создания жизненных условий, является причинение смерти членам групп. Создание угрозы безопасности самой социальной группы, в таком случае, находится за рамками цели субъекта, его интересует жизнь отдельных представителей этих групп. При таком понимании создания жизненных условий как способа совершения геноцида может возникнуть впечатление, что под первоочередную охрану нормы о геноциде законодатель поставил жизнь представителя человеческой группы, как составляющую личности человека.

Проблемным является определение дополнительных объектов геноцида. Зачастую характеристика этого вида объектов геноцида в литературе ограничивается указанием на жизнь и здоровье человека [3]. Данный перечень является не только не полным, но и не учитывает возможность причинения вреда данному объекту различными действиями, образующими геноцид. Из контекста можно заключить, что жизнь и здоровье являются дополнительными обязательными объектами геноцида, однако, это не соответствует действительности. Жизни представителей национальных, расовых, этнических или религиозных групп обязательно причиняется вред при совершении геноцида путем убийства. При создании жизненных условий, рассчитанных на уничтожение этих лиц, имеет место реальная угроза причинения вреда их жизни. Только данные способы совершения геноцида связаны с физическим уничтожением указанных в ст. 168 УК РК групп и только эти способы обязательно имеют жизнь человека своим объектом. Все остальные действия, образующие геноцид: причинение тяжкого вреда здоровью членам группы, насильственное воспрепятствование деторождению и принудительная передача детей – связаны с фактическим уничтожением социальных групп и жизнь человека в обязательном порядке не затрагивают. Следовательно, в целом для геноцида, жизнь человека является факультативным объектом.

Иногда мотив совершения преступления прямо указывает на факультативный объект. Так, преступления с экстремистскими мотивами всегда затрагивают такой объект, как равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от их национальной, расовой или религиозной принадлежности. Анализ диспозиции ст. 168 УК РК позволяет говорить о возможности совершения геноцида с любыми мотивами, в том числе и по мотиву политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды, который, на наш взгляд, является наиболее характерным для геноцида. Следовательно, геноцид, будучи совершенным с таким мотивом, будет затрагивать равенство прав и свобод человека и гражданина независимо от их национальной, расовой или религиозной принадлежности, которое для преступления, предусмотренного ст. 168 УК РК следует признать факультативным объектом посягательства.

Список использованной литературы

- 1 Балашов Л.Е. *Философия: учебник*. М.: Дашков и Ко, 2005. 664 с.
- 2 *Большой юридический словарь* / В.Н. Додонов, В.Д. Ермаков, М.А. Крылова; под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. М.: Инфра-М, 2003. 592 с.
- 3 *Полный курс уголовного права: в 5 т. Т. V: Преступления против государственной власти. Преступления против военной службы. Преступления против мира и безопасности человечества. Международное уголовное право* / Т.Б. Басова [и др.]; под ред. А.И. Коробеева. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2008. 952 с.
- 4 *Социология: энциклопедия* / А.А. Грицанов [и др.]. М.: Кн. дом, 2003. 1312 с.
- 5 *Уголовное право России. Часть общая: учебник* / А.Ф. Мицкевич [и др.]; под ред. А.Н. Тарбагаева. М.: Проспект, 2012. 448 с.

Дәдінова Ә.Ә.

Алматы университетінің 2-курс магистранты, alima_sunny@mail.ru

КИБЕРҚЫЛЫМСПЕН КҮРЕСУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚЫЛЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТЫ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы компьютерлік ақпараттық қылмыстармен күресу саясаты қандай тұрғыдан жүзеге асырылып жатқаны, жалпы бұл мәселенің шынайы қаупі қандай дәрежеде және қоғам мен мемлекет оны қалай қабылдайды, қазіргі заманның қоғамын информатизациялау, компьютеризациялау жаңа қылмыс түрін «киберқылмыстарды» тудырды. Олардың өйтіп аталу себебі қылмыскерлер қылмыс жасайтын кезде есептеу жүйелерін, байланыс және телекоммуникацияның жаңа құралдарын, ақпаратты алудың дыбыссыз электронды түрлерін, компьютерлерді және т.б. пайдаланады.

Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына «Қазақстан – 2030» жолдауында басты мақсат ұлттық қауіпсіздік, соның ішінде оның басты құрамдас бөлігі болып ақпараттық қауіпсіздік табылады.

Резюме. В этой статье степень реализации политики киберпреступников в Республике Казахстан является реальной угрозой всему вопросу, а также тому, как общество и государство его воспринимают, информатизация и компьютеризация современного общества создали новый вид «киберпреступности». Причина этого заключается в том, что исполнители используют новые системы вычислений, связи и телекоммуникаций, а также тихие электронные данные, компьютеры и т. Д. ,

В Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Казахстан - 2030» главная цель - национальная безопасность, а ее основным компонентом является информационная безопасность.

Summary. In this context, the extent to which the policy of cybercriminals in the Republic of Kazakhstan is being implemented is the real threat to the whole issue, and how the society and the state perceive it, the informatization and computerization of the modern society has created a new kind of "cybercrime". The reason for this is that the perpetrators are using the new systems of computing, communications and telecommunications, as well as silent electronic data acquisition, computers, and so forth. use.

In the Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan "Kazakhstan - 2030" the main goal is national security, and its main component is information security.

Осы уақытқа дейін Қазақстан қоғамы есептеу техникасы арқылы жасалатын аса қауіпті қылмыстармен кездеспеген.

Қазіргі заманның қоғамын информатизациялау, компьютеризациялау жаңа қылмыс түрін «киберқылмыстарды» тудырды. Олардың өйтіп аталу себебі қылмыскерлер қылмыс жасайтын кезде есептеу жүйелерін, байланыс және телекоммуникацияның жаңа құралдарын, ақпаратты алудың дыбыссыз электронды түрлерін, компьютерлерді және т.б. пайдаланады.

Қазақстан Республикасының Президентінің Қазақстан халқына «Қазақстан – 2030» жолдауында басты мақсат ұлттық қауіпсіздік, соның ішінде оның басты құрамдас бөлігі болып ақпараттық қауіпсіздік табылады [1].

Қылмыстық саясат – бұл қылмыстылықты қысқартуға, келтірілетін зардап мөлшерін азайтуға бағытталған қылмыстық-құқықтық, қылмыстық іс жүргізушілік, сондай-ақ криминологиялық және басқа да шаралардан тұратын мемлекетпен жасалатын және ары қарай қадағаланатын қылмыстылықпен күресу шараларының мемлекеттік стратегиясы және тактикасы [24].

Мамандардың ойынша, алғаш рет «қылмыстық саясат» түсінігі 1804 жылы белгілі неміс криминалисті Ансельм Фейербахтың еңбегінде көрініс тапты, одан кейін ғылыми айналымда кеңінен қолданыла бастады. 1888 жылы Франц Фон Лист өзінің «Қылмыстық саясаттың мақсаты» атты еңбегінде «қылмыстық саясатқа» кеңірек анықтама беріп көрді. Оның ойынша қылмыстық саясат үш мағынада түсіндіріледі: 1) қылмыстылықпен күресудің мақсаттары, міндеттері және қағидалары анықталған нормативтік актілер арқылы көрініс табатын мемлекеттің қызметі (құзыреті); 2) қылмыстылықпен күресуді жүзеге асыратын мемлекеттік қызметтің ерекше бір тәжірибелік түрі; 3) қылмыстылықпен күресудің стратегиясы мен тактикасы туралы ғылыми теория [25, 110б.].

Алайда қазіргі ғылымда «қылмыстық саясат» терминіне нақты қысқаша анықтама берілмеген. Себебі бұл ұғым өте ауқымды, өте кең әсерлі, жалпы мағыналы және көп тармақты ұғым. Қылмыстық саясат туралы бір ауыз сөзбен айтып, оның түсінігін толық мөлшерде ашып айту мүмкін емес.

Қылмыстық-құқықтық саясат түсінігіне бір мезетте бірнеше негізгі ұғымдар кіреді және олар жекелеп қарастырылады: «саясат», «құқықтық саясат», толықтай алғанда «қылмыстық саясат» және нақтылау алғанда «қылмыстық-құқықтық саясат». Алғашқы екі түсінік саясаттанушылармен және құқық теоретиктерімен жеткілікті деңгейде талданады. «Қылмыстық саясат» және «қылмыстық-құқықтық саясат» ұғымына көптеген белгілі қылмыстық құқық және криминология салаларының ғалымдары тоқталып өткен [26].

И.А. Исмаилов қылмыстық саясатты қылмыстылықпен күресудің белгілі мақсаттағы шаралары бойынша тапсырмаларын, нысандарын және мазмұндарын анықтау және жүзеге асыру ретінде нақты шешімдерді қабылдау және жүзеге асыру, басқару және саяси жетекшілік ету дәрежесінде мемлекет қызметінің бағыты, өзге әлеуметтік жүйелермен қарым-қатынас ету және ресурстық, идеологиялық, құқықтық, ақпараттық базада осы жүйелерді оптималды түрде жүргізуді және жетілдіруді ұйымдастыру және қамтамасыз ету деп сипаттап берді [27, 1246].

Келтірілген нысан қылмыстық саясаттың түсінігіне толығымен жауап береді деп айтуға келмейді, сол себепті Г.М. Миньковскийдің пікірімен келісуге тура келеді: қылмыстылықпен күресумен байланысты мемлекет пен қоғам қызметінің бағыттары қалай аталса да, не ол қылмыстық саясат деп аталсын, не қылмыстылықпен күресу саясаты деп аталсын, сөз бұл жерде экономикалық, идеологиялық және әлеуметтік саясаттың эффектілі қызмет етуін қамтамасыз ететін ішкі саясаттың маңызды құрамдас бөлігі туралы болып отыр [28, 76].

Ең бастысы, бұл жерде қылмыстық саясатқа максималды нақты және толық анықтама беру емес, біріншіден, бұл анықтама шегінде қылмыстық саясат салаларының мемлекет тарапынан функциялары қарастырылуы керек, яғни мемлекеттің идеялары, қағидалары, саясаты, стратегиясы және тактикасы; екіншіден, қылмыстылықпен күресу бағытының ұшына құқықтық мемлекеттің құндылықтарын (тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігі, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, заңдылық, ізгілік және әділеттік) жүзеге асырушы ерекше құрал болып табылатын, қылмыстық саясаттың негізі болып келетін «құқық» тұруы тиіс; үшіншіден, қылмыстық саясаттың түсініктемесін берудекешенді, көпәспекттілі сипаттама қолданылып, және жеткілікті мөлшерде оның концептуалдық, заңшығарушылық және құқыққолданушылық дәрежелері сипатталуы керек.

Қылмыстық құқықтық саясат қылмыстық саясаттың бір бөлігі болып табылады, және келесідей бағыттарда жұмыс істейді:

- қылмыстық-құқықтық реттеудің негізгі қағидалары мен бағыттары анықталады;
- криминализация (іс-әрекетті қылмыстық деп тану) және декриминализация жүреді;
- пенализация (белгілі қылмыстық іс-әрекет жасалғаны үшін нақты жазалау шарасын анықтау) және депенализация (қылмысты жасаумен байланысты мәжбүрлеу шараларды қолдануды жоққа шығаратын шарттарды анықтау) жүреді;
- қылмыстық-құқықтық сипаттағы баламалы (альтернативті) және жазамен қатар қолданылатын басқа да шаралар анықталады;
- қылмыстық құқықтың қолданыстағы нормаларына олардың қазіргі тарихи контекстегі мәнін, мағынасын нақтылау үшін түсініктеме беріледі;
- құқыққорғау органдары қылмыстық құқықтың институттары мен нормаларды тәжірибелік қолдануға сүйенеді.

Қылмыстық саясаттың теориясы мемлекеттің белгілі бір тарихи кезеңінде қылмыстық сипаттағы іс-әрекеттердің даму заңдылықтарын зерттеуге әмсе анықтауға, қылмыстылыққа әсер етудің және заңдылықты қамтамасыз етудің қазіргі заман талаптарына сай моделін ұсынуға бағытталған.

Қылмыстық саясаттың мәселелері салалық ғылымдар теориясында фундаментальды болып табылады, әсіресе қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминология салалары ішінде.

«Саясат» (politike) термині грек тілінен аударғанда «мемлекетпен басқару өнері» дегенді білдіреді. Саясат қоғамдық өмірдің белгілі салаларын басқару бойынша мемлекеттің функцияларын айқындайды. Әлеуметтік саясаттың бір бағыты ретіндегі қылмыстық саясат ол мемлекеттің қылмыстылықпен күресу аясындағы саясаты. Сөз бұл жерде мемлекеттің қызметінің бағыты, яғни қылмыстылықпен және қылмыстармен тығыз байланысты қоғамға кері өзге де жүріс-тұрыс нысандарымен күрес бойынша мемлекеттік органдардың осы ерекше сала бойынша нысандарын, мақсаттары мен міндеттерін, мазмұндары мен құрылымдарын анықтауы туралы жүріп жатыр.

Қылмыстық саясат екі негізгі бөлімнен: жеке бөлімдерден және өзінің мазмұны мен көлемі жағынан тең емес категориялардан тұрады. Оның басты ядросын бүкіл қылмыстық саясаттың нормативтік базасына ие, оның құрылымдық элементі қылмыстық-құқықтық саясат құрайды. Қылмыстық саясат қылмыстылықпен күресудің құқықтық базасын құрайтын салалар кешені, институттар мен нормалар жүйесінің негізі болып табылатын қылмыстық құқықпен тығыз байланысты. Криминология ғылымында саясат құқықтың соңынан өзінің даму үдерісін жүргізбейді, керісінше құқық саяси құрылымдардың соңынан, олардың жүзеге асырылуын қамтамасыз етуде қатысып дамиды. Кейбір жағдайда қылмыстық саясат аяқ астынан жетіледі, бірінші кезекте заң қабылданады да, кейін оның қабылдану себептері түсіндіріледі. Қылмыстық саясат әлеуметтік

саясаттың бір бөлігі болып табылады және қылмыстың құрамына сәйкес түрлі бағыттарды білдіретін бірнеше элементтерден тұрады: адам өмірі мен денсаулығына қарсы қылмыстармен, терроризммен, экономикалық сипаттағы қылмыстармен, рецидивтік қылмыстылықпен, кәмелеттік жасқа толмағандардың қылмыстарымен және т.с.с. күресу.

Қылмыстық саясат қылмыстылықпен күрес жүргізу және күресті ұйымдастыру бойынша күнделікті ағымдағы қызметте ғана кезедесе бермейді, сонымен бірге қылмыстық-құқықтық саладағы заңнамалық анықталған мемлекеттік билікпен жүргізілетін шектеулерде, қоғамның тұтыну бағыттарына қатысты адекватты приоритеттерде, қылмыстық-құқықтық реттеуді жүзеге асырудың маңызды тапсырмаларында, жолдарында және амалдарында да орын табады. Қылмыстық саясаттың мазмұны болып біршама көлемде қылмыстылықтың себептеріне әсер ететін және сол арқылы оның көзін жоюға үлесін қосатын әлеуметтік экономикалық және идеологиялық шаралар кешенін жүзеге асыру табылады [29, 6-7 б.].

Қылмыстық саясат туралы, жоғарыда айтылғандай, көптеген ғылыми трактаттар жазылып кеткен, алайда, өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарында осы мәселеге қатысты құқықтанушы ғалымдар негізгі акцентті теориялық жағына көп аударып кетті [30]. Тек санаулы ғылым өкілдерінің ғана қылмыстық саясаттың мемлекет пен қоғам өмірінің қазіргі тәжірибесіндегі көрінісін сипаттауға батылы барады. Осындай ғалымдардың ішінен Ресейлік С.С. Босхоловты және Э.Ф. Побегайлоны атап өтуге болады.

Сөйтіп, қылмыстық саясатқа арналған С.С. Босхоловтың жұмысында Ресейдің қазіргі саяси жағдайы жалпы әлемдік кризистік жүйеге кірумен байланысты. Бұл кризиске Ресейдің конституциялық-құқықтық жүйесі де шалдықты. Кризистің мәні қажетті уақытта өз алдына қойылған мақсаттарын жеткілікті дәрежеде орындай алмайтын биліктің конституциялық-құқықтық институттарының дезинтеграциясында. Қандайда бар демократиялық даму жолынан авторитарлыққа ауысу қаупі шынайы болып барады [31, 16 б.].

Ал профессор Э.Ф. Побегайло Ресейдің қылмыстық-құқықтық саясатының кризистік жағдайын ғана көрсете қоймай, жеткілікті дәрежеде оған дәлелдер келтіреді [32]. Қылмыстық саясаттың мазмұны енді тек санаулы адамдар тобымен айқындалады. Алғашындай ғалымдар мен қоғам қайраткерлері және жалпы социум арасындағы талқылауға салынбай, кейде тіпті саяси сипаттағы қандай да халықаралық ықпал мен әсердің лезде нәтижесімен анықталып отырады. Зерттеушілер көрсеткендей, «қайта құрылу» (перестройка) кезеңі деп шартты түрде аталатын уақытқа дейінгі Кеңестік қылмыстық саясаттың бағыттарын коммунистік партия және оның басқарушы органдары мен тұлғалары анықтайтын. Осыдан мынадай қорытындыға келуге болады: қылмыстық саясат алқалы органмен жасалатын және басқа барлық мемлекеттік органдармен, қоғамдық ұйымдармен және ғылыммен мүлтіксіз жүзеге асырылатын [33].

Профессор С.В. Бородин, И.М. Гальперин, В.И. Курляндский, А.С. Сенцов, Н.А. Стручков қылмыстық саясаттың мазмұнына қылмыстық құқықтың, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық атқару құқығының нормаларымен регламенттелген қылмыстылықпен күресудің арнайы шараларын жатқызады.

Кеңес дәуірі кезеңі мен ТМД кезеңіндегі қылмыстық құқық теориясындағы қылмыстық саясаттың қалай анықталғанын көру үшін атақты зерттеуші-ғалымдардың осы мәселеге қатысты жазылған еңбектерінен пікірлерін келтіруге болады. Сөйтіп, Н.И. Загородников пен Н.А. Стручковтың жұмыстарында былай делінген: «Қылмыстық саясат кеңестік саясаттың қылмыстылықпен күресудегі мәжбүрлеу шаралары шеңберін жасау және жүзеге асыру, мүмкін болатын мемлекеттік мәжбүрлеу шаралары шеңберін анықтау, материалдық, іс жүргізулік және қылмыстық атқару құқықтарының құқықтық нормаларын жасау және қолдану бастапқы шарттары қалыптасатын бағытын білдіреді» [34, 46.].

Осы тектес анықтаманы Л.Д. Гаухман мен Ю.И. Ляпунов берген еді: «Кеңестік қылмыстық саясат – бұл әлеуметтік қоғамдық қатынастарды белгілі тарихи кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық формацияның мәніне сәйкес қоғамның объективті даму заңдылықтарының ілімдеріне негізделген қылмыстық қолсұғушылықтардан (қылмыстылықпен күрес жүргізу) қорғау бағыттары мен перспективалары» [35, 46.].

Н.А. Беляевтың пірінше, қылмыстық саясат қылмыстық қолсұғушылық жасаған тұлғаларға қатысты жазаларды қолдану немесе әкімшілік не қоғамдық әсер ету шараларын ауыстыру жолымен жүзеге асырылады [36, 156.].

Кейбір ғалымдар қылмыстық саясат саласын оған тек соңғы нәтиже кезінде толығымен қылмыстылықпен күресуге жәрдемдесетін әлеуметтік шараларды кіргізу арқылы кеңейтуге қарсы болды. Олар өз бетінше қажетті негіздемеге ие болмады [37, 100-101 б.]. Осы сияқты қылмыстық

саясаты әлеуметтік саясатқа тікелей жататынын жоққа шығаратын пікірді П.Н. Панченко да айтып өткен [38, 90 б.].

90-жылдарға келетін болсақ, оған қылмыстық саясат туралы С.С. Босхоловтың көзқарасын айтуға болады. Ол бойынша қылмыстық саясат дегеніміз: біріншіден, тиісті директивті актілерде (заңдар, Президент жарлықтары, Үкімет қаулылары) орын тапқан қылмыстылықпен күрестің мемлекеттік саясаты (доктринасы); екіншіден, сәйкесінше саяси, әлеуметтік және құқықтық білімдердің ғылыми теориясы мен синтезі; үшіншіден, қылмыстылыққа және басқа да құқықбұзушылықтарға белсенді қарсы бағытталған әлеуметтік қызметтің ерекше түрі [39, 32 б].

В.П. Ревиннің анықтағаны бойынша, қылмыстық саясат дегеніміз қоғамды қылмыстылықтан қорғау бойынша, оптималды стратегияны ұйымдастыру және жүзеге асыру бойынша, қылмыстылықтың дәрежесін шектету және орнықтыру мақсатында қамтамасыз ету жұмысы бойынша мемлекеттің нақтыландырылған белсенді қызметі [40, 76.].

Қылмыстық саясатты жүзеге асыру деп оның субъектілерінің әлеуметтік жүріс-тұрысын түсіну керек: мемлекет азаматтық қоғам институттарымен бірге қылмыстық саясат қағидаларын саяси және саяси-құқықтық алғышарттарды, қылмыскерлерді қайта әлеуметтендіру, қоғамға адаптациялау бағдарламаларын құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету үшін, қылмыстылықтың алдын-алу және онымен күресу жұмыстарын жүзеге асырады.

Қылмыстық-құқықтық саясаттың мазмұны тек заңшығарушымен ғана шектеліп қоймайды, сонымен бірге оған құқыққолдану қызмет тармақтары да кіреді. Оның мазмұнындағы басты бағыттары қылмыстық-құқықтық құралдар арқылы жағымсыз құбылыстармен күресу, қоғамға қауіпті іс-әрекеттердің қылмыстық жазаланушылығын анықтау, қылмыстылықтың шеңберін шектеу, жазаланушылықтың сипатын анықтау, қылмыстық жауаптылық шаралары мен олардан босату шарттарын белгілеу болып табылады. Теорияда қылмыстық-құқықтық саясатты ұйымдастыру мен жүзеге асырудың орталық бағыты ретінде әділдікпен жобаланатын және қолданыстағы қылмыстық-құқықтық нормалардың криминалдық және әлеуметтік шартталғандығын анықтау және негіздеу үдерісі саналады.

А.Л. Дзигарьдің пікірінше, жаңа заңнамаларды жасауға тартылған тұлғалар Карл Маркстің: «қоғам заңға негізделмеуі керек... Керісінше, заң қоғамға негізделуі керек, ол жеке индивидуумның еркіне қарсы қоғамның мүдделері мен тұтынуларының жалпы материалдық қажеттілігінен шығатын көрініс болуы керек», - деген ілімін білмейді не есепке алмайды [41, 126-127 б.].

Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі қылмыстық құқықтық саясаты мемлекетіміздің 2010 жылдан 2020 жылдар аралығын қамтитын құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес келесідей бағыттарды көздейді. Біріншіден, қоғамға аса қауіп туындатпайтын қылмыстарды декриминализациялауды жүзеге асыру көзделуде. Екіншіден, бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды қолдану аясы кеңейеді. Үшіншіден, жекелеген қылмыстар бойынша бас бостандығынан айырудың жоғары мерзімдерін жеңілдету қарастырылуда. Төртіншіден, маңызы шамалы кейбір қылмыстар үшін бас бостандығынан айыру түріндегі жазалар тағайындалмайтын болады. Бесіншіден, мемлекетке қылмыспен келтірілген зиянды толық өтеген жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босатудың жаңа негіздері қарастырылады. Алтыншыдан, қылмыстардың қайталануы барысында жаза тағайындаудың тәртібін реттейтін нормаларды Қылмыстық кодекстен алып тастау мәселесі қарастырылуда. Жетіншіден, кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы және жазасын жеңілдету көзделуде.

Әлем ХХІ ғасырда түбегейлі өзгерістерге түсуде. Өзінің маңызы жөнінен аталған ғасыр ұлы географиялық ашулар мен колониялды жүйенің ыдырауы және ұлттық мемлекеттердің құрылу дәуірімен салыстыруға болады. Ол жаһандану дәуірі. Жаһандану – қазіргі кездегі экономика, саясаттану, құқық, халықаралық қатынастар және басқа да пәндер бойынша неғұрлым көп талқыланатын проблемалардың бірі болып қалуда [42, 176.].

Аталған мәселеге қатысты түрлі көзқарастар кездеседі. Зерттеуші ғалымдардың бірі жаһанданудың экономикалық аспектілеріне тоқталса, келесі көзқарастағылар бірыңғай ақпараттық кеңістікті қалыптастыруды көздейді, үшінші көзқарасты ұстанушылар стандартты компьютерлік бағдарламаларды пайдалануға негізделген бірыңғай стандарттардың дамуына арнаған. Француз зерттеушісі Б.Бади жаһанданудың үш өлшемінің болатындығын атап кетеді:

- 1) Жаһандану тұрақты келе жатқан тарихи үдеріс;
- 2) Жаһандану әлемді әмбебаптандыру;
- 3) Жаһандану ұлттық шекараларды жою [43, 8-9 б.].

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың бір түрі болып компьютеризация табылады. Б.Х. Толеубекованың айтуынша, әлемдік компьютеризацияның бастамасы болып

систематизацияны, жиналған білімдерді тәртіпке келтіруді, мәліметтер банкін (базасын) жасауды, адам өмірінің сан алуан түрлі салаларынан кеңейіп жиналып жатқан мәліметтерді сақтауды қажет еткен ХХ ғасырдың ортасындағы ақпараттық жарылыс табылды. Осы жұмыстың ауқымды бөлігін өзіне алар техникаға деген объективті қажеттілік пайда болды. Яки сол техника компьютерлер түрінде, не бастапқыда аталғандай электронды-есептеу машиналары түрінде (ЭЕМ) жасалды [44, 106.].

Қазіргі кезде әйгілі Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар сөз байланысын немесе жай ғана АКТ-ны кез келген жерде кездестіруге болады. Осы АКТ-ның бір жағы болып келетін виртуалды желілік қауымдастықтар қазір тек әлеуметтанушылар мен философтарды ғана емес көптеген едердің арнайықызметшілерін де мазалап отыр.

Сөзсіз АКТ-ның жалпы алғанда жақсы пайдалы жақтары да көп. Келіссеніз, үйден шықпай креслода отырып керек анықтаманызды не басқа да құжаттарыңызды «электронды үкіметке» (e-gov) кіріп алып жатсаңыз жақсы емес пе, осы органдарға немесе мекемелерге барып, кезекте тұрғанша, немесе үйіңізде шай не кофе ішіп отырып ұшаққа билет алсаңыз қаншама уақыттыңызды үнемдейсіз [45, 106.].

Психологтар көп адамдардың (әсіресе жасөспірімдер арасында) тез қарқынмен өсіп жатқан ғаламтордың алаяқтық айдаларына тәуелді болып жатқанын айтады: жер шары тұрғындарының үлкен бөлігі виртуалды кеңістікте, тек ұйықтауға ғана үзіліс жасап (кейбіреулердің пікірінше, мұндай адамдар мүлдем ұйықтамайды) өмір сүре бастады [46, 106.].

Ғалымдар мен саясаткерлердің осындай көзқарастарынан кейін компьютерлік қылмыстар мәселелері ұлттық қылмыстық саясаттың басты приоритетті көкейтесті шеңбері болғаны сөзсіз. Төменде біз Қазақстан Республикасының компьютерлік қылмыстар мен Ғаламторда болып жатқан мәселелерге қатысты қылмыстық-құқықтық саясат ұстанымдары, бағыттары мен бағдарламалары, алға қойған мақсаттары мен міндеттері, осы уақытқа дейін істелген жұмыстары, мәселелерді реттеу мақсатында қабылданған ұлттық заңнамалар мен халықаралық шарттар кешені бойынша категориялы функционалды көрсеткіштерін жан-жақты қарастыруға бел буамыз.

ХХ жүзжылдықтың 90-жылдарының басы Қазақстанда да, кеңес кезеңінен кейінгі кеңістікте де адамзат өмірінің салаларын жаппай компьютеризациялаумен сипатталды. Алғашында компьютерлер банк қызметі салаларында қолданыла бастады, кейін толық қадаммен оқу мекемелерін компьютеризациялау жүзеге асырыла бастады, сонымен бірге мемлекеттік органдардың, әсіресе ауқымды құжаттармен және іс-қағаздармен, кеңсе мен мұрағаттармен жұмыс жасайтын құқыққорғау органдарында компьютеризация жүргізіліп, компьютерлерінде мәліметтер базасы қалыптастырылды. Алайда жаңа ақпараттық технологиялар, бастапқыда айтылғандай, мемлекет пен қоғам ішінде дамуға, жетілдірілуге итермелеп қоймай, жаңа жағымсыз үдерістерді тудырды. Ақпараттық технологияларды қоғам өмірінің түрлі салаларына енгізу салдарымен қатар компьютерлік қылмыстылықпен күресу мәселелері қиындап барады.

Компьютеризацияның жоғары дәрежесі басым батыстық елдерде бұл мәселе алғашқылардың бірі болып отыр. Отандық және шетелдік басылымдар мен бұқаралық ақпарат құралдары соңғы жылдары ақпараттық салада қылмыстылықты сипаттайтын жаңа көріністердің түрлі ұғымдары мен құбылыстарын көтерумен жанталасуда. Бұл әлеуметтік құқықтық феноменнің анық қырларының болуына қарамастан теорияда осы қылмыстарды орнықты сипаттайтын ортақ бір құқықтық дефиниция әлқүнге дейін жоқ. Әдебиеттерде осыған байланысты түрлі ұғымдар мен көріністерді кездестіруге болады. Мысалы, жоғары технологиялар саласындағы қылмыстар, коммуникациялық қылмыстар, компьютерлік қылмыстар, киберқылмыстар, компьютерлік ақпарат саласындағы қылмыстар, ақпараттық қылмыстар, жоғары ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстар, интернеттік қылмыстар, глобалды компьютерлік желілер саласындағы қылмыстар және т.б. Ал шетелдік әріптестер мынадай сөз тіркестерін қолданады: high-tech crime, cyber crime, network crime, computer crime және басқалары, сәйкесінше олардың тікелей аудармасы мынадай болады: «жоғары технология қылмысы», «киберқылмыс», «желі жұмысындағы қылмыс» және «компьютерлік қылмыс».

Біз білетіндей, мемлекет өз тарапынан компьютерлік қылмыстарға қатысты жүйелі құқықтық және криминологиялық шаралар шеңберін айқындап қылмыстың жеке түрінің, тобының қылмыстық маңызды белгілерін сипаттау жүйесін, қылмыс туралы, оның субъектісінің сипатын беретін, қылмысты жасаудың механизмін, әдістерін, мақсатын және онымен күресудің кешенді әдістерін көрсететін, қылмысты ашу мен алдын алуға алдына мақсат қоятын тапсырмалар мен сипаттамалар жүйесін ұйымдастырады.

Компьютерлік ақпараттар саласындағы қылмыстар, басында ескерткеніміздей, салыстырмалы жас қылмыстар қатарына кіреді. Отанымызда мұндай қылмыстарды тергеу тәжірибесі төмен, себебі еліміз жас болғаннан кейін, ғылыми-техникалық құралдардың тез дамуынан және компьютерлік сауаттылықтың төменділігі сияқты себептерден бұл саладағы қылмыстылықпен күресу ісі жоғары сатыға өте алмай жатыр.

Аталған саладағы қылмыстық әрекеттердің қоғамдық қауіптілігі ашық түрде арта түсуде, және заңшығару қызметіміздің компьютерлік қылмыстылыққа қатысты негізінен шет елдердің криминализациялық тәжірибесін формализациялау біздің көз алдымызда жүріп жатыр.

2006 жылдың 10 қазанында шығып, күшіне енген ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік концепциясы туралы» Жарлығында бұрын-соңды ешбір әдебиетте, еңбекте, қолданыстағы Қылмыстық Кодексте берілмеген осы саладағы ұғымдар мен әдіс-әрекеттер және қылмыстық әрекеттер түрлерінің тізімі берілген. Соның ішінде, біздің ойымызша, Қылмыстық Кодекстегі қылмыс құрамдарына қосып бірқатар қылмыстық әрекеттерді атап өткен дұрыс [47].

Олар:

- ақпараттық алмасуды уақытылы жасамау және ақпараттық мекен-жайға қатысты қателік жасау, ақпаратты заңсыз жинау және пайдалану;
- ақпаратқа және ақпараттық ресурстарға заңсыз кіру, заңға қайшы ақпараттық салада мәліметтерді жою, модификациялау (түрлендіру) және көшіру;
- ақпаратты заңсыз манипуляциялау немесе әсер ету (дезинформация, ақпаратты өзгерту не жасыру);
- ақпараттық жүйелерде мәліметтерді заңсыз көшіру;
- бұқаралық ақпарат құралдарын адамдардың, қоғамның және мемлекеттің мүдделеріне қарсы тұрғыдан пайдалану;
- кітапханалардан, мұрағаттардан және мәліметтер базасынан ақпаратты талан-таражға салу;
- ақпаратты өңдеудің технологиясын бұзу;
- вирустарды кіргізу;
- бағдарламалық және аппараттық қосалқы құрылғы орнату;
- ақпаратты және байланысты өңдеу құралдарын жою және бұзу;
- машиналық немесе басқа ақпаратты тасымалдауыштарды жою, бұзу және ұрлау;
- бағдарламалық не аппараттық кілттерді және ақпаратты криптографиялық қорғау құралдарын талан-таражға салу;
- мәліметтерді беру желілерінде және байланыс линияларында жалған ақпаратты жіберу, дешифрлеу және бұрып алу;
- тұтынушыларға жалған, толық емес және бұзылған ақпаратты қасақана түрде немесе олықылықпен ұсыну;
- және т.б. заңға қайшы іс-әрекеттер.

Бұл концепция жөнінде толығырақ төменде тоқталып кетеміз.

Криминологиялық тұрғыдан ЭЕМ-да сақталған бағдарлама, басқа да кез келген ақпарат мөлшері сияқты жоғарыда айтылған әрекеттердің (жою, модификациялау, көшіру, бұзу, дешифрлеу, блок қою және т.б.) кезіне шалдығуы мүмкін. ЭЕМ-ге арналған бағдарламалар да құжаттандырылған ақпараттарға жататын белгілер жиынтығына ие және сол ақпараттарды қорғайтын заң нормаларымен қорғалады.

Сөйтіп, кейбір авторлардың пікірі бойынша, компьютерлік ақпарат – ол машиналық тасымалдауышта бекітілген және ЭЕМ-мен қабылдауға болатын телекоммуникациялық арналар арқылы жіберілетін ақпарат. Яғни компьютерлік ақпарат белгілі бір жерлерде сақталады және қажетті жағдайда белгілі арақашықтықта қозғалады, ол дегеніміз осы екі іс-әрекет кезінде ақпарат қандай да бір әсерге, яки заңсыз қолсұғушылыққа шалдығуы мүмкін. Сол себепті бірінші кезекте компьютерлік ақпарат салаларындағы басты объект, басты қорғанысты қажет ететін пән және негізгі элемент рөлін компьютерлік ақпарат атқарады. Жалпы жоғары технологиялар салаларындағы кез келген мәселе, олардың жұмысы болсын, олардың мазмұны болсын барлығы тек екілік сандардан тұратын 0 және 1 ақпараттардан тұрады, осы ақпараттарды түрлі комбинацияда алмастыру арқылы белгілі ақпараттық операциялар немесе іс-әрекеттер жүзеге асырылады. Ол дегеніміз компьютерлік қылмыстардың тамырлы пәні немесе заты осы екілік сандардан тұратын ақпараттар. Мысалы, банктік шоттан ақша қаражат соммасын ұрлау үшін қылмыскер алдымен ақпараттарды ұрлайды және оларды қажетті операциялар жасау үшін толықтырады, өзгертеді,

алмастырады, көшіреді және жасырады, содан кейін ақша электронды түрде операциялық өзгеріске түседі (шоттан шотқа ауысады, электронды төлем арқылы қолданылады немесе қолданбалы ақшаға ауысады). Отандық және шетелдік ғалымдар мемлекетпен қатарласа, ең бастысы, осы компьютерлік ақпараттарды мейлінше қорғау жөнінде шаралар жиынтығын ойластыруы керек дейді.

Осы салалардағы қылмыстылықпен күресу барлық елдерді ойландырып отыр, әсіресе өзектілікті осы мәселе бұрынғы ТМД елдері арасында алып отыр. Қазақстан Республикасында соңғы жылдарда компьютерлік қылмыстар байқалмады, оның себебі компьютерлік қылмыстарды анықтау құқыққорғау органдарына қиынға түсіп отыр. Компьютерлік қылмыстар із қалдырмайды десек ол жалған мәлімет болады, жалпы кез келген қылмыс із қалдыруы тиіс, бұл жерде проблема құқыққорғау органдарының осындай сипаттағы қылмыстарды анықтау тәжірибесінің жетілмегендігі болып отыр.

Ал енді «Ақпараттық қауіпсіздік туралы Концепцияға қайта оралсақ.

2006 жылдың 10 қазанында шығып, күшіне енген ҚР Президентінің «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік Концепциясы туралы» Жарлығы осы саладағы көптеген ұғымдарға түсінік беріп, бірталай проблемаларды шешіп отыр. Онда қолданыстағы Қылмыстық Кодексте берілмеген осы саладағы ұғымдар мен әдіс-әрекеттер және мүмкін болар қылмыстық әрекеттер түрлерінің тізімі берілген.

ҚР-ның ақпараттық қауіпсіздік Концепциясы Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылдың 30 тамызында Референдумда қабылданған) негізінде және Қазақстан Республикасының 1998 жылдың 26 маусымында қабылданған «ҚР Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңы, 1999 жылдың 15 наурызындағы «Мемлекеттік құпиялар туралы», 1999 жылдың 13 шілдесіндегі «Терроризммен күресу туралы», 2003 жылдың 7 қаңтарындағы «Электронды құжат және электронды сандық жазба туралы», 2007 жылдың 11 қаңтарындағы «Информатизация туралы» және 2005 жылдың 18 ақпанындағы «Экстремизмге қарсы әрекет туралы» Заңдары негізінде, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Президентінің 2006 жылдың 18 тамызында №163 Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының 2006 – 2009 жылдарға арналған ақпараттық аумақтағы бәсекелік қабілеттілікті дамыту концепциясы негізінде құрастырылған.

Тағы да, осы Концепцияны ұйымдастыру кезінде бұрынғы ТМД қатысушы мемлекеттерінің 1999 жылғы 4 маусымдағы әскери саладағы ақпараттық қауіпсіздік Концепцияларының ережелері және осы саладағы халықаралық тәжірибесі ескерілген.

Бұл Концепция Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты ұйымдастыруда және жүзеге асыруда негіз болып табылады. Оның ережелері болашақта Қазақстанның ақпараттық кеңістіктегі мемлекеттік саясатын жүзеге асыруда ескеріледі. Мемлекеттік саясат жеке және заңды тұлғалардың заңға қайшы емес тәсілдермен ақпаратты ерікті түрде жасау, іздеу, алу және тарату құқықтарын қамтамасыз етуге негізделген.

Мемлекет ақпараттық ресурстарды меншік объектісі ретінде таниды және оларды шаруашылық айналымға жібереді, егер ақпараттық ресурстардың иелерінің, пайдаланушыларының және басқарушыларының заңды мүдделері дұрыс ескеріліп отырса. Мемлекеттік саясат ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында мемлекеттік органдар мен ұйымдардың монополизміне жол бермейді.

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік жағдайы. Қазіргі кезде Қазақстанның саяси және экономикалық өзгерістеріне байланысты болып жатқан процестер оның ақпараттық қауіпсіздік жағдайына тікелей әсерін тигізеді. Соған қоса, ақпараттық қауіпсіздіктің жағдайын бағалау кезінде туындайтын жаңа факторларын ескерген қажет. Ол факторларды саяси, экономикалық және ұйымдастырушылық-техникалық деп бөлуге болады.

Ақпараттық қауіпсіздіктің қазіргі кездегі жағдайын зерттеу оның Қазақстандағы дәрежесі адамның, қоғамның және мемлекеттің қажеттіліктеріне, сұраныстарына сай келмейді. Мемлекеттік органдарды толық, жетімді, уақытылы және түсінікті ақпаратпен қамтамасыз ету үшін, соның ішінде мемлекеттік ақпараттық ресурстарды қорғау, талаптарға сай техникалық құралдардың сәйкестігін нақтылау жүйесін және отандық қорғау тәсілдерін жетілдіру үшін негізделген шешімдер қабылдау қажет. Ақпараттық қауіпсіздікті ұйымдастыруға кері әсерін осы саладағы кәсіби мамандардың аз болуы тигізеді. Ақпараттық қарудан қорғану, техникалық барлауға қарсылық көрсету және осы саладағы нормативтік құқықтық базаны жетілдіру және басқа да көптеген мәселелерді ары қарай ұйымдастыру қажеттілігі туындап отыр.

Интернеттің ақпараттық кеңістікте өсуі және тарауы салдарынан адам мен қоғамның құқықтарын қатігездік пен қанаушылықты білдіретін ақпараттан, жастарды, жаңа ұрпақты теріс

тәрбиелейтін жалған және бұрыс ақпараттардан қорғау қажеттігі туындайды. Сонымен қатар, бұл қауіптердің сыртқы қайнар көздері Қазақстан Республикасының заңнамасының юрисдикциясы шеңберіне кірмей де қалуы мүмкін, сол себепті осы әрекеттерге құқықтық шаралар жүйесін қолдану қиын болып отыр.

Осы айтылып отырған саладағы өзекті мәселелердің бірі отандық ақпараттық технологиялардың болмауы, адамдар бұл технологиялардың ақпараттық қауіпсіздік талаптарына сай келетінін білмей, тәуекелге барып импорттық тауарды алады. Біз шетелдік өндірушілер ұсынып отырған техниканы алуымызға тура келеді, мүмкін олар техника арқылы барлық бақылау әрекеттерін, мүмкін тіпті операцияларын жүргізіп отырғанын білмейміз. Осының бәрі ақпараттық қауіпсіздікке, мәліметтер базасына және банкіне қауіп төндіреді және шетелдік өндірушілер алдында телекоммуникация, ақпарат және басқа көптеген маңызды салалар жағынан тәуелділікке алып келеді.

Ақпараттық саладағы құқықтық қатынастар субъектісі болып меншік нысанына қарамай заңды және жеке тұлғалар табылады. Ал меншік иегері болып мемлекет (мемлекеттік органдар мен ұйымдар және лауазымды тұлғалар түрінде), жеке тұлға және заңды тұлға табылады.

Ақпаратты жасау және пайдалану тұрғысынан ақпараттық қатынастардың субъектілері автор, меншік иесі, пайдаланушы және билік етуші ретінде танылуы мүмкін. Ақпарат және ақпараттық ресурстар заттай және интеллектуалдық меншік ретінде танылуы мүмкін. Сондықтан ақпаратты өңдеу кезінде ақпараттық жүйелерде тек конфиденциалдықты ғана қамтамасыз ету емес, сонымен қоса оның тұтастылығын және қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет. Электронды құжаттар үшін олардың әрқайсысының шынайылығы электронды әріптік жазбамен дәлелденуі тиіс. Ал мемлекеттік құпиядан тұратын ақпараттарға қатысты қатынастардың барлық субъектілері үшін ерекше анықталған құпиялық режим әрекет етеді. Бұл ақпараттардың меншік иесі болып мемлекет танылады. Бұл субъектілерге қатысты ақпараттарды мемлекеттік ақпараттық қорғау жүйесі қадағалайды.

Қазіргі кездегі қоғамның сәтті қызметі ондағы ақпараттық үрдістердің қалыпты, ұйымдасқан түрде жүру дәрежесіне байланысты. Сол себепті Қазақстан Республикасы үшін осы үрдістердің мемлекет шегіндегі ақпараттық кеңістікте бірігуі зор маңыздылыққа ие.

Қазақстан Республикасын ақпараттық кеңістікте біріктіру «электрондық Үкіметтің» рөлін жоғарылатады. «Электрондық үкімет» («e-government» немесе жай «e-gov») Қазақстан Республикасы үшін алғашында 2005-2007 жылдарға арналған Мемлекеттік ұйымдастыру бағдарламасымен жүзеге асырылып және ҚР Президентінің 2004 жылғы 10 қарашадағы №1471 Жарлығымен бекітілген. «Электронды үкімет» биліктің барлық тармақтары үшін олардың қызметтерін ақпараттық көмекпен қамтамасыз ету арқылы қызметтің эффектілігін көтеруге, олардың арасындағы ақпараттық қарым-қатынастардың динамикасын қамтамасыз етуге және экономика саласындағы субъектілер мен халықпен қарым-қатынасын жасауға мүмкіндік береді. ЭҮ-тің құзыреті мен функциялары ҚР-ның «Электронды құжат және электронды сандық жазба туралы», «Информатизация туралы» Заңдарында анықталған.

Қазақстан Республикасының 2005-2007 жылдарға арнаған «электрондық Үкіметті» мемлекеттік ұйымдастыру бағдарламасы шегінде «жеке тұлғалар», «заңды тұлғалар», «қозғалмайтын мүлік регистрі», «мекен-жай регистрі» мемлекеттік мәліметтер базасы құрылды. Олардың қауіпсіздігі ақпараттық қатынастардың субъектілері арасындағы қауіпсіз ақпараттық қарым-қатынастардың нәтижесінде қамтамасыз етіледі.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің мақсаты және тапсырмасы. Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі мақсаттарына жатады:

- ұлттық ақпараттық қорғау жүйесін жасау және күшейту, сонын ішінде мемлекеттік ақпараттық ресурстарда әсіресе;
- ақпараттық салада мемлекеттік ақпараттық ресурстарды, сондай-ақ адам және қоғамның құқықтары мен мүдделерін қорғау;
- Қазақстанның ақпараттық тәуелділікке ұшырауына жол бермеу, Президенттің, Парламенттің, Үкіметтің және басқа мемлекеттік органдар мен ұйымдардың ақпараттық изоляциясын, басқа мемлекеттер жағынан ақпараттық экспансия мен блокадаға жол бермеуді қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі тапсырмалары болып табылады:

- ақпараттық қауіпсіздік саласындағы Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасын жетілдіру;

- ақпараттық қауіпсіздіктің қатерінің қайнар көздерін анықтау, бағалау және болжамдау, қорғаныстағы объектілердің қорғану параметрлерін анықтау;
- мемлекеттік ақпаратты қорғауды қамтамасыз ететін саясатты ұйымдастыру, оны жүзеге асырудың шаралары мен әдістерін жүйелеу;
- мемлекеттік органдар мен ұйымдар іс-әрекетінің координациясын жасау;
- глобалды ақпараттық желілер мен жүйелерді жасау мен пайдалану процесстерінде Қазақстанның белсенді қатысуын қамтамасыз ету;
- нормативтік құқықтық және әдістемелік базаны жетілдіру арқылы техникалық барлауларға (разведкалар) қарсылық көрсету жүйесін дамыту.

Ақпараттық қауіп төндіретін қылмыстық әрекеттер әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылуы мүмкін. Ол тәсілдерге ақпараттық, программалық-математикалық, физикалық, радиотехникалық және ұйымдастырушылық- құқықтық тәсілдер жатады. Енді осы тәсілдерді, біздің ойымызша, рет-ретімен бір тізімге келтіріп көрсеткен дұрыс.

Олар:

- ақпараттық алмасуды уақытылы жасамау және адреске қатысты қателік жасау, ақпаратты заңсыз жинау және пайдалану;
- ақпаратқа және ақпараттық ресурстарға заңсыз кіру, заңға қайшы ақпараттық салада мәліметтерді жою, модификациялау және көшіру;
- ақпаратқа заңсыз манипуляция жасау немесе әсер ету (дезинформация, ақпаратты өзгерту не жасыру);
- ақпараттық жүйелерде мәліметтерді заңсыз көшіру;
- бұқаралық ақпарат құралдарын адамдардың, қоғамның және мемлекеттің мүдделеріне қарсы тұрғыдан пайдалану;
- кітапханалардан, архивтерден және мәліметтер базасынан ақпаратты талан-таражға салу;
- ақпаратты өңдеудің технологиясын бұзу;
- вирустарды кіргізу;
- программалық және аппараттық қосалқы құрылғы орнату;
- ақпаратты және байланысты өңдеу құралдарын жою және бұзу;
- машиналық немесе басқа ақпаратты тасымалдауыштарды жою, бұзу және ұрлау;
- программалық не аппараттық кілттерді және ақпаратты криптографиялық қорғау құралдарын талан-таражға салу;
- персоналға әсер ету;
- мәліметтерді беру желілерінде және байланыс линияларында жалған ақпаратты жіберу, дешифрлеу және бұрып алу;
- парольдік-кілттік жүйеге әсер ету;
- байланыс және басқару жүйесін радиоэлектронды түрде төмендету;
- техникалық құралдар мен информатизациялау құралдарына сәйкестікті өтпеген не ескірген немесе толық жетпеген сатып алынған заттар;
- тұтынушыларға жалған, толық емес және бұзылған ақпаратты қасақана түрде немесе оқшылықпен ұсыну;
- жеке және заңды тұлғалар үшін маңызды ақпараттардан тұратын құжаттарға кіруге заңсыз шектеу қою;
- және т.б. заңға қайшы іс-әрекеттерден тұратын амал-тәсілдер.

Сонымен мемлекеттің әр саладағы ақпараттарды қорғауды қамтамасыз етудің өз ерекшеліктері болады. Оның себебі әр саланың өз ерекшелігіне байланысты ақпараттық кемістіктері және бәсеңді элементтері болады.

Сондықтан әр сала үшін оның жағдайына әсер ететін спецификалық арнайы факторлар есебімен ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін нысандар мен тәсілдерді пайдалану және арнайы жұмыстар кешені қажетті.

Осы Концепцияға негізделі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын атап өтуге болады:

- нормативтік құқықтық базаны жетілдіру;
- әдістемелік және техникалық құжаттарды дайындау;
- ақпаратты қорғау саласындағы біртұтас саясатты жасап жетілдіру;
- мемлекеттік құпиялардың қорғауын қамтамасыз ету;

- техникалық шпионажға қарсылық көрсету;
- ақпараттық қарудың әсерінен қорғану;
- ақпараттық ресурстарды, ақпараттық-телекоммуникациялық жүйелерді және ақпараттық инфраструктураны ұйымдастырушылық-техникалық қорғау;
- ақпараттық жүйелерді және информатизация объектілерін ақпарат және ақпаратты қорғау саласындағы стандарт талаптарына және нормативтік құқықтық актілерге сәйкестендіру;
- техникалық құралдардың ақпараттық қауіпсіздіктің талаптарына сәйкестігін дәлелдеу;
- ақпараттық қауіпсіздікте қауіпті төндіретін қайнар көздерді анықтау, бағалау және болжамдау;
- техникалық қауіп құралдарына қарсы адекватты шараларды оперативті түрде қабылдау;
- ақпаратты қорғау мен ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағыттары бойынша ғылыми-зерттеулік қызмет және ғылыми-техникалық қамту;
- ақпараттық технологиялар және ақпаратты қорғау саласындағы кадрларды дайындау;
- халықаралық достастыққа ұмтылу.

Компьютерлік ақпараттық қылмыстардың объектілерін ақпараттық қорғау мемлекеттік жүйеде ақпараттық қауіп, оның объектілері және тәсілдері деп бөліп қарастырылады. Соның ішінде осы элементтерді ескере отырып ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саяси салада, экономика саласында, мемлекеттік қорғаныс саласында, төтенше жағдай кезінде, жалпы мемлекеттік ақпараттық және телекоммуникациялық жүйелерде, ғылым және техника саласында, жеке тұлғаның рухани өмірі мен ақпараттық қауіпсіздігі саласында және халықаралық достастық саласында өз ерекшеліктерімен жүзеге асырылады деп бөліп көрсетуге болады. Осы салалардағы ақпараттық қауіпсіздіктің жүзеге асырылу ерекшеліктерін толығырақ «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік Концепциясынан» көруге болады [48].

Сонымен бұл мақалада киберқылмыстардың бір ерекшелігі олардың латенттігінде, яғни жасырын болуында, қылмыс жасаудың жаңа әдістері мен түрлерінің туындауында және таралуында, ал дәлелдеу тергеу қызметі осыған тиісті төтеп беру сапасына теңдей емес. Сол себепті аталған қылмыстармен күресу нәтижелі күрес жүргізу үшін, біріншіден, сәйкес жеделіздістіру шаралары қажет, яғни құқыққорғау органдары арнайы қызмет органдарымен бірігіп компьютерлік қылмыстарға қандай да қатысы бар басқа да тұлғалармен және мекемелермен ұштасып жұмыс атқаруы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің 1997 жылғы 10 қазандағы Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстан – 2030. Стратегиясы».
- 2 Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 10 қазанда қабылданған «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік концепциясы туралы» №199 Жарлығы.
- 3 Нақтырақ қараңыз: ҚР 1997 жылғы Қылмыстық кодексінің 227-бабы.
- 4 Гаврилов В.А. Компьютерные технологии в правотворческой деятельности. //Учебное пособие. – М.: Норма-Инфра, 2009.
- 5 Компьютерные преступления и обеспечение безопасности ЭВМ. Проблемы преступности в капиталистических странах. – М.: ВINITИ, 2008. – №6. – С.3.
- 6 На скамье подсудимых – школьники-хакеры.// <http://www.newsfactory.kz/index.php?do=art&id=25005>.
- 7 Хакерские атаки.// <http://www.if-safety.kz/profit.kz/Uralsk.info>. – 2011.
- 8 Карпинский О. Защита информации, виртуальные частные сети.// Технология ВирНет (Инфотекс компаниясының мәліметтері бойынша). – 2001.
- 9 Францияның 1992 жылғы Қылмыстық кодексі.
- 10 Ресей Федерациясының 2012 жылғы «Электронды-есептеу машиналарының және мәліметтер базасының программаларын құқықтық реттеу туралы» Заңы.
- 11 Фигурнов В.Э. IBM PC для пользователя. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 2007. – С.14.
- 12 Компьютерные преступления и обеспечение безопасности ЭВМ.//Проблемы преступности в капиталистических странах. – М.: ВINITИ, 2013. – №6. – С.5.
- 13 Некоторые аспекты компьютерной преступности.//Проблемы преступности в капиталистических странах. – М.: ВINITИ, 1990. – №6. – С.12.
- 14 Назмышев Р.А. Методика расследования преступлений в сфере компьютерной информации: учебное пособие. – Костанай, 2007. – 156 с.
- 15 Элеонора Мелик Компьютерные преступления: информационно-аналитический обзор.//<http://www.wse-wmeste.ru>. –1999-2013Openstat. Все права защищены. – Т.1.– glava_1.html#_1_1.
- 16 www.melik.narod.com // www.crime-research.ru.
- 17 Россия: статистика компьютерной преступности. // <http://www.google.kz>. – [computer-crimes.ru](http://www.computer-crimes.ru) // <http://www.crime-research.ru/news/12.03.2004/2004-03-1202/>.
- 18 Washington ProFile. – Cybercrimes. – 03.08.2007. – [Computer crime research center](http://www.computer-crime-research-center.com).

- 19 Дулов А.В. Криминалистический анализ компьютерных преступлений. // Проблемы компьютерной преступности:– Минск: НИИ ПККСЭ МЮ РБ, 1992.–Вып. 2. – С.3-4.
- 20 Селиванов Н.А. Проблемы борьбы с компьютерной преступностью// Законность. – М., 1993.– №8. –С.37.
- 21 Крылов В.В. Информация как элемент криминальной деятельности. // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – М., 2008. – №4. –С.50-64.
- 22 Батулин Ю.М. «Компьютерное преступление» – что за термином? // Право и информатика. – М.: МГУ, 1990. – С.9.
- 23 Чуфаровский Ю.В. Криминология в вопросах и ответах: учебное пособие. – М.: ТК Велби, изд-во «Проспект», 2004. – 270 с.
- 24 Уголовное право России. Часть Общая / отв. ред. Л.Л.Кругликов// 2-і басылым, өзгерістер мен толықтырулармен бірге. – М., 2005. – 1-тарау, § 1.7.
- 25 Франц Фон Лист. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. – М.: Инфра-М, 2008. – С.110.
- 26 Лопашенко Н.А. Уголовная политика. – М.:Изд. Вольтерс клубер, 2009. – 579 с.
- 27 Исмаилов И.А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы борьбы с преступностью). – Баку, 1990. – С.124.
- 28 Миньковский Г.М. Политология борьбы с преступностью (вместо предисловия) к книге Исмаилова И.А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы борьбы с преступностью). – Баку, 1990. – С.7.
- 29 Недотко Ю.В. Тенденции российской уголовно-правовой политики постсоветского периода: автореф.– Челябинск, 2005. – С.6-7.
- 30 Чубинский М.П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики как составного элемента уголовного права). – СПб., 1905.
- 31 Босхолов С.С. Указ. соч. – 1999. –С.16.
- 32 Побегайло Э.Ф. Кризис современной российской уголовной политики. // Уголовное право. – 2004. – №3.; Проблемы уголовной политики в сфере обеспечения безопасности жизни граждан (законотворческий аспект). // Уголовное право. – 2001. – №1; Психологические детерминанты криминальной агрессии. // Уголовное право. – 2002. – №1; Кризис современной российской уголовной политики. // Уголовное право. – 2004. – №4.
- 33 Дзигарь А.Л. Уголовная политика и ее отражение в теории, законодательстве и практике: дис. ... докт. юрид. наук. – Рязань, 2007. – 489 с.
- 34 Загородников Н.И., Стручков Н.А. Направления изучения советского уголовного права. // Советское государство и право. – 1981. – №7. – С.4.
- 35 Гаухман Л.Д., Ляпунов Ю.И. Понятие советской уголовной политики и ее основные направления. – М., 1980. – С.4.
- 36 Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. – Л., 1986. – С.15.
- 37 Исмаилов И.А. Преступность и уголовная политика (актуальные проблемы организации борьбы с преступностью). – Баку, 2010. – С.100-101.
- 38 Панченко П.Н. Советская уголовная политика.// Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет. – Томск, 1988. – 90 с.
- 39 Босхолов С.С. Указ.соч. – 2009. – 32 с.
- 40 Беляева Л.И. Уголовная политика и ее реализация органами внутренних дел: учебник. – М., 2003. – С.7.
- 41 Дзигарь А.Л. Уголовная политика и ее отражение в теории, законодательстве и практике: дис. ... докт. юрид. наук. – Рязань, 2007. – 490 с.
- 42 Жетібаев Н.С. Қылмыстық саясат және медицина қызметкерлерінің жауаптылығы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 155 б.
- 43 Глобализация человеческого измерение. – М.: РОССПЭН, 2002. – 380 с.
- 44 Толубекова Б.Х. Компьютерная преступность: вчера, сегодня, завтра. // Монография. – Караганда: КВШ ГСК РК, 1995. – 320 с.
- 45 Лисицын С. Капли ИКТ на мозг homo sapiens. Раздел: общество. // Казахстанская правда. – Алматы, 2012. – июнь 23. – С.10.
- 46 Лисицын С. Капли ИКТ на мозг homo sapiens. Продолжение. Раздел: общество. // Казахстанская правда. – Алматы, 2012. – июнь, 23. – С.10.
- 47 Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 10 қазанда қабылданған «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік концепциясы туралы» №199 Жарлығы.
- 48 Толығырақ қараңыз: Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 10 қазанда №199 Жарлығымен мақұлданған «Қазақстан Республикасының ақпараттық қауіпсіздік Концепциясы».

БАЛА ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЛЫПТАСУ РӨЛІ

Түйін. Бұл мақалада бала құқықтарының халықаралық қауымдастық және Қазақстан аясындағы қалыптасу рөлі мен бүгінгі күнгі жағдайы сипатталған. Мақалада бала құқығына қатысты маңызды халықаралық құжаттар мен жалпы статистикалық есептер келтірілген. Мақаланың мақсаты – бала құқықтарының халықаралық даму механизмдерін анықтап, қол жеткізілген нәтижелерге белгілеу. Бала құқықтары мен бостандықтарының тиісті деңгейде қалыптасуын қамтамасыз етуді негізге алған халықаралық ұйымдардың қызметтеріне шолу жасау.

Резюме. В этой статье описываются права ребенка и роль Казахстана в международном сообществе и нынешняя ситуация в Казахстане. В статье перечислены важные международные документы и общие статистические отчеты о правах ребенка. Цель статьи - выявить механизмы и сделать обзор деятельности международных организаций на основе обеспечения прав и свобод ребенка.

Summary. This article describes the right of a child and a role of Kazakhstan in the international society and the current situation in Kazakhstan. The articles contain a number of important international documents and statistical reports on the right to reproduction. The purpose of the article is to identify the mechanisms for international development of children's rights and to draw conclusions. An overview of the activities of international organizations based on ensuring the proper formulation of the rights and freedoms of the child.

Бала құқықтарын халықаралық-құқықтық қорғау – балалар құқықтарын қорғау мен осы құқықтарды қадағалаудағы халықаралық стандарттар енгізу негізінде арнайы механизмдер, халықаралық органдар мен процедуралар жүйесін құру болып табылады. Бала құқықтарын қорғау тарихи дамудағы жаңашыл құбылыс, өйткені бала құқықтарының конституциясы деп аталып кеткен Бала құқықтары туралы Конвенциясының өзі 1989 жылы қабылданған болатын. Бастамасында әлем бойынша балалар құқығы бойынша көрініс алғаш рет Ұлттар Лигасы аясында балалар құқықтарын қорғау туралы 1924 жылғы Женева Декларациясынан, кейін 1959 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы шеңберінде қабылданған бала құқықтары туралы Декларациясынан көрініс тапқан болса, өз кезегінде балалар құқықтарын қорғау бойынша алғашқы ұйым 1919 жылы құрылған болатын. Халықаралық Одақтың ұсынысымен Ұлттар Лигасы аясында 1924 жылғы бала құқығы туралы Декларация, бала құқықтары мен бостандықтарын, оның мақсаты мен қағидаларын белгілеген бала құқықтарын қорғаудағы алғашқы халықаралық-құқықтық құжат болып келді. Бірақ, өкінішке орай, бұл декларация осы мәселе бойынша бірігей өзара әрекеттік қағидалар мен механизмдердің болмауынан мемлекеттердің ынтымақтастығын қажетті деңгейге жеткізе алмады. Мемлекеттер бұл декларацияға бала құқықтарының белгілі бір жеке сұрақтар бойынша ғана қолданған болатын. Сондықтан, сол уақытта «бала құқықтарын халықаралық қорғау халықаралық-құқықтық нормалар жүйесі ретінде» қалыптасты деп айту қиын [1].

Жалпы адам құқықтарын қорғау аясындағы балаларды халықаралық қорғау жүйесі Біріккен Ұлттар Ұйымының шеңберінде екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ғана қалыптасты. Оның адам құқықтарын кемсітпеушілік пен бостандықтарын құрметтеу болып табылатын негізгі қағидаларының бірі БҰҰ-ның Жарғысының кіріспесінде белгіленді. 1948 жылғы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам құқықтары мен бостандықтарының жалпыға бірдей Декларациясын қабылдады, онда адамның қадір-қасиетін, тең құқықтарын тану еркіндіктің, әділеттілігінің және жалпыға бірдей бейбітшіліктің негізі деп белгіленген кіріспеден басталады. Декларация балаларға ерекше қорғаныш пен көмек көрсетудің нысаны болуға тиіс екенін мәлімдейді. БҰҰ Жарғысы арнайы балалар мәселелерін шешуге бағытталмағанымен, құрамында кемсітушіліктің кез-келген түріне жол бермеу, адам құқықтарын қорғау және халықаралық экономикалық ынтымақтастықты жетілдіру туралы нақты бекітілген ұстанымы көрсетілген. Жалпыға бірдей адам құқықтарының Декларациясы 1948 жылы қабылданған және ол одан кейін қабылданған басқа да көптеген конвенциялардың негізін қалаған алғашқы құқық қорғау құралы болып табылады. Бұл құжат міндетті сипатта емес, яғни ұсыныстық сипатта болғанына қарамастан, ол мемлекеттердің саяси іс-әрекеті мен қызметтеріне, халықаралық заңнаманың дамуына ауқымды әсерін тигізгенін айтып кеткен жөн. Құжат құрамында адам құқықтарының негізгі стандарттарын анықтайтын «адам құқықтарының тізімі» және кейбір ережелер балаларды қорғауға бағытталған. Бұл сонымен қатар, Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде (10-бап), Азаматтық және экономикалық құқықтар туралы халықаралық пактіде (23, 24-баптарда), сонымен бірге жарғылар мен мамандандырылған мекемелердің тиісті құжаттарында мәлімделген. Жалпы адам құқықтарын одан әрі дамыту барысында осы салада жеке институттардың қалыптасуына да жол ашты, олардың бірі қазіргі кездегі халықаралық құқықтағы балалар құқықтарын халықаралық-құқықтық қорғау институты болып табылады. Адам құқықтарының осы аспектісін тәуелсіз құқықтық институт ретінде дамуының ұзақ тарихы бар. Бастапқыда бала арнайы әлеуметтік категория ретінде ұзақ жылдар бойы қарастырылмады. Құқықтық мағынада бала мүлдем орын алмаған, тек қана бөлек мемлекеттердің заңнамаларында ата-анасының жеке меншігі ретінде белгіленген. Ал XX ғасырдың басында

бірқатар Батыс елдерінде балаларды қорғау туралы және міндетті білім беру туралы заңдар орын алып, бала ата-ананың меншігі ретінде қабылданбай, мемлекеттің меншігінің құрамына кірді. Баланың осындай макроәлеуметтік санатқа жатуы 1924 жылғы Женева Декларациясында көрініс тапқан. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы адамның жасына қарай, яғни: «Барлық адамдар бірдей еркін және тепе-теңдік құқықтарда туады» (1-бап) дегенді белгілеген [2].

БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған 1959 жылғы Бала құқықтары туралы декларацияның әрі қарай қалыптасуы бала құқықтары мен бостандықтарына халықаралық-құқықтық қорғауды таратуға ықпал етті. Оның басты тақырыбы: «адамзат балаға барынша жақсыны беруге міндетті» екендігін мәлімдейді. Ол ұлттық және халықаралық деңгейлерде балаларды қорғау мен олардың жағдайына қатысты 10 әлеуметтік-құқықтық қағидатты жариялады. Бұл Декларацияда балаларға қатысты кез-келген негізде ешқандай кемсітушілік болмауы туралы, баланың қалыпты дамуына, білім алуға құқылы екендігі туралы көрсетілген. Декларацияның қағидаларының бірі қоғамның физикалық, психикалық немесе әлеуметтік тұрғыдан әлсіз балаларға арнайы қамқорлық жасау міндетін белгілейді. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пактіде балаларға қатысты екі түрлі ереже орын алып келеді, біріншісі отбасын қорғау, екіншісі кемсітушіліктің кез келген бір түріне жол бермей, балаларға жәрдемдесу туралы белгіленген [3]. 1959 жылғы Бала құқықтары туралы декларациясының қабылдануы балалардың құқықтары мен оларды қорғау әдістері тұжырымдамасына және жаңа тәсілдерді белгілеуге негіз болды. Ол балалар құқықтарын қорғау туралы бірыңғай халықаралық құжат қажет екендігін көрсетті. Мұндай құжат болып 1989 жылғы 20 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясының 44/25 қарарында белгіленген Бала құқықтары туралы қабылданған Конвенция болды. Конвенцияның бірінші жобасы 1978 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтары жөніндегі комиссияның қарауынан басталды. Құжатты әзірлеуге тек БҰҰ мүше мемлекеттері мен үкіметаралық ұйымдарының өкілдері ғана емес, сонымен қатар, ғалымдар мен үкіметтік емес ұйымдар да қатысты. Тек бірнеше жылдар өткеннен кейін ғана БҰҰ Бас Ассамблеясы 1989 жылы 20 қарашада № 44/25 қарар қабылдап, Бала құқықтары туралы Конвенциясына қол қойды. 1990 жылы 26 қаңтарда Конвенцияға 61 мемлекет қол қойған болатын. Бұл адам құқықтары бойынша бүкіл мемлекет ратификациялаған бірінші конвенция болуға жақын болғанын айтып кеткен жөн. Бұл Конвенцияны қабылдау бала құқықтарын қорғаудағы маңызды оқиға болды, өйткені ол балаға ерекше қорғауды талап ететін нысан ретінде ғана емес, сондай-ақ адам құқығының барлық аясын ұсынылған заң субъектісі ретінде де қаралды. Бұл Конвенция баланың құқықтары туралы Декларацияның ережелерін ғана емес, сонымен қатар, Конвенцияға қосылатын мемлекеттерде балаларға қатысты жасаған әрекеттері үшін заңды жауапкершілікті меңгереді. Конвенция жалпы нормаларды белгілейтіндіне қарамастан, ол осы нормаларды іске асыру үшін әр мемлекеттердің өздерінің ұлттық мәдени, әлеуметтік, экономикалық және саяси негіздерді назарға алуға құқық береді. Бұл өз кезегінде, конвенцияның әмбебап сипатта екендігін көрсетеді.

Бүгінгі таңда, сонымен қатар, бала құқықтарын қамтамасыз етудегі мемлекеттерге жауапкершілік артқан және жалпы адам құқықтары мен міндеттерін қорғауды негізге алған Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысы ерекше орын алып келеді. Бала құқықтарын жан-жақты халықаралық қорғау аясында, арнайы Әлеуметтік комиссия мен Балалар қорын (ЮНИСЕФ) құруды жөн көрді. Сонымен қатар, балалар құқығымен БҰҰ-ның арнайы мамандырылған мекемелері де, атап айтқанда, Халықаралық еңбек ұйымы, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, Ғылым, мәдениет және білім бойынша ұйымдары қызмет атқарып келеді. Жалпы адам құқықтары мен міндеттерін қорғау аясында БҰҰ-ның қызметі мен уәкілеттілігі көпжақты сипатқа ие. Оның органдары ұсыныстар мен шешімдер қабылдайды, халықаралық конференциялар шақырады, зерттеулер жүргізіп, конвенция жобаларын дайындайды және бөлек мемлекеттерге консультациялық және техникалық сұрақтар бойынша көмек береді. 1953 жылы БҰҰ-ның Бас Ассамблеясымен бала құқықтарын қорғаумен, олардың жағдайларын жақсартуға негізделген Балалар қоры (ЮНИСЕФ), бастапқыда денсаулық сұрақтарымен айналысқан болатын. Ал қазіргі таңда ол 190 елде бала құқықтарына байланысты мәселелерді шешіп келеді. Сонымен қоса, мемлекеттер тарапынан БҰҰ Жарғысы мен оның аясында қабылданған халықаралық келісімдерде белгіленген міндеттерінің орындалуын қадағалайтын функцияға ие. Бұл функция жалпы адам құқықтарын қорғаудағы көпжақты келісім-шарттардың мүше мемлекеттердің тарапынан орындалуын қадағалаудағы ең онтайлы механизм болып табылады. Біріккен Ұлттар Ұйымы дағдарыстарды шешу жөніндегі барлық әрекеттерді үйлестіретін негізгі гумандық бөлімдерді біріктіретін Комитет арқылы жүзеге асырады. Және ол БҰҰ-ның Төтенше көмек көрсету жөніндегі Үйлестірушісінің төрағалығымен қызмет атқарады. Бұл комитеттің құрамына БҰҰ Балалар Қоры (ЮНИСЕФ), БҰҰ Даму Бағдарламасы (БҰҰДБ), Дүниежүзілік Азық-түлік Бағдарламасы (БҰҰ ДАБ) және БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы Комиссарының Басқармасы (БҰҰ БЖКБ) кіреді. Ол сондай-ақ БҰҰ-ның басқа да мекемелерін, халықаралық үкіметтік емес және үкіметтік емес гуманитарлық ұйымдарды, атап айтқанда Халықаралық Қызыл Крест және Қызыл Жарты Ай қызметтері де кіреді [4]. БҰҰ Балалар Қоры қарулы жанжалдарға тартылған балалардың құқықтары мен бостандықтарын қалпына келтіруді қамтамасыз ету мен қорғауда маңызды рөл атқарады. Ол БҰҰ Бас Ассамблеясының шешімімен 1946 жылы 11 желтоқсанда балаларға халықаралық төтенше көмек көрсететін қор болып, бастапқыда, қордың мақсаты екінші дүниежүзілік соғыстан зардап шеккен балаларға көмек көрсететін уақыты шектеулі қызмет деп белгіленген, алайда 1953 жылы БҰҰ оның қызметін кеңейтіп, өкілеттік мерзімін белгісіз мерзімге ұзартты.

Бала құқықтары туралы 1989 жылғы Конвенцияда өзара қарым-қатынастар жүйесі ретінде: бала - отбасы - мемлекет тізбегі анық байқалады. Бала үшін қоғамдағы өмірге дайындықта отбасы маңызды рөл атқарады,

бұл туралы Конвенция кіріспесінің 6-тармағында: «Баланың толыққанды және үйлесімді дамуы үшін отбасылық ортада өсіп отыру керек» дегенінен байқауға болады. Өз кезегінде отбасының қоғамдағы жауапкершілігі - баланы «қоғамда тәуелсіз өмір үшін» дайындау және «БҰҰ Жарғысында, әсіресе бейбітшілік, қадір-қасиет, төзімділік, еркіндік, теңдік және ынтымақ рухында» тәрбиелеуге тиіс (7-тармақ) болып табылады. Онымен қоса, кейде отбасы баланың құқықтарын жүзеге асыруға мемлекеттен де зор кепілділікте болады, алайда кейбір жағдайларда бұл міндет қамқоршы, прокурор немесе сотқа жүктеледі [5]. Бала қоғамның толыққанды мүшесі болып табылатындықтан, ол өзінің өміріне толық қатысуға және оның дамуына үлес қосуға құқылы. Конвенция осы мақсатқа жету үшін, оның жеке тұлғалығын (8-бап), өз пікірін еркін білдіру құқығын (12-бап), пікір білдіру бостандығына (13-бап), ойлау, ар-ождан, (14-бап), бірлестіктер мен бейбіт жиналулар бостандық құқығы (15-бап), жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығына (16-бап), демалыс және бос уақытты өткізу құқығы, мәдени және шығармашылық өмірге қатысу құқықтарына ие (31-бап) болатынын белгілейді. Мемлекеттердің конвенцияда көзделген міндеттеріне байланысты айтатын болсақ, алдымен Конвенцияға мүше мемлекет халықаралық құқықтың субъектісі ретінде онда белгіленген барлық құқықтардың, және сонымен бірге ұлттық заңнамаларына сәйкес тиісті халықаралық құжаттар бойынша өз міндеттемелерін орындайды [6]. 1989 жылғы Конвенция баланың әртүрлі құқықтарын бір құжат мәтінінде біріктіріп, үш негізгі мақсаты көздейді: 1) балаларға қатысты жалпыға ортақ адам құқықтары туралы құжаттарға сәйкес адамдарға берілген құқықтарды балаға тағы да растайды; 2) баланың ерекше мәртебесіне байланысты оларды қорғауға (еңбек жағдайлары, бас бостандығынан айыру) ерекше кепілдіктер беру арқылы белгілі бір адам құқықтарын белгілейді; 3) бала асырап алу, бастауыш білімге қол жеткізу, зорлық-зомбылықтан қорғау және отбасында тиісті қамқорлықтың болмауы және алиментті қалпына келтіру мәселелері сияқты құқықтарды қорғау туралы арнайы ережелерді белгілейді [7].

Жалпы статистика бойынша 263 миллион бала мектептен тыс, ал 168 миллион бала мәжбүрлі түрде еңбек қатынастарына бел буған, оның жартысы яғни, шамамен 85 миллионы қауіпті жұмыс түрімен айналысып келеді. 40 миллион 15-19 жастағы қыз балалар қазіргі уақытта некеге отырған. Тағы 28 миллион бала мәжбүрлі түрде үй баспанасынан айырылып, оның 11 миллионы босқын ретінде немесе баспана іздеушілер ретінде тіркелген. 0-19 жас аралығындағы шамамен 8 миллион балалар әр жыл сайын өлім көрсеткішін белгілеп келеді, олардың ішінде 5 жасқа дейінгі сәбилер бұндай көрсеткіштің 75% құрап отыр [8].

Сонымен қатар, бұндай көрсеткіштерді азайту мен алдын алуға байланысты Балалар Қоры тұлғасындағы халықаралық қауымдастық өз кезегінде жан жақты, әрі біркелкі әрекеттермен айналысуда. Мәселен, Балалар Қорының еңбегі нәтижелерінің бірі ретінде 5 жасқа толғанға дейінгі сәбилер өлімі саны 1990 жылы 12,7 миллионнан 2015 жылы 5,9 миллионға дейін төмендегені, және 1990 жылдан бері тамақтанбаған балалар үлесі шамамен жартысына қысқарылғанын айтып өткен жөн. 2016 жылдың соңына қарай дүние жүзіндегі балалардың шамамен төрттен бірі, болжамалы түрде 535 миллионы - жанжалдан, табиғи апат, эпидемия немесе басқа да төтенше жағдайларға ұшыраған елдерде өмір сүрді. Осындай жағдайлар негізінде балалар біліміне қауіп төніп, олардың көбісі балалық шақтарынан айырған болатын [9].

Қазақстан Республикасындағы балаларға арналған мемлекеттік саясат әлеуметтік-экономикалық және саяси міндеттерін жалпы бала, отбасылық және ана болу қоғамының кепілді қорғауын қамтамасыз етіп келеді. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің статистика бойынша комитетінің мәліметінше, 2015 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша республика тұрғындарының саны 17 477 673 адамды құрады. 2014 жылмен салыстырғанда, халық саны 260 мың адамға жеткен. Ал 0-ден 17 жасқа дейінгі балалар саны 2014 жылы - 5 151 221 болса, 2015 жылы бұл 5 298 488, яғни бала саны 2014 жылдан қарағанда 147 267 балаға көбейген [10]. 2017 жылдың қаңтар-шілде айларында Республикада бір жасқа толмаған 1876 сәби өлімі тіркелді. Алайды, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда жыл бұрын өлген балалардың саны 15,2% - ға азайған.

2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қылмыстық кодекстің жаңа редакциясы күшіне енді. Онда балаларға қандай да бір зорлық-зомбылық және экономикалық пайдалану, адам ұрлау және адам саудасына қатысты қылмыстық жауапкершілік жүктелді [11]. Атап айтқанда, заңсыз асырап алу әрекеті, кәмелетке толмаған адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге заңсыз әкету, және кәмелетке толмағандарды эротикалық мазмұндағы өнімдерді өндіруге тарту үшін қылмыстық жауапкершіліктер көзделген баптармен толықтырылды. 2015 жылдан бастап балалардың құқықтары мен мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ететін нақты нормалары бар жалпы және ерекше сипатта болатын нормативтік-құқықтық құжаттарға қол қойылды. Мәселен, мүгедек адамдардың құқықтары мен негізгі бостандықтарын толық және тең дәрежеде жүзеге асыруға жәрдемдесу, қорғау және қамтамасыз етуді мақсат еткен 2006 жылғы 13 желтоқсанда Нью-Йоркте БҰҰ Бас Ассамблеясымен қабылданған Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялауы [12], Еңбек, әлеуметтік қамсыздандыру, білім беру, отбасы және бала, денсаулық сақтау, мәдениет, дене шынықтыру мен жалпы спорт саласындағы ең төменгі әлеуметтік стандарттар жүйесінде туындайтын әлеуметтік қатынастарды реттейтін «Ең төменгі әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы» ҚР Заңы, және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мүгедектердің құқықтарын қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу» туралы 2015 жылғы 3 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы.

Қазақстан Республикасының 2002-2005 жылдарға арналған мүгедектерді реабилитациялау бағдарламаларын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары шеңберінде Қазақстан Республикасы Үкіметі халықаралық ұйымдармен, атап айтқанда Дүниежүзілік Денсаулық сақтау ұйымы және Балалар Қорымен

өзара ынтымақтастық аясында бірінші медицина мамандарын қабылдау бойынша модульді іске асыру жұмысы көрініс тапты [13]. Соңғы жылдары мектепке дейінгі жастағы (туылғаннан 6 жасқа дейін) дамуында ерекше қажеттіліктері бар 35,1 мың баланың 10 674 (30%) мектепке дейінгі тәрбие және оқытумен қамтылды. Денсаулық жағдайына байланысты ерекше қажеттіліктері бар балаларды білім беру үрдісіне қосу үшін жағдай жасаған мектептердің саны 2014 жылдан 2015 жыл аралығында 2200-ден 3210-ға дейін, яғни 1,5 есеге өсті [14].

Қорытындылай келе, жалпы «Бала» ұғымын түсіну, балаларға деген қарым-қатынастың өзгеруі және де бұл өзгеріс баланың құқықтары бар деген концепцияны қабылдауға әкелді. 1989 жылы Бала құқықтары туралы Конвенция - жоғары халықаралық стандарттардағы құқықтық құжат болып табылады. Ол баланың толыққанды тұлға екендігін мойындап, құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етеді. Халықаралық қоғамдастық бұл Конвенцияны заманауи көрнекті гуманистік құжат ретінде жоғары баға беріп келеді. Бүгінгі күні Қазақстан Республикасы үшін де балалардың құқықтарын қорғау мәселесі өте өзекті, өз кезегінде елімізде бірқатар ұлттық заңдар мен бағдарламалар жүргізу әрекеттерімен атамшыл құқықтардың орындалуына үлесін қосып келеді. Алайды, бала құқықтарының тиісті дәрежеде қорғалуы, тек қана қағаз үстінде, халықаралық құжаттармен белгілеп қою жеткіліксіздігі, әр елдің өз бетімен құқықтық қорғауынан гөрі халықаралық қауымдастықпен бірігіп қорғауы әлдеқайда ұтымды позицияны көрсететін дәлелі анық.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Азушева Г.Г., Баданин Д. *Защита прав ребенка: Международно-правовой аспект*//Ювенальное право.-Архангельск: Поморский университет. 2005. С. 10.
2. Никонов К. *Современные теоретические аспекты института международно-правовой защиты и поощрения правовой защиты и поощрения прав ребенка*//Московский журнал международного права.№1.М., 2009. с.84-85.
3. *Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года*
4. Александр Чудодеев. *Разъединённые нации. Журнал «Итоги» № 38 (19 сентября 2005).* - с.5
5. Мартынова Л. В. *Методическое пособие по Конвенции о правах ребенка, Омск-2000.* с. 69.
6. *Основные международные договоры по правам человека/ Организация объединённых наций. Нью-Йорк и Женева, 2014 год*
7. Никонов К. *«Современные теоретические аспекты института международно-правовой защиты и поощрения прав ребенка»*// Московский журнал международного права. № 1. 2009. с.95-96.
8. *END OF CHILDHOOD. REPORT 2017/ Published by Save the Children file:///C:/Users/User/Desktop/SaveTheChildren-EndofChildhood-Index-2017.pdf*
9. *UNICEF ANNUAL REPORT 2016/ http://www.pdf-pages.com/d/www-annual-report-2016-home-UNICEF.pdf*
10. *Доклад о положении детей в Республике Казахстан Астана, 2015 год*
11. *Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.*
12. *О ратификации Конвенции о правах инвалидов/Закон Республики Казахстан от 20 февраля 2015 года № 288-V ЗРК.*
13. *Доклад Уполномоченного по правам человека В Республике Казахстан. О соблюдении прав детей в Республике Казахстан/ Астана-2005. с.18.*
14. *Қазақстан Республикасы Білім беру жүйесінің жай-күйі және дамуы туралы Ұлттық Баяндама (2015 жылдың қорытындылары бойынша).*

Мұқалдиева Г.Б.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті
Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы, з.ғ.к., доцент

Урисбаева А.А.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті
Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы аға оқытушы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ДҮНИЕ ЖҮЗІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕ АГЕНТТІК ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйін. Ғылыми мақала азаматтық құқықтағы агенттік шарттың құқықтық реттелу ерекшеліктерін көрсеткен. Дүние жүзіндегі агенттік шартты қолданудың ерекшеліктері мен тәжірбиесіне салыстырмалы құқықтық талдау жасаған. Агенттік шартының ұғымы мен құқықтық ерекшелік белгілері анықталады. Дүние жүзіндегі агенттік шарттың түрлері жіктеліп, оларға мысалдар келтірілді. Өзге елдердегі агенттік шарт бастау алған заңнамалар қарастырылды. Бұл мақалада агент шартының моделдері, жіктелуі, агенттік қатынастардың деңгейлері тереңінен қарастырылған.

Түйін сөздер: шарт, мәміле, міндеттеме.

Резюме. В научной статье показаны особенности правового регулирования агентского договора в гражданском праве. Был проведен сравнительный правовой анализ в практике и использовании агентского договора во всем мире. Определяется понятие и правовые особенности агентского договора. Распределили виды агентского право во всем мире и приводились примеры на эти виды. Рассматривались законодательства других стран откуда начиналось агентское право. Дается сравнительный анализ агентского договора по гражданскому законодательству разных стран мира. Обсуждалось проблемы в использовании агентского договора в нашей стране.

Ключевые слова: договор, сделка, обязательство.

Summary. The scientific article shows the features of the legal regulation of an agency contract in civil law. A comparative legal analysis was carried out in the practice and use of the agency contract all over the world. The concept and legal features of the agency contract are defined. The concept and legal features of the agency contract are defined.

Distributed types of agency law throughout the world and gave examples of these types. Considered the legislation of other countries where the agency law began. An author examines status of agent among mediators. The comparative analysis of agent agreement is given on the civillegislation of different countries of the world. Problems in the use of an agency contract in our country were discussed.

Key words: contract, dealings, commitment.

Агенттік шарт Қазақстан Республикасы азаматтық заңнамасында көрсетілмеген, бұл қатынастарды реттеу үшін не тапсырма шарты немесе комиссия шартының құқық нормалары қолданылады. Ресейдің жаңа азаматтық кодексі қабылданғанға дейін де ол тапсырма немесе комиссия шартымен реттелген еді. Алайда Ресейде жаңа кодекстері қабылданған соң, агенттік шартын делдалдық қызметті реттеші жеке шарт ретінде атап көрсетті. Оған мынандай ережелер себеп болды: біріншіден тапсырма шартының пәні-нақты заңды әрекеттер жасау, комиссия шартының пәні-мәміле жасау қызметі, ал агенттік шартының пәні- заңды және нақты қызметтер көрсетеді(жарнама компанияларының маркетингтік зертеу жүргізуі, серіктестер табу т.б.). Әлі күнге дейін заңды әрекеттер мен нақты әрекеттердің арақатынасы ажыратылған жоқ. Заңды әрекетер сипатына байланысты мәміле жасау, сотта өкілдік жасау сияқты т.б. әрекеттерді қамтиды.

Дүние жүзінде агенттік шартың екі үлгісі қалыптасқан. Ол агенттік шарттың Ресейлік және Ұлыбритания мен АҚШ-та кездесетін агенттік шартының жалпы құқықта қалыптасқан үлгілері. Кеңес дәуірінде агенттік келісім тек сырқы сауда мәмілесі ретінде ғана танылып, пәні ретінде тек заңды әрекеттер жасау ғана танылған [1, 32 б.]. Қазіргі Ресей заңнамалары бойынша агенттік шарт тек заңды әрекеттер ғана емес нақты әрекеттер де жасай алады. Оған қоса, шарт екі тарапты ақылы, консенсуальды, жеке сенімділік сипаты жоқ, мерзімі көрсетіліп те, көрсетілмей де жасалатын шарт. Оған қоса, агенттік шарт комиссия шартының да, тапсырма шартының да модельін қолданыла алады. Агент өз атынан клиент есебінен әрекет етсе, комиссия шартын, клиент атынан клиент есебінен әрекет еткенде тапсырма шартының үлгісін пайдаланады.

Негізінен агенттік шарт Ресей, АҚШ, Франция, Италия, Ұлыбритания т.с.с. көптеген дамыған мемлекеттердің заңдарында көрініс тапқан. Агенттік шарт Ресейдің азаматтық кодексінде тек 1996 жылы ғана енгізілген. Ресей АҚ-нің 1005 бабына сәйкес, «Агенттік шарты бойынша агент екінші тараптың тапсырмасымен сыйақы үшін өз атынан немесе тапсырысшы атынан және соның есебінен

бірнеше заңды әрекеттер жасауға міндеттенеді». Агенттік шарт негізінен англо-американдық және континентальдық құқық жүйесінен белгілі болғандай, тапсырма шарты мен комиссия шартының ережелерін қамтиды. Бұл туралы ғалымдар былай дейді: «Для англо-американского права характерно понимание агентского договора как общего, при котором поручение и комиссия являются по отношению к нему специальными, подчиненными институту агентирования» [2, 150 б.].

Ұлыбритания және АҚШ заңдары бойынша агенттік шартты қарастырған кезде алдымен бұл мемлекеттердің осы қатынастарды реттейтін заңнамаларына тоқталған жөн. Ұлыбританияда 1889 жылы қабылданған «Факторлар туралы», 1925 ж. «Меншік туралы», 1967 ж. «Жалған өкілдік», 1971 ж. «Сенімхат туралы» заңдары қабылданды. Алайда әлі күнге дейін прецеденттік құқық бұлардан бұрын маңызды орынға ие болып отыр [3, 3 б.]. АҚШ-да агенттік шарт федералдық деңгейде («Автокөлік агенттері туралы», «Бөлшектік дилерлік келісім туралы» 1982 ж. заңдары) ғана емес жекелеген штаттардың (Аризона Джоржи штаттарының мұнай өнімдері, ликерлер, автокөлік, ауылшаруашылығы және құрлыс құрылғылары туралы нормативтік құқықтық актілері) деңгейінде реттейді [4, 66 б.]. Бұл мемлекеттерде агенттік шартты реттеудің жекелеген ерекшелігі бола тұра, агенттік шартты реттеуде «жалпы құқықта» қолданылатын агенттік шарт ұғымын қолданады. Агент мәміле жасауды жүзеге асыратын делдал, ал оның жасаған мәмілесі принципал үшін жасалған мәміле болып табылады. Бұл бойынша агенттік шарт («the contract of agency») дегеніміз- бір тараптан агент екінші тараптың тапсырмасы және соның есебінен әрекеттер жасау үшін жасалат келісім. Агент болып жеке және заңды тұлға танылады. Бұл жерде айта кететін тағы бір мәселе, жеке тұлға агент болғанда оның толық әрекет қабілеттігі («active capacity») болуы міндетті емес, кәмілетке толмаған агентке қойылатын жалғыз талап өзі жасаған әрекеттердің салдарын түсінуі керек. Бұнда агенттің толық әрекет қабілеттілігінің болмауы, оны принципал алдындағы кейбір жауаптылықтардан босатады [5, 280 б.]. Ал заңды тұлға агент болуы үшін оның құрылтай жарғысы бойынша оған өкілдікке рұқсат берілген және арнайы құқық қабілеттілікке ие тек мәмілелер ғана жасай алады. Ғалым Ансон Вильем агенттік қатынастар бес түрлі жағдайда қалыптасуы мүмкіндігін былай көрсетеді: «1) при фактическом предоставлении принципалом агенту полномочий на заключение договора; 2) при одобрении принципалом договора, заключенного агентом для него, но без получения у него на то полномочий; 3) при предоставлении принципалом агенту презюмируемых полномочий, даже если фактического предоставления полномочий не было; 4) при наличии правовой презумпции в отношении замужней женщины, проживающей совместно с мужем; 5) при наличии презумпции, установленной правом для случаев «необходимости» [6, 373 б.]. Алдыңғы екі жағдайда принципал үшінші тұлғаларға қатысты жауапкер де, талапкерде бола алады, жеке талап қояда да алады, ал соңғы үш жағдайда талап қоюға болады, алайда оны жеке өзі қоя алмайды. Екінші жағдайға қатысты мынандай талаптар орындалуы керек: 1) өз әрекеттерін жасаған кезде агент болашақта болатын принципал үшін агент ретінде әрекет етіп жатқан болу керек; 2) принципал нақты бар тұлға болуы керек; 3) принципал шартты жеке өзі жасай алатын қабілетті тұлға болуы керек; 4) қабылдау нысаны ондағы принципалдың агенттің әрекетін қабылдағаны не қабылдамағаны айқын көрініп тұруы тиіс. Ал үшінші презюмерлік өкілеттілік кезінде мынандай үш түрлі маңызды мәселе ескерілуі тиіс: біріншіден бұндай өкілеттілік принципалдың өзінде болуы керек немесе ондай өкілеттілікті агентке принципал өзі хабарлап беруі тиіс, екіншіден үшінші тұлға агентте бұндай өкілеттіліктің бар екендігін білуі тиіс, үшіншіден бұндай өкілеттіліктің жоқтығы жөнінде үшінші тұлға білмеуі тиіс [6, 373 б.]. Бұндай жағдайлар көбіне қолданылмайды, тек агент өкілеттігінен шығып әрекет еткенде қолданылуы мүмкін. Қажетті жағдайларда бір тұлға екінші тұлға қатысты агент ретінде әрекет етуі мүмкін. Алайда оған принципалдың келісімі керек емес. Бұны «қажетті өкілдік» деп атайды. Қажетті өкілдік кезінде үш түрлі жағдай сақталуы тиіс: дәл осы жағдайдан шығу осы әрекетті жасау арқылы ғана мүмкін болса, агент өз принципалымен байланысуға мүмкіндігі болмаса, агент өз принципалының мүддесі үшін адал әрекет етуі керек.

Агент шартының ағылшындық моделіне сәйкес, агенттердің мынандай түрлері әрекет етеді: а) Аукционистер- жария аукционда мүлікті сатушы агенттер. Ол тауарды сатқанша ол сатушының агенті, тауарды сатқан соң сатып алушының агенті болады. Аукционистер сатылатын тауарға кепіл құқығын иелене алады. Ол төлем төлеу жөнінде өз атынан талап қоя алады; б) Факторлар. Факторларға тауарды сату үшін берледі. Ол тауарды иелене отырып, өз атынан сата алады; в) Брокерлер. Бұл агенттер екі тарап арасында шарт жасау үшін келіссөз жүргізуші агенттер. Брокердің фактордан айырмашылығы ол фактор сияқты мүлікті иелену құқығы жоқ және ол өз атынан талап ооя да алмайды; г) Жылжымайтын мүліктерге қатысты агенттер. Бұлар жылжымайтын

мүлікті сату кезінде сатып алушыны табу үшін қолданылады. Алайда мүлікке қатысты сатып алу шартын жасай алмайды, кепілді алуға да құқығы жоқ; д) Солистрлар бұлар сотта клиент атынан әрекет етеді. Алайда клиент рұқсат бермесе іс қозғай алмайды [7, 373 б.].

Агенттік қатынастар үш түрлі деңгейде қалыптасады. Бірінші агент пен принципал арасындағы қатынас; екінші принципал мен үшінші тұлға арасындағы қатынас; үшінші агент пен үшінші тұлға арасындағы қатынас. Агент пен принципал арасында қатынастарда агент ақылы да ақысызда әрекет етуі мүмкін.

Бұндағы агенттік шарттың мазмұнына келсек, біріншіден агент өзінің жасаған әрекеттері үшін сыйақы алуға құқылы, тіпті шартта сыйақы төлеу мәселесі көрсетілмесе де, сот іскерлік айналым нормаларын ескере отырып сыйақы мөлшерін белгілейді. Алайда агент тек принципал мен үшінші тұлға арасында жасалған шарт соның көмеімен болғанын дәлелдей алса ғана сыйақы ала алады. Дегеніменде агенттің кінәсінен емес немесе оған байланысты емес жағдайларда шарт орындалмаса, ал агент мәміле жасауға қатысты әрекеттердің барлығын орындаған болса онда ол сыйақы алу құқығын сақтайды. Сыйақы мөлшерін анықтаудың бірнеше әдістері бар: сатылатын мәміле көлемінен пайыз төлеуарқылы; шартқа делькредере жағдайларын енгізу арқылы; тек үшінші тұлғамен жасалған мәміле бойынша үшінші тұлға сатып алып, есеп айырысқан соң ғана сыйақы төлеу жөнінд келісім жасау. Аталған сыйақылардың барлығы шартта белгіленген уақытта төленуі керек. Оған қоса, агент өкілетсіз әрекет етсе, не ол жасаған мәміле заң талаптарына қайшы келсе сыйақы төлей алмайды. Агенттің сыйақы алу құқығынан басқа оның өзіне келтірілген шығындарды өтеттіру құқықтары бар. Агент келген зияндар оның өкілетсіз әрект етуі немесе қасақана әрекеті, не мүлікті арнайы ұстамау салдарынан болса бұл құқығын пайдалана алмайды. Агент өзінің иеленуіндегі тауарды ұстап қалу құқығы бар. Ол оны өзіне тиісті сыйақыны немесе шығындарын өтеуге қатысты қолдануы мүмкін. Мүлікті ұстап қалудың екі түрі бар: жалпы және жеке [8, 89 б.].

Ұлыбритания және АҚШ агенттік шартының негізгі элементтеріне: оферта; акцепт; қарсы талапты қанағаттандыру; тараптардың құқық және әрекет қабілеттігі; шарты жасаудың мақсаты жатады.

Ал нақты қызметтердің ұғымы заңнамада нақты анықталмағандықтан, сондықтан заңды әрекеттер жасау арқылы қызметтердің басқа да түрлері көрсетілуі мүмкін, мысалы шарт жасаушы жақты табу, шарты рәсімдеуге дайындау және т.б.. Тұлғалармен туындайтын қатынастың қалыптасуы мен тараптардың арасында қалыптасқан құқықтық байланыстың ерекшелігі. Мысалы: комиссия шарты бойынша комиссионер үшінші тұлғамен шарт жасаған кезде, үшінші тұлға мен комитент арасында қатынас болмайды, керісінше комиссионер комитентпен ішкі қатынас, ал үшінші тұлғамен сыртқы қатынас орнатады. Ал бір агенттік шарттың көлемінде көп жағдайда бір мезетте агент, тапсырма беруші, үшінші тұлға арасында қатынас орнайды.

Жоғарыда атап өткендей, еліміздің негізгі азаматтық заңнамасында көрініс таппағанымен, тәжірибе жүзінде «агент» термині кеңінен қолданылады. Мысалы: агент, бас агент, агент-делькредере, консигнациялық агент, сақтандыру агенті сияқты т.б. ұғымдар жиі кездеседі кездеседі.

Жалпы құқықтағы агент (от лат. agens, род. п. agentis - действующий) ұғымы бұл- өзіне берілген тапсырмадағы өкілеттілік көлемінде басқа тұлғаның мүддесі үшін әрекет ететін сенім білдірілген жеке немесе заңды тұлға. Ол өз қызметін белгілі бір сыйақы үшін көрсетеді. Ал бас агент - тапсырысшының мүддесі үшін бірнеше тапсырмалар кешенін алған және оны жасау үшін басқа қосалқы комиссионерді тарта отырып тапсырманы орындауға өзіне міндет алған тұлға. Бас агент пен тапсырма беруші арасында жасалған шарт ұзақ мерзімде жасалуы мүмкін.

Агент -делькредере- қосымша сыйақы алу үшін сатып алу бағасына кепілдік беретін агент. Агент – делькредере тапсырысшыға төлем қабілетсіз сатып алушыға қатысты туындаған шығындарын өтеп беруге міндеттенеді, алайда тапсырысшының кінәсіне байланысты жағдайда немесе сатып алынған тауар бағасы даулы мәселе болуына байланысты сатып алушы ақы төлеуден бас тартса, агент –делькредере тапсырысшы алдында жауап бермейді.

Сақтандыру агенті – сақтандырушының атынан сақтандыру операцияларын жасау үшін клиенттермен ерікті негізде мүліктік және жеке сақтандыру шарттарын жасайтын, сақтандыру төлемдерін қабылдайтын лауазымды тұлға.

Теңіз (кеме) агенті - кеме иесі мен тапсырма шарты, сақтау, мердігерлік шарттарының белгілерін қамтитын теңіз агенттік шартын жасайтын тұлға. Көбіне теңіз агенттері тиісті мемлекеттік органға кемең келетін немесе кететін уақытын хабарлап отырады, әр түрлі почталық қызмет көрсету қажеттіліктерін орындауды ұйымдастырады, кемеге (жанар-жағар маймен, сумен, азық түлікпен қамтамасыз ету) қызметін көрсетеді, жүк құжаттарын рәсімдейді, кеме иесінің мүддесін қорғайды.

Сауда агенті - тұтынушы мен тауарды өндіруші арасындағы делдал. Сауда агенті тауардың иесі емес. Көп жағдайда сауда агенті тауар өндірушінің белгілі бір аумақтағы өкілі болып табылады. Белгілі бір аумақта тауар өндірушінің өнімін тұтастай немесе бір бөлігін сатады. Сатудың жағдайы мен бағасын тауар өндіруші өзі анықтайды. Сауда агентінің тұрақты сатып алушылары болады, келіссөздер жүргізеді, тауарға меншік құқығын рәсімдеуге көмектеседі.

Есеп айырысу агенті (Settlement agent) – есеп айырысуды талап ететін трансферт жүйесі немесе басқа да жүйелер үшін есеп айырысу процесін ұйымдастырушы (мысалы: есеп айырысуды енгізу, төлемді ауыстыру барысын бақылау).

Агенттік - басқаның тапсырмасымен немесе басқа бір тұлға үшін өкілеттік жасайтын ұйым. Оның кадрлық агенттігі, жарнама агенттігі сияқты түрлері болады. Кадрлік агенттік- белгілі бір сыйақы үшін кәсіпорынға жұмысшы алуды, жұмысшылардың кәсіби біліктілігін арттыруды ұйымдастыратын ұйым. Бұл агенттік көбіне конкурстық негізде жұмысшыларды таңдап алады.

Жарнама агенттігі - клиентке жарнаманы жүзеге асыру және ұйымдастыру, жарнаманы жоспарлау барысындағы, оған қоса жарнаманы бұқаралық ақпарат көздеріне шығару кезінде комиссиялық сыйақы үшін кешенді немесе шекті көлемдегі қызметтерді көрсететін делдалдық ұйым.

Консигнациялық агент - белгілі бір сауда нарығында тапсырысшыға тауар сатып алуға міндеттенетін агент, оның жай агенттен айырмашылығы консигнациялық агент өз қызметін консигнация шартының негізінде жүзеге асырады. Шындығында бұл агенттің түрі біздің елде өте сирек кездеседі. Негізінен консигнациялық агенттер Ұлыбританияда кеңінен қолданылады. Тіпті оның құқықтық жағдайын реттейтін заң «Factors Act 1899» аталады [7, 78 б.]. Бұндай агенттердің қызметі бұл елде жақсы дамыған.

Жалпы агенттік шарт комиссия шарты мен тапсырма шарттарымен тығыз байланысты. Агенттік шарт ҚР Азаматтық кодексінде көрсетілмеген. Алайда Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 5-бабына сәйкес, құқық ұқсастығы мен заң ұқсастығы көрсетілген. Заң ұқсастығына сәйкес, нақты қатынас заңдармен немесе тараптардың келісімімен тікелей реттелмеген және оларға қолдануға келетін әдет-ғұрып болмаған жағдайларда, мұндай қатынастарға, олардың мәніне қайшы келмейтін болғандықтан, азаматтық заңдардың ұқсас қатынастарды реттейтін қалыптары қолданылады (заң ұқсастығы). Бұл заң ұқсастығын мысалы еліміздің азаматтық кодексінде көрсетілмеген, алайда дүние жүзіндегі шетелдік мемлекеттерде, соның ішінде Ресейде кең тараған агенттік шартына қолдануға болады. Өйткені, агенттік шарт біздің азаматтық кодексте көрсетілмегенімен, азаматтық заңнама бойынша оны жасауға тиым салмайды. Бұл шартты жасау кезінде қиындықтар туатын болса, оған қатысты азаматтық заңнамада көрсетілген тапсырма шарты мен комиссия шартына қатысты құқықтық нормаларды қолдануға болады [9, 18 б.]. Алайда бұл ережелер агенттік қатынастарды реттеуде жеткіліксіз. Ғалымдар агент ұғымына бірнеше анықтамалар береді. Мысалы Д.О.Носенконың пікірінше: біріншіден, «агент» ұғымы біреудің мүддесі үшін әрекет ететін кең мағынадағы топтық ұғым ретінде қолданылды, яғни бұл бойынша агент бұл біреудің тапсырмасымен өз атынан соның есебінен әрекет етіп тек делдалдық қызмет көрсетуші тұлға, мысалы маклерлер. Екіншіден біреудің бұйрығымен әрекет етуші өкілдер, коммивояжерлер, бұйрықты орындаушылар бұйырушылардан тәуелсіз болған жоқ. Үшіншіден, біреудің есебінен бірақ өз атынан үшінші тұлғалармен мәміле жасаушы комиссиянерлер комитенттің өкілі болып табылмайтын, тәуелсіз тарап болып табылды [10, 90 б.]. Ал ғалым Скороходов С.В.: қазіргі уақытта агент ұғымы мұндай кең ұғымды қамтымайтындығын. Бұл ұғым қазіргі кезде англосаксондық құқықтық жүйеде қолданылады. Ол бойынша агенттік шарт жалпылама ұғым ретінде, комиссия шарты мен тапсырма шарты оның түрлері ретінде қолданылады. [11, 48 б.].

Агенттік шартта да комиссия шарттарында да ішкі және сырқы қатынастар қалыптасады және агент те, комиссиянер де өз атынан, клиент есебінен әрекет етеді. Алайда, агенттің әрекет ету шеңбері комиссиянерге қарағанда кең. Агенттіктің пәні тек мәміле ғана емес құқықтық салдар туғызатын басқа да заңды әрекеттер бола алады. Оған қоса, агент комиссиянерге қарағанда құқықтық жағынан тәуелсіз өздігінен әрекет етеді. Агент шартында бір уақытта тапсырма шартының да комиссия шартының да жағдайлары кездесуі мүмкін. Алайда дамыған мемлекеттердің көпшілігінде агенттік шарт 20-ғасырдың басынан қолданылады. Ресейдің азаматтық заңнамасына агенттік шарт 1996 жылы ғана енгізілді. Ал біздің еліміздің Азаматтық кодексіне агент шартын енгізу қажеттілігі туып отыр, өйткені оған мынандай бірнеше себептер бар. Біріншіден: тәжірбие жүзінде агент ретінде әрекет ететін делдалдар бар. Екіншіден комиссиянерге қарағанда агенттің делдал ретінде өкілеттілігі кең. Ол өйткені бір шарттың ішінде өз атынан, да клиент атынан да

әрекет ете береді. Үшіншіден, өз атынан мәміле жасайтын делдал комиссиянер болса, комиссиянердің өкілеттігі шектеулі, себебі ол тек мәміле ғана жасайды, ал агент мәміле де, нақты әрекеттерде жасай алады. Оған қоса, кейбір қатынастарда орын алатын делдалдық шарттарға экономикалық жағынан тиімді болар еді, ол тәжірибеде қолданылып жүрген экспедитор агенттерге бір уақытта өз атынан не, клиент атынан әрекет үшін екібірдей(тапсырма, комиссия) шарттарды жасамай тек агенттік шарты жасар еді.

Пайданылған әдебиеттер:

1. Riabikov S.Q. *Agenske soglashenii bo bneshnoi torgoble M.*, 1994 g., p. 32.
2. Enerkscherus L.T. *Kurs germanskogo prava T.1 Polutom 2*, - M., 2010. – p.150.
3. Riabikov S.Q. *Zakonodatelstvo Belikobritanii. FRG I Fransii o torgobom predstavitel'sbe M.*, 2014 g. 311 p.
4. *Ga. Gore Ann.- Official code of georgia Annotated, Ch.84-66.* 1998.
5. Lask G. *Gragdanskoe prava USA M.* 1995 g. p.280.
6. Anson B. *Dogobornoe pravo. M.: "Qrid. lit."*, 2014.
7. Алферова О.В. *Агентирование в гражданском прве России и странах «общего права» Книга Некоторые вопросы договорного права России и зарубежных стран.*, М.2013. Пресс. С.89.
8. Шмиттофф К. *Экспорт: право и практика международной торговли.* - М.: Юридическая литература, 2013. – С.78.
9. *Гражданское право. Учебник Часть 2 /под ред. М.К. Сулейменова, Ю.Г. Басина.* - Алматы, 2002. – С.246.
10. Носенко Д. *О договоре комиссии (опыт исследования) // Журнал гражданского и уголовного права.* - 1999. - № 1. – С.105.
11. Скорыходов С.И. *Договор комиссии по законодательству РФ и практика его применения в предпринимательской деятельности, Томск 2003.*

Бурибаев Ермек Абильтаевич

з.ғ.д., профессор

Хамзина Лейла Амангельдиновна

з.ғ.к., доцент

Кошпенбетов Бахыткали Мухтарович

з.ғ.к., доцент

Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, kbakhytkali@mail.ru

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР АНЫМАЛЫҚ ЖӘНЕ ДАМУ ҰЙЫМЫ СТАНДАРТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДА ТҮЛҒАНЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫН РЕТТЕУ САПАСЫН АРТТЫРУ

***Резюме.** Исследование направлено на реализацию правовых возможностей модернизации рынка труда, обеспечение работы по имплементации лучших практик и рекомендаций ОЭСР. Работа была направлена на достижение двух основных результатов: разработать научно-правовой базис процесса вступления Казахстана в ОЭСР и сформировать научно обоснованные предложения по унификации национального трудового законодательства с общепризнанными стандартами реализации трудовых отношений в государствах Организации. В результате исследования сформулированы выводы и предложения, направленные на совершенствование и модернизацию норм трудового законодательства Республики Казахстан в контексте процесса развития всех сфер государственному управлению и регулирования в соответствии с рекомендациями и стандартами ОЭСР. В исследовании определяется авторская концепция выявления и осмысления закономерностей имплементации стандартов трудовой деятельности в государствах ОЭСР в трудовое законодательство Казахстана, соответственно основными методами исследования выступают описания и анализа ситуаций, обусловленных социально-экономическими особенностями геополитического пространства.*

***Summary.** The study aims at the implementation of legal possibilities of modernization of the labour market, providing work for the implementation of best practices and OECD recommendations. The work was aimed at achieving two main results: to develop the scientific and legal basis of the process of Kazakhstan's accession to the OECD and to develop the scientifically grounded proposals on the harmonization of national labour laws with the universally recognized standards of implementation of labor relations in States of the Organization. The study conclusions and proposals aimed at improvement and modernization of the labor legislation of the Republic of Kazakhstan in the context of the development of all spheres of government and regulation in accordance with the recommendations and standards of the OECD.*

The research defines the authors' concept of identifying and understanding the patterns of the OECD employment standards implementation into the labor legislation of Kazakhstan. The main research methods are the description and situations analysis caused by socio-economic characteristics of the geopolitical space.

***Түйін.** Зерттеудің басты концепциясын Қазақстанда жалдамалы еңбек саласын құқықтық реттеу сапасын арттыруға бағытталған ғылыми-тәжірибелік ұсыныстарды әзірлеу, енгізу құрайды. Зерттеу өзара тығыз байланысты екі мақсатты көздейді: Қазақстанның Экономикалық Ғылымдар Анымалық және Даму Ұйымына (әрі қарай - ЭЫДҰ) кіру процесінің ғылыми-құқықтық базасын құру және ұлттық еңбек заңнамаларын ЭЫДҰ мемлекеттері мойындаған еңбек қатынастарын реттейтін стандарттарға сәйкес үйлестіру.*

Мақсаты - ЭЫДҰ-на қатысушы-мемлекеттерінде адамдардың еңбек құқығын қамтамасыз етудің түсінігін және мазмұнын теориялық негіздеу; Қазақстанда әлеуметтік-еңбек саласын құқықтық реттеу сапасын көтеруге бағытталған мәселелері жалпылау және идея қалыптастыру; ЭЫДҰ мемлекеттерінде мойындалған жалдамалы еңбек саласын құқықтық реттеу стандарттарын қазақстанның құқықтық жүйесіне енгізу проблемаларын зерттеу және трансформациялаудың тәсілін ұсынысу;

Зерттеу нәтижесі бойынша Қазақстан Республикасында мемлекеттік басқару және реттеу сапасын ЭЫДҰ стандарттары мен рекомендацияларына сәйкестендіруге байланысты еңбек заңнамалары нормаларын модернизациялау және жетілдіруге бағытталған қорытындылар мен ұсыныстыр түйінделген.

Кіріспе.

Зерттеудің өзектілігі мемлекет пен қоғам мүддесі үшін адамдардың еңбек құқығын заманауи құқықтық және қоғамдық қатынастар жүйесінде сапалы бекіту болып табылады.

Қазақстан Республикасында еңбек және онымен тікелей байланысты қатынастарды құқықтық қамтамасыз ету жүйесі негізінің әлсіз өңделуі, ЭЫДҰ-на қатысушы мемлекеттер мойындаған әнбеп стандарттары мен әнбеп нормалар базасы негізінде Қазақстанның еңбек заңнамаларын қалыптастыру және жетілдіру қажеттілігі бүгінгі заман талабы.

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасында еңбек заңнамасы саласы түбегейлі өзгерістерге ұшырады, сәйкесінше нормативтік құқықтық актілер жүйесі еңбек қатынастарын либеризациялауға бағытталған кодификациялау жүргізуге байланысты тиімділігі артты.

Сонымен қатар адам құқығын қамтамасыз ету сапасының көтерілуіне қарамастан, бұл саланы реттеуде кемшіліктер де орын алған: әлі еңбек дауларының пайыздық көрсеткіші жоғары, қауыпті әлеуметтік қарсыластық тудыратын ұжымдық қақтығысуды алдын алудың нақты механизмдері құрылмаған; өзін жұмыспен қамтушылар саны тұрғындар арасында әлі көпшілік; еңбек шарттарын жасамай, нақты еңбек ақысын жасырып, оны азаматтық келісімдермен алмастыру тәжірибесі кеңінен орын алған;

Аталып кеткен және басқа да мәселелерді мақала тең авторлары ЭЫДҰ мемлекеттері тәжірибесі негізінде шешуді ұсынады. Еңбек қатынастарын құқықтық реттеуде ұзақ тарихы бар, әлеуметтік шиеленіске жол бермеудің тиімді механизмдерін қалыптастырған, шет елдердің алдыңғы қатарлы тәжірибесі, біздің елде пайдалануға келеді және қолданылуы қажет.

Қазақстанның мемлекеттік саясатының барлық саласының басты бағыттары 2050 жылға дейін ЭЫДҰ-на кіруге бағытталған. Қазақстанның «әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттері клубына» кіруі дамыған мемлекеттердің стандарттарын қабылдану, олармен интеграциялаудың күшейуі және осы арқылы біздің еліміздің бәсекелестік қабылеттілігін күшейтеді.

ЭЫДҰ-на 35 ел мүше болып кіреді. Үлкен сараптамалық әлеуеті және шешім қабылдаудың қолайлы жүйесі Ұйымның бүкіл әлемге, соның ішінде мемлекеттік басқару, еңбек нарығы, әлеуметтік қорғау, көші қон, халықты жұмыспен қамту салаларын қамтитын ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Осы әзірленген ұсыныстарды қабылдау және оларды ішкі мемлекеттік заңдармен қамтамасыз ету аталған Ұйымға кірудің басты шарты болып табылады. Бұл процесс, елдің ішкі заң шығару жұмысын ғылыми-құқықтық қамтамасыз ету үшін, мемлекеттік басқару, әлеуметтік қамсыздандыру, еңбек нарығын және жұмыспен қамтуды құқықтық реттеу салаларын, сонымен қатар қоғамдық қатынастардың басқа да салаларын ЭЫДҰ стандарттарына сәйкестендіру бағытында терең комплексті зерттеу шараларын жүзеге асыруды қажет етеді.

Сонымен, зерттеу жүргізу идеясы Қазақстан Республикасының заманауи әлеуметтік және саяси қажеттілігінен туындайтын, мемлекеттің даму бағытын анықтайтын құжаттық жоспарлармен үйлесімін табады. Зерттеу еңбек нарығын модернизациялауға, ЭЫДҰ ұсынысы негізінде және алдыңғы қатарлы тәжірибені жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталған.

Жаңалығы ең алғаш рет Қазақстанның құқықтық ғылымында ЭЫДҰ-на мүше мемлекеттерінің адамдардың еңбек құқықтарын реттейтін заманауи құқықтық көздеріне талдау жасалалынды, олармен Қазақстанда еңбек құқықтарын қамтамасыз ету стандарттарымен салыстырылу жүргізілген. Жаңалық ретінде ұсынып отырған авторлардың концепциясы ЭЫДҰ мемлекеттерінің еңбек нарығын реттеу стандарттарын Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамаларына енгізу.

Тәсілдері

Зерттеу тақырыбының ерекшеліктері мен күрделілігі танымның жалпы ғылыми және жеке ғылыми тәсілдерін ұштастыра пайдалану, соның ішінде: талдау, синтез, салыстыру, ұқсастық, дедукция, индукция, абстракция, сонымен қатар құқықтық-салыстыру, формальды-зәңи, саяси-құқықтық модельдеу тәсілдері құрайды. Жұмыста сонымен қатар тарихи зерттеу тәсілі көмегімен тұлғаның еңбек құқықтарын қорғаудағы мемлекеттің әлеуметтік саясатының қалыптасу процесіне талдау жасау; интернет ресурстарының контент-талдауларымен қамтамасыз етілу, мониторинг. Статистикалық және фактологиялық талдау жасау қорын ЭЫДҰ органдарының ресми материалдары, кейбір Ұйымға кіретін мемлекеттердің еңбек заңнамалар жүйесі құрайды.

Авторлардың концепциясы ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттердің еңбек қатынастары стандарттарын Қазақстанның еңбек заңнамаларына енгізудегі заңдылықтарды анықтау мен мәнін ашу болғандықтан, негізгі тәсіл ретінде Ұйымға мүше елдердің қалыптастырған геосаяси кеңістіктегі әлеуметтік-экономикалық ерекшелік жағдайларын сипаттау және талдауға бағытталған, салыстырмалы (компаративистік) талдау тәсілі қолданылады.

Зерттеушілер тобымен еңбек нарығын құқықтық реттеу және тұлғаның еңбек құқығын жүзеге асыру сапасын жетілдіру проблемаларына төрт аспектіде талдау жасалынады: әлеуметтік-психологиялық (ұлттық басымдылық пен мәдени дәстүрлер контекстінде), әлеуметтік-саяси (мемлекеттік басқару ерекшеліктерін ескере отырып), экономикалық (халықтың материалдық әлауқатының өсіру жоспарларына байланысты), құқықтық (әлеуметтік реформаларды құқықтық қамтамасыз етуге байланысты).

Ғылыми талдаудың негізгі бағыттары төмендегілерді зерттеуге байланысты құрылған:

- әрбір ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттерде тұлғаның еңбек құқығын реттеудің құқықтық механизмдерінің құрамдас элементтерінне жеке дара талдау жасалынды;
- адамның еңбек құқын қамтамасыз ететін негізгі жалпы кепілдіктер анықталып, олардың мазмұны мен мәні зерделенді;
- ақпараттық технологиялардың таралуы, электрондық қызмет, өндірістік процестерді автоматтандыру, қашықтан қызмет көрсетуді кеңінен пайдалану әсерімен еңбек нарығын жаңғыртуды ескере отырып Ұйымға мүше елдерде қоғамдық қатынастардың еңбек саласын құқықтық реттеудің пәні мен шегі анықталған;
- жұмыссыздықтың ең төменгі деңгейі тән, ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттерде жұмыспен қамтамасыз ету мен қамту құқықтық институттарының ерекшеліктері анықталды;
- Ұйымға мүше елдерде халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуды құқықтық қамтамасыз ету тәсілдері зерделенді;
- ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттердің ұлттық заңнамаларында адамның еңбек құқығын қорғау механизмдері мен арнайы тәсілдері жүйеленді;
- Қазақстанның еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің ішкі мемлекеттік механизмдерін жетілдіру үшін ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттердің жалдамалы еңбек саласындағы құқықтық стандарттардың маңызы зерттелді;
- ЭЫДҰ мемлекеттерінде мойындалған еңбек қатынастары стандарттарын трансформациялау арқылы Қазақстанның жалдамалы еңбек саласын құқықтық реттеу сапасын жетілдіруге бағытталған ұсыныстарды енгізудің теориялық және практикалық мәні ашылды;
- Қазақстанда еңбек нарығын құқықтық реттеу сапасын көтеруге бағытталған шаралар қорытындыланған және ұсынылған.

Нәтижелер

Зерттеу негізгі екі нәтижеге жетуге бағытталған: Қазақстанның ЭЫДҰ-на кіру жөніндегі ғылыми-құқықтық негіздеме жасау және ұлттық еңбек заңнамаларды ЭЫДҰ-ы мемлекеттері тарапынан жалпы мойындалған еңбек қатынастарын реттеу стандарттарына сәйкестендіру. Зерттеу нәтижесі бойынша Қазақстанда адамның еңбек құқығын ЭЫДҰ стандарттарына сәйкестігі артуына байланысты, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамаларын жетілдіруге және еңбек саласындағы қатынастарды құқыққолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған қорытындылар мен ұсыныстар жасау.

Жүргізілген ғылыми-құқықтық талдау нәтижесінде қолданыстағы еңбек заңына өзгерістер енгізу туралы нақты ұсыныстар жасалынып, жеке дербес заң жобасы ретінде мүдделі мемлекеттік органдарға жіберілді.

Зерттеу төмендегілерге мүмкіндік берді:

- Қазақстанда еңбек нарығы саласын реттейтін заңнамаларына ЭЫДҰ-ы мемлекеттерінің алдыңғы қатарлы тәжірибесін енгізу туралы тиімді құқықтық механизм жүйесін құруға;
- тұлғаның еңбек құқын реттеу сапасын көтеруге бағытталған ұсыныстар жасауға;
- әлеуметтік-еңбек шиеленісі санын азайтуға: ұжымдық және жеке дауларды;
- еңбекпен қамсыздандыру, еңбекпен қамту және жұмыссыздықты әлеуметтік қорғаудың жаңа құқықтық тәсілін ұсынуға;
- мемлекеттің, жұмыс беруші мен жұмысшының мүдделерін, еңбек нарығында әлеуметтік әріптестік шараларының қосымша түрлерін енгізу арқылы келісудің жаңа нысанын негіздеуге;
- жеке тұлғаның еңбек құқын қорғауда кәсіподақтың рөлін көтеру жөніндегі ұсыныстарды беруге;
- Әлеуметтік мемлекеттің негізі ретінде, ҚР еңбек заңнамасын жеке құқық саласы ретінде сапасын арттыруға.

Зерттеу нәтижесін пайдалану төмендегілерді қамтамасыз етеді: Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму саясатын жүзеге асыруда еңбек құқығы ғылымының рөлінің маңыздылығын; Қазақстанның еңбек заңнамасын ЭЫДҰ-ы алдыңғы қатарлы мемлекеттер деңгейіне дейін көтеруді; ғылыми зерттеудің нысандық және тәсілдік нәтижесі тиімді түрде тұлғаның еңбек құқын реттеу сапасын пайдаланудың қолданбалы сатысы дейін көтеруге, нақты айтқанда мемлекеттің әлеуметтік саясатының нақты іс-шаралары, құқықтық шығармашылық процесін жіберу.

Зерттеу нәтижесінің қорытындысы ретінде төмендегі ережелер туындайды. Ұйымға мүше елдерде қоғамдық қатынастардың еңбек саласын құқықтық реттеудің пәні мен шегі анықталды. ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттердің ұлттық заңнамаларында адамның еңбек құқын қорғаудың арнайы инструменттері мен механизмдеріне жүйелендеру жүзеге асты.

ЭЫДҰ-на мүше елдерінде еңбек қатынастарының нысаны мен тәсілінің құқықтық реламанті анықталды. Ұйымға мүше елдерінде еңбек дауларын шешу, әлеуметтік әріптестік институт ерекшеліктер, жұмыссыздықты әлеуметтік қорғау, өзін-өзі жұмыспен қамтуды құқықтық реттеу механизмін жүйелендіру жүзеге асты.

Әлеуметтік-еңбек қақтығыстарды алдын-алу, жұмыспен өнімді қамту, жұмысшылардың кәсіпорынды арнайы механизмдері арқылы қатысу саласында ЕО (ЭЫДҰ мүшелері) мемлекеттерінің жалпылама алдыңғы қатарлы тәжірибе материалдары талданып жинақталған.

ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттерінде мақұлданған негізгі жалпымойындалған адамның еңбек құқықтары кепілдері жеке дербестеліп, оның мазмұны мен мәні зерттелген. ЭЫДҰ-на кіретін мемлекеттерінің жалдамалы еңбек, жұмыспен қамту және жұмысқа орналасу саласындағы стандарттарды Қазақстанда нормативтік құқықтық акт жобасы нысанында жүзеге асу, ЭЫДҰ мемлекеттерінің алдыңғы қатарлы стандарттары негізінде Қазақстанның еңбек саласындағы заңнамаларының сапасын көтеруге бағытталған нақты ұсыныстар жасалынды.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстанда адамның еңбек құқықтырын құқықтық реттеу деңгейінің ЭЫДҰ мемлекеттерінің алдыңғы қатарлы стандарттары мен ұсыныстары деңгейіне дейін көтеруге бағытталған асырылатын шаралар жөнінде қорытындылар мен нақты ұсыныстар жасалды.

Қазақстанның ЭЫДҰ-на кіру процесін құқықтық қамтамасыз ету жағдайында еңбек заңнамаларын жетілдіру жөнінде ғылыми-құқықтық тұжырым құрылып, ұсыныс жасалынды.

Пікірталас

Мемлекет басшысы, Елбасының «Қазақстан-2050» Стратегиясында, Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына 2017 жылғы 31 қаңтар «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты жолдауында ҚР Үкіметі алдына ЭЫДҰ-ның алдыңғы қатарлы тәжірибесі мен ұсыныстарын Үшінші жаңғыру жоспарларын орындауды қамтамасыз етуді тапсырды.

Бұл шаралар Қазақстанның 2050 жылға қойған басты мақсатынан туындайды: ел әлемнің дамыған алдыңғы қатарлы отыз мемлекеттер қатарына енуі қажет. Елбасы оны былай: «Біз бірінші дәрежедегі мынадай мақсаттарымызды назардан шығармастан, нысаналы әрі шабытты жұмыс істеуіміз керек: ...Жаңа әлеуметтік үлгіні қалыптастыру...», - деп атап айтып кетеді.

Зерттеу Қазақстанның жаңа әлеуметтік саясатын тиісінше жоспарлы құжаттарына сәйкес жүзеге асуын қамтамасыз етуді, ал оның нәтижесі бүгінгі мемлекет пен қоғамның қажеттілігін қанағаттандуға мүмкіндік береді. Нақты зерттеудің қажеттілігі мемлекеттің билік органдарының еңбек нарығын жаңғырту, өзін-өзі жұмыспен қамтуды заңдастару, еңбек даулары мен әлеуметтік қақтығыстарды алдын алу жөніндегі экономикалық мүдделілігінен туындайды.

Экономикалық дамудың жаңа моделі, жалдамалы еңбек нарығының стандарттарын жаңарту, еңбек қатынастарының жақтарының құқықтық кепіл сапасын көтеру, жұмыспен қамту мен жұмысқа орналастырудың тиімді жүйесін қалыптастыруға бағытталған, Қазақстанның үшінші жаңғыруын қамтамасыз етуден тындайды. Нақты зерттеу өзінің іске асу нәтижесінде, Қазақстанның ЭЫДҰ-на кіруін құқықтық қамтамасыз ету мақсатында еңбек заңнамаларын жетілдіру жөніндегі ғылыми негізделген ұсыныстар жасау мақсатындағы құқықтық шығармашылықты қамтамасыз етеді. Ұлттық еңбек заңнамасы, жоғары еңбек өнімділігін талап ететін, Төртінші өнеркәсіптік төңкеріске бейім болуы қажет.

Сонымен қатар, мақаладағы нақты зерттеу бағыты, қазақстанның еңбек нарығының дамуы болашағын айқындау және алдан ала ғылыми-құқықтық талдау жасауға мүмкіндік береді. Жаңа технологиялар енгуіне байланысты қарапайым өндірістерде еңбек ресурстары босанып шығатыны белгілі болды. ЭЫДҰ-ның алдыңғы қатарлы мемлекеттері осы тындаған келеңсіздіктермен күресу арқылы өтті және өтуде. Олардың тәжірибесін зерттеу, қарапайым өндірістерден басқа өндірістерге ақылаулы түрде көшу аспектілерінде, талдау жұмыс барысының жаңа нысаны: алыстатылған және қашықтатылған түрінде жүзеге асты. Жоғарыдағыдан басқа, мысалы Германияда, іс жүзінде ұжымдық еңбек дауы, ереуілге шығу сияқты мәселелер кездеспейді, мұнда жұмыссыздықтың пайыздық көрсеткіші өте төмен. Ғылыми талдау барысында, ЭЫДҰ мемлекеттерінің жоғарыдағы оң тәжірибесі зерделеніп, Қазақстанда әлеуметтік-еңбек мәселелерін шешу мақсатында бірнеше заңнамалық ұсыныстар негізделді.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде Қазақстанның еңбек заңнамаларына алдыңғы қатарлы тәжірибе мен ұсыныстарын енгізу, сонымен қатар қазақстандықтардың өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыру, ашық және түсінікті жұмыспен қамту жүйесін құру, еңбек қатынастарында адамның құқықтарын қамтамасыз ету мақсатында, ЭЫДҰ мемлекеттерінің жалдамалы еңбек және жұмыспен қамту

жөніндегі әмбебап жоғары стандарттары жөніндегі құқықтық шығармашылық процесіне ғылыми негізделген ұсыныстар жасалынды.

Сонымен, еңбек нарығын, жұмыспен қамтуды құқықтық реттеу мәселелерін шешуде кешенді зерттеу тәсілінің негізін қалайды, құқықтану ғылымының зерттеу өрісін кеңейтеді, ол өз кезегінде бүгінгі күні теориялық ғылым мен зани тәжірибенің өзара ұтымды байланысын күшейтеді.

Ұсыныстар мен шығарылған қорытындылар келесі: қазақстанның еңбек құқығының көздерін желдіру; ЭЫДҰ мемлекеттерінің жалдамалы еңбек және жұмыспен қамту жөніндегі әмбебап жоғары стандарттарын ұлттық заңнама жүйесіне енгізу; ЭЫДҰ мемлекеттерінің стандарттарының ішкі құқық жүйесіне трансформациялану ерекшелігін анықтау мақсаттарында пайдалануға болады.

Жүргізілген ғылыми зерттеу нәтижесінде қазақстанның қолданыстағы: ҚР еңбек кодексі, еңбекпен қамту, кәсіподақ туралы заңнамаларына бірқатар өзгерістер енгізу жөнінде ұсыныстар жасалынады. Зерттеудің ғылыми негізделген қорытындылары дербес заң жобасы ретінде жүзеге асады.

Нәтижесінде еңбек құқын және құқық салалары – конституциялық, халықаралық, сонымен қатар әлеуметтік қамсыздандыру құқын оқытуға пайдалы ережелер әзірленді, ал алынған қорытындылар оқулықтар дайындауда және оқу-әдістемелік ұралдар дайындауда пайдалануға болады.

Алынған зерттеу нәтижесінің мақсатты тұтынушылары: тиімді әлеуметтік және құқықтық саясатты жүзеге асыруға мүдделі мемлекеттік органдар; халықтың экономикалық белсенді, еңбек қатынастарының жақтары болып табылатын, Қазақстан халқының барлық әлеуметтік топтары; жұмысшы немесе жұмыс беруші ретінде еңбек нарығын реттеуге мүдделі тұлғалар; еңбек құқығын дамытуға және оның шекересын кеңейтуге, өзекті және шынайы ғылыми және нақты зерттеу жәтижесіне қол жеткізуге мүдделі ғылыми қауымдастықтың өкілдері, студенттер, магистранттар, доктаранттар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Khamzin, A.S., Khamzina, Z.A.(2016). Constitutional Law Fundamentals of the State Administration of the Social Sphere in the Republic of Kazakhstan. International Journal of Environmental and Science Education, 11(12), 5237-5250.*

2. *Khamzina, Z.A., Buribayev, Y.A. (2016). Legal Regulation of Employment in Kazakhstan. International Journal of Environmental and Science Education, 11(18), 11907-11916.*

Урисбаева А.А.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу,
еңбек құқығы аға оқытушы

Мұқалдиева Г.Б.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу,
еңбек құқығы з.ғ.к., доцент, narynury01@gmail.com

Оразбақ С.І.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу,
еңбек құқығы кафедрасының 1-курс магистранты

ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

***Түйін.** Ғылыми мақала жаңадан қабылданған Азаматтық процесстік кодекске сәйкес пайда болған жаңа институттардың бірі – татуластыру рәсімдерінің құқықтық реттелу негіздеріне арналған. Осы кодекске сәйкес мақала азаматтық даулары шешудегі татуластыру рәсімдерінің: медиация, партисипативтік рәсім, бітімгершілік келісім жасаудың ерекшеліктерін анықтауға бағытталды.*

***Түйін сөздер:** Татуластыру рәсімдері, медиация, бітімгершілік келісім, партисипативтік рәсім.*

***Резюме.** Данная статья написана на актуальную тему одной из новейших институтов гражданского процесса «Правовые основы примирительных процедур» по новому принятому Гражданского процессуального Кодексу. Согласно данному кодексу, статья направлена на определение особенностей примирительных процедур как: медиация, партисипативная процедура, составление мирового соглашения, в решении гражданских споров.*

***Ключевые слова:** Примирительные процедуры, медиация, мировое соглашение, партисипативная процедура.*

***Summary.** The scientific article is intended for one of the newest institutions "Fundamentals of legal regulation of conciliation procedures", adopted in the newly entered into force Code of Civil procedure. According to the Code, the article is aimed at defining the features of conciliation procedures as mediation, participatory procedure, drafting a settlement agreement in the settlement of civil disputes.*

***Keywords:** Conciliation procedures, mediation, settlement agreement, participatory procedure.*

During the years of independence, in the economic and political life of the Republic of Kazakhstan, a number of large-scale measures have been implemented, which laid the foundation for international interests and reputation.

The market relations developed more and more and a new financial system was formed in the country. The society has established new relationships between the state and citizens, and there appeared the necessity in adoption of new laws regulating these relations.

The Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, adopted on October 31, 2015, can be classified as one of the most important laws.

This Law was developed to implement the "Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period 2010-2020", approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009, No. 858 and the tasks set by the President at the VI Congress of Judges of the Republic of Kazakhstan.

President of the Republic Nursultan Nazarbayev for the first time in the country held a lawmaking ceremony and said that this measure is connected with the fact that this document is of great importance for the state, for every citizen of Kazakhstan. This will allow people to better understand the meaning of the law.

Taking into account the adoption of the existing Civil Procedure Code in 1999, the need to adopt a new Law, which is guided by the ongoing upheavals in society, is considered to be topical.

The updated Civil Procedure Code is primarily used in the implementation of the measures outlined in the National Plan of Action, called "100 real steps - a modern state for all: five public reform" and should make a significant contribution to the rule of law in society.

The purpose of the new law is to ensure the rights and freedoms of citizens and legal entities of the Republic of Kazakhstan established by the Constitution, the effective protection of the legal interests of the mentioned persons, the procedural effectiveness of the prompt consideration and settlement of civil disputes and the provision of high quality judgments.

The new law has maintained modern key legal institutions and introduced new developments and innovations, which are based on international standards, leading Kazakhstani judicial practice to the best world achievements.

The state body which has developed the law is the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan.

Preparation and adoption of the Code of Civil Procedure was made publicly and publicly in the event of high public activity.

Representatives of all the state bodies, public organizations, international organizations interested in preparation of the draft law participated and expressed their views and demands.

The Code and the Civil Procedure Code were complemented with new requirements and implemented systematically.

The focus is on assisting the settlement of disputes in the form of civil litigation.

This law has preserved the importance of ensuring the accessibility of justice, respect for the honor and dignity of the parties involved, the independence of judges, the language of litigation, transparency and legality, equality of rights of parties and other democratic principles.

It should be noted that when discussing the main news items publicly available to the public, it should be noted that the rules of the trial stage have been revised, supplemented and optimized in accordance with the public interest.

At this stage, the parties will exchange written documents, such as collection of evidence, the appointment of an examination, obtaining relevant evidence and a counterclaim.

The Court explains to the parties the obligation to fair use of all their procedural rights without prejudice to the rights of others, deliberately delays their rights and obligations, including the time of consideration of cases.

The new law provides for the possibility of extending the time for trial to 15 days and for several months - up to one month.

Based on the results of preparing the case for trial, the court holds a preliminary meeting, and at this stage the court is entitled to take decisions on certain categories of cases.

It should be kept in mind that one of the key indicators of the effectiveness of justice is compliance with the procedural terms of judicial review and settlement of civil cases.

Subsequently, it could be argued that important issues such as reduction of the number of disputes considered in courts, introduction of alternative dispute resolution methods, development of mediation and conciliation procedures have found their solution.

In particular, provisions on the procedure of conciliation during the court session, including on non-judicial and pre-trial settlement of disputes, are effectively applied.

The new procedural law allows parties to settle disputes before the courts, to resolve this dispute within a short period of time, with little material and moral damages.

Similarly, the Law specifies measures to encourage the requirements applied in the pre-trial settlement of disputes.

The procedural ways of dispute settlement before the court and at the court session are the rules of the law: the conciliation procedures (individual chapters), the application of mediation and the mediation of mediators, the use of party procedures by the parties and lawyers.

The procedural law supplements the rules of consideration of civil disputes in the simplified procedure, by solving the order and solving certain categories of cases by written order.

In order to implement the above-mentioned National Plan, the new code regulates the procedures for simplifying judicial proceedings to simplify the access of citizens to justice and the introduction of a three-tiered judicial system in the administration of justice.

The new three-stage judicial system consists of: the first stage - district (city) and equal to them courts; appellate court - regional and equivalent courts; cassation instance - the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan.

The law differentiates the duties and powers of each judicial instance in the administration of justice, and establishes procedural terms and procedures for dealing with cases.

One of the key innovations was the legal basis for the consideration of disputes arising from investment relations and the procedure for consideration of these disputes by the specialized court of the Supreme Court with the involvement of the Astana city court and the largest investors, according to the rules of the first instance court.

In addition, steps to reduce the prosecutors' involvement in the trial are considered in the consideration and resolution of civil rights disputes in order to implement the tasks outlined in step 26 of the Nation's Plan.

To date, one of the main problems facing the judicial system of the republic is the development of electronic justice.

It should be noted that the only way to achieve international standards based on such democratic principles as accessibility, transparency and publicity is that substantial organizational measures are being taken to introduce electronic justice in the work of courts in all regions of the country.

At present, Kazakhstan's confidence in the fair judicial system is growing.

The large-scale measures being undertaken in the country are aimed at improving the welfare of the population and raising the prestige of the state.

The adoption of the updated Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan is regarded as one of the fruitful measures of the country's political and economic development.

The resolution of disputes arising between the state and civil society in a civilized manner, that is, through the authority of the bodies exercising justice, is based on the principles of social development based on democratic principles, the proper protection of the rights and freedoms of citizens and legal entities, are the main indicators of the state's concern for its citizens.

New legislative reforms were successfully implemented in Kazakhstan in different years on the initiative of the head of state N.A. Nazarbayev.

This law should become one of the new steps in reforming these reforms.

References:

- 1. Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Chapter 17*
- 2. The Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated August 24, 2009 № 858 "On the Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan for the period 2010-2020" (changes and additions made on January 16, 2014)*
- 3. Materials of the round table "Judicial mediation is a necessary condition for the development of the Institute of Mediation in Kazakhstan", Almaty, February 2013.*

ЭКОНОМИКА

Канабекова Алида Канабековна, Жантаева Айгуль Абитжановна,
Абитова Айнура Кайсабековна
НАРХОЗ Университеті, alida.kanabekova@narhoz.kz

ДӘРМЕНСІЗДІК ПЕН БАНКРОТТЫҚ: ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕЛУІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Түйін: Бұл мақалада ұйымдардың дәрменсіздігі мен банкроттығын зерттеу сұрақтары қарастырылған.

Резюме: В данной статье рассмотрены вопросы исследования несостоятельности и банкротства организации.

Summary: This article examines the issues of insolvency and bankruptcy research.

Компанияның қаржылық жағдайы тұрақтылыққа байланысты келесі түрлерге бөлінеді: тұрақты, тұрақсыз және дағдарысты. Егер белгілі бір критериялар бойынша ұйым дағдарысты деп танылса, онда ол оның қаржылық дәрменсіздігі туралы айтады. Бұл жерде ұйым төлемдерді жасауға және соныменен өз қызметін қаржыландыруға қабілетсіз.

Дәрменсіздік банкроттыққа әкеледі. Осы екі түсінік көп авторлардың еңбектерінде кездеседі.

Г.Ф. Шершеневич дәрменсіздік - бұл иесінің барлық қарызын жабу үшін ресми түрде кұәландырылған мүлік жағдайының жеткіліксіздігі деп атап өткен. Оның пікірінше, төлем қабілетсіздік пен төлеу алмаушылық дәрменсіздіктің объективті емес шарттары болып табылады, бірақ та ол дәрменсіздік өзінің салдарымен пайда болады, егер сот мұндай жағдайлардың орын алуын анықтаған кезде ғана деп есептейді.

Г.Ф. Шершеневич банкроттық ол дәрменсіздік түсіндіреді, бірақта банкроттық терминін констатациялау үшін тек дәрменсіздіктің және заңсыз әрекеттердің болуы қажет деп ойлаған. Ал банкроттықты ол «ұйым мүлкін қысқарту немесе жасыру арқылы дәрменсіз банкроттың кредиторларға ұқыпсыздығынан немесе алдын-ала ойластырылып тигізген зияны» ретінде деп есептеген [1].

А.Ф. Трайнин өзінің «Дәрменсіздік пен банкроттық» атты ғылыми еңбегінде атап өткені: «Банкроттық – өзіндік бір қылық: ол екі элементтен тұрады, оның біріншісі (дәрменсіздік) – азаматтық құқық термині, ал екіншісі (банкроттық әрекет) – қылмыстық-құқықтық термин» [2].

Егер П.П. Цитовичтің еңбегін зерттейтін болсақ, ол «банкроттық» және «дәрменсіздік» терминдерін ажыратып мына атап көрсеткен: «ұйымды тек дәрменсіз деп жариялауға болады, сөзсіз оны банкроттықтағы дәрменсіздік деп сараламай»[3].

«Банкроттық» термині италияндық «bankarotta» сөзінен шығып, сынған орындық дегенді білдіреді. Бастапқыда банкпен, мәміле жасалынып және құжаттар рәсімделетін базар немесе жәрменкеде орналасқан орындықтарды есептеген. Егер орындық иесі жұрдай болып кедейленсе, ол өзінің орындығын шағуы тиіс болған.

Банкроттықтың пайда болу тарихын зерттей отырып, Е.Н. Макарова қай термин «банкроттық» немесе «дәрменсіздік» алғаш шыққанын анықтауға тырысып көрген. «Дәрменсіздік» түсінігі көне римдік құқықтың негізгі болып саналған 12 кесте атақты заңынан шыққан деген жорамал бар. Онда «банкрот» сөзі кездеспейді [4].

Жалпы алғанда осы терминдердің бүгінгі күнге дейін қолданылып келе жатқанын аңғаруға болады. Олар өз маңыздылығын жоғалтпай келе жатыр.

Банкроттықтың пайда болу факторларды объективті және субъективті болып ажыратылады. Салық, қаржы, несиелік және ақша жүйесінің, заң мен нормативті базаның жетілмеуі, инфляцияның жоғарғы деңгейі – барлық аталғандар объективті факторларға жатқызылады. Ал субъективтілер қатарына жататындар:

- басшылықтың банкроттықты алдын-ала болжай және болдырмай алмауы;
- сұраныстың дұрыс зерттелмеуі, сатудың тұрақты тәртібінің жетіспеуі;
- өнімнің жеткіліксіз, нәтижесіз жарнамалануы;

- еңбек өнімділігі мен өндіріс көлемі қарқынының төмендеуі;
- өнім сапасы мен бағасының түсуі;
- бағаның орынсыз көтерілуі;
- артық шығындар;
- жоғарғы емес сату табыстылығының болуы;
- үлкен қарыздар, екіжақтық төлемсіздіктер;
- нарықтың шынайы тапсырысына басшылықтың қанағатсыз хабардар болмауы;
- конъюктураға сәйкес экономикалық үдерістерді орнатуда жеткіліксіз бастамашылдық;
- тиімді баға, ақша және инвестициялық саясаттың әлсізін таңдау;
- ұйым капиталын жаңғыртудың қаржылық механизмінің теңдестігі және басқалары.

Дәрменсіздік – сотпен немесе қарызгердің өзімен қаржылық міндеттемелері бойынша қарыз берушінің талаптарын, сондай-ақ еңбекақы төлеу бойынша қарызды толық көлемде орындауға танылған қарызгердің қауқарсыздығы.

07.03.2014ж. №176-V «Оңалту және банкроттық туралы» ҚР Заңына сәйкес дәрменсіздік деп соттың шешімімен бекітілген қарызгер-субъектінің міндеттемелерді жабу бойынша кредиторлардың талаптары жөнінде жауап беруге, еңбек келісім-шартына сәйкес жұмыс істейтін тұлғалармен еңбекақы бойынша есеп айырысулар жүргізуге, бюджетке салықтық төлем жасауға кепілдік беруге қабілетсіздігі [5].

Банкроттық процедурасы жалпы алғанда келесі сатылардан тұрады:

1. Дайындау сатысы – төлем қабілетсіздікті анықтау және сотқа беру үшін материалдар жинау. Мұнда, төлем қабілетсіздік болған кезде банкроттық сұрағы бірден туындайтыны қарастырылады. Сот арыз берудің негізі ретінде қарызгердің туындаған төлем қабілетсіздігі саналады.

«Оңалту және банкроттық туралы» ҚР Заңына сәйкес қарыз беруші адында қарызы бар тұлға кейбір жағдайда сотқа арыз жазумен жүгінуі тиіс. Егер талаптар орындалмаған жағдайда мүліктік жауапкершілік туындауы мүмкін.

2. Сотпен банкроттық туралы арыздың қаралуы. Арыз берілгеннен кейін, бес жұмыс күнінен кешікпей сот іс қозғап немесе дұрыс рәсімделмеуі себебінен берілген арызды қайтаруы мүмкін.

Іс қозғалған кезде қарызгерге бұрын шығарылған мүлікке қатысты сот актілерінің орындалуына, сонымен қатар шотынан қолма-қол ақшаны алуға жол берілмейді. Сондай-ақ екі жұмыс күнінен кешіктірілмей сотпен әкімші тағайындалады. Оның міндеті қарызгердің қаржылық жағдайы талдау туралы қорытынды қалыптастыру. Әрі қарай қарызгердің дәрменсіздігін тану туралы сот актісі шығарылады.

3. Банкротты жою және банкроттық процедурасы. Бұл сатыда қарызгерді жою туралы жалпы мемлекеттік заңды тұлғалар тізіміне жазу енгізіледі. Банкроттық процедурасыны мерзімі 9 айды құрайды, бірақ ерекше жағдайда оны ұзартуға болады. Мүлікті түгендеу жүргізіледі. 15 күн ішінде сот қорытынды есеп беруді, жойылу балансын бекітеді және банкроттық процедурасының аяқталғаны туралы жариялайды. Банкрот өзінің қарыздарынан құтылады.

Банкроттық ерікті және мәжбүрлі тәртіппен расталады. Ерікті тәртіпте банкроттық қарызгердің сотқа жүгінуіне сәйкес танылады.

Сол уақытта, сотқа арыз беруге негіз болып кредиторлардың талаптарын толық көлемде орындауға жеткіліксіз болғанда иегердің немесе құрылтайшының жойылу туралы шешімі табылады. Қарызгер сотқа жүгінбеген жағдайда, ол кредиторлар алдында берешек бойынша субсидиарлы жауапкершілікке тартылады.

Мәжбүрлі тәртіпте қарызгер банкрот деп кредитордың сотқа арыз беріп шағымдануына сәйкес танылады. Кредитордың сотқа жүгінудің себебі болып қарызгердің 3 ай ішінде өзінің міндеттемелерін орындамағандағы төлем қабілетсіздігі саналады.

Сот банкроттық туралы істі заңға сәйкес қарайды:

- салықтар бойынша бюджет алдындағы қарызгердің қарыз сомасы кем дегенде 150 АЕК болса;
- қарыз берушілер алдындағы қарызгерді жалпы сомасы: жеке кәсіпкерлер үшін – кем дегенде 300 АЕК, заңды тұлғалар үшін – кем дегенде 1000 АЕК құраса.

Соттық тәртіппен қарызгерді банкрот деп жариялауға негіз болып оның дәрменсіздігі болуы тиіс [6]. Банкроттықтың екі түрін ажыратады: әдейі және жалған.

Әдейі банкроттық – ол компания басшысы немесе иесі жеке мақсатпен жасаған әрекеттері нәтижесінде төлем қабілетсіздік деңгейін қасақана жасау немесе ұлғайту.

Жалған банкроттық – компания басшысы немесе иесі кредиторларға тиесілі төлемдердің мерзімін кейінге қалдыру немесе ұзарту, немесе жеңілдіктер алу мақсатымен, және қарыздарды төлемеу үшін өзінің төлем қабілетсіздігі туралы жалған ақпаратпен жария жария етуді айтады.

Егер қарызгердің қарыз берушілер алдындағы берешегін толық көлемде төлеуге мүмкіндігі бола отырып, оны банкрот (жалған банкроттық) деп тану үшін сотқа арыз берген кезде, кредиторлар оларға тиесілі зиян сомасының өтеуін талап етуіне құқылы.

Қазақстанға тән ерекшеліктерді есепке ала отырып, банкроттықтың себептеріне келесілерді жатқызуға болады:

- экономикадағы әлемдік дағдарыс әсері;
- үлкен қарыздар мен өзара төлей алмаулар;
- нарықтағы жоғарғы бәсекелестік;
- ұқсас, бірақ сапасы жоғары өнімдердің бағасының кейбір түрлердің бағаларының жақындауы
- жұмыскерлер біліктілігінің ең төменгі деңгейі және ақпаратпен қамтамасыз етілмеуі;
- барлық деңгейдегі тиімсіз басқару жұмысының жүргізілуі;
- жеке кәсіпкерлердің мамандануының төменгі деңгейі.

Жоғарыдағы факторлар әсері есебінен ұйымдардың өмір сүруіне статистикалық зерттеу жүргізілді (кесте 1).

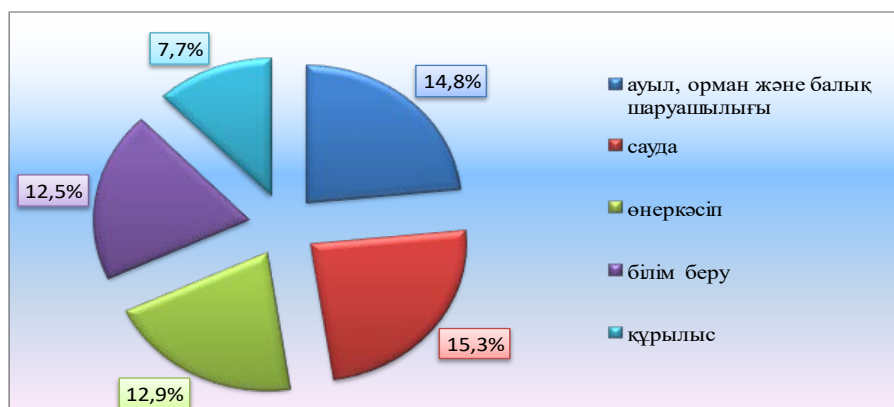

Сурет 1 – 2012-2017жж. Қазақстан Республикасы бойынша банкротқа ұшыраған ұйымдар саны [7]

Суреттен келе, жылдар бойынша банкрот деп танылған ұйымдар саны динамикада тұрақсыз. Осылайша, мысалы ең төменгі көрсеткіш 2014 жылы, ал жоғарғысы – 2017 жылы байқалған.

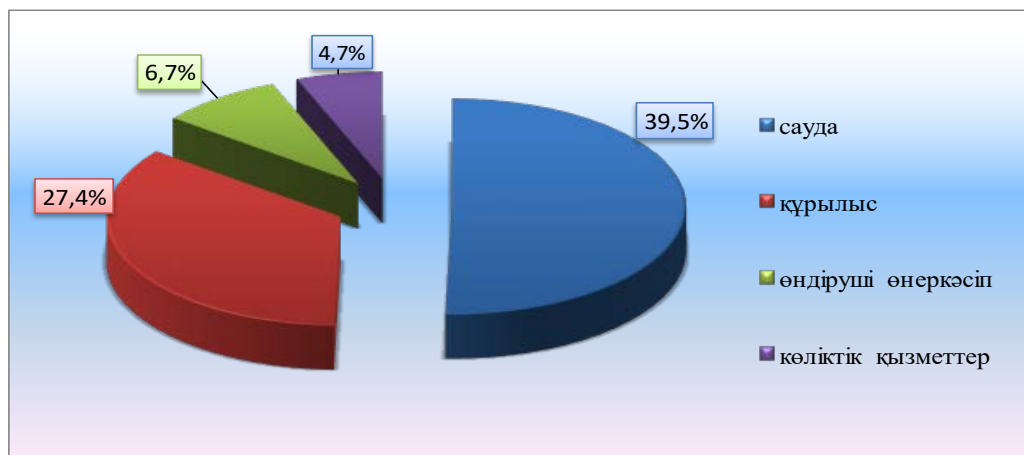
Шетелдік зерттеулер көрсеткендей, елдің экономикасы даму мен бәсекелестік деңгейіне байланысты. Бұл көрсеткіштер жоғары болған сайын, экономика жақсы жұмыс істейді, соның ішінде халықтың тұрмыс деңгейі артады.

Аймақтық орналасуына қарай Қазақстан Республикасы бойынша банкротқа ұшыраған ұйымдар санының көпшілігі Алматы облысына - 711 (үлесі 22,6%), Ақмола облысына – 620 (үлесі 19,7%) келеді. Банкроттық процедурасы барысында банкротқа ұшыраған ұйымдардың қатарында негізгі салмақты орташа және шағын бизнес субъектілері – олар саудар ұйымдары, ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік ұйымдар алады. Бұл салаларды тұрғындардың жұмыспен қамтылуы өте жоғары (сурет 2).

Сурет 2 – Сала бойынша тұрғындардың жұмыспен қамтылуы, %

2018 жылдың 1 қаңтарына берілген статистикалық мәліметтер негізінде сала бойынша банкротқа ұшыраған компаниялар саны зерттелген. Анықталғаны, банкротқа сауда, құрылыс, өндіруші өнеркәсіп және көлік ұйымдары сияқты шаруашылық салалары ұшыраған (сурет 3). Бұл суретте барлық банкрот-компаниялардың жалпы санындағы олардың үлесін көруге болады.

Сурет 3 – ҚР бойынша банкрот-ұйымдардың үлес салмағы, % [8]

3 сурет бойынша байқағанымыз, 2018 жылдың 1 қаңтарына ҚР тіркелген заңды тұлғалардың банкрот деп танылған ұйымдардың ең жоғарғы үлесін 39,5% сауда сферасы құрайды. Екінші орынды – 27,4% құрылыс алады.

Осы жасалған зерттеулер негізінде банкротқа ұшыраған ұйымдар саны жылдан жалға арта түсуде. Олардың саны өскен сайын, жұмыс орындары да азаяды. Оған қоса, жаңадан ашылып жатқан ұйымдар саны да артуда. Соған қарамастан, банкроттықты болдырмау немесе алдын-алу бойынша жұмыстар жүргізілген жөн. Болжау әдістерінің ең тиімдісін қолданып, қажетті шараларды уақытылы ұйымдастырса, көптеген мәселелерді шешуге болады деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. - М.: СТАТУТ, 2003 - С.544.
2. Трайнин А.Н. Несостоятельность и банкротство. – Санкт-Петербург. 1913.
3. Цитович П.П. Очерк основных понятий торгового права. Киев, 1886.
4. Экономический анализ: теория и практика. 2008. № 2. С. 54
5. 2014 жылдың 7 наурызында №176-V «Оңалту және банкроттық туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (01.07.2017ж. жағдайына өзгертулер мен толықтырулармен)
6. Процедура банкротства юридического лица в РК. Экспертные статьи и публикации от 13 мая 2016 г. http://ileulin.kz/ru/news/593-procedura_bankrotstva_juridicheskogo_lica_v_rk/
7. www.kgd.gov.kz
8. www.stat.gov.kz

Абдрахманов Р.Б.,
Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Ясави

Амитова А.Т., Жасузакова М. Ж.
Университет “Сырдария”

АДМИНИСТРАТИВНЫЙ КОНТРОЛЬ И ПОТЕНЦИАЛ УПРАВЛЕНИЯ

Резюме. В работе рассматривается влияние процедуры административного контроля на активизацию потенциала управления активной системы A_c . Такое влияние оценивается выявлением социально-психологического состояния активных элементов A_j активной системы после осуществления управляющих воздействий. При этом констатируя силу управляющих воздействий определяется зависимость уровня активизации потенциала управления от процедуры административного контроля. Такая зависимость выявляется из свойств открытого управления учитывающий управляемость самой A_c . Показан, что влияющим параметром процедуры административного контроля на активизацию потенциала управления A_c является сообщения о выполнении плана активными элементами A_c . Показаны условия манипулируемости или не манипулируемости сообщения о выполнении плана. С другой стороны эти условия показывают влияние процедуры административного контроля на эффективность активизации потенциала управления A_c .

Ключевые слова: активная система, административный контроль, потенциал управления, активизация, условие NDA, открытое управления, управляемость A_c , обратная связь.

Введение. Принцип обратной связи универсален. Он лежит в основе функционирования автоматически регулируемых систем в природе, в технике, экономике и системах другого вида. Обратная связь бывает внешняя и внутренняя. Внешней или главной называется такая связь, посредством которой осуществляется передача части выходного сигнала (величины) всей системы управления на ее вход. Внутренние, или местные, обратные связи соединяют выход отдельных элементов или групп последовательно соединенных элементов с их входом. Здесь наблюдается своеобразная фрактальность работы процедуры обратной связи в управлении.

Различают положительные и отрицательные обратные связи. Положительная обратная связь усиливает действия входного сигнала, т.е. имеет одинаковый с ним знак, отрицательная ослабляет, т.е. имеет знак противоположный знаку входного сигнала. Положительная обратная связь используется во многих технических устройствах для увеличения коэффициента передачи. В экономике на использовании положительной обратной связи основаны системы материального стимулирования за увеличение производства продукции. Положительными являются обратные связи в схеме межотраслевого баланса.

В организационных системах (A_c) разумным считается представлять использование механизмов передачи информации с помощью процедуры административного контроля (A_k). Необходимость к этому возникает из-за существования в структурах A_c и между активными элементами (A_j) реакции на управляющие воздействия. Наиболее характерная реакция активных элементов – *противоречие*. Противоречие – это результат взаимодействия сторон с различной степенью восприятия и оценкой одного и того же явления или объекта, которые вместе тем находятся во внутреннем единстве (в рамках одной системы) и являются источником эффективности управления. Содержательно, противоречие состоит из сочетания активности AI , неопределенности N , избирательности I и сопротивляемости S . Эти сочетания противоречий выявляются процедурой A_k , тем самым повышает эффективности потенциала управления.

Цель работы. В организационном управлении административный контроль играет роль обратной связи. Исходя из этого показать роль административного контроля в процедуре активизации потенциала управления организации.

Метод решения. Административный контроль (A_k) – это проверка процессов и явлений и постоянное наблюдение за ними в целях фиксирования текущих состояний и отклонений от установленных центром значений для обеспечения достижения организацией выполнения плана [1].

Поскольку в большинстве исследуемых A_c центру необходимо иметь информацию о социально-психологическом состоянии A_j после управленческих воздействий, а такое состояние A_j отражается на выполнении плана x_j . Тем самым центр оценивает тип $\gamma_j A_j$ (рис. 1). В качестве результата действия A_j в механизмах функционирования A_c выступает сообщение $\tilde{\gamma} \in \tilde{S}$ – о выполнении плана A_j , $\tilde{S} = M_{A_c}^{PW}(S, I, N, AI)$ [3]. Целью центра $\Psi_{A_c}(X, \Omega)$ является выполнение плана X , т.е. $\Psi_{A_c}(X, \Omega) \rightarrow$

$\max_{\eta \in U}$. Но при этом центр должен учитывать поведение функции $\Psi_{A_s}(x_j, y_j, r_j)$. Такой учет производится соблюдением условия $NDA[1]$

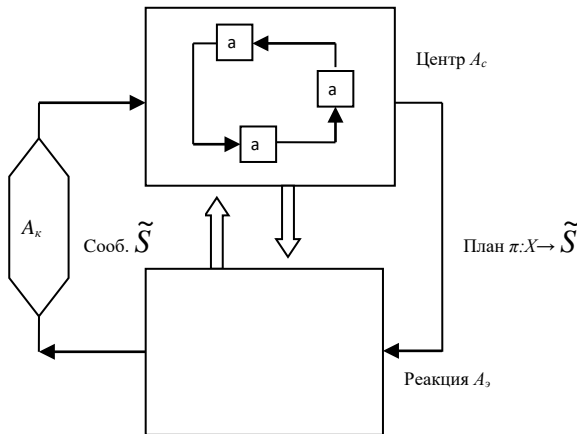

Рис 1. Место A_k в управлении активной системой

Здесь потенциал управления $\Pi_y^{A_c}$ активной системы зависит от взаимосвязи трех компонент a_1, a_2, a_3 . Эти компоненты являются инструментам воздействия на объект управления и имеют следующие функции: a_1 – квалифицированность; a_2 – организованность; a_3 – информированность. В принципе такое распределение носит условный характер, так как любой акт управляющего воздействия выступает как момент единства взаимодействия всех трех инструментов, значит и момент единства организованности, информированности и квалифицированности управления. Степень единства трех инструментов выражает потенциал управления $\Pi_y^{A_c}$ [2].

С другой стороны, пусть A_s способен выбирать кроме своего плана x_j , еще некоторые действия, это значит у него существует своя цель $\Psi_{A_s}(X, \Omega)$ эти действия A_s отражаются на параметре r последствием этих действий может быть не выполнение плана x_j . Такое действие A_s начинается после воздействия управляющих воздействия $\eta \in U(\Pi_y^{A_c})$: $y=G(\eta)$. Здесь возможно не совпадение $\Psi_{A_s}(X, \Omega)$ и $\Psi_{A_c}(x, \Omega)$. Такое не совпадение выявляется с помощью процедуры административного контроля A_k , т.е.

$$A_k: G(\eta) \rightarrow \tilde{S} \quad (1)$$

Условие $NDA[1]$: Зададим следующую процедуру планирования :

$$\Phi(\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3), X, Y) \rightarrow \max \quad \text{для} \quad \Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3) > \varepsilon \quad (2)$$

$$f_i(\Pi_y^{A_c}(MB_{A_c}), X, \tilde{S}_i) \rightarrow \max_{Z \in X_i(\tilde{S}_i)} f_i(Z_i, \tilde{S}_i, MB_{A_s}) \quad \text{для} \quad MB_{A_c}(MB_{A_s}) < \varepsilon \quad (3)$$

Здесь, $z \in A$ результат деятельности A_s , $\Phi(\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3))$ - выражает интересы центра MB_{A_s} , - управляемость активного элемента $A_c[3]$; Y – управляющие воздействия, $\tilde{S}$ - сообщения о выполнении плана X_i активным элементом A_s , $X_i \in X$ - планы активных элементов.

Условие (1) обеспечивает назначение элементу плана X_i , активизирующего потенциала управления, т.е. $MB_{A_s} \rightarrow \max$ и называет условием NDA . Условие (2) в неявном виде задает процедуру планирования, активизирующий потенциал управления A_c , т.е. $MB_{A_c}(A_i \rightarrow \max) \rightarrow \max$, где A_i – выражает активность управляющие воздействия. Это и является конечной целью центра. Процедуру удовлетворяющие условия (2) и (3) называют механизмом открытого управления [4]. Основная идея принципа открытого (ОУ) заключается в том,

чтобы использовать процедуру планирования, максимизирующую целевую функцию A_s , в предположении, что сообщаемая A_s оценка достоверна, то есть центр идет навстречу A_s , рассчитывая на то, что и они его не обманут.

Теорема 1. Необходимым и достаточным условием активизации потенциала управления $\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3)$ для A_c является существования множеств $X_i(\tilde{S}_i)$, для которых выполнено условие *NDA*.

Доказательства. Так как условие *NDA* является правилом игры между центром и A_s , выполнение условия *NDA* обеспечить активизацию $\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3)$, а не выполнение этого условия не обеспечить активизацию $\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3)$ A_c .

Допустим, что каждый тип A_s выражается, как $r_i(MB_{A_s})$ и $S_i \in \Omega$, а функция «штрафа» за не выполнения плана $l_i(\pi_i(s_i), r_i)$, $\pi_i(s_i)$ - значение плана которого должен выполнить r_i A_s .

Тогда

$$\forall r(MB_{A_s}), \forall i \in I, \forall s_i \in \Omega_i, f(\Pi_y^{A_c}(MB_{A_s}), X_i, \tilde{S}_i) \geq l_i(\pi_i(s_i), r_i) \quad (4)$$

$$\forall r(MB_{A_s}), \forall i \in I, \forall s_i \in \Omega_i, f(\Pi_y^{A_c}(MB_{A_s}), X_i, \tilde{S}_i) \leq l_i(\pi_i(s_i), r_i) \quad (5)$$

будет условием активизации $\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3)$.

Возьмем произвольные A_s , $i \in I$ и вектор $S_i \in \Omega_i$ и рассмотрим вектор типов A_s , равный $r_i(MB_{A_s}, S_i)$. $\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3) > \varepsilon_1$ из условия *NDA* имеем

$$f(\Pi_y^{A_c}(r_i, s_i), r_i) = \max_{Z \in X_i(\tilde{S}_i)} f_i(z_i, \tilde{S}_i, MB_{A_s}), MB_{A_c}(MB_{A_s}(A1 \rightarrow \min)) > \varepsilon_2 \quad (6)$$

Поэтому $\forall Z \in X_i(\tilde{S}_i)$, то

$$\forall \tilde{S}_i \in \Omega, f(\Pi_y^{A_c}(r_i, \tilde{S}_i), r_i) \geq f(\pi_i(\tilde{S}_i), r_i), r_i(MB_{A_s} \geq \varepsilon_2)$$

то есть не манипулируемое сообщение $\tilde{S}$ - является равновесным условием активизации функции $\Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3)$ [5].

Таким образом, необходимость активизации функции $\Pi_y^{AC}(a_1, a_2, a_3)$ возникает когда в организационной системе начинается манипуляция сообщениями о выполнении плана активными элементами. Если активного элемента не удовлетворяет условие *NDA*, то центр принимает решение об устранение этого A_s из системы. В работе [2] управляющее воздействие выражается следующим образом:

$U=F\&Q$, где F -сила воздействия, Q - глубина воздействия. Тогда

$$F\&Q = \Pi_y^{A_c}(a_1, a_2, a_3) \quad (7)$$

Свойства восприимчивости к воздействию U у A_s вызывает следующие естественные реакции:

а) сопротивляемость возникает, когда цели A_s и центра не совпадают. Этот параметр обозначим как $S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$;

б) избирательность появляется, если $F \rightarrow \max$. Этот параметр обозначим как $I = \{i_1, i_2, \dots, i_n\}$;

в) неопределенность возникает, когда $F \rightarrow \max$ и $Q \rightarrow \min$ или $F \rightarrow \min$ и $Q \rightarrow \max$. Этот параметр обозначим как $N = \{n_1, n_2, \dots, n_k\}$;

г) активность возникает, когда если цели A_s и центра совпадают. Этот параметр обозначим как $A1 = \{a1_1, a1_2, \dots, a1_1\}$

Когда центром производится воздействие U , т.е. начинает управлять, то для A_c модель управления $G: U \rightarrow A$, или

$$G(\Pi_y^{A3}(a_1, a_2, a_3)) = (U \rightarrow S) \& (U \rightarrow I) \& (U \rightarrow N) \& (U \rightarrow A1) \quad (8)$$

где A – множество состояний A_c , т.е. $A_1 = \{\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_n\}$, $\varepsilon_1, \varepsilon_2, \dots, \varepsilon_n$ – являются критерием управляемости A_c [2].

Из формулы (7) и (8) видно, что потенциал управления организационными системами напрямую связана социально-психологическим состоянием A , этой системы. С другой стороны эти параметры отражаются на выполнении план X . Которого выявляют процедура A_k . Из формулы (7) и (8) видно, что активизация потенциала управления напрямую связана с повышением эффективности управляющих воздействий. Так как сила воздействия F – это может быть процедура планирования $\pi : \tilde{S} \rightarrow X$, процедура стимулирования $\delta(\cdot, \cdot) : A_0 \times X \rightarrow R^1$. А глубина воздействия Q – степень проникновения сложившейся на объекте управления состояния или же степень овладения A , управляемой ситуацией. Это может функция затрат $c(\cdot, \cdot) : A \times \Omega \rightarrow R^1$ активного элемента, функция дохода A , $h(\cdot, \cdot) : A \times \Omega \rightarrow R^1$, $\hat{\Phi}(\cdot, \cdot) : A_0 \times U \rightarrow R^1$ – функция дохода центра $H(\cdot, \cdot) : A \rightarrow R^1$ зависящая от действий A , и т.д

Таким образом, компоненты управляющего воздействия:

$$F = \{\pi, \delta(\cdot, \cdot), \chi(\cdot, \cdot) \mid \pi : \tilde{S} \rightarrow X, \delta(\cdot, \cdot) : A_0 \times X \rightarrow R^1, \chi(\cdot, \cdot) : A_0 \times X \rightarrow R^1\}$$

$$Q = \{c(\cdot, \cdot), h(\cdot, \cdot), \tilde{\Phi}(\cdot, \cdot), H(\cdot, \cdot) \mid c(\cdot, \cdot) : A_0 \times X \rightarrow R^1, h(\cdot, \cdot) : A \times X \rightarrow R^1,$$

$$\tilde{\Phi}(\cdot, \cdot) : A_0 \times U \rightarrow R^1, \tilde{\Phi}(\cdot, \cdot) : A_0 \times U \rightarrow R^1, H(\cdot, \cdot) : A \rightarrow R^1\} \quad (9)$$

На основе формулы (8) можно организовать активизации потенциала управления.

Организационные системы подвижны. Они находятся в постоянном движении и изменении. Они способны изменять свое, тогда потенциал управления будет состоят из этих трех компонент. Если обозначим потенциал управления $\Pi_y^{A_c}$, то потенциал организации выглядит как:

$$\Pi_0^{A_c} = \Pi_{en}^{A_c} + \Pi_{co}^{A_c} + \Pi_y^{A_c} \quad (10)$$

Вся стратегия организации составляется исходя из значений этих составляющих. $\eta = F \& G$ – управляющие воздействие, F – сила управление

$$F(\Pi_0^{A_c}) = \Pi_{en}^{A_c} + \Pi_{em}^{A_c} + \Pi_y^{A_c}$$

Здесь может быть следующие случаи:

$$\left. \begin{array}{l} \text{а) } F \rightarrow \max = \\ \text{б) } F \rightarrow \min = \\ \text{в) } F \rightarrow \min = \end{array} \right\} \begin{array}{l} \Pi_y^{A_c} \rightarrow \max \\ (\Pi_{em}^{A_c} + \Pi_{en}^{A_c}) \rightarrow \text{const} \\ \Pi_y^{A_c} \rightarrow \min \\ (\Pi_{em}^{A_c} + \Pi_{en}^{A_c}) \rightarrow \text{const} \\ \Pi_y^{A_c} \rightarrow \text{const} \\ (\Pi_{em}^{A_c} + \Pi_{en}^{A_c}) \rightarrow \max \quad \text{когда} \quad \Pi_{en}^{A_c} \rightarrow \max \end{array}$$

Выводы. Понимание необходимости активизации потенциала управления предполагает не только осознание этого феномена руководителем организации, но и формирование коллективного видения будущего состояния A_c . Все это тесно связано как организован административный контроль в A_c и оценкой социально – психологического состояния членов A , активной системы. При этом надо иметь в виду, что данный процесс начинается с отдельного работника (элементом A_c) – с ощущения беспокойства после окончания предыдущего этапа перемен и описания новых начинаний[6]. Потенциал управление организацией $\Pi_y^{A_c}$ и его активизация всегда влияет на эффективность управления. Повышения эффективности управления организационными структурами, при ограниченности ресурсов, имеет жизненно важное значение для организации. Сама

процедура активизации сильно зависит от оценки манипулируемости сообщений $\tilde{S}$. С другой стороны, эффективное управления активной системой, требует эффективной процедуры A_k . Так, как в процессе управления, без обратной связи, центр организации не может принимать оперативно управленческих решений.

Литература

1. Новиков Д.А. Теория управления организационными системами. 2-е изд. – М.:Изд-во физико-математической литературы, 2007, -585с .
2. Рустамов Н.Т., Ибраим М., Абдрахманов Р.Б.. Закономерности организационных успехов и неудач. – Т.: «Fan va texnologiya», 2009, 200стр. ISBN 978-9943-10-217-0.
3. Nasim Rustamov and Nurbai Dosanov. Effect of Administrative Control Procedures to Efficiency of Organization Management. International Journal of Mathematical Analysis Vol. 9, 2015, no. 11, 521 – 526. HIKARI Ltd, www.m-hikari.com. <http://dx.doi.org/10.12988/ijma.2015.411356>
4. Бурков В.Н. Основы математической теории активных систем. –М: Наука, 1977.-255с.
5. Абдрахманов Р.Б., Рустамов Н.Т., Жасузакова М.Ж. Потенциал активной системы и ее активизация. – М. Международный научный журнал, «Молодой ученый», №6(110), 2016г., с.52-56.
6. Смирнов Э.А. Основы теории организации. Учебное пособие для ВУЗов. – М.:ЮНИИТИ, 2000 – 375с.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Хан В.В., Шалқарова (Ким) И.А. СУЩНОСТЬ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПОЛНОМОЧИЙ СЛЕДСТВЕННОГО СУДЬИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСТАНА.....	7
Кондратьев И.В., Минжанова А.Б. ПРОБАЦИЯ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ КАК ФОРМА СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРА	12
Бекмагамбетов А.Б. ПРЕСТУПНОСТЬ, СВЯЗАННАЯ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ: ПРИЧИНЫ И ФАКТОРЫ	16
Мейірбекова Г.Б., Жарболова А.Ж. БАЛА ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	22
Мухамадиева Г.Ж., Балгожина М.Е. ҚЫЛМЫСТАР РЕЦИДИВИ КЕЗІНДЕ ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУҒА БАЙЛАНЫСТЫ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕР	26
Ахметов А.С., Жамулдинов В.Н. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗУЧЕНИЯ ФЕНОМЕНА КОРРУПЦИИ.....	29
Бейсов Е.Ж., Ашимова Д.И. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ОГНЕСТРЕЛЬНЫХ ПОВРЕЖДЕНИЙ.....	33
Бурибаев Е.А., Хамзина Л.А., Кошпенбетов Б.М. ЭЫДҰ МҰШЕ-ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖҮЙЕСІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МҰМКІНДІКТЕРІ	36
Даубасова С.Ш., Турашбекова Д.А. ОСОБЕННОСТИ РАССЛЕДОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ.....	40
Даубасова С.Ш., Шералиева Ж.И. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА.....	44
Жакупова Г.А., Тинистановна С.С. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ.....	48
Жолжаксынов Ж.Б. К ВОПРОСУ О ГЕНДЕРНОМ АСПЕКТЕ СОВРЕМЕННОЙ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ	54
Zhunussova A.Zh. INSPECTION FEATURES OF THE UNIDENTIFIED CORPSE AT THE PLACE OF ITS DETECTION AND MODERN POSSIBILITIES OF THE PERSON IDENTIFICATION	58
Арипова А.Т. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ КОНСТИТУЦИОННОГО КОНТРОЛЯ.....	61
Джаксыбаев А.С. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ В СФЕРЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КРУГА СУБЪЕКТОВ И ОБЪЕКТОВ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, А ТАКЖЕ О МЕСТЕ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ В СИСТЕМЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА	64
Alimpiyeva T.G, Isibaeva E.I. SOCIAL STRATIFICATION FACTORS	67
Исибаева Е.И. ЖЕР КОДЕКСІ ЖӘНЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ЭКОНОМИКАЛЫҚ МҰМКІНДІКТЕРІ	72

Калкаева Н.Б., Избасова А.Б. ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ҒЫЛЫМЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС ЗАТЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ	77
Жетібаев Н.С., Қуаналиева Г.А., Мадыхан С.М. АДАМ САУДАСЫ ҚЫЛМЫСТАРЫМЕН КҮРЕСУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	82
Мырзаев Е.С., Токубаев К.З. ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА: ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ.....	94
Онгарова Р.К. ПРЕСТУПНОСТЬ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ПРИЧИНЫ И ПУТИ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ.....	100
Өміртай Р. ҰЛТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ (ҚР Құқықтық актілер туралы заңындағы олқылықтар).....	103
Рашева Г.К. ФИТОСАНИТАРЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ РЕТІНДЕ	106
Сагинбеков К.С., Тлебаева Г.М., Бекенова Анар Берденовна ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ИНТЕРЕСОВ МАТЕРИ И РЕБЕНКА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК.....	110
Шошаева Л.С. АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ СОТТАН ТЫС ҚОРҒАУДЫҢ БАЛАМАЛЫ ТӘСІЛДЕРІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ.....	115
Сакбайқызы Ә. МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУ ҰҒЫМЫН ДОКТРИНАЛДЫҚ ТҮСІНДІРУ	118
Саттаров А.С., Сейтаева Ж.С. ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН В ТАМОЖЕННУЮ СИСТЕМУ	123
Сидорова Н. В., Исаев Ы.М. РАЗГРАНИЧЕНИЕ ЮРИСДИКЦИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ НА ТЕРРИТОРИИ КОМПЛЕКСА «БАЙКОНУР»	125
Тапалова Р.Б., Маликова Ш.Б., Избасова А.Б. АНАЛИЗ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОГО ЗНАЧЕНИЯ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА	129
Тапалова Р.Б., Маликова Ш.Б., Избасова А.Б. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	134
Тоғайбаева Ш.С., Тоғайбаев А.И., Сатыбалди Л., Баймагамбетова Б.А. ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ РАЗБОЯ И ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА	139
Tusupova A.Zh., Makisheva M.K. ON THE ESSENCE OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC KAZAKHSTAN.....	144
Тусупова А.Ж., Жарболова А.Ж. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КОНСТИТУЦИЯСЫНЫҢ ТІКЕЛЕЙ ӘРЕКЕТІ ТУРАЛЫ	148
Шошаева Л.С. АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ СОТТАН ТЫС ҚОРҒАУДЫҢ БАЛАМАЛЫ ТӘСІЛДЕРІНІҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	152
Шегебаева А.Р. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ЖЫНЫСТЫҚ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҒЫ МЕН ЖЫНЫСТЫҚ БОСТАНДЫҒЫНА ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	155

Генджебаева С.Н. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУ	159
Аманжолова М.А. ӘЙЕЛ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ	162
Борейчук А.Ю. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПОРТАЛОВ В ЦЕЛЯХ ФОРМИРОВАНИЯ МОЛОДЕЖНОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ.....	166
Бахтияров К.Б., Балмагамбетова В.М. ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ ПРИ РЕШЕНИИ ВОПРОСА ОБ ОСВОБОЖДЕНИИ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ ПРЕВЫШЕНИИ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ	171
Кульбаева З.Е. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК САЛАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	175
Каримова А. К. ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА ГРАЖДАН НА ЗАЩИТУ ПЕРСОНАЛЬНЫХ ДАННЫХ ПУТЕМ КОМПЕНСАЦИИ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	179
Адамбек А.Б. ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША ІС ЖҮРГІЗУДІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУ БАРЫСЫНДА ҚОРҒАУШЫНЫҢ ІСКЕ ҚАТЫСУЫНА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР	181
Файзулла Д.Н ОБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ГЕНОЦИДА	184
Дәдінова Ә.Ә. КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САЯСАТЫ	187
Қызылқулова А.М. БАЛА ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАУЫМДАСТЫҚ АЯСЫНДАҒЫ ҚАЛЫПТАСУ РӨЛІ	198
Мұқалдиева Г.Б., Урисбаева А.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ДҮНИЕ ЖҮЗІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕ АГЕНТТІК ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	202
Бурибаев Е.А., Хамзина Л.А., Кошпенбетов Б.М. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ЖӘНЕ ДАМУ ҰЙЫМЫ СТАНДАРТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ ҚАЗАҚСТАНДА ТҮЛҒАНЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫН РЕТТЕУ САПАСЫН АРТТЫРУ	207
Урисбаева А.А., Мұқалдиева Г.Б., Оразбақ С.І. ТАТУЛАСТЫРУ РӘСІМДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	212

ЭКОНОМИКА

Канабекова А.К., Жантаева А.А., Абитова А.К. ДӘРМЕНСІЗДІК ПЕН БАНКРОТТЫҚ; ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕЛУІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	215
Абдрахманов Р.Б., Амитова А.Т., Жасузакова М. Ж. АДМИНИСТРАТИВНЫЙ КОНТРОЛЬ И ПОТЕНЦИАЛ УПРАВЛЕНИЯ.....	219

«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған **заңтану, филология, педагогика, өнертану** ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 2/3 (57) 2018 жыл

Бас редактор:

«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 30.03. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 27 б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс №44.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru